R G B WH GR BL Grey Scale #13 C M Y K

DANES-PICTA.COM

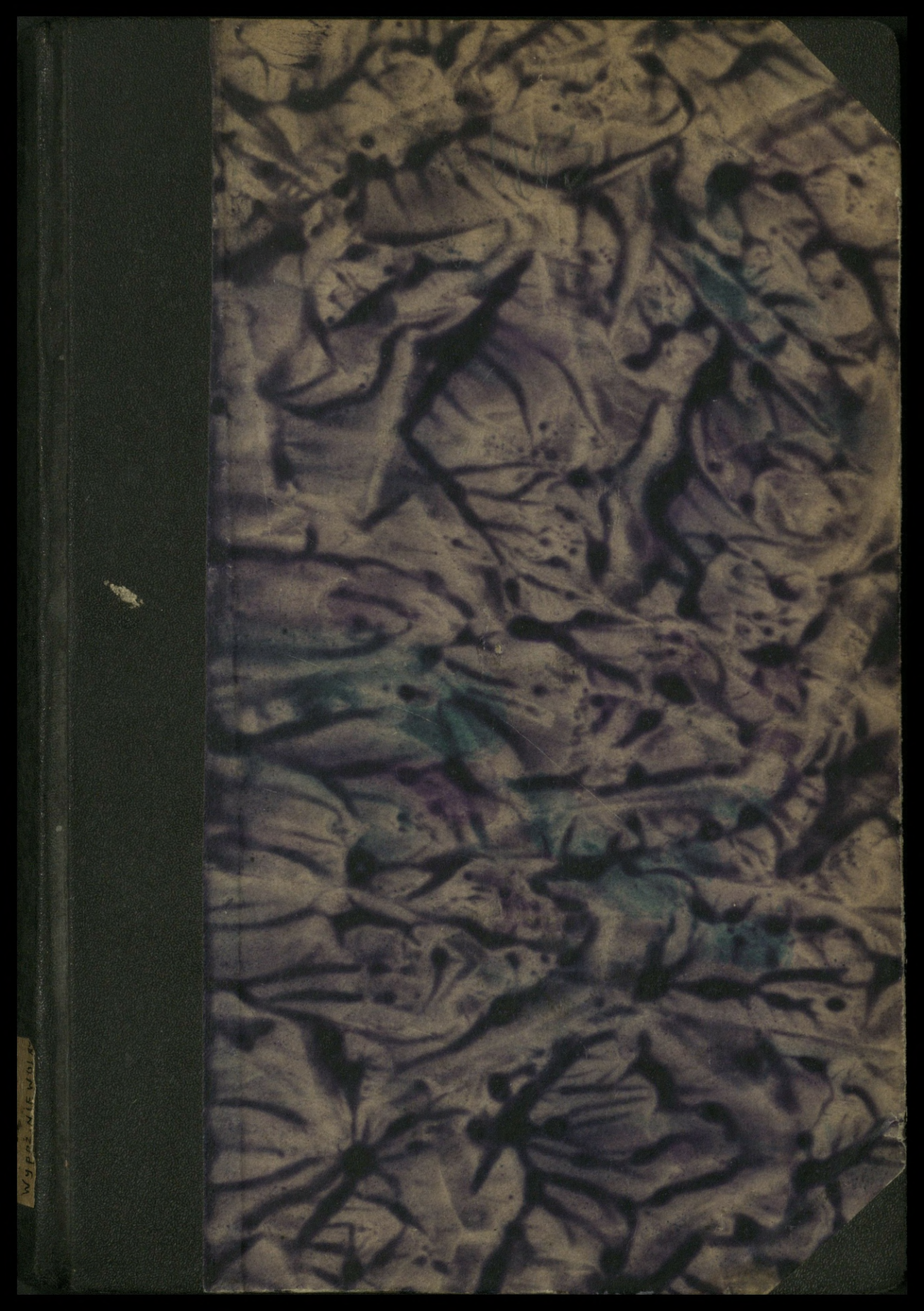
A 1 2 3 4 5 6 M 8 9 10 11 12 13 14 15 B 17 18 19

Colour Chart #13

Centimetres Inches

Blue Cyan Green Yellow Red Magenta White 3/Color Black

DANES-PICTA.COM

1

DRUKOWANE JAKO RĘKOPIS.

MINISTERSTWO WYZNAŃ RELIGIJNYCH I OŚWIECENIA PUBLICZNEGO

PROGRAM NAUKI
W GIMNAZJACH PAŃSTWOWYCH

RELIGJA RZYMSKO-KATOLICKA

(PROJEKT)

1135.

LWÓW — 1933
PAŃSTWOWE WYDAWNICTWO KSIĄŻEK SZKOLNYCH
UL. KURKOWA 21

31959/2

DRUK. J. ŻYDACZEWSKIEGO, LWÓW, UL. LEONA SAPIEHY 77. TELEFON NR. 4-96

RELIGJA RZYMSKO-KATOLICKA.

KLASA I.

2 godziny tygodniowo.

MATERJAŁ NAUCZANIA.

„Wierzę w Boga“ w życiu i obrzędach Kościoła.

I półrocze.

Msza Św. w ciągu wieków.

1. Na tle barwnych obrazków: Ostatniej wieczerzy Chrystusa Pana z Apostołami; — Mszy Św. w Katakumbach; — Mszy Św. w średniowieczu; — i Dzisiejszej Mszy Św. — ujęcie Mszy Św. jako całości.

2. Na tle barwnych obrazków: Dawnego nabożeństwa w Synagogach (czytanie Pisma Św. i prawa Mojżeszowego, tłumaczenie Pisma Św., modlitwa wspólna, psalmy) — Chrystusa, nauczającego w Synagodze; — Dzisiejszej części dydaktycznej Mszy Św. — poznanie „Mszy Katechumenów“.

3. Na tle barwnych obrazków: Dawnych ofiar u Żydów (Baranek paschalny) — Ofiary Chrystusa Pana na Krzyżu, jako przejawu czci dla Ojca Niebieskiego i gorącej miłości ku ludzkości; — Wiecznej ofiary Chrystusa we Mszy Św., jako tego samego przejawu czci, miłości, zadośćuczynienia i dziękczynienia — poznanie: Credo; Offertorium; Praefatio; Kanonu.

4. Na tle barwnych obrazków: Uczestnictwa Żydów w dawnych ofiarach; — Komunji Św. na ostatniej wieczerzy Chrystusa Pana z Apostołami — oraz Komunji Św.

w dzisiejszej Mszy Św. — poznanie Komunji, jako integralnej części Mszy Św.

Po przerobieniu każdego cyklu materjału pogłębienie i uporządkowanie zawartych w nim zasad wiary, głoszonych przez Kościół katolicki. W tej klasie młodzież powinna poznać ministranturę po polsku.

II półrocze.

Rok kościelny.

1. *Jezus Chrystus Prawdą.* Na tle kilku barwnych opowiadań, opartych na proroctwach mesjanistycznych i *obrazków* odpowiadających im *obrzędów kościelnych w okresie Adwentowym* — omówienie przejawiającego się w nich dążenia ludzkości do Mesjasza-Światłości.

(W zakresie 1-go artykułu Składu Apostolskiego).

2. *Jezus Chrystus Drogą.* Kilka barwnych obrazków z życia i nauki Chrystusa Pana, wiodącego ludzkość ku życiu wiekuistemu. (Św. Mateusz XVI 24—28 i XIX 28—50 i X 38). — Poznanie *uroczystości* kościelnych Bożego Narodzenia, Wielkiego Postu i Wielkanocy, przejawów nauki i życia Chrystusa Pana w Kościele i środków rozwoju życia wiecznego w duszach wiernych.

(W zakresie 2—9 artykułu Składu Apostolskiego).

3. *Jezus Chrystus Żywotem.* Obraz zesłania Ducha Św. na Apostołów. Kilka obrazków przeżywania zesłania Ducha Św. przez Kościół w okresie Zielonych Świąt dawniej i dziś. — Czerpanie z Ducha Św., którego Chrystus Pan zesłał Kościołowi, sił do odrodzenia życia jednostki i społeczeństwa w duchu miłości Chrystusa Pana. (Kilka obrazków).

(W zakresie 9—12 artykułu Składu Apostolskiego).

Po przerobieniu każdego cyklu materjału pogłębienie i uporządkowanie zawartych w nim zasad wiary, głoszonych przez Kościół katolicki.

WYNIKI NAUCZANIA.

Znajomość zasad wiary, zawartych w Składzie Apostolskim, na tle Mszy św. i roku Kościelnego; — znajomość Mszy Św. i Jej zasadniczych części; — znajomość

obrzędów, związanych z rokiem Kościelnym od okresu Adwentowego do Zielonych Świąt, ze szczególnem uwzględnieniem zwyczajów i obrzędów polskich. Znajomość ministrantury po polsku. Umiejętność posługiwania się mszalikiem w zakresie wiadomości, objętych programem klasy I-ej.

PRAKTYKI RELIGIJNE.

Modlitwa o błogosławieństwo dla Państwa Polskiego i o jego potęgę. Przyzwyczajanie młodzieży do świadomego brania udziału w uczczeniu zbiorowem Pana Jezusa (Adoracja) — oraz do świadomego dążenia do życia zgodnego z wiarą. Udział w nabożeństwach kościelnych i państwowych. W miarę możności udział w Nabożeństwie Majowem i Czerwcowem.

Przystępowanie do Sakramentów Św. Pokuty i Ołtarza; (winno ono jednak być przedewszystkiem wyrazem *wewnętrznej potrzeby:* winno rozwijać, wyzwalać i pogłębiać uczucia religijne wychowanka).

UWAGI.

Podwójna droga wiedzie w tej klasie do opanowania zasad wiary: opowiadania, oparte o tekst Ewangelji Św., w których przemawia Sam Chrystus Pan do młodzieży, oraz poznanie liturgji, zewnętrznego wyrazu tych prawd.

Opowiadania muszą uwzględniać tło zdarzeń, a więc miejsce, czas, zwyczaje, obyczaje — i realizmem swym przemawiać tem silniej do młodzieży. Poznanie liturgji musi wytworzyć w młodzieży przekonanie, że obrzęd nie jest tylko czemś zewnętrznem i powierzchownem, lecz ma głęboką treść wewnętrzną — tudzież, co ważniejsze, zrodzić *dążenie*, by obrzęd w jej życiu przestał być czemś formalnem, a stał się prawdziwym, głębokim wyrazem zewnętrznym wewnętrznej wiary.

Nauczanie zasad wiary ożywić należy barwnemi obrazkami z życia Świętych, bohatersko stających w obronie tych prawd i niejednokrotnie oddających za nie życie. W okresie bohaterskim, w którym znajduje się młodzież przychodząca do gimnazjum, takie oddziaływanie na jej uczucia jest bardzo wartościowe. W związku z tem należałoby zachęcić młodzież do czytania utworów beletrystycznych o treści religijnej, wiążących się treściowo z materjałem nauczania.

KLASA II.

2 godziny tygodniowo.

MATERJAŁ NAUCZANIA.

Nauka moralności Chrystusa Pana w Jego życiu i przypowieściach.

Na tle Dekalogu oraz barwnych opowiadań z życia i działalności Chrystusa Pana, opartych na tekstach Ewangelji Św., a uwzględniających tło zdarzeń, a więc czas, miejsce, zwyczaje, obyczaje:

1. Kazanie na Górze, — jako najogólniejsze ujęcie obowiązków chrześcijanina względem Boga, bliźniego i siebie.

2. Obowiązki chrześcijanina względem Boga w świetle przypowieści: o potędze wiary Mat. XXI 28—54, XXVIII 19—20, o ufności w Bogu Mat. VI 24—54, 19—25, — o służbie Bogu Mat. XVI 24—28; Mat. VI 5—15; Mat. VII 7—12; Mat. XII 11, Mat. V 33—37, — o miłości Boga, Marek XII 28—34. (W zakresie I, II i III przykazania Bożego).

3. Obowiązki chrześcijanina względem życia, mienia i sławy bliźniego — w świetle nauki Chrystusa Pana: przypowieści „nie zabijaj“ Mat. V 21—66, miłuj nieprzyjaciół Mat. V 43—48, Łuk. X 25—37, nie sprzeciwiaj się złemu Mat. V 38—42, nie sądź Mat. VII 1—6, o braterskiem upomnieniu Mat. XVIII 15—20, o przebaczaniu uraz Mat. XVIII 21—35, o zgorszeniu Mat. V 27—32, XVIII 5—9, o talentach Mat. XXV 14—30, o bogaczu i Łazarzu, Łuk. XV 19—31, o stosunku do władzy Mat. XXII 15—22, o obowiązku spełniania dobrych uczynków Mat. XXV 31—46. (W zakresie IV—X przykazania Bożego).

4. Obowiązki chrześcijanina względem siebie w świetle przypowieści: o pracy nad sobą Mat. XII 1—17, o pełnieniu przykazań Mat. XIX 16—25, o pokorze Mat. XVIII 1—4 XI 25—30, o życiu czynu i modlitwy (Marta i Marja) Łuk. X 38—42, o mówieniu prawdy Mat. V 37, czuwać należy Mat. XXIV 36—51, o łączności duchowej z Jezusem Chrystusem, Św. Jan XV 1—11. (W zakresie IV—X przykazania Bożego).

5. Na tle barwnych opowiadań, opartych na Ewangelji Św. i obrazkach odpowiednich obrzędów kościelnych — o Sakramentach Świętych, jako środkach rozwoju życia Chrystusowego w duszy.

W tej klasie należy też zapoznać młodzież z ministranturą po łacinie.

Po przerobieniu każdego cyklu materjału systematyczne pogłębienie znajomości zawartych w nim zasad moralności, głoszonych przez Kościół katolicki.

WYNIKI NAUCZANIA.

Znajomość zasad moralności, głoszonych przez Kościół Św. w zakresie przykazań Boskich i Kościelnych — a więc obowiązków chrześcijanina względem Boga, bliźniego i siebie; — znajomość Sakramentów Św. i związanych z niemi obrzędów Kościelnych. Znajomość ministranturę po łacinie; umiejętność służenia do Mszy Św.

PRAKTYKI RELIGIJNE.

Modlitwa o błogosławieństwo dla Państwa Polskiego i o jego potęgę. Udział w nabożeństwach kościelnych i państwowych; w miarę możności udział w Nabożeństwie Majowem i Czerwcowem. Rozbudzanie w uczniu pozytywnego stosunku do zasad moralnych, budzenie zrozumienia ich wartości i piękna, — ich ukochania tudzież *dążeń praktycznych* do ich realizacji w życiu. Msza Św. recytowana (t. j. na wezwanie Księdza w czasie Mszy Św. odpowiadają wszyscy uczniowie rytmicznie) — później śpiewanie unisono XI Mszy Św. Gregorjańskiej według Liber Usualis. Nadto jak w kl. I służenie do Mszy Św.

UWAGI.

Znajomość zasad moralnych w tej klasie musi być wynikiem głębokiego przeżycia przez ucznia treści nauki Chrystusa Pana o zasadach moralności, zawartej w obrazkach z Jego życia i działalności — a nie wyłącznie suchem poznaniem treści tychże i jej pamięciowem opracowaniem.

Również przy omawianiu obrzędów kościelnych, związanych z Sakramentami Św. należy pamiętać o tem, by ich ujęcia nie były tylko zewnętrznym opisem, — lecz umożliwiły uczniowi poznanie ich

głębokiego sensu wewnętrznego i doprowadziły do tego, by Sakramenta Św. w życiu jego codziennem stały się wyrazem głębszego rozwoju wewnętrznego i życia Chrystusowego.

Wskazane jest ożywianie nauczania o zasadach moralnych przez wprowadzanie barwnych opowiadań z życia Świętych Pańskich, którzy najgoręcej ukochali dane cnoty, dla wprowadzenia w życie tych zasad moralnych ponosili największe ofiary, oraz w najbardziej bohaterski sposób je propagowali.

W związku z tem należy zachęcać młodzież do lektury utworów beletrystycznych o treści religijnej, wiążącej się treściowo z materjałem nauczania.

KLASA III.

2 godziny tygodniowo.

MATERJAŁ NAUCZANIA.

Życie i nauka Jezusa Chrystusa przejawiające się w Kościele i Jego Świętych.

1. *Życie pierwszych chrześcijan.* Na podstawie lektury wybranych ustępów Dziejów Apostolskich, a nadto ewentualnie wyjątków z arcydzieł literackich (Quo Vadis, Ben Hur) — poznanie na tle epoki: obrazu wpływu słów Chrystusa Pana na pogrążone w niedoli masy ludu i niewolników, życia pierwszych chrześcijan, ich wiary, obyczajów, głębi życia wewnętrznego, rodzinnego, społecznego, obrazów życia obrzędowego, prześladowań, ze szczególnem uwzględnieniem życia i działalności Apostołów.

2. *Święty Grzegorz z Nazjanzu.* Na podstawie lektury wybranych kart z życia i wyimków z dzieł Św. Grzegorza z Nazjanzu, poznanie przejawów życia Chrystusowego w epoce Bizancjum (Rodzina, wychowanie w tej epoce, wykształcenie, obrazki z życia ascetycznego i wewnętrznego zmagania się).

3. *Św. Grzegorz Wielki, Św. Augustyn.* Na tle lektury wybranych barwnych kart życia Grzegorza Wielkiego obraz zwątpienia i upadku ducha chrześcijan wskutek najścia barbarzyńców i reakcji, wiodącej do spotęgowania siły duchowej chrześcijan w epoce jemu współczesnej. Rozwój życia zakonnego (Zakony Benedyktynów). Tworzenie kultury chrześcijańskiej i organizowanie społeczeństwa średniowiecznego. Działalność pasterska dobro-

czynna i misyjna Grzegorza Wielkiego, jego głębokie życie wewnętrzne i dążenie ku Bogu.

Na podstawie wybranych kilku przystępnych ustępów z dzieła Św. Augustyna „Rozmowy z Bogiem“ obrazy z jego życia dziecięcego i młodzieńczego. Znajomość Św. Augustyna ze Św. Ambrożym. Zrozumienie wartości pogłębionego życia wewnętrznego człowieka. Nawrócenie. Chrzest. Stosunek do matki, jej śmierć w Ostji. Prace pasterskie (biskup w Hipponie). Obrazki z życia i reguła zakonna Augustjanów.

4. *Grzegorz VII, Św. Franciszek z Asyżu.* Na tle lektury obrazków życia zakonów Kamedułów, Kartuzów i Klunjaku zilustrowanie reakcji przeciw realizmowi, cechującej epokę Grzegorza VII, ze szczególnem uwzględnieniem zmagań jednostek i grup ludzi o wewnętrzne doskonalenie się. Działalność tych zakonów w nawróconej Polsce.

Na tle lektury obrazków życia obyczajowego we Włoszech w epoce lat dziecięcych Św. Franciszka z Asyżu — jego wychowanie i młodość. Wewnętrzne walki. Nawrócenie. Literalne wcielenie Ewangelji Św. w życie: zupełne ubóstwo przez miłość dla Chrystusa Ukrzyżowanego. Wpływ i znaczenie ruchu franciszkańskiego, ze szczególnem uwzględnieniem Polski.

5. *Św. Dominik, Św. Jan Kanty, Św. Tomasz, Św. Katarzyna Sjeneńska.* Na tle lektury wyjątków z życia i obrazków epoki, w której żyją, zapoznanie z postacią Św. Dominika, obrońcy prawdy i działalnością pierwszych polskich Dominikanów.

Poznanie głębokiego życia wewnętrznego i pracy myśli Św. Tomasza.

Na tle obrazu działalności Akademji Krakowskiej: zaznajomienie z postacią Św. Jana Kantego.

Działalność Św. Katarzyny Sjeneńskiej, „wzoru modlitwy i miłosierdzia“, zmierzająca ku pokojowi i zjednoczeniu wszystkich w duchu miłości i posłuszeństwa Jego następcy.

WYNIKI NAUCZANIA.

Znajomość na tle epoki wymienionych w programie wielkich postaci z dziejów Kościoła, — wybranych kart z ich życia i dążeń.

PRAKTYKI RELIGIJNE.

Modlitwa o błogosławieństwo dla Państwa Polskiego i jego potęgę. Udział w nabożeństwach kościelnych i państwowych. Przy omawianiu chwalebnej przeszłości Kościoła i Świętych Polskich doprowadzenie do tego, by uczeń, idąc za ich wzorem, stał się aktywnym, żywym członkiem Kościoła, t. j. ukochał Chrystusa Pana i Jego naukę, przystępował chętnie do Sakramentów Świętych, brał czynny udział w pracy religijno-charytatywnej na terenie szkoły i rodziny.

UWAGI.

Należy dążyć do tego, by wielcy Święci jak najczęściej bezpośrednio przemawiali do młodzieży przez swe pisma lub obrazy własnych walk i zmagań o wewnętrzne doskonalenie się. Nie zrobi tego bowiem tak doskonale nikt, jak własne świetlane słowa i czyny Świętych, subtelnie a głęboko docierające do duszy chrześcijańskiej.

Obrazy, przedstawiające tło epoki, winny być barwne, żywe i ujmować epokę ogólnie, bez zbytniej analizy, w sposób z jednej strony dostosowany ściśle do poziomu umysłowego dziatwy, z drugiej — do jej zainteresowań.

W związku z przerabianym materjałem nauczania należy zachęcać młodzież do, wiążącej się z nim treściowo, lektury religijnej — beletrystycznej, — a więc młodzież męską np. do lektury życiorysów Św. Franciszka z Asyżu i Św. Jana Kantego i innych, a młodzież żeńską np. do lektury życiorysów Św. Katarzyny Sjeneńskiej, Św. Franciszka z Asyżu i innych.

Przez pogadanki o szpitalach i instytucjach charytatywnych, sierocińcach, zakładach dla dzieci zaniedbanych, klasztorach np. Braci Albertynów wskazać na dobroczynne realne skutki głębokiego przejęcia się ludzi, wewnętrznie wielkich, ideą miłości bliźniego, głoszoną przez Chrystusa Pana.

KLASA IV.

2 godziny tygodniowo

MATERJAŁ NAUCZANIA.

Życie i nauka Jezusa Chrystusa, przejawiająca się w Kościele i Jego Świętych.

1. Sobór Trydencki. Św. Ignacy Loyola.

Na tle lektury „wyznania wiary“ Soboru Trydenckiego omówienie zasad wiary i moralności Kościoła w przeciwstawieniu do nauki Lutra i Kalwina.

Na podstawie lektury wyimków z Ćwiczeń duchownych św. Ignacego Loyoli — wyznawcy zasady „wszystko na większą chwałę Boga“ — poznanie jego życia wewnętrznego. Jezuici w Polsce. Ks. Piotr Skarga, twórca Unji, Św. Józefat Kuncewicz, Męczennik Unji. Prawosławie.

2. Św. Franciszek Salezy. Św. Wincenty à Paulo.

Na tle lektury kilku łatwych ustępów „Filotei“ poznanie na tle epoki życia Św. Franciszka Salezego i jego zasady w życiu: „pobożność jest przydatna do wszystkiego“.

Wyimki z żywota św. Wincentego à Paulo, na tle epoki, ze szczególnem uwzględnieniem wielkich dzieł miłosierdzia.

3. Św. Jan Vianey. Św. Klemens Dworzaczek.

Na tle lektury życiorysu Św. Jana Vianey'a, idealnego kapłana, — poznanie wpływu jego wewnętrznej świętości na współczesnych (na tle porewolucyjnej epoki we Francji.

Poznanie wpływu głębi życia wewnętrznego i apostolstwa Św. Klemensa Dworzaczka — na życie religijne Ks. Warszawskiego i Austrji.

4. Matka Darowska, Brat Albert, O. Honorat, Ks. Jan Bosko.

Na tle lektury kart życia duchownego Zmartwychwstańców i pierwszych Niepokalanek (Ks. Kajsiewicz, Matka Darowska) — poznanie życia religijnego w Polsce po roku 1830. Na tle obrazków z życia i zmagań duchownych Br. Alberta i O. Honorata — życie religijne w Polsce po roku 1863.

Obrazki z życia Św. Jana Bosko, lektura ustępów pism Piusa IX, Soboru Watykańskiego (na tle obrazu życia religijnego we Włoszech).

5. Św. Teresa. Wybitni papieże ostatniej epoki.

Na tle lektury poznanie żywota Św. Teresy od Dzieciątka Jezus: jej życia wewnętrznego, pełnego prostoty

i doskonałości, troskliwości o misje i t. p., Piusa X, (sceny z życia i Encyklika „Restaurare omnia in Christo"), pisma Leona XIII (zagadnienia socjalne a Kościół), Piusa XI (akcja katolicka i misje na tle epoki współczesnej).

WYNIKI NAUCZANIA.

Znajomość na tle epoki: wielkich postaci z dziejów Kościoła, wybranych kart z ich życia, dążeń, czynów.

PRAKTYKI RELIGIJNE.

Jak w klasie III-ej.

UWAGI.

W związku z przerobionym materjałem nauczania należy zachęcać młodzież do, wiążącej się z nim treściowo, lektury religijno-beletrystycznej, a więc młodzież męską do lektury życiorysów np. Św. Franciszka Salezego, — Św. Wincentego à Paulo i innych, młodzież żeńską do lektury życiorysów Św. Wincentego à Paulo i innych.

Należy nadto przy nadarzających się sposobnościach podkreślić bardzo silnie wpływ życia i nauki Chrystusa Pana na życie wewnętrzne i dążenie do doskonałości jednostek, społeczeństw ludzkości.

Poza tem, jak w klasie III-ciej.

UWAGI DO CAŁOŚCI PROGRAMU.

CELE I CHARAKTER NAUCZANIA.

Celem nauczania religji w gimnazjum jest pogłębienie życia religijnego młodzieży, dokładniejsze (niż w szkole powszechnej) poznanie przez nią prawd wiary i moralności oraz przejawów życia i nauki Chrystusa w dziejach Kościoła, w postaciach Świętych i ich czynach.

Dla poszczególnych klas cele te dadzą się ująć w następujący sposób:

W klasie I i II nauka religji winna pogłębić życie religijne młodzieży przez dokładniejsze zapoznanie jej z prawdami wiary i moralności. Mając przytem na uwadze początek wieku przełomowego młodzieży, należy dobierać najbardziej wartościowy materjał nauczania, któryby zdołał uzmysłowić uczniowi potęgę ducha, wyzwolić pierwiastki bohaterstwa, śpiące w jego duszy i podporządkować je wielkiemu celowi służby i walki o ideały Chrystusowe na wzór Wielkich Świętych.

W klasie III i IV lektura życiorysów i łatwych wyjątków pism wielkich Świętych Kościoła, względnie pisarzy katolickich, dostarczyć winna młodzieży wartościowego materjału do sformułowania w przyszłości własnego poglądu na świat. Przedstawiać one powinny, jak do dusz tych Świętych docierały słowa największego przykazania miłości Boga i bliźniego, głoszone przez Chrystusa Pana, jak ich wewnętrznie przeobrażały, jak pod ich wpływem i przez nich oddziaływały następnie na otoczenie i epokę.

W rezultacie nauczanie religji dać winno młodzieży jasny pogląd religijny na świat i przygotowanie do życia w duchu zasad religji katolickiej. W kształtującym się poglądzie na świat młodzieży czynniki religijno-moralne

winny zająć należne sobie naczelne miejsce, — doprowadzić do pełni wewnętrznego rozwoju jej duszy, — i znaleźć wkońcu wyraz zewnętrzny w jej życiu codziennem, indywidualnem i zbiorowem.

Religja, jako przedmiot nauczania, ma więc w gimnazjum potrójny charakter i potrójne zadanie. Jako światło nadnaturalne musi dać młodzieży silne oparcie w postaci wyraźnych zasad wiary i postępowania. Jako przedmiot nauczania, mający najpoważniejsze zadania wychowawcze, musi otoczyć młodzież bardzo troskliwą opieką wychowawczą, śpiesząc jej stale z pomocą, skłaniając ją do pracy nad własnem udoskonaleniem, do walki o zdobycie hartu ciała i duszy. Jako przedmiot nauczania o wybitnie życiowo-praktycznym charakterze wkońcu, — musi religja, wskazując na swą wartość i przydatność w życiu jednostek, państw, ludzkości, dbać także o realizację swych zasad i ideałów, stopniowo ale konsekwentnie wdrażając do życia, zgodnego z nauką Chrystusa Pana.

Uczący religji kapłan-Polak winien przytem zwrócić baczną uwagę na wychowanie obywatelsko-państwowe poruczonej mu młodzieży, jak najserdeczniejszą opieką otaczając modlitwę uczniów o błogosławieństwo Boskie dla Państwa Polskiego i o jego potęgę — nabożeństwa państwowe, związane z niemi egzorty i t. p.

W nauczaniu nawiązywać należy stale do rodzimych przejawów życia i kultu religijnego.

W klasie pierwszej, mówiąc o wierze na tle obrzędów Kościoła, zwracać się winno uwagę na ich rodzime cechy i zewnętrzne wyrazy kultu pewnych prawd w Kościele. Zapoznanie uczniów w ten sposób z Mszą św., rokiem kościelnym, świętami w Polsce, słynnemi miejscami kultu w Polsce, pogłębi uczuciowy do nich stosunek.

W klasie drugiej, zaznajamiając uczniów z pięknem i wzniosłością moralności chrześcijańskiej, należy odwoływać się do żywotów Świętych polskich, którzy słynęli z cnót chrześcijańskch. Omawiając zagadnienia moralne, sięgnąć można niekiedy do arcydzieł literatury polskiej, ocenić z punktu widzenia chrześcijańsko-katolickiego postępki ich bohaterów i drogi wyjścia, które obrali w trudnych sytuacjach życiowych i t. d.

W klasie trzeciej i czwartej, ucząc o życiu Jezusa Chrystusa, przejawiającem się w Kościele i jego Świętych, należy nawiązać do życia religijnego w Polsce w poszczególnych epokach i wspomnieć o postaciach, które na to życie wywarły wielki wpływ (jak św. Kazimierz, św. Jan Kanty, św. Jadwiga, Hozjusz, Skarga, Kordecki, Kajsiewicz). Należy wskazać, jakie oddźwięki wywoływały w Polsce przykłady życia i słowa wielkich Świętych i ich pism, w których epokach i dlaczego; ograniczyć się przytem należy do pism, znanych uczniom z lektury. Jednem słowem należy omówić, co dali z bogactw swego ducha ci wielcy Święci i wielcy mężowie — Polsce.

DOBÓR I UKŁAD MATERJAŁU NAUCZANIA.

Materjał nauczania religji, przeznaczony do przerobienia w gimnazjum, stanowi zwartą w sobie i zamkniętą całość, dostosowaną ściśle do struktury psychicznej ucznia na tym stopniu rozwoju. Składają się nań *prawdy wiary i moralności chrześcijańsko-katolickiej, głoszone przez Chrystusa Pana, a podawane przez Kościół Św. oraz życie i nauka Chrystusa Pana, przejawiające się w życiu Kościoła, Świętych i ich czynach.*

Klasa pierwsza, w której materjał nauczania ma umożliwić uczniowi poznanie *zasad wiary,* podaje te prawdy wiary według nauki Chrystusa Pana na tle Mszy Św., roku kościelnego i opowiadań, opartych o tekst Pisma św. Uwzględnia się przytem tło zdarzeń, a więc miejsce, czas, zwyczaje, obyczaje i t. p.

Klasa druga zapoznaje z *zasadami moralności* na tle życia i nauki Chrystusa Pana i Świętych, — również z uwzględnieniem tła zdarzeń i momentów, powyżej wymienionych.

Klasa trzecia i czwarta obejmuje *przejawy życia* i *nauki Chrystusa Pana w dziejach.* Wielkie postacie z dziejów Kościoła i wielkie dzieła (czyny) na tle epoki poznaje tu młodzież przedewszystkiem na podstawie dostosowanej do poziomu młodzieży lektury odpowiednich ustępów z pism tych postaci lub utworów wielkich pisarzy katolickich. Uwzględnia się przytem postacie i dzieła pisarzy polskich.

Na tle powyższego materjału pogłębia się zasadnicze prawdy wiary i moralności.

Dobór materjału ma charakter „życiowy“. Zdąża się świadomie do tego, by młodzież, której obecnie podaje się bezinteresownie pewien materjał do przeżycia go — mogła w przyszłości przy jego pomocy, wysnuwszy z niego odpowiednie wnioski z biegiem lat, zdobyć Chrystusową nauką przepojony pogląd na świat i życie.

WSKAZÓWKI METODYCZNE.

Nauczanie religji w gimnazjum, stając się bardziej systematycznem, niż w szkole powszechnej i coraz głębszem w miarę rozwoju młodzieży, zdąża jeszcze silniej do rozwoju jej przeżyć religijnych i odpowiednich dyspozycyj. Ponieważ abstrakcyjne ujmowanie zasad wiary i moralności w tym czasie nie jest wskazane, z poważnych względów dydaktycznych i wychowawczych, należy je z reguły ubierać w szaty konkretne i żywe. Muszą bowiem te zasady przedewszystkiem wywołać przeżycie młodzieży, jej zainteresowanie i odpowiednie do nich ustosunkowanie. Dopiero potem nastąpi ujęcie pojęciowe nauczanych prawd, na którem jednak nie można poprzestać. Uważać je należy natomiast za etap pośredni, wiodący do praktycznego zastosowania poznanych zasad wiary i moralności.

Ucząc o zasadach moralności, np. o cnocie pokory, kreśli się najpierw barwne sceny z życia Chrystusa Pana i mówi się o Nim, jako najdoskonalszym wzorze pokory, względnie podaje się odpowiednie przypowieści; zapoznaje się też ucznia ewentualnie z barwnemi kartami z życia Świętych Pańskich. Obraz działa uczuciowo, wywołuje przeżycie. Z konkretnego obrazu dopiero wyprowadza się pojęcie o cnocie i wkońcu zastanawia się na tem, jak tę cnotę w sobie wyrobić i zdobyć.

W podobny sposób przerabiać należy materjał, obejmujący prawdy wiary. Najpierw np. przedstawia się młodzieży, jak Kościół przeżywa Boże Narodzenie; na obrazie tego przeżycia opiera się dogmatyczne ujęcie tajemnicy wcielenia Syna Bożego, a następnie przechodzi się do zastosowania praktycznego, a więc do sposobów pogłębienia w sobie wiary i kultu dla tej prawdy objawionej.

Tak też zasadniczo konkretnie ujmować należy w okresie dwu pierwszych lat nauczania religji w gimnazjum wszelkie zasady wiary i moralności. Dobrze jest też przytem za punkt wyjścia obierać także obrazy z życia Świętych Pańskich, którzy najbardziej bohatersko stawali w obronie prawd wiary, które omawiamy z młodzieżą, — lub najgoręcej ukochali dane cnoty, — największe dla wprowadzenia pewnych zasad moralnych w życie ponosili ofiary, oraz najdzielniej je propagowali.

W okresie „bohaterskim", w którym znajduje się młodzież, przychodząca do gimnazjum, takie oddziaływanie na jej uczucia jest bardzo wartościowe. W związku z tem należy zachęcać młodzież do samorzutnego czytania utworów beletrystycznych o treści religijnej, wiążących się treściowo z omówionym powyżej materjałem nauczania.

W klasie trzeciej i czwartej nacisk należy kłaść na barwne wyjątki z życia Świętych i ich walk o wcielenie ideałów Chrystusowych w życie własne i bliźnich. Chodzi przytem głównie, gdy mówimy o wielkich Świętych i omawiamy karty z ich życia, nie o zewnętrzne poznanie balastu dat, faktów, szczegółów, lecz o obrazy wewnętrznej świętości i jej wpływu na życie całe i kierunek działalności tudzież charakter stosunku tych wielkich postaci do bliźnich. Tło epoki ujmować natomiast należy ogólniej, bez zbytniej analizy, chociaż zawsze w sposób interesujący i barwny.

W razie budzących się w młodzieży wątpliwości religijnych w związku z nauczaniem, lub tem, co czytała lub słyszała poza szkołą, co zresztą często zdarza się w tym okresie pierwszego krytycyzmu, — nietylko nie należy jej za nie karać, — ale przeciwnie pośpieszać jej z pomocą i starać się ją zrozumieć, tudzież dopomóc do uwolnienia się od nich. Niebezpieczną jest przytem rzeczą, w związku z wspomnianemi stanami psychicznemi młodzieży, systematyczne omawianie w klasie wątpliwości, herezyj i t. d. Wyjaśniać i odpowiedź dawać należy tylko na takie wątpliwości, które zrodziły się wśród młodzieży danej klasy, traktując je oczywiście poważnie i umożliwiając nawet młodzieży raz lub dwa razy w miesiącu zwracanie się do nauczyciela z zapytaniami (najlepiej bezimiennemi na kartkach).

Nauczyciele innych przedmiotów (przyrody, geografji, j. polskiego i t. p.) w danej klasie powinni w związku z tem stanowczo uważać, by nieostrożnemi powiedzeniami nie wzbudzać niepotrzebnych wątpliwości ucznia i przekonania o rzekomych rozdźwiękach między religją a nauką.

Do zdobycia poznania religijnego powinien uczeń w gimnazjum dochodzić przytem, o ile tylko temat na to pozwoli, na drodze samodzielnej pracy, lektury i t. p. Poznanie, w miarę możności samodzielne, wyzwala w duszy młodego człowieka *pozytywne* ustosunkowanie się i względem pracy samej i *jej rezultatów,* w przeciwieństwie do usposobienia negatywnego, wrogiego lub obojętnego, występującego wtedy, gdy uczeń zmuszony jest biernie „przyjmować“ wszystko.

Jeśli więc uwzględnimy, *w ramach możliwości,* samodzielną współpracę ucznia, lekcja religji w szkole stanie się „żywszą“ komórką w organiźmie wpływów, działających na kształtowanie się osobowości wychowanka.

Zresztą pamiętać należy, że religja katolicka jest *religją objawioną,* że religja nie jest dla nas problemem, który krytycznie badamy, a potem dopiero się decydujemy, oraz że postulat aktywności nie przeczy tej prawdzie, żądając jedynie tego, by uczeń nie był bierny, lecz żeby myślał.

Praca samodzielna uczniów może być zarówno jednostkowa jak i grupowa. Samodzielna praca, zarówno jednostkowa jak grupowa, umożliwia indywidualizację w nauczaniu religji, potęguje rozrost sił umysłowych, moralnych i religijności osobnika, oraz daje wiele sposobności do oddziaływań wychowawczych.

Umiejętnie zorganizowana praca samodzielna uczniów, poza wielkiemi walorami wychowawczemi, przy dobrym rozdziale zadań budzi nadto żywe zainteresowanie i umożliwia głębszą wymianę myśli.

Dla pogłębienia i uzupełnienia wiadomości z dziedziny religji, zdobytych w szkole, oraz dla obudzenia większego zainteresowania opracowywanym tematem, posiada duże znaczenie w takiem nauczaniu wyzyskiwanie lektury uzupełniającej o treści religijnej, dostosowanej do poziomu młodzieży i materjału, przerobionego na lekcjach religji.

Po opracowaniu więc w szkole danego zagadnienia

lub też grupy zagadnień, uczniowie, więcej się niemi interesujący, powinni otrzymać z podręcznej bibljoteki odpowiednie książki, napisane zajmująco i przystępnie. W nich powinny się znaleźć te tematy, których nie dało się omówić w szkole, oraz takie, których rozwinięcie może ucznia szczególnie zaciekawić.

Zakres lektury powinien obejmować:

a) Życiorysy i fragmenty z życia Świętych i ich działalności, obrazki z życia religijnego przeszłych epok i t. p., ujęte w sposób beletrystyczny.

b) Zagadnienia, ważne ze względów naukowych, a pominięte w programie, lub potraktowane w nim pobieżniej np. zawarte w Morawskiego „Wieczorach nad Lemanem".

c) Opisy roku kościelnego w Polsce, barwne obrazki Mszy św. i jej części, dawniej i dziś i t. p.

d) Zalecone czasopisma religijne i pisemka religijne dla młodzieży.

Należy w związku z tem wkońcu zaopiekować się i lekturą domową (czytelnictwem) młodzieży, uczyć ją patrzeć na zdarzenia, które to pisma omawiają, także z punktu widzenia religji Chrystusowej, oraz starać się rozwinąć dyspozycje, któreby umożliwiły młodzieży dążenie w przyszłości do zrealizowania Chrystusowego przykazania miłości Boga i bliźniego we wszystkich dziedzinach życia.

Nie należy jednak w tym celu dawać dużej ilości materjału, lecz dobierać go jakościowo w ten sposób, by młodzież, znajdująca się w okresie pokwitania i przeżywająca poważne burze i konflikty, upadki i wzloty, widziała wyraźnie, że i wielcy Święci nawet nie byli od nich wolni, że jednak w walce ze złem umieli zawsze znaleźć wyjście i bohatersko zwyciężyć. Lektura ta ma więc duchowo podnosić młodzież, pobudzać ją do głębszego przetrawiania treści utworów i wyzyskiwania ich do pracy nad krystalizacją własnego charakteru.

Niemałą rolę, jako czynnik ożywiający lekcję, odegrać winna także w gimnazjum *pieśń religijna*. Musi to być pieśń prosta, mogąca łatwo trafić do serca młodzieży (naprzykład „Kiedy ranne wstają zorze", „Ojcze z Niebios", „kolędy", „Chwalcie, łąki umajone", „Po

górach, dolinach“ i t. p.). Dobierać ją należy zależnie od okoliczności, w których jest śpiewana, a więc uwzględniać porę roku, święta, treść lekcyjną i cel, jaki się przy jej pomocy pragnie osiągnąć.

Poważne znaczenie wychowawcze nadto ma śpiewanie w szkole przez młodzież pieśni religijnych, związanych z rokiem kościelnym, a dostosowanych do poziomu dziatwy — przed i po nauce wogóle. Przyczynia się to bardzo dodatnio do pogłębienia religijnego życia młodzieży, jej stosunku do pracy i Boga. Dlatego też jest rzeczą wskazaną, aby się to odbywało w każdym zakładzie, szczególnie zaś w miesiącu maju.

Przy nauce religji należy korzystać także w jak najszerszej mierze z *obrazów;* będą to w gimnazjum obrazy, ilustrujące części Mszy św., umożliwiające poznanie ministrantury, obrazki z przeszłości, ilustrujące życie religijne w poszczególnych epokach, karty z życia Świętych, — życia i działalności Chrystusa Pana i t. p.

Stosowanie obrazów bardzo korzystnie wpływa na wyniki nauczania i aktywność ucznia. Uczniowie winni przytem samodzielnie wmyśleć się w obraz, opisać zdarzenie, które przedstawia, — opisać życie danych osób z wyrazu twarzy i t. p.

Bardzo wielką wagę należy przykładać do *zastosowań praktycznych* w nauczaniu religji. Program wymienia je w poszczególnych klasach w ustępach, poświęconych „praktykom religijnym“. W klasie I będzie to przyjęcie i uczczenie Jezusa Chrystusa i prawd Jego według myśli i zwyczajów Kościoła oraz życie według nich. W klasie II należy dążyć do tego, by uczeń uznał i przyjął życie Jezusa Chrystusa i Jego Świętych za ideał własnego życia, by stawał się przez praktyki jednostkowe i zbiorowe coraz bardziej zdolnym do życia według zasad Jezusa Chrystusa i wprowadzania w życie moralności chrześcijańskiej; w klasie III i IV zmierzać należy usilnie do tego, by uczeń zdobył tworzywo do wypracowania sobie z czasem zgodnego z nauką Chrystusa poglądu na świat, a ten pogląd stał się fundamentem jego własnego życia, tudzież współżycia z bliźnimi i działalności życiowej.

Złączonemi organicznie z religją i z niej wypływającemi praktykami religijnemi w szkole średniej musi się ksiądz prefekt zająć jak najbardziej troskliwie. W okresie, w którym młodzież nie docenia siebie i nie wierzy w swą wartość, jest to konieczne. Rozterki uczuciowe, przeżywane zresztą przez ucznia podówczas, bardzo często zniechęcają go do praktyk, jako czegoś ciężkiego i wymagającego zbyt silnej walki z sobą. Dlatego też w tym czasie praktyki religijne nie powinny być wyłącznie wynikiem zewnętrznego przymusu, jaskrawo stosowanego, lecz raczej wewnętrznej potrzeby, płynącej z rozbudzenia uczuć religijnych, miłości i ufności ku Bogu, — i wyczucia wewnętrznej potrzeby kontaktu duchowego ze spowiednikiem.

Spowiednik winien jednak dać uczniowi naprawdę wiele — stąd konieczność odpowiedniego doboru dobrych spowiedników.

Również udział ucznia w nabożeństwach kościelnych i państwowych — jego modlitwa w klasie i w domu nie może być czemś zewnętrznem jedynie, lecz duchowem wzniesieniem się ku Bogu.

Zachowanie się ucznia w czasie nabożeństw szkolnych zależeć będzie od zrozumienia istoty Mszy św., głównych jej części i możności uczestniczenia w ofierze. Rozumne używanie książeczek do nabożeństwa, a przedewszystkiem mszaliku, wprowadzenie śpiewu unisono w porozumieniu z nauczycielem tego przedmiotu, oto są środki do ożywienia i podniesienia poziomu nabożeństwa kościelnego u ucznia. Siłą faktu *nabożeństwa państwowe* winny być przedmiotem specjalnej troski ks. prefekta i całej szkoły.

Nie wolno też wychowawcy spuszczać z oka modlitwy, odmawianej przed i po nauce. O ile w danym zakładzie odmawiają ją razem w kaplicy lub sali, powinien wedle możności brać w niej udział; jeżeli zaś modlitwa odbywa się w każdej klasie osobno, należy zwracać uwagę uczniów i czuwać nad tem, by ją chóralnie czy też kolejno poważnie i pobożnie odmawiali. Powinien się nadto postarać, by cała młodzież znała dokładnie najbardziej używane modlitwy, by w klasie otaczała czcią obraz

Matki Boskiej, zdobiła go kwiatami w miesiącu maju (ołtarzyki i t. p.).

Szczególny pietyzm budzić powinien ks. prefekt w uczniach szkoły średniej dla ich codziennej modlitwy o błogosławieństwo Boskie dla Państwa Polskiego i o jego potęgę. Ta modlitwa, z głębi serca płynąca, winna rozwijać uczucie miłości uczniów dla naszego Państwa i łączyć ich myśl państwową z religijnemi ideałami.

Bardzo skutecznym środkiem do podniesienia życia religijnego młodzieży są egzorty, wygłaszane (obowiązkowo) w niedziele i święta kościelne oraz uroczystości państwowe, o ile możności w kościele lub w kaplicy. Jest ideałem, do którego zdążać należy, by egzorty odbywały się oddzielnie dla młodszych i starszych uczniów. Czas ich trwania nie powinien przekraczać 20 minut z reguły. Zaznaczyć trzeba, że one wymagają bardzo gruntownego opracowania, a temat musi być aktualny; główną zaletą będzie tu ich ciągłość, planowość, pozytywny sposób ujmowania treści (nie zaś piętnowania uczniów i starszego społeczeństwa), a dalej konkretność, stąd konieczność obserwacji dzieci i odpowiednio dobranych, interesujących przykładów. Materjału dostarczą: nauka wiary i moralności, żywoty Świętych, obowiązki ucznia, jego trudności, zalety i t. p. Od czasu do czasu należy wygłosić egzortę liturgiczną, a specjalną troską otoczyć rekolekcje.

Tak w nauczaniu religji, jak i w głoszeniu egzort, nie może ks. prefekt poprzestać na podkreślaniu jedynie i wyłącznie tylko strony nadprzyrodzonej; przeciwnie, uwzględniając także momenty przyrodzone, doprowadzić winien ucznia do przekonania, że wiedza prawdziwa i postęp rzeczywisty nie są wrogie katolicyzmowi, ale z nim sprzymierzone.

Osobowość nauczyciela religji w gimnazjum wpływa decydująco na rezultaty pracy nad rozwojem religijnym ucznia. Pamiętając o tem, nauczyciel religji musi być stale człowiekiem, pełnym serca i uczucia, wychowawcą, rozumiejącym młodzież i umiejącym się do niej zbliżyć, człowiekiem, podobnie jak ona, kochającym życie,

naukę, sztukę, oddziaływującym nadto na młodzież przedewszystkiem swym autorytetem wewnętrznym, prostotą i pobożnością życia, pełnego ofiar oraz poświęceń dla miłości Boga i bliźniego. W okresie pokwitania śpieszyć musi ks. prefekt młodzieży z pomocą, podnosić ją z upadku, leczyć ze zwątpień, budzić w niej gorącą miłość Chrystusa Pana i chęć stosowania Jego nauki we własnem życiu. Pamiętać powinien bowiem, że jego obowiązkiem jest nietylko umożliwić uczniowi zdobycie pewnego zakresu materjału z nauki religji, ale, że ma ponadto związać uczuciowo ucznia na życie całe z Bogiem i Kościołem.

Jako kapłan-Polak dbać musi ks. prefekt przytem równolegle na każdym kroku o rozwój uczuć obywatelsko-państwowych ucznia przez nauczanie religji i odpowiednie praktyki religijne, z życiem państwowem polskiem i Polską związane.

Podręcznik, który, obok osobowości nauczyciela, odgrywa w nauczaniu religji rolę decydującą, winien podawać młodzieży całokształt kursu religji w danej klasie — w pięknej formie, — w sposób barwny, żywy, interesujący, ściśle dostosowany do psychiki młodzieży. Musi przytem posiadać odpowiedni poziom naukowy, wartości wychowawcze, budzić uczucia wyższe młodzieży, a więc religijne, obywatelsko-państwowe, etyczne i estetyczne. Walory wychowawcze przenikać muszą podręcznik jak najintensywniej, stanowiąc niejako jego duszę, która napełni życiem materjał nauczania.

Szczególniej w pierwszych latach realizacji nowego programu podręcznik będzie miał ważne znaczenie dla osiągnięcia rezultatów pracy. Powinien przeto pod każdym względem być naprawdę *wartościowym* zarówno pod względem treści, jak bogactwa i jakości ilustracyj, uwzględniających w estetyczny, a do psychiki młodzieży dostosowany sposób tło zdarzeń, a więc miejsce, czas, zwyczaje, obyczaje. Winno być kilkadziesiąt ilustracyj w każdym podręczniku, ze względu na to, że pewne zakłady średnie nie mogą dysponować przecież zbyt wielką ilością pomocy naukowych.

Podręcznik, uzupełniając nauczanie po linji nadawania mu postaci wykończonej i logicznej, nie powinien jednak pozbawiać samodzielności nauczyciela.

Konieczną jest bowiem zawsze rzeczą, a szczególnie w nauczaniu religji, dostosowanie podręcznika do środowiska wychowanka i szczególnych warunków, w których żyje, kształci się, wzrasta, oraz do zainteresowań uczniów, a w pewnej mierze i nauczyciela.

Nauczyciel powinien ponadto zaznajomić uczniów z techniką korzystania z podręcznika; powinien uzupełniać podręcznik, polecając lekturę utworów religijno- beletrystycznych, dozwolonych przez władze szkolne lub zalecanego pisemka religijnego — słowem aktywizować to, co zdobyli uczniowie z dziedziny wiadomości religijnych.

Jako naczelne wytyczne należy przyjąć w nauczaniu religji zasady: nawiązywanie do własnych przeżyć religijnych ucznia i do jego rodzinnego środowiska miejskiego, wiejskiego, proletarjackiego i t. p., — budzenie przez nauczanie „przeżyć religijnych", a zaniechanie wyłącznie pamięciowego opanowywania materjału (przyczem jednak wyniki nauczania muszą być osiągnięte); — dostosowywanie jakości materjału nauczania do poziomu rozwoju psychicznego ucznia, a w miarę możności także do jego zainteresowań; w związku z tem budzenie samorzutnej religijnej aktywności wychowanka i wewnętrznej potrzeby oraz ukochania praktyk religijnych; — przeżywanie z uczniami życia Chrystusa Pana i Jego Świętych, przejawiającego się w roku kościelnym i doprowadzanie młodzieży w ten sposób do ściślejszego połączenia z Jezusem Chrystusem i odrodzenia w Jego duchu; — otoczenie bardzo troskliwą opieką praktyk religijnych i doprowadzenie do tego, by uczestnictwo w nich nie było wyłącznie formalne, ale potęgowało życie Chrystusowe w duszach dzieci.

KORELACJA Z INNEMI PRZEDMIOTAMI.

Nauka religji korelować powinna w szkole średniej głównie z następującemi przedmiotami nauczania: j. polskim, historją, śpiewem, geografją, zajęciami praktycznemi.

Korzystać więc można przy nauczaniu religji, gdy chodzi o j. polski, z bogatego zasobu obrazów życia kulturalnego i religijnego w poszczególnych epokach, dla

ilustrowania wpływu ideałów Chrystusowych na życie państwowe, społeczne, rodzinne, na wybitne jednostki; nadto korzystać można z lektury, związanej z zainteresowaniami młodzieży, a poruszającej tematy natury etycznej i t. p., które uczeń omawiał na lekcjach języka polskiego. Doniosłą rolę w budzeniu uczuć religijnych odgrywają tu wkońcu poematy o treści religijnej, beletrystyka o motywach religijnych wogóle, — utwory liryczne i ustępy nastrojowe, w duchu religijnym utrzymane.

Z tematów historycznych niejeden wiąże się także z życiem religijnem. Dość wspomnieć o takich, jak: znaczenie chrześcijaństwa dla rozwoju duchowego Polski, Polska w służbie Krzyża, Święci polscy, rola kulturalna zakonów, obrazki z życia religijnego w Polsce, sztuka kościelna i t. d. Nawiązać do nich może dlatego z łatwością nauczyciel religji, wyzyskując je dla celów swego przedmiotu i wychowania religijnego. Nawiązywać nadto będzie do wiadomości uczniów, dotyczących tła epoki, zarysowanego przez historyka, — gdy przyjdzie do omawiania obrazków życia religijnego w niej, względnie lektury kart życia wielkich Świętych.

Nauka geografji daje uczniowi wiele wiadomości, mogących mu uzmysłowić tło zdarzeń (krajobraz, miejsce, obyczaje, zwyczaje), o których się mowi na godzinach religji, — a szczególniej, gdy będzie mowa o działalności Chrystusa Pana na tle ziemi Świętej lub wielkich Świętych w poszczególnych krajach. Nawiązując do geograficznych wiadomości uczniów, można nadto ułatwić im orjentację w dziedzinie problemów, związanych z życiem religijnem, jak praca misyjna i kulturalno-oświatowa kościoła w różnych częściach świata, praca misjonarzy w krajach egzotycznych. Nauczyciel śpiewu winien przerobić z młodzieżą melodyjną stronę szeregu wartościowych, a związanych z rokiem kościelnym i dostosowanych do poziomu młodzieży pieśni religijnych; — z tekstem pieśni zapoznać musi uczniów nauczyciel religji, umożliwiając im nadto jego zrozumienie.

2

DRUKOWANE JAKO RĘKOPIS.

MINISTERSTWO WYZNAŃ RELIGIJNYCH I OŚWIECENIA PUBLICZNEGO

PROGRAM NAUKI

W GIMNAZJACH PAŃSTWOWYCH

JĘZYK POLSKI

(PROJEKT)

LWÓW — 1933
PAŃSTWOWE WYDAWNICTWO KSIĄŻEK SZKOLNYCH
UL. KURKOWA 21

DRUK. J. ŻYDACZEWSKIEGO, LWÓW, LEONA SAPIEHY 77. TELEFON NR. 4-96

JĘZYK POLSKI.

KLASA I.

I. LEKTURA.

A. MATERJAŁ.

I. Wypisy, zawierające dostosowane do rozwoju umysłowego i zainteresowań młodzieży:
   a) utwory poetyckie i prozaiczne (w całości lub wyjątkach) z czasów nowszych i najnowszych, wiążące się z życiem Starożytnego Wschodu, klasycznej Grecji i Rzymu oraz wczesnego Średniowiecza (ze szczególnem uwzględnieniem świata mitów, postaci bohaterskich, przykładów tężyzny fizycznej i duchowej, wzorów cnót obywatelsko-państwowych itp.),
   b) związane z niemi treściowo lub ideowo utwory poetyckie i prozaiczne (w całości lub wyjątkach), osnute na tle życia polskiego w przeszłości i teraźniejszości.
   c) kilka odpowiednio dobranych wyjątków z Iljady i Odyssei oraz jeden z „Żywotów Plutarcha“ (w całości lub wyjątkach) we wzorowych przekładach.

II. Większe, dostosowane do rozwoju umysłowego i zainteresowań młodzieży utwory poetyckie i prozaiczne (poematy, nowele, powieści, utwory dramatyczne, rozprawki popularno-naukowe i t. p.), wybrane swobodnie przez nauczyciela z załączonego spisu lektury.

B. OPRACOWANIE.

Omawianie wybranych zagadnień, związanych z tłem, akcją, postaciami, zawartością rzeczową, ideową i uczuciową

czytanych utworów, ze szczególnem uwzględnieniem zagadnień, mających wartość wychowawczą lub dotyczących życia kulturalnego epok, wyżej wymienionych.

Wyróżnianie pierwiastków: opowiadającego, opisowego, uczuciowego i refleksyjnego w nadających się do tego utworach.

Przygodne rozważanie charakterystycznych wyrazów i zwrotów, przy pomocy których autor maluje obrazy, przedstawia postaci, wyraża uczucia, myśli i t. p.

Zdawanie sprawy z samodzielnie czytanych utworów.

Przygotowywanie się w szkole i w domu do poprawnego wygłaszania utworów poetyckich i prozaicznych, z uwzględnieniem akcentu logicznego i uczuciowego.

W związku z lekturą oglądanie i omawianie ilustracyj, odtwarzających sceny z życia, postaci, stroje, sprzęty i t. p. oraz dzieła sztuki z epok, uwzględnionych w wypisach.

II. NAUKA O JĘZYKU.

Nauka o głosce.

Przypomnienie wiadomości o głosce i literze, samogłoskach i spółgłoskach. Podział głosek na ustne i nosowe, dźwięczne i bezdźwięczne; podział spółgłosek na wargowe, przedniojęzykowe, średniojęzykowe, tylnojęzykowe, twarde i miękkie; podział samogłosek na wysokie, średnie i niskie, przednie i tylne (na tle przystępnie przedstawionych narządów mownych oraz ich czynności). Zgłoski otwarte i zamknięte.

Nauka o wyrazie.

Budowa słowotwórcza wyrazu. Znaczenie rdzenia, przyrostka i przedrostka. Znaczenie wyrazów realne i etymologiczne, właściwe i przenośne.

Powtórzenie wiadomości o szeregu fleksyjnym przypadków rzeczownika, o podziale formy fleksyjnej na temat i końcówkę. Oboczne tematy w odmianie tego samego rzeczownika (samogłoska — samogłoska; samogłoska — brak jej; spółgłoska twarda — spółgłoska miękka; spółgłoska

twarda — inna twarda c, dz, sz, rz, ż, cz). Podział na gromady deklinacyjne. Różne końcówki rzeczowników w tym samym przypadku tej samej deklinacji, ich zależność od głoskowej jakości tematu, od znaczenia rzeczownika, od zwyczaju (na niewielu wybranych przykładach).

Ważniejsze osobliwości w odmianie rzeczownika.

Nauka o zdaniu.

Powtórzenie i pogłębienie wiadomości o stosunku współrzędnym i niewspółrzędnym zdań pojedyńczych w zdaniu złożonem. Rozróżnianie związków czasowych, przyczynowych, zamiarowych, wynikowych, warunkowych w zdaniach złożonych.

III. ĆWICZENIA W MÓWIENIU I PISANIU.

Krótkie wypowiedzenia ustne i piśmienne: opowiadania, opisy, sprawozdania, dyskusje na tle zdarzeń z życia własnego, obserwacji świata otaczającego, lektury szkolnej i domowej, tematów lekcyjnych i t. p., ze szczególnem uwzględnieniem ćwiczeń o charakterze sprawozdawczym i dyskusyjnym.

Gromadzenie, objaśnianie i zastosowywanie praktyczne słownictwa, zaczerpniętego z mowy potocznej i lektury, ze szczególnem uwzględnieniem dziedzin kultury, oświetlonych w wypisach.

Opracowywanie wspólne w klasie krótkich wypracowań lub ich fragmentów pod względem logicznym, gramatycznym i stylowym.

Omawianie wspólne wypowiedzeń ustnych i prac piśmiennych w klasie; ocena ich stron dodatnich i ujemnych; wyszukiwanie i prostowanie błędów logicznych, językowych, stylistycznych i ortograficznych.

Ćwiczenia, wdrażające w użycie prawidłowych form gramatycznych, odpowiednich zwrotów stylistycznych, poprawnej pisowni i właściwego przestankowania (w związku z typowemi błędami, występującemi w danym zespole uczniowskim).

Układanie planów (ustne i piśmienne).

WYNIKI.

Znajomość lektury, opracowanej w szkole, ze szczególnem uwzględnieniem utworów, osnutych na tle życia klasycznej Grecji i Rzymu.

Opanowanie wiadomości o głosce, wyrazie i zdaniu, wskazanych w programie.

Osiągnięcie wprawy w ustnych i piśmiennych sprawozdaniach oraz w swobodnem wypowiadaniu się na dostępne tematy z życia i lektury.

UWAGI.

W pierwszem półroczu przypadną na lekturę wypisów oraz większych utworów trzy godziny, na naukę o języku dwie godziny, na ćwiczenia w mówieniu i pisaniu jedna godzina, w drugiem natomiast półroczu — zajmie lektura wypisów łącznie z lekturą większych utworów dwie godziny, nauka o języku zaś i ćwiczenia w mówieniu i pisaniu łącznie jedną godzinę tygodniowo.

Podział ten nie wyklucza jednak możliwości skupiania tematów z różnych dziedzin nauczania języka polskiego w obrębie jednych i tych samych lekcyj szkolnych, lub też opracowywania jednorodnego materjału (np: lektury większych utworów) w kilku po sobie następujących godzinach nauki.

Przy lekturze wypisów należy kierować się tokiem nauczania historji, przyczem historyk winien wyprzedzać polonistę. Ułatwią to pomieszczone również w wypisach utwory, osnute na tle życia współczesnego. Utwory te należy w miarę możności wiązać z utworami, osnutemi na tle klasycznem wedle pokrewieństwa treściowego lub ideowego.

Przy omawianiu utworów, osnutych na tle życia kulturalnego Grecji i Rzymu, należy zwrócić większą uwagę na ich treść i zawartość ideową, unikać natomiast drobiazgowego rozpatrywania szczegółów rzeczowych (realjów).

Wybór zagadnień, omawianych w związku z lekturą, należy uzależniać od charakteru utworu, zainteresowań młodzieży i celów, jakie się chce przez lekturę osiągnąć, unikając przytem stosowania jakichkolwiek schematów rozbioru literackiego.

Wyróżnianie wskazanych w programie pierwiastków (opowiadającego, opisowego, uczuciowego i refleksyjnego) winno mieć charakter przygodny i służyć tylko jako przygotowanie do rozróżniania różnych rodzajów i gatunków poezji i prozy na stopniach wyższych.

Również głębsze wnikanie w wartości obrazowe i uczuciowe charakterystycznych wyrazów i zwrotów winno się odbywać tylko od czasu do czasu, o ile czytany tekst wymaga tego rodzaju objaśnień, nigdy zaś nie powinno przeradzać się w systematyczne ćwiczenia stylistyczne.

Przy omawianiu dzieł sztuki należy ograniczyć się do rozpatrywania ich treści.

Każdy z działów nauki o języku należy rozpocząć od przypomnienia wiadomości, nabytych w szkole powszechnej.

Naukę o podziale głosek należy oprzeć na podstawie jak najbardziej poglądowej. Prócz poczucia mięśniowego, obserwacji własnego sposobu wymawiania w lusterku lub przyglądania się narządom mownym innych uczniów środkiem ważnym, a w niektórych wypadkach jedynym, będą tablice poglądowe (np. „Obrazy głosek polskich" Abińskiego).

W rozpatrywaniu budowy słowotwórczej i znaczenia wyrazów nie chodzi o wyczerpanie wszystkich możliwych wypadków, ale o zwrócenie uwagi na związek, jaki zachodzi między formą a treścią wyrazu. Wybierać należy do tego rodzaju rozważań przykłady o wyraźnej budowie słowotwórczej i unikać zbędnego teoretyzowania. Przy omawianiu znaczenia właściwego i przenośnego wyrazów ograniczyć się należy do przykładów, zaczerpniętych z mowy potocznej, dalsze zaś rozwinięcie tego tematu związać z rozpatrywaniem wartości językowych tekstów literackich. Również przy opracowywaniu oboczności tematów i końcówek fleksyjnych należy wystrzegać się zbytniej drobiazgowości i nie wdawać się przytem w żadne objaśnienia historyczne.

Rozważania na temat zdań złożonych mają w związku z ćwiczeniami w budowaniu i rozbiorze zdań złożonych prowadzić ucznia do wniknięcia w znaczeniowy stosunek zdań pojedyńczych w zdaniu złożonem. Do celu tego wystarczy zanalizować kilka najbardziej typowych rodzajów zdania złożonego tak współrzędnie, jak podrzędnie (np. zdanie współrzędne łączne w czasie i zdanie złożone podrzędnie ze zdaniem podrzędnem czasowem, zdanie złożone współrzędnie i podrzędnie o charakterze wynikowym i t. p.). Ze względu na ważność tych ćwiczeń dla praktycznego opanowania języka polskiego i dla początków języka łacińskiego należałoby od nich zacząć naukę gramatyki w tej klasie.

W ćwiczeniach w mówieniu i pisaniu należy główny nacisk położyć w tej klasie na sprawozdania oraz wdrożenie młodzieży do zorganizowanej rozmowy (dyskusji) na tematy z bieżącego życia i lektury, gdyż te formy wypowiedzenia będą się najczęściej powtarzały w dalszym toku nauki. W obrębie tych ćwiczeń należy już od samego początku przyzwyczajać młodzież do możliwie rzeczowego i zwięzłego ujmowania myśli.

Jednocześnie dla wyrównania różnic w poziomie wyrobienia językowego, stylistycznego i ortograficznego uczniów, przybyłych z różnych środowisk, należy możliwie wcześnie zorjentować się w zasadniczych niedomaganiach młodzieży w tym względzie i dostosować do nich wybór ćwiczeń, zmierzających do wykorzenienia tych błędów.

W ćwiczeniach słownikowych należy uwzględnić materjał, występujący w obrazkach z dziejów kultury, zamieszczonych w wypisach.

KLASA II.

LEKTURA.

A. MATERJAŁ.

I. Wypisy, zawierające dostosowane do rozwoju umysłowego i zainteresowań młodzieży:

1. Utwory poetyckie i prozaiczne (w całości lub wyjątkach) z czasów nowszych i najnowszych, odtwarzające wybrane przejawy życia polskiego oraz jego związki z życiem kulturalnem Europy od czasów najdawniejszych do końca XVII w. (ze szczególnem uwzględnieniem mitów i podań oraz obrazków z życia pierwotnych Słowian, obrazków z życia klasztornego i rycerskiego w Średniowieczu, z życia kulturalnego w dobie Odrodzenia, przykładów miłości i poświęcenia dla Ojczyzny oraz znamiennych rysów życia obyczajowego szlachty, mieszczaństwa i ludu w XVI i XVII w.).

2. Wybrane utwory poetyckie i prozaiczne najwybitniejszych pisarzy polskich do końca XVII w.: „Bogarodzica", wyjątki z „Legendy o św. Aleksym", wyjątek z „Żywotu człowieka poczciwego" Reja, Kochanowskiego: „Hymn do Boga", wyjątki z „Pieśni Świętojańskiej o Sobótce" np. Wstęp, pieśń panny 12-tej, jedna z fraszek np: „Na dom", „Na lipę czarnoleską", jedna pieśń np. „Słońce pali, a ziemia idzie w popiół prawie", wyjątek z „Trenów". fragmenty z II, III lub VIII kazania Skargi, kilka fraszek Potockiego, wyjątki z „Pamiętników" Paska.

W związku z utworami Reja, Kochanowskiego i Skargi obrazki, odtwarzające charakterystyczne szczegóły z ich życia na tle epoki.

II. Większe, dostosowane do rozwoju umysłowego i zainteresowań młodzieży, utwory poetyckie i prozaiczne (poematy, nowele, powieści, utwory dramatyczne, rozprawki popularno-naukowe i t. p.), wybrane swobodnie przez nauczyciela z załączonego spisu lektury:

1. Odtwarzające życie polskie w ramach epok, uwzględnionych w wypisach,
2. Nie wiążące się z tematami wypisów.

B. OPRACOWANIE.

Omawianie wybranych zagadnień, związanych z tłem, akcją, postaciami, zawartością rzeczową, ideową i uczuciową czytanych utworów ze szczególnem uwzględnieniem zagadnień, mających wartość wychowawczą lub dotyczących polskiego życia kulturalnego w epokach, wyżej wymienionych.

Rozróżnianie prozy i poezji.

Przygodne rozważanie charakterystycznych wyrazów i zwrotów, przy pomocy których autor maluje obrazy, przedstawia postaci, wyraża uczucia, myśli i t. p. ze zwróceniem szczególnej uwagi na sposoby opisywania przedmiotów i zjawisk.

Zdawanie sprawy z samodzielnie czytanych utworów.

Przygotowywanie się w szkole i w domu do poprawnego wygłaszania utworów poetyckich i prozaicznych z uwzględnieniem akcentu logicznego i uczuciowego.

W związku z lekturą oglądanie i omawianie ilustracyj, odtwarzających sceny z życia, postaci, stroje, sprzęty i t. p. oraz dzieła sztuki z epok, uwzględnionych w wypisach.

II. NAUKA O JĘZYKU.

Nauka o głosce.

Objawy zmian głoskowych wśródwyrazowych i międzywyrazowych: upodobnienie pod względem dźwięczności i miejsca artykulacji; uproszczenie grup spółgłoskowych (na niewielu typowych przykładach).

Nauka o wyrazie.

Wyrazy zapożyczone; ich ważniejsze źródła i zakresy (w związku z lekturą obrazków z dziejów kultury). Różnice między wyrazami dawnemi a współczesnemi pod względem znaczenia i formy (w związku z czytaniem tekstów staropolskich).

Męska, żeńska, nijaka, męsko-osobowa, żeńsko-rzeczowa odmiana przymiotników i zaimków. Główne typy odmiany liczebnika (jeden; dwa; trzy i cztery; pięć; liczebnik zbio-

rowy; liczebnik porządkowy). Ważniejsze osobliwości w odmianie tych części mowy.

Nauka o zdaniu.

Powtórzenie wiadomości o poznanych częściach zdania pojedyńczego rozwiniętego. Podmiot zasadniczy: podmiot w mianowniku, podmiot logiczny w innym przypadku; podmiot domyślny, brak podmiotu w zdaniu bezpodmiotowem. Orzeczenie zasadnicze: czasownikowe i imienne, złożone z orzecznika i łącznika. Główne rodzaje przydawki, okolicznika i dopełnienia.

III. ĆWICZENIA W MÓWIENIU I PISANIU.

Krótkie wypowiedzenia ustne i piśmienne: opowiadania, opisy, sprawozdania, dyskusje na tle zdarzeń z życia własnego, obserwacji świata otaczającego, lektury szkolnej i domowej, tematów lekcyjnych i t. p. ze szczególnem uwzględnieniem ćwiczeń w opisywaniu przedmiotów i zjawisk z najbliższego otoczenia (przedmiotów użytku codziennego, dzieł sztuki, budowli, krajobrazów, czynności ludzkich i t. p.).

Gromadzenie, objaśnianie i zastosowywanie praktyczne słownictwa, zaczerpniętego z mowy potocznej i lektury, ze szczególnem uwzględnieniem słownictwa, dotyczącego kształtów, barw, ruchów przedmiotów i zjawisk świata otaczającego oraz dziedzin kultury, oświetlonych w wypisach.

Opracowywanie wspólne w klasie krótkich wypracowań lub ich fragmentów pod względem logicznym, gramatycznym i stylowym ze zwróceniem szczególnej uwagi na opisy.

Omawianie wspólne wypowiedzeń ustnych i prac piśmiennych w klasie; ocena ich stron dodatnich i ujemnych; wyszukiwanie i prostowanie błędów logicznych, językowych, stylistycznych i ortograficznych.

Ćwiczenia, wdrażające w użycie prawidłowych form gramatycznych, odpowiednich zwrotów stylistycznych, poprawnej pisowni i właściwego przestankowania (w związku

z typowemi błędami, występującemi w danym zespole uczniowskim).

Układanie planów (ustne i piśmienne).

WYNIKI.

Znajomość lektury, opracowanej w szkole, zwłaszcza zaś utworów, odzwierciedlających życie polskie od czasów najdawniejszych do końca wieku XVII; ponadto znajomość wybranych szczegółów z życia i twórczości Reja, Kochanowskiego i Skargi.

Umiejętność rozróżniania poezji i prozy na odpowiednio dobranych przykładach.

Opanowanie wiadomości o głosce, wyrazie i zdaniu, wskazanych w programie.

Osiągnięcie wprawy w ustnem i piśmiennem opisywaniu przedmiotów i zjawisk świata otaczającego.

UWAGI.

Na lekturę wypisów oraz większych utworów przeznacza się zasadniczo dwie godziny, na naukę o języku i ćwiczenia w mówieniu i pisaniu po jednej godzinie tygodniowo. Podział ten nie wyklucza jednak możliwości skupiania tematów z różnych dziedzin nauczania języka polskiego w obrębie jednych i tych samych lekcyj szkolnych, lub też opracowywania jednorodnego materjału (np. lektury większych utworów) w kilku po sobie następujących godzinach nauki.

Lekturę wypisów należy oprzeć na materjale, przygotowanym przez naukę historji. Dlatego też pierwsze tygodnie nauki poświęci polonista na rozpatrywanie materjału, dotyczącego pierwotnej słowiańszczyzny. Byłoby również rzeczą wskazaną z większych utworów omówić w tym czasie jeden, związany z tym tematem, np. „Starą baśń“ Kraszewskiego.

Szczególną uwagę wypadnie zwrócić na wskazane przez program utwory literatury staropolskiej. Należy je omawiać, gdzie to jest tylko możliwe, w ścisłym związku z obrazkami z życia ich twórców, bez podawania zbędnych wiadomości o charakterze historyczno-literackim. Chodzi tu bowiem tylko o ogólną sylwetę pisarza, która winna się zarysować na tle życia epoki.

Przy wyborze i rozpatrywaniu zagadnień oraz rozważaniu strony językowo-stylistycznej omawianych utworów, należy się stosować do wskazań, podanych w uwagach do kl. I.

Wskazane w programie rozróżnianie poezji i prozy nie może mieć charakteru oderwanych rozważań teoretycznych, lecz musi się opierać

na możliwie najobfitszym materjale poglądowym z zakresu lektury. Należy przytem unikać wszelkich definicyj, ograniczając się jedynie do uogólnień i wniosków, wysnutych z lektury.

Przy opracowywaniu wyrazów zapożyczonych należy ograniczyć się do grup tych wyrazów, które uczniowie znajdą skupione w większej ilości w obrazkach z dziejów kultury, zamieszczonych w wypisach (np. wyrazy, dotyczące strojów, sprzętów, budownictwa, urządzeń miejskich i t. p.). Niewskazaną jednak i zbyteczną rzeczą byłoby wdawanie się przy tej sposobności w jakiekolwiek próby objaśnienia formy wyrazów, gdyż celem tych ćwiczeń ma być tylko uświadomienie młodzieży, jak w języku odbiły się związki pewnych dziedzin kultury polskiej z kulturą obcą. Podobnie omawianie różnic wyrazów dawnych i współczesnych przy sposobności lektury tekstów staropolskich winno ograniczyć się tylko do stwierdzenia charakteru tych różnic (znaczeniowe i formalne, ewentualnie także fonetyczne, słowotwórcze, fleksyjne) bez wdawania się w jakiekolwiek próby wyjaśniania przyczyny tych zmian językowych.

Przy rozważaniu odmiany przymiotników, zaimków i liczebników należy w sposób podobny, jak przy omawianiu deklinacji rzeczowników, zwrócić uwagę na oboczności tematów i końcówek.

Główny ośrodek ćwiczeń w mówieniu i pisaniu w tej klasie winny stanowić opisy. Należy też zwrócić na nie uwagę w ćwiczeniach redakcyjnych i słownikowych. W obrębie tych ostatnich należy obok materjału, potrzebnego do opisów, opartych na obserwacji (nazwy kształtów, barw, ruchów, związanych z przedmiotami i zjawiskami świata otaczającego), uwzględnić także słownictwo z tych dziedzin kultury, które uczeń współcześnie poznaje na podstawie lektury.

KLASA III.

LEKTURA.

A. MATERJAŁ.

I. Wypisy, zawierające dostosowane do rozwoju umysłowego i zainteresowań młodzieży:

1. Utwory poetyckie i prozaiczne (w całości lub wyjątkach), odtwarzające wybrane przejawy życia polskiego oraz jego związki z życiem kulturalnem Europy w okresie od początków XVIII w. do roku 1863 (ze szczególnem uwzględnieniem dodatnich i ujemnych rysów staroszlachetczyzny w epoce saskiej, obrazów z życia kulturalnego i towarzyskiego w czasach stanisławowskich, objawów od-

radzającej się myśli polityczno-społecznej w dobie sejmu czteroletniego oraz niesłabnącego ducha narodowego w czasach napoleońskich, ideologji młodzieży, zwłaszcza wileńskiej, w przededniu powstania listopadowego, charakterystycznych nastrojów społeczeństwa w kraju i na emigracji po 1831 r.).

2. Wybrane utwory poetyckie i prozaiczne najwybitniejszych pisarzy polskich okresu stanisławowskiego i romantycznego: Krasickiego — kilka bajek, jedna satyra np. „Żona modna", „Święta miłości kochanej Ojczyzny", hymn „Jeszcze Polska nie zginęła", Mickiewicza „Hej radością oczy błysną", jedna z ballad np: „Świteź", „Świtezianka", lub „Lilje", „Dziadów" (część II), jeden z „Sonetów krymskich", (np. „Stepy Akermańskie"), wyjątek z „Dziadów" cz. III (opowiadanie Sobolewskiego lub opowiadanie o Cichowskim), wyjątek z „Ksiąg Narodu i Pielgrzymstwa Polskiego" np. przypowieść o kobiecie w letargu, „Pan Tadeusz", Słowackiego „Hymn o zachodzie słońca", wyjątki z „Anhellego", „Balladyny" lub „Lilli Wenedy" i listów do matki, wybór liryk z okresu powstania listopadowego, Fredry „Zemsta". Wybór prozy z tej epoki z uwzględnieniem Staszica, Kołłątaja, pism filomacko-filareckich i t. p.

W związku z utworami Krasickiego, Mickiewicza i Słowackiego obrazki, odtwarzające charakterystyczne szczegóły z ich życia na tle epoki.

II. Większe, dostosowane do rozwoju umysłowego i zainteresowań młodzieży, utwory poetyckie i prozaiczne (poematy, nowele, powieści, utwory dramatyczne, rozprawki popularno-naukowe i t. p.), wybrane swobodnie przez nauczyciela z załączonego spisu lektury.

1. Obrazujące życie polskie w ramach epok, uwzględnionych w wypisach,
2. nie wiążące się z tematami wypisów.

B. OPRACOWANIE.

Omawianie wybranych zagadnień, związanych z tłem, akcją, postaciami, zawartością rzeczową, ideową i uczuciową czytanych utworów ze szczególnem uwzględnieniem zagad-

nień, mających wartość wychowawczą lub dotyczących polskiego życia kulturalnego w epokach, wyżej wymienionych.

Rozróżnianie epiki, liryki, dramatu.

Przygodne rozważanie charakterystycznych wyrazów i zwrotów, przy pomocy których autor maluje obrazy, przedstawia postaci, wyraża uczucia i myśli i t. p., ze zwróceniem szczególnej uwagi na sposoby przedstawiania postaci ludzkich (pod względem zewnętrznym i wewnętrznym).

Rozpatrywanie najważniejszych składników budowy wiersza (rym męski i żeński, wiersz biały, średniówka męska i żeńska, wiersz zwykły miarowy bez wyszczególnienia gatunków — zwrotka równo i różnowierszowa, zamknięta i otwarta).

Zdawanie sprawy z samodzielnie czytanych utworów.

Przygotowywanie się w szkole i w domu do poprawnego wygłaszania utworów poetyckich i prozaicznych, z uwzględnieniem akcentu logicznego i uczuciowego.

W związku z lekturą oglądanie i omawianie ilustracyj, odtwarzających sceny z życia, postaci, stroje, sprzęty i t. p. oraz dzieła sztuki z epok, uwzględnionych w wypisach.

Zaznajamianie się z najważniejszemi faktami z życia i twórczości Krasickiego, Mickiewicza, Słowackiego, podanemi w formie żywych, barwnych obrazków, ze szczególnem uwzględnieniem życia i twórczości Mickiewicza.

II. NAUKA O JĘZYKU.

Nauka o głosce.

Polski akcent wyrazowy; enklityki i proklityki. Przycisk i przyśpiew w zdaniu. Rytm.

Nauka o wyrazie.

Wartość znaczeniowa i zabarwienie uczuciowe wyrazów. Związek między zabarwieniem uczuciowem a budową słowotwórczą wyrazów; przyrostki zdrobniające i zgrubiające.

Powtórzenie i pogłębienie wiadomości o znaczeniu i formie osób, czasów, trybów, stron, o bezokoliczniku, imiesło-

wie przymiotnikowym i przysłówkowym; o rodzajach czynności. Podział na grupy konjugacyjne. Temat czasu teraźniejszego i temat czasu przeszłego. Znaczenie i budowa form czasu teraźniejszego, przeszłego, przyszłego, trybu rozkazującego, trybu przypuszczającego, bezokolicznika, strony biernej, strony zwrotnej. Ważniejsze osobliwości w odmianie czasownika.

Nauka o zdaniu.

Systematyczny przegląd rodzajów zdań współrzędnych i podrzędnych ze względu na ich znaczenie i formę. Zdanie złożone wieloczłonowe.

III. ĆWICZENIA W MÓWIENIU I PISANIU.

Krótkie wypowiedzenia ustne i piśmienne: opowiadania, opisy, sprawozdania, dyskusje na tle zdarzeń z życia własnego, obserwacji świata otaczającego, lektury szkolnej i domowej, tematów lekcyjnych i t. p., ze szczególnem uwzględnieniem ćwiczeń w opisywaniu i charakteryzowaniu postaci ludzkich.

Gromadzenie, objaśnianie i zastosowywanie praktyczne słownictwa, zaczerpniętego z mowy potocznej i lektury, ze szczególnem uwzględnieniem słownictwa, dotyczącego wyglądu, ruchów, gestów, mimiki, stanów wewnętrznych człowieka oraz dziedzin kultury, oświetlonych w wypisach.

Opracowywanie wspólne w klasie krótkich wypracowań lub ich fragmentów pod względem logicznym, gramatycznym i stylowym, ze zwróceniem szczególnej uwagi na opisy i charakterystyki postaci ludzkich.

Omawianie wspólne wypowiedzeń ustnych i prac piśmiennych w klasie; ocena stron dodatnich i ujemnych: wyszukiwanie i prostowanie błędów logicznych, językowych, stylistycznych i ortograficznych.

Ćwiczenia, wdrażające w użycie prawidłowych form gramatycznych, odpowiednich zwrotów stylistycznych, poprawnej pisowni i właściwego przestankowania (w związku z typowemi błędami, występującemi w danym zespole uczniów).

Układanie planów (ustne i piśmienne).

WYNIKI.

Znajomość lektury, opracowanej w szkole, zwłaszcza zaś utworów, odzwierciedlających życie polskie od początków wieku XVIII do powstania styczniowego; ponadto znajomość wybranych szczegółów z życia i twórczości Krasickiego, Mickiewicza, Słowackiego.

Umiejętność wskazania zasadniczych różnic między epiką, liryką i dramatem na tle znanego uczniom materjału oraz znajomość najważniejszych składników budowy wiersza.

Opanowanie wiadomości o głosce, wyrazie i zdaniu, wskazanych w programie.

Osiągnięcie wprawy w ustnem i piśmiennem opisywaniu i charakteryzowaniu postaci ludzkich.

UWAGI.

Na lekturę wypisów oraz większych utworów przeznacza się zasadniczo dwie godziny, na naukę o języku i ćwiczenia w mówieniu i pisaniu po jednej godzinie tygodniowo. Podział ten nie wyklucza jednak możliwości skupiania tematów z różnych dziedzin nauczania języka polskiego w obrębie jednych i tych samych lekcyj szkolnych, lub też opracowywania jednorodnego materjału (np. lektury większych utworów) w kilku po sobie następujących godzinach nauki.

Lektura wypisów będzie wprawdzie początkowo (do epoki napoleońskiej włącznie) postępowała równolegle z tokiem nauki historji, jednak ze względu na obfitszy materjał historyczny tego okresu, nauczyciel języka polskiego będzie początkowo wydatniej przeplatał czytanie wypisów lekturą większych utworów, nie związanych z epoką, do omówienia zaś „Pana Tadeusza“ przystąpi już w związku z epoką napoleońską.

Przy opracowywaniu lektury przestrzegać należy tych samych zasad, co w klasach poprzednich, przyczem omawianie „Pana Tadeusza“ i „Zemsty“ należy oprzeć na lekturze domowej uczniów, w szkole zaś odczytywać tylko niektóre wyjątki z tych utworów.

Rozróżnianie epiki, liryki i dramatu należy związać z odpowiednim materjałem z zakresu lektury i unikać przytem wszelkich definicyj.

W rozważaniu wartości uczuciowej wyrazów należy ograniczyć się do zjawisk, zrozumiałych na tle współczesnego poczucia językowego, bez sięgania do zjawisk, wymagających objaśnień historycznych. Celem bowiem tych ćwiczeń jest wyrobienie wrażliwości na odcienie znaczenia wyrazów w mowie potocznej i tekstach literackich. Główną uwagę należy przytem poświęcić wypadkom, w których zabarwienie uczuciowe wyrazów wiąże się z ich budową słowotwórczą.

Celem nauki o konjugacji nie jest opanowanie wszystkich typów fleksyjnych, lecz głębsze wniknięcie w składniki budowy obserwowanych form i ich wzajemny stosunek. Większy nacisk należy położyć na objaśnienie znaczenia i zastosowania form konjugacyjnych ze względu na ważność tej sprawy dla praktycznego opanowania języka.

W rozważaniu zdań złożonych należy dać pierwszeństwo związkom znaczeniowym przed połączeniami formalnemi, rozpatrywanie zaś różnych rodzajów zdań podrzędnych (podmiotowych, orzecznikowych, przydawkowych, dopełniających, okolicznikowych) rozpocząć od ogólnego przeglądu wszystkich tych zdań. Szczególnego omówienia będą wymagały zdania wynikowe, porównawcze, warunkowe i przyzwolone, jako nie dające się wyraźnie podporządkować pod wyżej wspomniane kategorje.

Główny ośrodek ćwiczeń w mówieniu i pisaniu w tej klasie stanowią ćwiczenia w opisywaniu i charakteryzowaniu postaci ludzkich. Winny one opierać się na dokładnej obserwacji, o ile chodzi o postaci z życia i na dokładnej znajomości materjału, o ile chodzi o postaci, znane z lektury. W związku z tem wysunie się również w ćwiczeniach słownikowych na plan pierwszy słownictwo, dotyczące wyglądu, ruchów, gestów, mimiki oraz stanów wewnętrznych człowieka.

KLASA IV.

LEKTURA.

A. MATERJAŁ.

I. Wypisy, zawierające dostosowane do rozwoju umysłowego i zainteresowań młodzieży:

1. Utwory poetyckie i prozaiczne, odtwarzające wybrane przejawy życia polskiego oraz jego związki z życiem kulturalnem Europy w okresie od roku 1863 po czasy najnowsze (ze szczególnem uwzględnieniem obrazków z życia wsi i miasta po powstaniu styczniowem, z życia kulturalnego Warszawy i Krakowa, obrazków walki z uciskiem zaborców oraz udziału w nich innych narodowości, zamieszkujących ziemie polskie, dążeń niepodległościowych młodzieży, ideologji tajnych organizacyj wojskowych i roli dziejowej Józefa Piłsudskiego, bohaterskich wysiłków legjonów, odradzającej się państwowości polskiej).

2. Wybrane utwory poetyckie i prozaiczne najwybitniejszych pisarzy tego okresu: wybór poezyj Konopnickiej,

Tetmajera, Kasprowicza oraz poezyj czasów najnowszych, ze szczególnem uwzględnieniem wierszy legjonowych; powieści i nowelek: Orzeszkowej „Gloria victis", Prusa „Antek", „Placówka", Sienkiewicza „Janko muzykant", „Bartek zwycięzca", Reymonta „Z ziemi chełmskiej", Żeromskiego „Syzyfowe prace", Kadena Bandrowskiego „Trzy wyprawy"; wyjątki z „Wesela" Wyspiańskiego, wybór prozy publicystycznej, ze szczególnem uwzględnieniem artykułów okolicznościowych, przemówień, odezw i t. p. Prusa, Sienkiewicza, Żeromskiego oraz wyboru z pism Marszałka Józefa Piłsudskiego.

W związku z utworami Prusa, Sienkiewicza, Żeromskiego, Wyspiańskiego obrazki, odtwarzające charakterystyczne szczegóły z ich życia.

II. Większe, dostosowane do rozwoju umysłowego i zainteresowań młodzieży, utwory poetyckie i prozaiczne (poematy, nowele, powieści, utwory dramatyczne, rozprawki popularno-naukowe), wybrane swobodnie przez nauczyciela z załączonego spisu lektury:

1. obrazujące życie polskie w ramach epok, uwzględnionych w wypisach,
2. nie wiążące się z tematami wypisów.

B. OPRACOWANIE.

Omawianie wybranych zagadnień, związanych z tłem, akcją, postaciami, zawartością rzeczową, ideową i uczuciową czytanych utworów, ze szczególnem uwzględnieniem zagadnień, mających wartość wychowawczą lub dotyczących polskiego życia kulturalnego w epokach, wyżej wymienionych.

Rozróżnianie spotykanych w lekturze gatunków epiki, liryki, dramatu i prozy, ze szczególnem uwzględnieniem powieści i noweli.

Przygodne rozważanie wyrazów i zwrotów, przy pomocy których autor maluje obrazy, przedstawia postaci, wyraża uczucia i myśli i t. p., ze zwróceniem szczególnej uwagi na sposoby wyrażania myśli i uczuć w przemówieniach, odezwach i t. p.

Zdawanie sprawy z czytanych samodzielnie utworów.

Przygotowywanie się w szkole i w domu do poprawnego wygłaszania utworów poetyckich i prozaicznych z uwzględnieniem akcentu logicznego i uczuciowego.

W związku z lekturą oglądanie i omawianie ilustracyj, odtwarzających sceny z życia, postaci, stroje, sprzęty i t. p. oraz dzieła sztuki z epok, uwzględnionych w wypisach.

II. NAUKA O JĘZYKU.

Powtórzenie i uzupełnienie wiadomości z lat poprzednich.

Różne sposoby oznaczania osób, rzeczy, zjawisk, czynności i stanów, jakości, ilości, okoliczności, stosunków, sądów, uczuć i woli człowieka zapomocą różnych części mowy, form fleksyjnych, części zdania, rodzajów zdań. W związku z tem zaznajomienie z najważniejszemi rodzajami znaczeniowemi w zakresie rzeczownika, zaimka, liczebnika, czasownika, przysłówka, zwłaszcza zaś z różnorodnością budowy zdań i akcentu zdaniowego w zależności od uczuć i woli mówiącego.

Wiadomości o gwarach.

Rozróżnienie mowy wykształconej, języka literackiego, gwar ludowych. Główne właściwości gwary w porównaniu z mową wykształconą (na tle tekstu jednej z gwar, najlepiej uczniom znanej). Lektura kilku tekstów gwarowych innego typu.

III. ĆWICZENIA W MÓWIENIU I PISANIU.

Krótkie wypowiedzenia ustne i piśmienne: opowiadania, opisy, sprawozdania, dyskusje i t. p. na tle zdarzeń z życia własnego, obserwacji świata otaczającego, lektury szkolnej i domowej, tematów lekcyjnych i t. p., ze szczególnem uwzględnieniem ćwiczeń w układaniu przemówień, odezw okolicznościowych i t. p. w związku z życiem szkolnem i pozaszkolnem.

Gromadzenie, objaśnianie i zastosowywanie praktyczne słownictwa, zaczerpniętego z mowy potocznej i lektury, ze szczególnem uwzględnieniem nazw pojęć oderwanych.

Opracowywanie wspólne w klasie krótkich wypracowań lub ich fragmentów pod względem logicznym, gramatycznym i stylowym, ze zwróceniem szczególnej uwagi na układanie przemówień, odezw okolicznościowych i t. p. oraz ćwiczenia, wdrażające do zwięzłego wyrażania się.

Omawianie wspólne wypowiedzeń ustnych i prac piśmiennych w klasie; ocena ich stron dodatnich i ujemnych; wyszukiwanie i prostowanie błędów logicznych, językowych, stylistycznych i ortograficznych.

Ćwiczenia, wdrażające w użycie prawidłowych form gramatycznych, odpowiednich zwrotów stylistycznych, poprawnej pisowni i właściwego przestankowania (w związku z typowemi błędami, występującemi w danym zespole uczniowskim).

Układanie planów (ustne i piśmienne).

WYNIKI.

Znajomość lektury, opracowanej w szkole, zwłaszcza zaś utworów, odzwierciedlających życie polskie od roku 1863 po czasy najnowsze; ponadto znajomość wybranych szczegółów z życia i twórczości Prusa, Sienkiewicza, Żeromskiego, Wyspiańskiego.

Umiejętność określenia gatunku literackiego utworów poetyckich i prozaicznych, znanych uczniom z lektury.

Zrozumienie znaczenia i umiejętność właściwego zastosowania praktycznego utworów językowych, poznanych w toku nauki o języku w gimnazjum.

Osiągnięcie wprawy w układaniu aktualnych przemówień, odezw okolicznościowych, i t. p.

Umiejętność poprawnego, rzeczowego i zwięzłego wyrażania się w mowie i piśmie.

UWAGI.

Na lekturę wypisów i większych utworów przeznacza się zasadniczo dwie godziny, na naukę o języku i ćwiczenia w mówieniu i pi-

saniu po jednej godzinie tygodniowo. Podział ten nie wyklucza jednak możliwości skupiania tematów z różnych dziedzin nauczania języka polskiego w obrębie jednych i tych samych lekcyj szkolnych, lub też opracowywania jednorodnego materjału (np. lektury większych utworów) w kilku po sobie następujących godzinach nauki.

Rozróżnianie spotykanych w lekturze gatunków epiki, liryki, dramatu i prozy winno mieć charakter jak najbardziej poglądowy. Należy przytem zwrócić szczególną uwagę na powieść i nowelę, w związku zaś z rozpatrywaniem tych gatunków literackich uświadomić młodzieży znaczenie głównych składników utworu literackiego, które dotychczas były oświetlane tylko częściowo i raczej przygodnie. Licząc się z koniecznością jak najbardziej poglądowego ujmowania tych zjawisk, można w razie potrzeby odwołać się przytem do materjału z zakresu lektury, opracowywanego w latach poprzednich. Zresztą, jak w klasach poprzednich, przy omawianiu lektury unikać należy drobiazgowego rozbioru zarówno treści, jak strony stylistyczno-językowej utworów.

Powtórzenie, pogłębienie i uzupełnienie wiadomości z zakresu nauki o języku należy oprzeć w tej klasie na nowych podstawach. Dotąd opracowywało się język działami i kategorjami, ustalonemi przez tradycyjną gramatykę systematyczną. Obecnie spojrzy uczeń na zjawiska językowe ze względu na ich wartość znaczeniowo-funkcjonalną, ich zastosowanie życiowe. W ten sposób nauka stanie się bardziej urozmaicona, a wiadomości lepiej się utrwalą, ponieważ wejdą w nowe różnorodne związki.

Z nowych wiadomości ma uczeń w tej klasie przyswoić sobie najważniejsze wiadomości o gwarze. Zaczniemy te rozważania od dokładniejszego zbadania tekstu gwarowego dzielnicy, w której żyją uczniowie. Z porównania tego tekstu z mową wykształconą narzucą się uczniom spostrzeżenia co do odrębności danej gwary w wymowie, odmianie, słowniku. Następnie zbadamy kilka tekstów gwarowych różnego typu dla ogólnego zorjentowania ucznia w rozmaitości gwar i narzucających się ich cechach. Zamknięciem tych rozważań będzie odgraniczenie na mapie głównych dzielnic dialektycznych.

Głównym ośrodkiem ćwiczeń w mówieniu i pisaniu będą: przemówienia, odezwy okolicznościowe i t. p. na tematy z bieżącego życia. Winny one dotyczyć zdarzeń aktualnych i mieć w miarę możności zastosowania praktyczne. Sposobności po temu dostarczy obficie życie szkolne oraz ważniejsze wypadki, poruszające całe społeczeństwo.

W związku z tym głównym trzonem ćwiczeń w mówieniu i pisaniu należy położyć szczególny nacisk na wdrożenie młodzieży do jak najbardziej rzeczowego i zwięzłego wyrażania się w mowie i piśmie. Jednym z ważnych środków po temu będą ćwiczenia redakcyjne, polegające na skracaniu i rozszerzaniu celowo dobranych tekstów z wypracowań uczniów lub prasy codziennej.

UWAGI DO CAŁOŚCI PROGRAMU.

CELE NAUCZANIA.

Celem nauki języka polskiego w gimnazjum ma być pogłębienie wewnętrzne młodzieży przez uświadomienie jej wartości duchowych, jakie tkwią w polskim dorobku kulturalnym, zwłaszcza zaś w dziełach literatury dawnej i współczesnej. Ukryte w nich skarby wielkich czynów, myśli i uczuć winny przyczynić się do wzbogacenia i pogłębienia w duszach młodzieży uczuć religijnych, moralnych, estetycznych i narodowo-państwowych oraz do wychowania jednostek silnych, rozumiejących swe obowiązki obywatelskie i zdolnych do podjęcia trudów dla dobra Państwa.

Jednocześnie głębsze wnikanie w zawartość rzeczową, ideową i uczuciową czytanych arcydzieł literatury winno dopomóc do lepszego rozumienia ich treści i formy oraz wzbudzić trwałe zamiłowanie do czytelnictwa, przygodne zaś rozważanie strony stylistyczno-językowej tekstów literackich winno przyczynić się do ujmowania w formie możliwie najdoskonalszej własnych spostrzeżeń, myśli i uczuć. Materjału do tych wypowiedzeń dostarczy obok lektury także obserwacja świata otaczającego i życie własne młodzieży, ciągłe zaś zestawianie sposobów wyrażania się z treścią przeżyć zaprawi do poprawnego, jasnego i rzeczowego wypowiadania się w mowie i piśmie.

Pewną pomocą w tem dążeniu będzie także nauka gramatyki. Przyczyni się ona do lepszego rozumienia współczesnego języka polskiego i poprawnego nim władania, zaprawiając jednocześnie na celowo dobranym materjale gramatycznym do jasnego, rzeczowego i możliwie samodzielnego myślenia.

KONSTRUKCJA PROGRAMU.

Nauka języka polskiego w gimnazjum obejmuje trzy główne działy: lekturę, naukę o języku, ćwiczenia w mówieniu i pisaniu. Materjał naukowy w obrębie każdego z tych działów jest ściśle określony i rozłożony systematycznie na poszczególne lata nauczania. Nie znaczy to jednak, żeby każda z tych dziedzin stanowiła całość w sobie zamkniętą, nie liczącą się z ogólnym charakterem materjału naukowego, przeznaczonego dla danej klasy. Przeciwnie, sięgając głębiej w szczegóły programu, dostrzeżemy liczne węzły, wiążące materjał z różnych dziedzin nauczania w harmonijną całość.

W klasie I widoczna jest łączność między ćwiczeniami w mówieniu i pisaniu a materjałem z zakresu lektury i nauki o języku. Program ćwiczeń w mówieniu i pisaniu kładzie w tej klasie nacisk na opanowanie przez młodzież dwóch form wypowiadania się: sprawozdania i krótkich wypowiedzeń ustnych i piśmiennych w toku rozmowy klasowej, materjału zaś do tych ćwiczeń dostarczy oczywiście oprócz przeżyć młodzieży i zdarzeń bieżących przedewszystkiem lektura. Jednocześnie w programie nauki o języku uwzględniono w tej klasie pouczenie o znaczeniu wyrazów realnem i etymologicznem, właściwem i przenośnem, opracowanie form fleksyjnych rzeczownika, oraz głębsze wniknięcie w związki znaczeniowe zdań pojedyńczych w zdaniu złożonem, a więc wiadomości, potrzebne bądź przy rozpatrywaniu charakterystycznych właściwości stylistycznych tekstów literackich, bądź przy omawianiu wypowiedzeń ustnych i piśmiennych młodzieży. Wreszcie w ćwiczeniach słownikowo-stylistycznych zwrócono uwagę na konieczność uwzględnienia słownictwa z tych dziedzin kultury, z któremi uczniowie zaznajamiają się współcześnie przez czytanie wypisów.

W klasie II związki te stają się jeszcze wyraźniejsze. Ćwiczenia w mówieniu i pisaniu skupiają się w tej klasie dokoła opisu, jako formy po sprawozdaniu najważniejszej dla ujmowania przejawów życia, z jakiemi uczniowie spotkają się w toku lektury lub też w związku z oglądaniem dzieł plastycznych. Jednocześnie zaś nauka o wyrazach za-

pożyczonych, ich zakresach i źródłach, przewidziana w programie nauki o języku, uświadomi uczniom — w granicach coprawda bardzo elementarnych, ale jedynie możliwych w tym wieku, że także język jest jednym z tych licznych przejawów, w których odbija się życie epoki, zwłaszcza zaś związki kultury ojczystej z kulturą obcą, przygodnie zaś spotykane teksty staropolskie dostarczą materjału dla zobrazowania — znowu w sposób jak najbardziej elementarny — różnic, jakie zachodzą także w języku między przeszłością a teraźniejszością. Wreszcie ćwiczenia słownikowo-stylistyczne oprą się podobnie, jak w klasie poprzedniej, przedewszystkiem na materjale, dostarczonym przez obrazki z dziejów kultury, zamieszczone w wypisach.

W klasie III zgodnie z odrębnym charakterem lektury zarówno przy rozważaniu strony stylistyczno-językowej tekstów literackich, jak w ćwiczeniach w mówieniu i pisaniu, zwróci się główną uwagę na sposób charakteryzowania postaci, wziętych z literatury i życia. Że zaś w opracowaniu lektury na plan pierwszy wysuną się w tej klasie pierwiastki treściowe i formalne, związane z poezją liryczną, przeto w nauce o języku uwzględniono na tym stopniu z zakresu głosowni naukę o akcencie, przyśpiewie i rytmie, z zakresu nauki o wyrazie zabarwienie uczuciowe wyrazów.

Wreszcie w klasie IV przewidziano w lekturze prozę publicystyczną, jednocześnie zaś w ćwiczeniach w mówieniu i pisaniu położono nacisk na układanie przemówień, odezw, artykułów okolicznościowych i t. p. Uwzględniono więc tutaj wydatnie momenty praktyczne. Znalazły one również wyraz w sposobie ujęcia materjału z lat poprzednich w nauce o języku. Tak więc i w tej klasie zaznaczają się dość wyraźnie punkty styczne między różnemi działami nauki.

Mimo odrębnych podstaw uporządkowania materjału w różnych dziedzinach nauki języka polskiego — historycznej w zakresie lektury, a systematycznej w nauce o języku i ćwiczeniach w mówieniu i pisaniu — winien nauczyciel przy każdej sposobności dążyć do zespolenia wiadomości z różnych dziedzin w jedną całość i starać się o możliwie różnostronne oświetlenie życia polskiego w przeszłości i teraźniejszości.

LEKTURA.

W skład lektury, objętej programem, wchodzą wypisy oraz większe utwory, wymienione w obowiązującym spisie. **Wypisy** mają charakter ściśle określony. Zawarte w nich utwory oraz urywki z większych całości mają odtwarzać życie polski oraz w pewnej mierze jego związki z życiem kulturalnem Europy na przestrzeni wieków. Dostarczą one młodzieży pewnego zasobu wiadomości o życiu polskiem w przeszłości i teraźniejszości, jednocześnie zaś dzięki swym wartościom ideowym i artystycznym dadzą sposobność do poruszenia zagadnień, ważnych ze stanowiska wychowawczego lub literackiego.

W ramach owego materjału musi się również znaleźć miejsce dla **najważniejszych przedstawicieli piśmiennictwa różnych epok.** Nie chodzi tu jednak o wyczerpanie wszystkich szczegółów ich życia i twórczości, lecz o uchwycenie najbardziej istotnych ich rysów na podstawie barwnych i żywych obrazków z ich życia oraz niewielu wybranych utworów, dostępnych dla młodzieży w tym wieku, przyczem obrazki owe i utwory posłużą jednocześnie jako materjał dla scharakteryzowania życia kulturalnego epoki. To samo dotyczy także sposobu poznawania wybitnych artystów (malarzy, rzeźbiarzy, architektów, muzyków), gdzie znów ważną rolę odegra dobra reprodukcja, umieszczona w wypisach, nietylko jako przykład kierunku twórczego artysty, lecz także jako ilustracja życia epoki.

Obok wypisów przewiduje program **lekturę większych utworów**, pomieszczonych na odrębnej liście. Obejmuje ona utwory dwojakiego rodzaju. Jedne z nich łączą się treściowo z lekturą wypisów, mają więc pewien określony charakter, inne zaś odpowiadają tylko różnorodnym zainteresowaniom młodzieży. W doborze ich pozostawia program swobodę nauczycielowi, ograniczając go jedynie postulatem przystosowania tego materjału do warunków i potrzeb młodzieży. Zależnie więc od zagadnień, jakiemi się młodzież interesuje w toku lektury wypisów, nauczyciel dobierze odpowiedni materjał z owej listy i pogłębi w ten sposób zainteresowania młodzieży danym tematem. W innych wypadkach da pierw-

szeństwo lekturze, związanej z różnorodnemi zagadnieniami, które młodzież w danej chwili zajmują. Będą one w różnych zespołach i różnych czasach — różne. Dlatego też i lista tej lektury ulegać będzie zmianom. Program ustala ją na pewien tylko okres czasu.

W granicach, wskazanych przez program dwóch zasadniczych działów lektury (wypisy — większe utwory), stosować można **różne sposoby jej traktowania.** Można więc utwór czytać i omawiać wyłącznie w szkole — albo też czytanie utworu przesunąć na pracę domową, w szkole zaś zająć się jedynie jego omówieniem, można po uprzedniej lekturze domowej przystąpić w szkole do ponownego odczytania, następnie zaś omówienia utworu, ale można również pewne jego części omawiać w szkole na podstawie przygotowania domowego, inne zaś czytać i omawiać w szkole, można wreszcie w pewnych wypadkach ograniczyć się jedynie do lektury domowej i nie omawiać szczegółowo bezpośrednio jej wyników w szkole, wyzyskując je jednak jako materjał porównawczy lub uzupełniający przy czytaniu i omawianiu innego utworu. Wybór jednego z wymienionych sposobów zależy od charakteru utworu, stopnia jego trudności, celów, jakie przez lekturę zamierzamy osiągnąć, a wreszcie od warunków i potrzeb bieżącego życia szkolnego. Jeżeli więc nauczyciel zechce wywołać odpowiedni nastrój lub bezpośrednio oddziałać przez utwór na młodzież, odczyta i omówi go w całości w szkole. Postąpi tak również przy lekturze utworów trudniejszych, wymagających wielu wyjaśnień, pokazów, rysunków i t. p. Natomiast utwory o żywej akcji i urozmaiconej treści, nie nastręczające ponadto zbytnich trudności, przeznaczy na lekturę wyłącznie domową, ograniczając się jedynie do omówienia jej wyników w szkole. Sposób ten zastosuje również przy lekturze większych utworów (poematy, powieści i t. p.), jakkolwiek wprowadzi tu niejednokrotnie podział na części, czytane w domu, a omawiane w szkole, oraz czytane i omawiane w klasie. W związku z tem jedne utwory omówi bardziej szczegółowo, inne natomiast ogólnie, przy pewnych ograniczy się do uchwycenia zasadniczych pierwiastków treści lub do ujęcia związku ideowego, jeszcze zaś inne wyzyska dopiero przy nadarzającej się sposobności jako materjał, uzupełniający właściwą lekturę.

Wprowadzenie tych różnych sposobów lektury ożywi naukę, wzbudzi zainteresowanie i, co najważniejsze, zachęci do samodzielnego czytania. Unikać natomiast należy przesady w stosowaniu jakiegoś jednego, wyłącznego sposobu postępowania. Z tego względu należałoby nadużywane często w praktyce szkolnej t. zw. czytanie statarycznе ograniczyć jedynie do tekstów wyjątkowo trudnych lub wymagających wielu szczegółowych objaśnień, zasadniczo zaś omawiać utwór jako całość. Dotyczy to zarówno utworów krótszych, które mogą być w całości czytane w szkole, jak dłuższych, które w takim razie muszą być uprzednio przeczytane w domu.

Przy omawianiu utworu jako całości należy jednak unikać stosowania jakiegoś jednego schematu rozbioru. Sposób opracowania zależny będzie zresztą od charakteru utworu, przedewszystkiem zaś od zainteresowań uczniów oraz celów, jakie nauczyciel zamierza przez lekturę osiągnąć. Inaczej więc omawiać będzie dzieła z zakresu literatury pięknej, aniżeli rozprawkę popularno-naukową, inaczej poezję, aniżeli prozę, inaczej utwór o charakterze uczuciowym, aniżeli refleksyjnym. Jeżeli pobudzeni przez lekturę uczniowie wysuną samorzutnie pewne spostrzeżenia lub wątpliwości, ujmie je nauczyciel w odpowiednie zagadnienia, które staną się następnie ośrodkiem zbiorowych rozważań klasy nad utworem. W pewnych więc wypadkach wysunie się na plan pierwszy rozważanie jakiegoś znamiennego rysu postaci bohatera, innym razem rozpatrywanie jakiegoś epizodu akcji, to znowu wyświetlenie pewnych szczegółów tła lub wyjaśnienie jakiejś charakterystycznej sceny, czy też rozwiązanie sytuacji zawiłej. Idąc w tym wypadku za zainteresowaniami uczniów, nie ograniczy się wszakże nauczyciel do omówienia wysuniętych przez nich zagadnień, ale zwłaszcza wówczas, gdy spostrzeże, że dotyczą one raczej szczegółów zewnętrznych, skieruje uwagę uczniów na momenty istotne, dążąc do tego, by wedle możności zgłębili utwór i odnieśli z lektury korzyści zarówno pod względem poznawczym, jak wychowawczym. Wysunie więc odpowiednie zagadnienie i pobudzi klasę do ich rozważania. Postąpi w ten sposób również wówczas, gdy lektura utworu nie wywoła samorzutnej reakcji ze

strony uczniów. I w tym wypadku jednak usiłowania jego pójdą wyłącznie w kierunku zbliżenia uczniów do utworu przez uprzystępnienie im jego zawartości i pobudzenie w ten sposób ich zainteresowań. Do tych też postulatów dostosuje sposób opracowania, zaniecha natomiast wszelkich rozbiorów, ważnych może ze stanowiska historji czy też teorji literatury, zgoła jednak bezcelowych i niewskazanych na tym poziomie nauki.

Stąd też zarówno kolejne rozpatrywanie wszystkich wskazanych w programie składników dzieła literackiego (tło, akcja, postaci i t. p.), jak wyczerpujące rozpatrywanie jednego chociażby w nich związku z lekturą jakiegoś utworu, nie byłoby tutaj na miejscu. Wysuną się one wprawdzie siłą rzeczy przy omawianiu utworów i wystąpią we wspomnianych powyżej zagadnieniach, z tą wszakże różnicą, że pojawią się nie jako wyodrębniane w pewne schematy pojęcia, ale jako integralne części rozważanej treści.

Tak więc przy omawianiu np. powieści „Ogniem i mieczem“ wysunie nauczyciel raczej zagadnienia: „który z czterech rycerzy - przyjaciół zasługuje na miano bohatera“, lub „dlaczego śmiejemy się z Zagłoby“, aniżeli „charakterystyka czterech rycerzy - przyjaciół“ lub „charakterystyka Zagłoby“, przy rozpatrywaniu zaś powieści „Syzyfowe prace“ zapyta raczej o „przeobrażenia w duszy Marcinka Borowicza i ich przyczyny“, aniżeli o charakterystykę głównego bohatera“, raczej o „znaczenie przybycia Zygiera dla układu stosunków w gimnazjum klerykowskiem„ aniżeli o „rozwój akcji w powieści Żeromskiego p. t. „Syzyfowe prace“.

Ujmując w ten sposób w szeregu różnorodnych zagadnień raz te, to znowu inne składniki utworu, uświadomimy uczniom ich istnienie w dziele literackiem. Zwolna przyzwyczają się oni do rozróżniania tła, zdawania sobie sprawy z przebiegu akcji, zrozumieją rolę i znaczenie różnych sposobów przedstawiania postaci ludzkich i t. p. bez zbędnego schematyzowania i teoretyzowania — w sposób jedynie naturalny, bo w oparciu o stale narastający materjał z lektury domowej i szkolnej. Jednocześnie zaś nauczyciel stopniować będzie trudności, do czego zresztą skłoni go coraz trudniejszy i bardziej skomplikowany materjał lektury, jak również

pogłębiające się w miarę rozwoju umysłowego zainteresowania młodzieży. Z tych względów początkowo (w kl. I i II) zwróci raczej uwagę na wydarzenia, ich przyczyny i skutki, tudzież na czyny ludzkie i ich pobudki, wydobywając w ten sposób z czytanych utworów pośrednio momenty ideowe, później zaś (w kl. III i IV) będzie rozpatrywał bardziej zawiłe sploty wydarzeń, wniknie głębiej w świat myśli i uczuć postaci ludzkich, dążąc tą drogą do coraz pełniejszego ujmowania zawartości ideowej i uczuciowej dzieł literackich. Wreszcie w kl. IV w związku z rozróżnianiem gatunków literackich, zwłaszcza zaś powieści i noweli, uświadomi uczniom na odpowiednio dobranych przykładach znaczenie głównych składników utworu, a więc tła, akcji, postaci ze szczególnem podkreśleniem myśli przewodniej i uczucia panującego, wyzyskując przytem zarówno nagromadzony w latach poprzednich materjał, jak doświadczenia i wprawę uczniów.

Z omawianiem utworów łączy się również **rozpatrywanie stylistyczno - językowej strony utworów literackich.** Ma ono tylko umożliwić młodzieży głębsze wniknięcie w wartości obrazowe, uczuciowe i pojęciowe języka literackiego, uświadomić jej różnorodność środków stylistycznych, używanych do przedstawiania zjawisk świata zewnętrznego i wyrażania treści wewnętrznej, pośrednio zaś ułatwić jej wypowiadanie własnych przeżyć. Rozważania te winny być traktowane tylko przygodnie, wiązać się ściśle z nadającym się do tego materjałem i nie mogą mieć w żadnym wypadku charakteru systematycznych ćwiczeń stylistycznych.

Przygodny również i poglądowy (t. j. na odpowiednim materjale oparty), wolny zaś od wszelkich teoretycznych ujęć charakter winno mieć przewidziane w programie **rozróżnianie poezji i prozy, epiki, liryki i dramatu oraz spotykanych w lekturze gatunków literackich ze szczególnem uwzględnieniem powieści i noweli.** W klasie I osiągną uczniowie pewną wprawę w wyróżnianiu pierwiastków: opowiadającego, opisowego, uczuciowego i refleksyjnego, opierając się przytem na odpowiednio dobranym materjale. W kl. II na podstawie zestawiania i porównywania utworów poetyckich i prozaicznych uchwycą zasadnicze różnice zewnętrzne, jak: mowa wiązana w poezji — mowa niewiązana w pro-

zie oraz wewnętrzne jak: obrazowość języka, przewaga pierwiastka uczuciowego w poezji oraz ścisłość i prostota języka, przewaga pierwiastka rozumowego w prozie, zwłaszcza naukowej, przekonają się jednak na przykładach, że obrazowość języka oraz uczuciowość może cechować również prozę (powieściową)), oraz że w pewnych wypadkach różnica polega tylko na mowie niewiązanej (proza poetycka). Podobnie na odpowiednim materjale uchwycą zasadnicze różnice pomiędzy epiką i liryką. Zrozumieją więc, że epika służy poecie do odtwarzania wypadków i zdarzeń, a więc świata zewnętrznego, liryka zaś do wyrażania myśli, uczuć i przeżyć, a więc świata wewnętrznego. Zauważą jednak, że epika zabarwia się czasem lirycznie (Pan Tadeusz). W zagadnienia dramatu należy na tym poziomie nauki wprowadzać młodzież bardzo ostrożnie. Na głębsze zresztą wniknięcie nie pozwoli skąpy materjał lektury z tej dziedziny. Wystarczy więc uświadomić uczniom zasadnicze różnice w epickiem, lirycznem i dramatycznem ujęciu treści oraz odrębność formy zewnętrznej dramatu. Rozróżnianie głównych gatunków literackich należy ograniczyć jedynie do materjału lektury. Dlatego też wprowadzanie jakichkolwiek wzorów poezji i prozy nie byłoby tu na miejscu. Należy też unikać jakichkolwiek definicyj lub reguł, raczej zaś uświadomić młodzieży fakt zmienności form literackich, wynikającej stąd, że prawdziwa twórczość nie uznaje przepisów i reguł. Szczególną uwagę należy poświęcić rozważaniu najbardziej znamiennych cech powieści i noweli, wyzyskując przytem materjał, jaki uczniowie nagromadzili przy sposobności omawiania tych gatunków literackich w latach poprzednich.

Z czytaniem i omawianiem utworów literackich łączy się również **kwestja wygłaszania.** Program zwraca w każdej klasie uwagę na konieczność przygotowywania się w szkole i w domu do poprawnego wygłaszania utworów poetyckich i prozaicznych z uwzględnieniem akcentu logicznego i uczuciowego. Nakłada to na nauczyciela obowiązek — z jednej strony kontrolowania głośnego czytania uczniów, z drugiej zaś wdrażania ich do coraz poprawniejszego wygłaszania. Pierwsze zadanie spełni nauczyciel przy sposobności głośnego czytania w szkole. O ile zauważy jakieś braki lub niedomagania

w tym względzie, zbada powody, udzieli odpowiednich wskazówek i zachęci uczniów, słabo czytających, do ćwiczeń w głośnem czytaniu w domu. Niezależnie od tego przeprowadzi od czasu do czasu (zwłaszcza w związku z utworami, przeznaczonemi do uczenia się napamięć) odpowiednie ćwiczenia w klasie. Oprze je na materjale, poprzednio omówionym, licząc się z faktem, że czytać poprawnie z uwzględnieniem akcentów można tylko teksty dobrze znane. Ćwiczenia poprzedzi odpowiedniem przygotowaniem do wygłaszania, polegającem na rozważaniach, dotyczących przestankowania, akcentów oraz modulacji głosu. Momenty te omówi w dyskusji z klasą, poczem powoła poszczególnych uczniów do wygłaszania z uwzględnieniem ustalonych zasad. Utrwaliwszy tą drogą sposoby wygłaszania danego tekstu, poleci go opracować i opanować w domu. Przy tej okazji zwróci uczniom uwagę na racjonalne i odpowiadające zasadom psychologji sposoby uczenia się napamięć. Wygłaszanie powinno być poprawne, a więc odznaczać się wyraźną dykcją, zachowaniem odpowiedniego tempa, przestrzeganiem przestankowania, uwzględnieniem akcentów i modulacji głosu. Należy przytem jednak unikać przesady, przedewszystkiem zaś tępić fałszywy patos.

Program wspomina również o konieczności uwzględniania przy opracowywaniu lektury zwłaszcza wypisów **wybranych przejawów życia polskiego w różnych epokach.** Materjału w tym względzie dostarczą utwory literackie i rozprawki naukowe, uwzględniające obok znamiennych rysów kultury duchowej również typowe dla poszczególnych epok przejawy kultury materjalnej (sprzęty, stroje, przedmioty codziennego użytku i t. p.), które uprzystępnią ponadto pomieszczone w wypisach ilustracje. W ten sposób przeniknie do świadomości młodzieży obok wartości duchowych, tkwiących w dziełach literackich, także pewien zasób wiadomości rzeczowych (realjów) o życiu polskiem w przeszłości i teraźniejszości i zarysują się przed jej oczyma wyraźne obrazy poszczególnych epok. Dlatego też oprócz omawiania pod tym kątem widzenia poszczególnych ustępów i większych utworów należy wkońcu zebrać materjał, dotyczący omawianej epoki i wysnuć stąd pewne ważne wnioski ogólne, wszelako bez teoretyzowania i jakichkolwiek definicyj. Chodzi tu bo-

wiem o to, by uczeń na podstawie lektury wyobraził sobie, jak to ludzie dawniej żyli, pracowali, bawili się, myśleli i t. p., a nie o formułki i definicje czysto pojęciowe. Nie zapytamy więc ucznia o to, co to jest Odrodzenie — ale zapytamy, jak ludzie w tym czasie żyli i t. p., lub co najwyżej zapytamy, dlaczego tę epokę nazywamy Odrodzeniem.

Dotyczy to również **wiadomości o najwybitniejszych przedstawicielach piśmiennictwa w różnych epokach.** Jakiekolwiek próby ujmowania ich od strony historyczno - literackiej byłyby niewłaściwe — przedewszystkiem zaś niezgodne z intencjami programu, zasadniczo zaś niemożliwe ze względu na szczupłość materjału. Ograniczymy się więc jedynie do ukazania ich postaci w formie żywego i barwnego obrazka, odtwarzającego jakiś charakterystyczny szczegół z ich życia. Sylwety ich zarysują się na odpowiednio podmalowanem tle epoki, przyczem obrazki, malując ich życie, będą jednocześnie zwierciadłem życia tych czasów. Dotyczy to również fragmentów ich twórczości. I one wystąpią przeważnie jako wyraz życia kulturalnego epoki. Pod tym kątem należy je ujmować, nie kusząc się bynajmniej o wyzyskanie ich jako materjału, umożliwiającego charakterystykę twórczości pisarza. Kilka utworów Kochanowskiego, wymienionych w programie, nie dostarczy odpowiedniego materjału do charakterystyki poety. Będą one zaledwie próbką jego twórczości, która wraz z obrazkiem z życia zapadnie w świadomość uczniów i każe im pamiętać, że w takiej a takiej epoce żył wielki pisarz czy poeta, którego drobną cząstkę poznało się w szkole.

Szczególną opieką należy otoczyć również **lekturę większych utworów,** odpowiadających potrzebom i zainteresowaniom młodzieży. Pod tym też kątem widzenia należy je przedewszystkiem dobierać, nie narzucając młodzieży przemocą rzeczy obcych dla niej. Niemniej jednak, ze względu na rozbieżność zainteresowań, będzie musiał nauczyciel niejednokrotnie — zwłaszcza przy lekturze, wspólnej dla całej klasy, ostatecznie **rozstrzygnąć o wyborze utworu.** Rzecz jasna, że dostosuje się zawsze do typowych zainteresowań młodzieży, uwzględni więc w pewnym okresie zainteresowania podróżnicze, w innym techniczne, to znowu krajoznawcze,

czy społeczne i t. d. Przy sprzyjających warunkach zorganizuje lekturę z uwzględnieniem zainteresowań poszczególnych grup młodzieży, a nawet jednostek. Ze względu jednak na to, że wyniki jej będą ostatecznie omawiane w klasie, dobierze ją w ten sposób, by znaleźć następnie węzły, łączące różnorodne zainteresowania w pewną całość.

Wogóle zarówno w doborze lektury, jak przy jej omawianiu, należy stale pamiętać o tem, że w opracowaniu dzieł literackich nie można się ograniczyć jedynie i wyłącznie do wydobywania z nich momentów poznawczych, ale należy przedewszystkiem uwzględnić tkwiące w nich głębokie wartości wychowawcze.

Dlatego też w wyborze lektury da nauczyciel pierwszeństwo tym dziełom, które w danem środowisku mogą znaleźć jak najżywszy oddźwięk w duszach młodzieży i przyczynić się w ten sposób do jej pogłębienia wewnętrznego, przy omawianiu zaś zagadnień, związanych z treścią i formą utworów literackich, wysunie na plan pierwszy głębsze momenty ideowe, które mogą się przyczynić do pogłębienia uczuć religijnych, etycznych, patrjotycznych, oraz obywatelsko-państwowych młodzieży i związać ją bezpośrednio z nieprzemijającemi wartościami ducha polskiego.

NAUKA O JĘZYKU.

Nauka o języku w gimnazjum ma charakter systematyczny. W zakresie nauki o głosce, wyrazie i zdaniu układa się w każdej z trzech pierwszych klas ściśle powiązany wewnętrznie ciąg zagadnień, w klasie IV zaś następuje powtórzenie i pogłębienie tego materjału na nowej podstawie znaczeniowo-funkcjonalnej, oraz pojawiają się nowe wiadomości o gwarach, obejmujące już zagadnienia ze wszystkich tych dziedzin gramatyki łącznie.

Rozważaniu i rozwiązywaniu tych zagadnień poświęci się szereg jednostek metodycznych. Czy będą to całogodzinne, czy też półgodzinne lekcje, rozstrzygnie nauczyciel. W zakreślaniu granic tematu lekcyjnego należy baczyć, aby się on dał w zamierzonym czasie, jako całość rzeczowa i metodyczna, poprawnie opracować i wyczerpać. Raczej niech będzie ten temat szczupły rozmiarami, niżby swą obszer-

nością miał skusić nauczyciela do pośpiechu i powierzchowności, lub też zniszczyć jedność i całość treści lekcyjnej.

Metoda nauczania gramatyki w gimnazjum musi być tak dobrana, iżby umożliwiała osiągnięcie celów, temu przedmiotowi wyznaczonych. Obok pewnej wiedzy materjalnej i praktycznego jej zastosowania wymaga program kształcenia myślenia na materjale językowo-gramatycznym i metoda powinna mieć to żądanie na uwadze. Troska nauczyciela nie może ograniczyć się do tego, żeby przyswoić pewne wiadomości; ważnem jest, aby się to dokonało na drodze kształcącej zdolność rozumowania.

Lekcja gramatyczna polega właściwie na poszukiwaniu nowej wiadomości o języku, która jest odpowiedzią, rozwiązującą jakieś zagadnienie. Uwypuklić to zagadnienie przed umysłami uczniów i rozbudzić dla niego zainteresowanie stanowi pierwsze zadanie. W tym celu dobrze będzie ożywić i umysły uczniów i tło lekcyjne przez przypomnienie z dotychczasowego kursu tych wiadomości, które przydadzą się jako podstawa nowych rozważań i jako środek w rozwiązywaniu rzeczy nieznanej przy pomocy znanych. Już w tej przypominającej pogadance gromadzi się przed uczniami pewien zasób faktów językowych. W nim właśnie wyłania się coś dotąd nieznanego, nowego, godnego zastosowania: to będzie **zagadnienie bieżącej lekcji.**

W łatwiejszych wypadkach można uczniom zostawić swobodę próby samodzielnego rozwiązania, bo to ich podnieca i utrzymuje w czynnej postawie względem zagadnienia. Całkowicie zadowalającej odpowiedzi uczniowie zapewne nie dadzą, (chyba zagadnienie byłoby zbyt łatwe, czyli właściwie nie stanowiłoby zagadnienia o wartości prawdziwie kształcącej), ale popróbują swych sił, a nauczycielowi dostarczą choćby luźnych, ale wartościowych spostrzeżeń. Do nich właśnie nawiązując, podejmie nauczyciel właściwą część lekcji: pytaniami naprowadzającemi, zadaniami do wypracowania kieruje pracą ucznia tak, aby celowo zaobserwował materjał lekcyjny, wydobył z niego szczegóły dla danej lekcji istotne, opisał te szczegóły, dopatrzył się pewnych między niemi związków i t. d. Tą drogą postępując, **wykrywa** uczeń jakiś utwór językowy (np. zdanie okolicznikowe porównawcze, spółgłoskę dźwięczną lub bezdźwięczną i t. p.), jakąś jego właściwość (np. rzeczow-

nik odmienia się przez przypadki, zdanie rozpada się na podmiot i orzeczenie, — bywają rdzenie oboczne, — i t. p.), jakiś układ utworów językowych (np. są zdania współrzędne i podrzędne, — są zdania współrzędne łączne i przeciwstawne, spójnikowe i bezspójnikowe, — można wyróżnić kilka gromad konjugacyjnych wedle końcówek czasu teraźniejszego i t. p.) na podstawie planowo zbadanego materjału i opartego na nim wnioskowania indukcyjnego. To uogólniające stwierdzenie powinno być wynikiem swobodnej i zbiorowej pracy uczniów, sformułowane zgodnie z poziomem ich wiedzy i rozwoju. Ujęcia te będą proste, nieraz nawet naiwne, ale cóż z uczonych definicyj gramatycznych, jeżeli ich uczeń nie rozumie i w najlepszym razie wkuje je w pamięć, gdzie jakiś czas pozostają bez pożytku dla życia i wiedzy. Doskonalsze sformułowanie oraz uogólnienie zdobytych tą drogą wiadomości znajdzie uczeń w podręczniku, ale zrozumienie formy podręcznikowej będzie niezawodnie łatwiejsze, pełniejsze i głębsze, jeśli się oprze na uprzednim samodzielnym wysiłku myślowym.

Zdobywszy tak nową wiadomość, nowy przyczynek dla **wiedzy o języku, należy ją utrwalić.** W tym celu urządzi się ćwiczenia na nowych przykładach, wybranych z czytanki, czy potocznego języka, które zwielokrotnią ten proces myślenia, jaki się w uczniach rozwinął pod kierunkiem nauczyciela, rozszerzą podstawę materjalną uzyskanego właśnie wniosku, przyswoją uczniowi metodę rozwiązywania pewnego zagadnienia lub, co na jedno wychodzi, — metodę patrzenia na jakiś fakt, czy proces językowy, ewentualnie powiążą nową wiadomość z nabytemi poprzednio, a rzeczowo pokrewnemi. Niekiedy można będzie w takiem ćwiczeniu udzielić też praktycznych wskazówek poprawnościowych.

Nakoniec ustalamy **temat pracy domowej.** Zbliży się on swym charakterem do omówionych co dopiero ćwiczeń. Zmusi ucznia do ponownego przemyślenia pewnego materjału językowego pod kątem nowo zdobytej wiadomości i przy pomocy poznanej metody, ale już zupełnie samodzielnie, bez wsparcia ze strony nauczyciela i współtowarzyszy. Czasem temat będzie tak umyślnie wybrany, że uczeń w jego rozwiązaniu napotka na pewne trudności, które nauczyciel

uczyni zagadnieniem lekcji następnej, nawiązując ją tak bezpośrednio do pracy domowej i wyników lekcji poprzedzającej.

W kierowaniu lekcją gramatyczną powinien nauczyciel starać się o to, żeby przedmiot uczynić możliwie przystępnym, opierając go na bogatym materjale przykładów i posługując się konsekwentnie jednoznaczną i zrozumiałą terminologją; żeby uczniów ożywić przez zmuszenie ich do pracy, wyrażającej się w odpowiedziach ustnych lub piśmiennych; żeby rozwijać samodzielność ich myśli przez zaniechanie wykładu, narzucającego gotową wiedzę, oraz sugestji, naginającej rozumowanie ucznia do sposobu myślenia nauczyciela.

ĆWICZENIA W MÓWIENIU I PISANIU.

Ostatecznym celem wszelkich ćwiczeń w mówieniu i pisaniu winno być wyrobienie jak największej sprawności myślowej i językowej. **Cel ten da się osiągnąć tylko pod tym warunkiem, że punkt ciężkości pracy nauczyciela i ucznia spoczywać będzie nie na wypracowaniach, sprawdzających postępy uczniów, lecz na samych czynnościach mówienia i pisania, a więc ćwiczeniach, wdrażających do możliwie najlepszego wypowiadania się w mowie i piśmie.** Treść tych wypowiedzeń może być bardzo różna, zależna od materjału naukowego, środowiska oraz okoliczności przygodnych, z tem tylko zastrzeżeniem, by nie przerastała poziomu umysłowego młodzieży i była dostosowana w miarę możności do jej zainteresowań zbiorowych i indywidualnych, forma natomiast musi być zgóry przygotowana w związku z programem danej klasy i tak obmyślona, by zmuszała ucznia do użycia tych środków technicznych, których opanowanie stanowi w danej chwili główny cel nauki.

Zgodnie z tem założeniem program nie przeprowadza wyraźnej granicy między t. zw. ćwiczeniami stylistycznemi w ścisłem tego słowa znaczeniu a ćwiczeniami w mówieniu i pisaniu. Każde bowiem ćwiczenie ustne czy piśmienne winno być jednocześnie ćwiczeniem stylistycznem. Każde przemówienie lub wypracowanie winno być poprzedzone szeregiem ćwiczeń, wdrażających w użycie danej formy wypo-

wiedzenia się lub dostarczających potrzebnego materjału językowego. Tylko bowiem pod tym warunkiem będzie ono istotnym sprawdzianem postępów ucznia w opanowaniu umiejętności, przewidzianych programem.

Nie rozgranicza też program wyraźnie ćwiczeń ustnych i piśmiennych. Każdy bowiem niemal typ ćwiczenia piśmiennego muszą poprzedzać ćwiczenia ustne tegoż typu. Ćwiczenia zaś piśmienne winny być jak najczęściej odczytywane w klasie i omawiane przez ogół uczniów.

Zakres ćwiczeń w mówieniu i pisaniu rozszerza się i pogłębia w miarę rozwoju nauki. Klasa I służy przedewszystkiem wyrównaniu różnic w poziomie wyrobienia językowego i stylistycznego uczniów, przybyłych z różnych środowisk. Na pierwszy plan wysuwają się tu sprawozdania z przeżyć własnych i życia bieżącego oraz lektury, tudzież krótkie wypowiedzenia ustne i piśmienne, jako przygotowanie do dyskusji. W klasie II ośrodek taki stanowią opisy przedmiotów i zjawisk z najbliższego otoczenia, w klasie III — charakterystyki postaci, wziętych z życia i literatury, w klasie IV — przemówienia, odezwy okolicznościowe i t. p. na tematy z życia szkolnego i pozaszkolnego.

Wszystkich tych sposobów wyrażania swych myśli i uczuć używał wprawdzie uczeń już w szkole powszechnej, ale były to wypowiedzenia o charakterze przygodnym bez głębszego wnikania w technikę tych rodzajów ekspresji. Stąd konieczność systematycznego rozłożenia tych form wypowiadania na poszczególne stopnie nauczania w gimnazjum i opracowywania ich w sposób jak najbardziej celowy i wyczerpujący w każdej klasie.

Sprawozdanie jest jedną z najważniejszych i najpowszechniejszych form wypowiadania się nietylko w nauce szkolnej, lecz także w życiu praktycznem. To też na formę tę trzeba od samego początku nauki zwrócić baczną uwagę i w klasie I doprowadzić do takiego jej opanowania, by w klasach wyższych, w których przybywają nowe ośrodki ćwiczeń w mówieniu i pisaniu, była ona już naturalną i swobodną formą wypowiedzenia się ucznia. Licząc się z nierównomiernem przygotowaniem młodzieży, przybywającej z różnych szkół, trzeba będzie przedewszystkiem wdrażać ucz-

niów w tej dziedzinie do odróżniania szczegółów ważnych od drugorzędnych, istotnych od przypadkowych, charakterystycznych od konwencjonalnych i t. p. Da się to osiągnąć przez częste omawianie wypowiedzeń ustnych i piśmiennych poszczególnych uczniów przez ogół klasy. Treścią ich mogą być wrażenia indywidualne i zbiorowe młodzieży, zdarzenia z życia szkolnego i ogólnego, oraz sprawozdania z lektury, na wyższych zaś stopniach także krótkie sprawozdania z lekcyj, odczytów, przedstawień teatralnych i kinematograficznych, wycieczek i t. p.,

Drugą, równie ważną i powszechną formą wypowiadania się tak w życiu szkolnem, jak praktycznem jest **zorganizowana rozmowa, czyli dyskusja.** To też winna ona być również otoczona staranną opieką przez nauczyciela już od samego początku nauki. Starania jego muszą iść tu w dwojakim kierunku. Z jednej strony musi dbać o to, by jak najwięcej uczniów brało udział w dyskusji, z drugiej strony zaś musi dążyć do utrzymania rozmowy klasowej w granicach pożytecznych dla rezultatów nauki. W pierwszym kierunku będzie działał nauczyciel, jeżeli wybierze zagadnienie, jak najbardziej interesujące dla ogółu klasy i w toku dyskusji nie zadowoli się tylko głosami uczniów, dobrowolnie zgłaszających się, lecz będzie próbował wciągnąć do rozmowy także jednostki małomówne i nieśmiałe. Drugi cel osiągnie, jeżeli będzie dbał o jak najściślejsze sformułowanie zagadnienia, oraz dostarczenia konkretnego materjału do dyskusji w postaci przygotowanych zgóry krótkich wypowiedzeń ustnych lub piśmiennych poszczególnych uczniów. Wdrożenie do tej pracy winno stanowić właśnie główne zadanie nauczyciela w początkach nauki. Nauczy więc nauczyciel młodzież zbierania materjału do dyskusji w formie podkreśleń w tekście, cytat, zapisków i t. d., oraz będzie ją stopniowo przyzwyczajał do układania planów wypowiedzeń ustnych i wypracowań tego typu. Uczniowie zaś w toku dyskusji zajmować się będą początkowo nietylko rozważaniem samego zagadnienia, lecz omawiać będą również sposób jego ujęcia w pracach poszczególnych uczniów. Istotne pogłębienie i rozszerzenie znajdą wprawdzie te sprawy dopiero w klasach wyższych, już od samego początku jednak trzeba dbać o należyte zorganizowanie pracy młodzieży w tej dziedzinie.

Zarówno w sprawozdaniach jak dyskusjach, jak również przy każdej innej sposobności należy przyzwyczajać młodzież do możliwie rzeczowego, przedewszystkiem zaś zwięzłego wyrażania się w mowie i piśmie, wykorzeniać natomiast niezdrową skłonność do frazeologji i gadulstwa.

Jakkolwiek wskutek owego przygotowawczego charakteru ćwiczeń w mówieniu i pisaniu w klasie I wystąpią na tym stopniu równolegle obok siebie różne formy wypowiadania się, to jednak główną uwagę poświęci nauczyciel w tej klasie tylko opowiadaniu i rozmowie, starając się je możliwie udoskonalić, t. j. przetworzyć pierwsze w rzeczowe sprawozdanie, drugą w zorganizowaną celowo dyskusję. W klasie II zaś zajmie się głównie **opisem.** Ze względu na potrzeby innych przedmiotów nauczania i wymagania życia praktycznego, ćwiczenia te obejmą zarówno t. zw. opis artystyczny ((literacki), jak ścisły (naukowy). Głównym warunkiem powodzenia tych ćwiczeń jest ciągłe zestawianie słów z rzeczą samą. To też praca w tej dziedzinie będzie polegała przedewszystkiem na zaostrzeniu zmysłu obserwacyjnego młodzieży, tudzież na dostarczeniu jej materjału językowego w takiej obfitości, by mogła zeń swobodnie korzystać przy tego rodzaju ćwiczeniach. Zacząć należy od opisu przedmiotów i zjawisk z życia codziennego, następnie zaś przejść z jednej strony do opisu dzieł sztuki (plastyki i architektury), z drugiej zaś strony do przedmiotów i zjawisk z dziedziny przyrody i techniki. Głównem staraniem nauczyciela winno być w dziedzinie opisu ścisłego przeprowadzenie młodzieży od wyliczania szczegółów do ujmowania ich zespołów w jednolitą całość, w dziedzinie zaś opisu artystycznego od opisu rzeczowego do opisu subjektywnego, od opisu cech przedmiotu do ujmowania wyobrażeń własnych o przedmiocie. Pierwszy cel da się osiągnąć, jeżeli opisywać będziemy przedmioty pod kątem widzenia pewnej zasadniczej cechy, dotyczącej jego wyglądu, czynności, przeznaczenia i t. p., drugi zaś, jeżeli za temat opisu będziemy brali takie przedmioty i zjawiska, do których młodzież odnosi się z żywem zainteresowaniem lub damy jej możność wyboru takiego materjału przez t. zw. tematy ramowe.

Podobnie jak opisy przedmiotów i zjawisk w klasie II, tak też **charakterystyki osób,** które stanowią główny ośrodek ćwiczeń w mówieniu i pisaniu w klasie III, winny się opierać przedewszystkiem na dokładnej obserwacji postaci, o ile chodzi o postaci z życia, i na dokładnej znajomości materjału, o ile chodzi o postaci, wzięte z lektury. Znowu jednak praca nie będzie polegała na mechanicznem zbieraniu rysów zewnętrznych i cech wewnętrznych postaci, lecz dążeniem nauczyciela będzie wyrobienie w uczniach zdolności odróżniania rysów zasadniczych od cech przypadkowych i konwencjonalnych i doprowadzenie tą drogą do umiejętności chwytania tego, co dla danej postaci jest najbardziej charakterystyczne i odtwarzania tego w sposób jak najbardziej plastyczny z użyciem najwłaściwszych środków stylistycznych. Nie należy przytem gardzić tematami, które pozwolą na subjektywne ustosunkowanie się młodzieży do opisywanych osób. Nada to bowiem nietylko wspomnianym charakterystykom urok bezpośredniości i zmusi do należytego wyboru szczegółów, lecz pozwoli także na uwzględnienie w obrębie tych ćwiczeń motywów, ważnych ze względów wychowawczych (współczucie dla warstw i jednostek upośledzonych, kult dla jednostek szlachetnych, pogarda względem ludzi małowartościowych i t. d.). Wogóle przy uprawianiu tych ćwiczeń należy pamiętać, że celem ich jest nietylko zdobycie wprawy stylistycznej w tym sposobie wypowiadania się, lecz także pogłębienie znajomości świata otaczającego, w szczególności wartości wewnętrznych człowieka.

Po opanowaniu przez uczniów techniki opowiadania (sprawozdania), opisu i charakterystyki przyjdzie wreszcie kolej w klasie IV na opracowanie kilku form wypowiedzenia o charakterze już czysto praktycznym. Będą to: **przemówienia, odezwy okolicznościowe i t. p.** Jak poprzednio wymienione formy musiały się opierać na przeżyciach i obserwacji świata zewnętrznego, tak te winny się również ściśle wiązać z rzeczywistością. Przy wyborze więc tematów owych ćwiczeń należy baczyć pilnie, by dotyczyły one zdarzeń aktualnych i miały o ile możności zastosowanie praktyczne. Sposobności do wyboru takich tematów dostarczy obficie życie szkolne oraz ważniejsze wypadki, poruszają-

ce całe społeczeństwo, okoliczności zaś do ich praktycznego zużytkowania znajdzie się sporo na zebraniach organizacyj szkolnych, w pracy samorządów i kółek oraz w pisemku szkolnem. Chodzi bowiem przedewszystkiem o to, by młodzież klasy najwyższej, w której rękach znajdzie się z natury rzeczy ster życia szkolnego, dała sobie z tem należytą radę, jako też, by w życiu późniejszem mogła pełnić z korzyścią takie funkcje społeczne, które obok wartości wewnętrznych wymagają także łatwego władania słowem i pismem w sprawach użyteczności publicznej.

Jako przygotowanie do ćwiczeń ustnych i piśmiennych, wyżej omówionych, program przewiduje dwie czynności, które winny im stale towarzyszyć. Jedna — to **„gromadzenie, objaśnianie i zastosowywanie praktyczne słownictwa zaczerpniętego z mowy potocznej i lektury“**, czyli t. zw. **ćwiczenia słownikowe**, druga — to **„opracowywanie zbiorowe krótkich wypracowań lub ich fragmentów pod względem logicznym, językowym i stylistycznym“** czyli t. zw. **ćwiczenia redakcyjne.** Pierwsza zmierza do pomnożenia czynnego zasobu słownikowego ucznia i dostarczenia mu w ten sposób dostatecznego materjału językowego do wypowiedzenia własnych przeżyć i obserwacyj, druga — do wyrobienia wrażliwości na dobór wyrazów, zwrotów i innych środków ekspresji językowej oraz na układ i związek logiczny myśli.

Stosunek **ćwiczeń słownikowych** do ćwiczeń ustnych i wypracowań piśmiennych może być dwojaki. Albo uczniowie przy pomocy nauczyciela zbierają materjał słownikowy z własnych zasobów językowych lub czytanego tekstu według pewnych zespołów rzeczowych lub kategoryj formalnych i piszą następnie wypracowanie, którego temat jest tak dobrany, że zmusza ich do jak najszerszego korzystania z tego materjału, albo też wyznacznikiem materjału staje się ustalony temat wypracowania, a wówczas praca uczniów i nauczyciela skupia się na zebraniu słownictwa, jakie w danem wypracowaniu znajdzie według wszelkiego prawdopodobieństwa pewne zastosowanie Pierwsza metoda znajdzie częstsze zastosowania w wypracowaniach, związanych z lekturą, druga — w związku z przeżyciami i obserwacją świata zewnętrznego.

Obok ćwiczeń słownikowych ważną rolę jako ćwiczenia przygotowawcze odgrywają t. zw. **„Ćwiczenia redakcyjne“.** Podstawę ich muszą oczywiście stanowić teksty konkretne, a więc przedewszystkiem wypracowania lub ich fragmenty, dostarczone przez samych uczniów. Polegają one na tem, że po porównaniu kilku redakcyj jednego i tego samego tematu lub nawet jego poszczególnego motywu, uczniowie wybierają najlepszą redakcję jako przedmiot specjalnej obserwacji i próbują jej nadać możliwie najdoskonalszą formę pod względem logicznym, językowym i stylistycznym, dobierając możliwie najlepszych wyrazów, zwrotów i t. p., przekształcając budowę zdań poszczególnych i całych ustępów i t. p. Ćwiczenia takie są zwłaszcza pożądane w tych wypadkach, w których chodzi o wprowadzenie w nową formę wypowiedzenia się, a więc w naszym wypadku w formę sprawozdania, opisu, charakterystyki, przemówienia, odezwy okolicznościowej i t. p. W obrębie tych ćwiczeń ważną rolę odegrają również ćwiczenia, polegające na skracaniu i rozszerzaniu celowo dobranych tekstów z wypracowań uczniów lub nawet prasy codziennej, uczą bowiem młodzież zwięzłego wypowiadania się w mowie i piśmie.

Normalnie powinnyby tym ćwiczeniom redakcyjnym towarzyszyć także **ćwiczenia w układaniu planów.** Zależy to jednak od charakteru owych wypowiedzeń. Dla opowiadań, opisów i charakterystyk plan ściśle logiczny jest naogół zbędny, gdyż podstawą tych form wypowiedzenia się są przedewszystkiem skojarzenia natury psychologicznej. Szersze uwzględnienie może znaleźć układanie planów dopiero w zastosowaniu do materjału klasy IV. W klasach zaś niższych należałoby ograniczyć się do układania planów rozprawek popularno - naukowych, oraz krótkich wypowiedzeń ustnych i piśmiennych, mających stanowić podstawę dyskusji klasowej przy omawianiu wybranych zagadnień z życia bieżącego i lektury. Niemniej jednak trzeba wszelkiemi innemi sposobami zmierzać do tego, by uczeń zdawał sprawę ze swych przeżyć i obserwacyj w formie możliwie uporządkowanej i poprawnej pod względem logicznym. Niech się do tego jednak przyzwyczaja raczej drogą intuicyjną, niż przez tworzenie schematycznych **katalogów cech** opisywanych przedmiotów i zjawisk.

Inne ćwiczenia praktyczne, powtarzające się stale na wszystkich stopniach nauczania, mają już charakter pomocniczy i służą doskonaleniu mowy i pisma tylko drogą pośrednią, t. j. przez wskazywanie i wykorzenianie błędów. Należy tu **„omawianie wspólne wypowiedzeń ustnych i prac piśmiennych w klasie; ocena ich stron dodatnich i ujemnych; wyszukiwanie i prostowanie błędów logicznych, językowych, stylistycznych i ortograficznych, oraz wdrażanie w użycie prawidłowych form gramatycznych, odpowiednich zwrotów stylistycznych, poprawnej pisowni, właściwego przestankowania“**, Uwzględnienie tych zabiegów dydaktycznych już w samym programie ćwiczeń w mówieniu i pisaniu, podkreśla ich ważność dla praktycznego opanowania języka. Chodzi mianowicie o to, by czynność nauczyciela nie ograniczała się do wskazywania błędów w wypowiedzeniach ustnych lub pracach piśmiennych młodzieży, lecz, by te niedomagania omawiać w klasie, przy możliwie najwyższym udziale młodzieży i w związku z tem organizować specjalne ćwiczenia praktyczne, zmierzające do wykorzenienia tych błędów. Zależnie więc od tego, jakie niedomagania wykażą uczniowie w zakresie praktycznego opanowania form gramatycznych, zwrotów stylistycznych, pisowni i przestankowania, nauczyciel raz to, drugi raz inne zagadnienie z tych dziedzin uczyni przedmiotem specjalnej obserwacji uczniów, omawiając obszerniej odpowiednie prawidła gramatyczne, czy ortograficzne i uzupełniając te teoretyczne wyjaśnienia niezbędnemi ćwiczeniami praktycznemi, zadanemi do przerobienia uczniom w klasie lub w domu. Pożądaną jest również rzeczą organizować w podobny sposób poprawę błędów, popełnianych przez poszczególnych uczniów, t. j. jednocześnie z poprawą ich wypowiedzeń ustnych i prac piśmiennych, polecać im do przerobienia odpowiednie ustępy z podręcznika gramatyki, stylistyki lub ortografji, oraz kazać im wykonać szereg ćwiczeń, związanych z danem zagadnieniem. Tylko bowiem jak najdalej posunięta indywidualizacja środków zaradczych pozwoli nauczycielowi stopniowo wyrównać ogólny poziom klasy w tej dziedzinie.

W celu zorjentowania się w postępach i niedomaganiach młodzieży, winien nauczyciel pilnie zbierać wszelkie

spostrzeżenia co do sposobu wyrażania się poszczególnych uczniów — zarówno podczas ich ustnego wypowiadania się, jako też odczytywania prac piśmiennych w klasie. Nadto winien nauczyciel kilka razy w roku przejrzeć (bez obowiązku poprawiania) całokształt prac piśmiennych uczniów, bądź składanych mu każdorazowo na kartkach, bądź też zebranych w oddzielnych zeszytach przedmiotowych, przynajmniej zaś raz na sześć tygodni poprawić dokładnie wypracowania wszystkich uczniów, pisane doraźnie.

ROLA PODRĘCZNIKA I POMOCY NAUKOWYCH.

Podręcznik, jako zbiór odpowiednio dobranych utworów, czyli **wypisy** — odgrywa ważną rolę w nauczaniu języka polskiego, stanowi bowiem podstawę jednego działu lektury. W doborze utworów kierować się trzeba wartością literacką oraz przystosowaniem materjału do psychiki młodzieży, w doborze zaś ilustracyj uwzględnić charakterystyczne przejawy życia kulturalnego różnych epok.

Obok wypisów posługiwać się wypadnie przy nauce języka polskiego **podręcznikiem do nauki o języku.** W przeciwieństwie do wypisów nie może on stanowić podstawy nauczania — nauka bowiem języka musi wychodzić z całkiem innych założeń. Stanowi on jednak ważne scalenie nabytych wiadomości i pomoc w pracy domowej, ponadto zaś środek kontrolny w wątpliwych wypadkach i z tych względów musi znaleźć się w rękach ucznia.

Od charakteru podręcznika odbiega wprawdzie, ale ważną rolę w nauczaniu języka polskiego spełnia **książka do czytania.** Program toruje jej drogę do szkoły i wyznacza w niej sporo miejsca. W doborze kierować się należy znowu względami na psychikę młodzieży. O tem jednak, które książki nadają się dla młodzieży i które mogą stanowić przedmiot rozważań szkolnych, decyduje lista lektury, ogłaszana corocznie w spisach książek i pomocy szkolnych.

Z książek pomocniczych należałoby wymienić wszelkiego rodzaju **encyklopedje i słowniki.** Szczególną uwagę poświęcić należy encyklopedji. Ułatwi ona pracę nad lekturą i pozwoli uczniom samodzielnie radzić sobie z nieznanemi pojęciami. Podobną rolę spełni słownik języka polskiego, słownik wyrazów obcych i t. p.

„Pomocniczą rolę odgrywa w nauczaniu języka polskiego czasopismo dla młodzieży oraz — zwłaszcza w klasie IV, odpowiednie wycinki z dzienników.

Encyklopedje — słowniki i t. p. nie zastąpią jednak ważnej pomocy, jaką w nauce języka ojczystego stanowi **ilustracja, model, przezrocza i t. p.** Wymagać tego będzie zwłaszcza materjał kulturalny, zawarty w wypisach. Dlatego też szkoła musi rozporządzać odpowiedniemi zbiorami, które umożliwią realizację postulatów programu. Obok tablic ściennych znajdą się również w zbiorach fotografje, przezrocza, filmy, modele i t. p.

Różnorodne będzie ich zastosowanie w praktyce szkolnej. Raz więc będą służyć jako ilustracja rzeczowa, np. przy objaśnianiu wyrazów, innym razem jako uplastycznienie jakiejś sceny, zdarzenia, faktu dziejowego, (obraz), to znowu jako charakterystyczny przykład twórczości artysty.

W związku z tem różny będzie charakter tych pokazów. Przy objaśnianiu nieznanych pojęć służyć będzie tylko do zilustrowania przedmiotu lub rzeczy, odgrywa więc rolę czysto informacyjną, przy ilustrowaniu jakiejś sceny, zdarzenia, faktu dziejowego — obrazu z życia kulturalnego epoki będzie miał charakter częściowo informacyjny — częściowo emocjonalny — oddziała bowiem z jednej strony na intelekt, ułatwi zrozumienie rzeczy, uświadomi i uplastyczni zdarzenia, czy fakt, z drugiej zaś pomoże wniknąć w ducha epoki, czy też istotę utworu, pobudzi więc wyobraźnię i wywoła odpowiednią reakcję uczuciową w duszach młodzieży. Ze względu jednak na poziom umysłowy młodzieży nie przewiduje się na tym stopniu nauki omawiania dzieł sztuki pod względem formy.

Oglądanie i omawianie dzieł sztuki w szkole musi się zasadniczo opierać na reprodukcjach, o ile jednak warunki na to pozwolą, winna szkoła wyzyskać sposobność do zaznajomienia młodzieży z oryginałami w zbiorach muzealnych. Obok ilustracyj, pomieszczonych w wypisach, ważną rolę odegrają tutaj **obrazy i tablice ścienne, epidiaskop, film i t. p.** Od czasu do czasu wypadnie również przy nauczaniu języka polskiego i to zarówno przy lekturze, jak nauce języka uwzględnić pierwiastki muzyczne. Dzieło muzyczne wystąpi raz jako wyraz epoki (np. romantyzm Szopena), to

jako ilustracja życia (tańce staropolskie, piosenki obrzędowe, ludowe, żołnierskie), to jako ilustracja uczuć, czy też nastrojów poetyckich (ballady Moniuszki do słów Mickiewicza, Karłowicza ilustracja do wiersza Tetmajera i t. p.). Wyzyskać przytem należy środki naturalne (audycje), **płyty gramofonowe lub radjo,** przyczem w zakresie nauki o języku odda płyta gramofonowa wielkie usługi zwłaszcza w dziale, poświęconym omówieniu gwar polskich.

Pewną pomocą w nauczaniu języka polskiego będzie również tam, gdzie warunki na to pozwolą — **teatr,** wszędzie zaś wyzyska polonista korzyści, jakie dla nauczania swego przedmiotu będzie mógł wyciągnąć z bezpośredniego zetknięcia młodzieży ze światem otaczającym, zwłaszcza zaś z przyrodą. Dlatego też niepoślednią rolę w tym wypadku odegrają odpowiednio zorganizowane i przygotowane wycieczki szkolne.

KORELACJA Z INNEMI PRZEDMIOTAMI NAUCZANIA.

Najściślejsze węzły łączą naukę języka polskiego z nauką historji. Przygotowuje ona tło polityczne, społeczno-gospodarcze, częściowo także kulturalne dla przejawów życia polskiego w przeszłości i teraźniejszości, oświetlanych na podstawie wypisów i związanych z niemi większych utworów literackich. Chronologicznie więc wiadomości historyczne winny poprzedzać lekturę, ilustrującą życie pewnej epoki. Materjał z zakresu obu przedmiotów jest tak rozłożony, że zapewnia w całej rozciągłości taki stosunek między niemi, tam zaś, gdzie wyłoniłyby się jakieś nieprzewidziane przeszkody, nauczyciel języka polskiego ma zawsze możność dostosowania toku nauki do tych warunków, przeplatając lekturę wypisów i większych utworów, z niemi związanych, lekturą innych dzieł, odpowiadających różnorodnym zainteresowaniom młodzieży.

Stosunek materjału z zakresu obu przedmiotów może się układać bardzo różnie w zależności od jego charakteru. Najczęściej historyk ograniczy się do oświetlenia pewnej epoki pod względem politycznym i społeczno-gospodarczym, nadto zaś rzuci ogólne światło na życie kulturalne, polonista zaś rozszerzy i pogłębi ten obraz szczegółami, doty-

czącemi życia publicznego i prywatnego, obyczajów i zwyczajów, uczuć i poglądów i t. p. W celu należytego ustosunkowania materjału z tych dziedzin konieczne jest oczywiście jak najściślejsze porozumienie nauczycieli obu przedmiotów co do czasu i sposobu opracowania nietylko całego kursu szkolnego, lecz nawet poszczególnych jego części.

Najsilniej występuje konieczność takiego porozumienia w klasie I, gdzie także historyk zwraca główną uwagę na życie kulturalne Starożytnego Wschodu, Grecji i Rzymu i posługuje się dla jego oświetlenia żywemi i barwnemi obrazami przeszłości, jednocześnie zaś nauczyciel języka łacińskiego wprowadza uczniów w kulturę klasyczną za pośrednictwem czytanek polskich i łacińskich, ilustrujących życie Rzymian, w szczególności zaś życie młodzieży rzymskiej w domu i rodzinie. Dla należytego ustosunkowania więc pokrewnego materjału w tych trzech przedmiotach w tej klasie konieczną jest rzeczą, by nauczyciel języka polskiego, ograniczył się na lekcjach swojego przedmiotu do wydobycia głębszych momentów ideowych, tkwiących w dziełach, osnutych na motywach klasycznych, szczegóły zaś rzeczowe (realja) i wiadomości historyczne pozostawił raczej do omówienia nauczycielom historji i języka łacińskiego.

Do nawiązania węzłów z nauką kultury klasycznej i języka łacińskiego nadarzy się jeszcze niejednokrotnie sposobność w dalszym toku nauczania, czy to w związku z lekturą, czy też nauką o języku. W dziedzinie nauki gramatyki trudno wprawdzie przestrzegać zupełnej równoległości ze względu na odrębne potrzeby i charakter nauki obu przedmiotów, niemniej jednak częste zestawienia szczegółów systemu gramatycznego obu języków winny dopomóc uczniowi do głębszego zrozumienia zjawisk mowy i uświadomienia sobie różnorodności znaczenia i formy jej składników.

Podobny charakter będzie też miała **korelacja nauki języka polskiego z nauką języków obcych.** Sposobności do takiej korelacji dostarczą z jednej strony podobieństwa i różnice między systemami gramatycznemi obu języków, z drugiej zaś strony wybrane zjawiska z dziejów kultury, odbi-

jające się bądź to w języku, bądź też w literaturze polskiej. Potrzebom innych przedmiotów służy nauka języka polskiego przedewszystkiem w swym dziale praktycznym, ćwicząc młodzież w tych formach ustnego i piśmiennego wypowiadania się, których opanowanie jest pożądane ze stanowiska potrzeb zarówno nauk humanistycznych, jak matematyczno-przyrodniczych (sprawozdanie, dyskusja, opis charakterystyka i t. p.).

3

DRUKOWANE JAKO RĘKOPIS.

MINISTERSTWO WYZNAŃ RELIGIJNYCH I OŚWIECENIA PUBLICZNEGO

PROGRAM NAUKI
W GIMNAZJACH PAŃSTWOWYCH

JĘZYKI OBCE NOWOŻYTNE

(P R O J E K T)

LWÓW — 1933
PAŃSTWOWE WYDAWNICTWO KSIĄŻEK SZKOLNYCH
UL. KURKOWA 21

DRUK. J. ŻYDACZEWSKIEGO, LWÓW, UL. LEONA SAPIEHY 77, TELEFON Nr. 4-96

KLASA I.

W pierwszem półroczu 6 godzin tygodniowo; w drugiem półroczu 4 godziny tygodniowo.

MATERJAŁ NAUCZANIA.

MATERJAŁ RZECZOWY.

Opowiadania, dialogi, anegdoty, barwne i żywe opisy, wierszyki i pieśni, ilustrujące życie młodzieży w szkole i w domu, na tle miasta i wsi — u nas i w kraju obcym — z uwzględnieniem momentu pracy i rozrywki oraz czynnika społecznego.

W materjale rzeczowym uwzględnić należy na tle szkoły: społeczność klasową, zwyczaje, uroczystości, gry, sporty, wycieczki; w domu: życie i uroczystości rodzinne, obowiązki i zajęcia młodzieży; na tle miasta i wsi: wydarzenia na ulicy, ruch uliczny, przechadzki, wycieczki, sporty — z podkreśleniem cech zewnętrznych obcego miasta i wsi; osobiste przygody i obserwacje.

W powyższych tematach winny przejawiać się uczucia i zamiłowania młodzieży, a więc: uczucia rodzinne, koleżeńskie, przyjaźń, uprzejmość, miłość do przyrody, przywiązanie do zwierząt, zamiłowanie do sportu; zamiłowania techniczne (u chłopców).

MATERJAŁ GRAMATYCZNY.

Język angielski. Zasadnicze wiadomości, potrzebne dla budowy zdania prostego. Rzeczownik z przedimkiem określonym i nieokreślonym, w liczbie pojedyńczej i mnogiej. Przymiotnik: stopniowanie. Liczebniki. Zaimki osobowe, dzierżawcze, wskazujące. Słowa posiłkowe „to have", „to be", „to do", „I can", „I must", „I may"; czasowniki prawidłowe i najczęściej używane nieprawidłowe w czasach: teraźniejszym, przeszłym prostym i złożonym, przyszłym (forma twierdząca, pytająca, przecząca). Te same czasy

w „Continuous form". Strona bierna. Czasowniki zwrotne. Najpotrzebniejsze przysłówki, przyimki, spójniki.

Język francuski. Przedimek określony, nieokreślony. Najczęstsze wypadki opuszczania przedimka: w formie przeczącej, po beaucoup, plein. Rzeczownik: liczba pojedyńcza i mnoga (prawidłowa). Liczba mnoga rzeczowników na *al, eau, eu.* Przymiotnik: rodzaj męski i żeński, prawidłowe i nieprawidłowe najczęściej używane; liczba pojedyńcza i mnoga, stopniowanie prawidłowe (z wyjątków: bon). Czasowniki posiłkowe: „avoir, être", prawidłowe (3 konjugacje), nieprawidłowe: aller, venir, tenir, faire, dire, lire, écrire, prendre, mettre, apercevoir, voir, savoir, vouloir, pouvoir. Czasy: présent, passé composé, futur immédiat, futur simple, imparfait trybu orzekającego (w formie twierdzącej, pytającej, przeczącej); tryby: wskazujący i bezokolicznikowy.

Traktowane wyłącznie jako materjał leksykalny: zaimki, przymiotniki liczebne, dzierżawcze, wskazujące, względne, nieokreślone; przysłówki, spójniki, przyimki. Okolicznościowo: czasowniki zwrotne, participe passé.

Język niemiecki. Zdanie proste w formie twierdzącej, przeczącej i pytającej. Szyk zdania prostego i inwersja. Rzeczownik z przedimkiem określonym i nieokreślonym, odmiana mocna i słaba. Przymiotnik: odmiana z przedimkiem określonym i nieokreślonym, stopniowanie regularne. Zaimki: osobowe, dzierżawcze, wskazujące (dieser, jener) i pytające. Przyimki, rządzące 3. przypadkiem (aus, bei, mit, nach, von, zu), rządzące 4. przypadkiem (durch, für, ohne), rządzące 3. względnie 4. przypadkiem. Liczebnik (do setki wł.). Czasowniki: posiłkowe, posiłkowe trybu (Hilfsverben des Modus) (dürfen, können, müssen, sollen, wollen), słabe, najpospolitsze mocne oraz zwrotne; czasy: Praesens, Imperfektum, Perfektum, Futurum I trybu orzekającego strony czynnej; tryb rozkazujący.

Traktowane wyłącznie jako materjał leksykalny: rzeczowniki odmiany mieszanej (okolicznościowo); przymiotnik: stopniowanie nieregularne; przysłówek: stopniowanie; przyimki, rządzące 2. przypadkiem: (während, wegen, statt); czasownik: okolicznościowo strona bierna; pospolite nieregularne; imiesłowy, bezokolicznik czasu teraźniejszego strony czynnej, spójniki.

ĆWICZENIA.

Ćwiczenia w mówieniu. We wstępnym okresie nauczania obejmują powtarzanie przez uczniów zdań, o treści dla nich zrozumiałej, wygłaszanych przez nauczyciela; pytania i odpowiedzi uczniów i nauczyciela. Tematem wymienionych ćwiczeń są czynności oraz przedmioty z najbliższego otoczenia szkolnego i domowego.

Po upływie tego wstępnego okresu tematów do rozmowy dostarczają w zakresie wskazanego materjału rzeczowego życie bieżące, czytanki, jak również przeżycia młodzieży. W związku z powyższemi tematami stałe ćwiczenie podstawowego, czynnego zasobu leksykalnego, zawierającego niezbędne elementy mowy potocznej w formie zdań, pytań i odpowiedzi, dialogów, krótkich streszczeń poznanego tekstu, prostych opisów obrazów. Wygłaszanie wierszy i prozy; śpiew.

Ćwiczenie wymowy obcych dźwięków oraz podstawy artykulacyjne obcej mowy i ćwiczenia intonacji zdania w zastosowaniu praktycznem.

Ćwiczenia w czytaniu uwzględniają przyśpiew zdaniowy, akcent wyrazowy, ekspresywność.

Ćwiczenia piśmienne. Tematy: przepisywanie (z tablicy, książki), połączone w miarę możności z przeróbką gramatyczną (zamiana osób, liczb i t. p.): pytania, odpowiedzi, odtwarzające tekst, uzupełnianie tekstów, proste opisy obrazków, pisanie z pamięci opracowanego tekstu (autodyktat), krótkie dyktando, układanie dialogów, krótkie streszczenia opracowanego tekstu.

WYNIKI NAUCZANIA.

Płynne odczytanie, z właściwym danemu językowi akcentem, opracowanego w ciągu roku ustępu w zakresie wymienionego materjału rzeczowego. Umiejętność dawania odpowiedzi i zadawania pytań, wskazujących zrozumienie tekstu przeczytanego, elementarna sprawność w konwersacji na temat prostych zjawisk najbliższego otoczenia ucznia w zakresie czynnego słownictwa, objętego materjałem nauczania klasy I (około 600 wyrazów słownictwa czynnego). Praktyczna znajomość form językowych

w zakresie wymienionego materjału gramatycznego i umiejętność ujęcia ich w formie paradygmatów lub najprostszego ich wyjaśnienia. Pamięciowe opanowanie kilku krótkich urywków, pisanych wierszem i prozą.

Napisanie, bez poważnych błędów, pojedyńczemi zdaniami odpowiedzi na podyktowane pytania z zakresu materjału rzeczowego, objętego programem.

UWAGI.

W okresie wstępnym (dla francuskiego i niemieckiego około 3 tygodni, dla angielskiego co najmniej 4 tygodnie) nauczanie odbywa się bez podręcznika. Ćwiczenie słuchu i wymowy jest w tym okresie dominującem zagadnieniem; ćwiczenia wymowy są jednak integralną częścią ćwiczeń w mówieniu i nie stanowią osobnego działu nauczania. Po upływie wstępnego okresu, w czasie którego uczeń zaznajamia się z nazwami i czynnościami z najbliższego otoczenia, dalsze wzbogacanie zasobu leksykalnego, dotyczącego: nazw i cech przedmiotów (np. części ciała, ubranie, dom), czynności i t. p., odbywa się na tle opowiadania, którego głównym ośrodkiem jest akcja. Można od czasu do czasu uwzględniać zamiłowania uczniów do pewnej „seryjności", uzupełniając częściowo wymienione w opowiadaniu przedmioty, czynności, cechy, pewną serją.

Zagadnienie wymowy pozostaje w ciągu całego roku bardzo ważnym momentem w nauczaniu. Uczeń powinien nowe wyrażenie zawsze usłyszeć w zdaniu, zrozumieć jego treść pojęciową i zreprodukować, zanim przystąpi do niego od strony książki i utrwali je na piśmie.

Nauczanie oparte jest na poglądzie i na opowiadaniu dramatycznem, t. j. na posługiwaniu się mimiką, gestami. Czynna postawa ucznia zaznaczy się już od pierwszej lekcji w dawaniu odpowiedzi w obcym języku na zadane mu pytania, w wykonywaniu czynności i nazywaniu ich w obcym języku, wreszcie w samodzielnem formułowaniu i zadawaniu pytań nauczycielowi i kolegom.

Obok odpowiedzi indywidualnych należy stosować od czasu do czasu wypowiedzi chóralne uczniów celem ćwiczenia wymowy i sprawności językowej; należy w nich przestrzegać poprawnej wymowy oraz zachowania naturalnej i właściwej danemu językowi intonacji.

Początek nauki języka obcego wymaga ze strony ucznia znacznego wysiłku woli; to też nauczyciel dążyć będzie wszelkiemi dostępnemi środkami do urozmaicenia nauki i pobudzenia zainteresowania ucznia.

Gramatyki uczy się wyłącznie praktycznie, indukcyjnie; polega ona na ćwiczeniu obserwacji, utrwalaniu poprawnych nawyków językowych i uświadamianiu najważniejszych form gramatycznych; zwłaszcza w początkach traktowana jest raczej jako materjał leksykalny. Wprowadzenie pewnej ilości paradygmatów (np. odmiana cza-

sownika, rzeczownika) jest koniecznym etapem rekapitulacyjnym form językowych, nabytych w praktyce. Ćwiczenia piśmienne lekcyjne należy odbywać na każdej godzinie, ćwiczenia domowe winny być zadawane na każdą lekcję.

W ćwiczeniach piśmiennych dyktando jest typem raczej ćwiczeń lekcyjnych, o charakterze objaśniającym i utrwalającym poprawną pisownię, nie zaś ćwiczeń sprawdzających.

W języku *angielskim* należy pozostawić uznaniu nauczyciela używanie transkrypcji (fonetycznej). W razie stosowania transkrypcji wstępny okres nauki bez podręcznika może być przedłużony do paru miesięcy. Obowiązuje transkrypcja międzynarodowa.

KLASA II.

4 godziny tygodniowo.

MATERJAŁ NAUCZANIA.

JĘZYK ANGIELSKI.

MATERJAŁ RZECZOWY.

Opowiadania, dialogi, anegdoty, barwne i żywe opisy, wiersze i pieśni, ilustrujące życie i prace Anglika w mieście i na wsi, przedstawiające sceny i obrazki: z życia miejskiego, z życia i zajęć mieszkańców miasta angielskiego, z życia i prac mieszkańców wsi na tle pór roku; z życia szkolnego angielskiego, z życia mieszkańców okolic nadmorskich i z życia Anglika na morzu.

W związku z tem stosunek miasta do wsi, typ miast-ogrodów, week-end, charakterystyczny krajobraz angielski, tradycje szkolne, sporty, latarnie morskie, łodzie ratunkowe.

Opowiadania o czynach i przygodach podróżników i odkrywców (w związku z tem posługiwanie się mapą Imperjum Brytyjskiego).

W powyższym materjale zaznaczają się pewne cechy Anglika (np. umiejętność podziału czasu między pracę, rozrywkę i wypoczynek, ambicja zespołowa w sporcie, zasada fair-play'u, zamiłowanie do przygód), oraz występują zagadnienia moralne i społeczne natury ogólnej, jak: solidarność, gotowość niesienia pomocy, szacunek dla pracy.

MATERJAŁ GRAMATYCZNY.

Pogłębienie najważniejszych wiadomości o zdaniach pobocznych. Podkreślenie odrębności w zdaniu orzekającem. Czasownik: czas zaprzeszły, przyszły wtóry i tryb warunkowy; ich „Continuous form“ i strona bierna najczęściej używanych intransytywów, które w połączeniu z przyimkami przybierają charakter transytywów. Uświadomienie charakteru najważniejszych transytywów, których odpowiedniki są intransytywami w innych językach; ich strona bierna.

Traktowane wyłącznie leksykalnie homonimy i paronimy.

JĘZYK FRANCUSKI.

MATERJAŁ RZECZOWY.

Opowiadania, dialogi, anegdoty, barwne i żywe opisy, wiersze i pieśni, ilustrujące życie i pracę Francuza w mieście i na wsi, przedstawiające sceny i obrazki: z życia miejskiego na dworcu, lotnisku, na ulicy, w metro, w autobusach; z życia i zajęć kupca, robotnika, rzemieślnika, artysty, handlarza ulicznego i t. p.; z życia wsi francuskiej na tle pór roku.

W związku z tem podróże i przygody, zastosowanie nowoczesnych wynalazków technicznych w życiu wielkomiejskiem, zabawy ludowe, krajobraz wiejski (ferma), specyficzne formy pracy rolnika francuskiego.

W powyższym materjale zaznaczają się pewne cechy Francuza na tle pracy i życia codziennego (np. żywość, humor przy pracy, towarzyskość, oszczędność, smak artystyczny), oraz występują zagadnienia moralne i społeczne natury ogólnej, jak: solidarność, gotowość niesienia pomocy, szacunek dla pracy.

MATERJAŁ GRAMATYCZNY.

Zasadnicze wiadomości, potrzebne dla budowy zdania prostego: podmiot, orzeczenie, przedmiot, szyk zdania. Przedimek cząstkowy. Nieprawidłowy rodzaj żeński i nieprawidłowa liczba mnoga rzeczowników oraz przymiotników. Nieprawidłowe stopniowanie przymiotników i przysłówków. Tworzenie przysłówków od przymiotników.

Przymiotniki i zaimki dzierżawcze, wskazujące, pytające, nieokreślone, zaimki względne. Przymiotniki liczebne główne i porządkowe. Czasowniki zwrotne. Strona bierna. Ważniejsze czasowniki nieprawidłowe. Czasy: passé simple, passé immédiat, plus-que-parfait trybu orzekającego. Czas présent trybu warunkowego, wypadki używania przyimka „de“ zamiast przedimka.

Traktowane wyłącznie jako materjał leksykalny: nieodmienne części mowy; familles de mots, homonymes, synonymes. Okolicznościowo: subjonctif présent, participe présent.

JĘZYK NIEMIECKI.

MATERJAŁ RZECZOWY.

Opowiadania, dialogi, anegdoty, barwne i żywe opisy, wiersze i pieśni, ilustrujące życie i pracę Niemca w mieście i na wsi, przedstawiające sceny i obrazki: z życia i zajęć mieszkańców miasta niemieckiego (robotnika, górnika, rzemieślnika, kupca, urzędnika, lekarza i t. p.) oraz z życia i prac mieszkańców wsi niemieckiej na tle pór roku.

W związku ze środowiskiem miejskiem i wiejskiem zastosowanie nowoczesnych wynalazków technicznych w życiu i sporcie, różne formy pracy i zwyczajów zależnie od odrębności krajobrazu.

Opowiadania o przygodach i niezwykłych zdarzeniach w podróżach w świat (ekspedycje polarne, wyprawy egzotyczne okrętem, żaglowcem, sterowcem, samolotem, autem).

W powyższym materjale zaznaczają się pewne cechy Niemca (np. schludność, pracowitość, obowiązkowość, systematyczność w wykonaniu), oraz występują zagadnienia moralne i społeczne natury ogólnej, jak np. wpływ pracy na charakter człowieka, bohaterstwo dnia powszedniego, solidarność, gotowość niesienia pomocy, szacunek dla pracy.

MATERJAŁ GRAMATYCZNY.

Zdania złożone. Zdania poboczne. Szyk zdania pobocznego. Rzeczownik: odmiana mieszana; imiona własne. Przymiotnik: odmiana bez przedimka, stopniowanie nie-

regularne. Przysłówek: stopniowanie. Zaimki: wskazujące (derjenige, derselbe), względne. Przyimki, rządzące 2 przypadkiem (diesseits, jenseits, statt, während, wegen, trotz), uzupełnienie przyimków, rządzących 3, 4 przypadkiem. Czasowniki posiłkowe trybu (mögen, lassen, wissen); ważniejsze czasowniki mocne i najpospolitsze nieregularne. Czas Plusquamperfektum trybu orzekającego. Strona bierna poznanych czasów. Czasownik złożony. Imiesłowy i bezokoliczniki.

Traktowane wyłącznie jako materjał leksykalny okolicznościowo: czas Futurum II, tryby: Konjunktiv i Konditionalis I; mowa zależna. Bezokolicznik z „zu“ i bez „zu“.

ĆWICZENIA.

Ćwiczenia w mówieniu. Poza tematem, ściśle związanym z lekcją, stałe wprowadzanie do konwersacji tematów, nawiązujących do aktualnych wydarzeń i przeżyć ucznia. Ciągłe ćwiczenie i utrwalanie czynnego słownictwa, zaczerpniętego z mowy potocznej i materjału rzeczowego (w formie pytań i odpowiedzi, dialogów, dramatyzacji, opisu obrazów i ilustracyj). Wygłaszanie wierszy i prozy. Śpiew. Przejście od zdania prostego do złożonego w zastosowaniu praktycznem. W związku z ćwiczeniami w mówieniu stałe ćwiczenie poprawnej wymowy, ze szczególnem uwzględnieniem przyśpiewu zdaniowego, właściwego danemu językowi.

Ćwiczenia w czytaniu, jak w kl. I. W drugiem półroczu zaznajomienie pod kierunkiem nauczyciela z techniką posługiwania się słownikiem.

Ćwiczenia piśmienne. Tematy, jak w kl. I (prócz odpisywania z książek); poza tem przeróbki gramatyczne, samodzielniejsze uzupełnienia tekstów; odpowiedzi na podyktowane pytania o charakterze syntetycznym; układanie dialogów na dany temat; streszczenie poznanego tekstu; opis obrazów, przedstawiających pewną akcję; krótkie łatwe ćwiczenia na temat zdarzeń z życia osobistego i obserwacyj.

WYNIKI NAUCZANIA.

Płynne i ekspresywne przeczytanie łatwego tekstu w zakresie materjału rzeczowego i gramatycznego w kl. II; umiejętność odpowiadania na syntetyczne pytania z zakresu odczytanego urywka; uczeń winien wykazać elementarną sprawność konwersacyjną w zakresie poznanego w kl. I i II czynnego słownictwa (około 400 nowych wyrazów, łącznie z zasobem leksykalnym kl. I 1000 wyrazów; umiejętność praktycznego stosowania zasad gramatycznych w zakresie materjału kl. II; znajomość form gramatycznych w postaci paradygmatów i umiejętność prostego ich wyjaśnienia; pamięciowe opanowanie kilku krótkich urywków, pisanych wierszem i prozą; umiejętność piśmiennego streszczenia, bez poważnych błędów, łatwego tekstu, opartego o materjał nauczania klasy II, z zamianą osób lub formy, przeróbką opowiadania na dialog i t. p., dania piśmiennej obszerniejszej odpowiedzi na syntetyczne pytania w związku z poznanym tekstem.

UWAGI.

Przy ćwiczeniach w mówieniu należy uwzględnić w szerszej mierze zainteresowania uczniów, ażeby skłonić ich do nieco swobodniejszej rozmowy, prowadzonej w formie pytań i odpowiedzi między uczniami.

Ćwiczenia w czytaniu podporządkowane są, jak w kl. I, ćwiczeniom w mówieniu.

Nauczanie gramatyki, jak w kl. I, przystosowane jest do celu praktycznego i od niego uzależnione. Po zapoznaniu się z pewną ilością zjawisk językowych i praktycznem ich wyćwiczeniu następuje szeregowanie tych zjawisk i grupowanie dla uświadomienia najważniejszych praw gramatycznych. Uczeń sam dochodzi do tych praw i sam próbuje je formułować w najprostszej formie. Po zakończeniu kursu, lub części kursu — paradygmaty.

Ćwiczenia piśmienne lekcyjne należy naogół odbywać na każdej godzinie, krótkie domowe zadawać 2 razy na tydzień.

KLASA III.

4 godziny tygodniowo.

MATERJAŁ NAUCZANIA.

JĘZYK ANGIELSKI.

MATERJAŁ RZECZOWY.

Legendy, baśnie ludowe, podania, ilustrujące przeszłość Anglji.

Opowiadania, anegdoty o zdarzeniach historycznych i wielkich postaciach, dające wgląd w przeszłość Wysp Brytyjskich.

Opowiadania, sceny i obrazki, ilustrujące w oparciu o różnice regjonalne (Anglja właściwa, Szkocja, Walja, Irlandja), charakter i główne typy mieszkańców Wysp Brytyjskich.

Opowiadania o podróżach, przygodach, wyprawach myśliwskich i naukowych, o życiu w kolonjach i dominjach — na tle egzotycznej przyrody.

Na podstawie powyższego materjału zaznajomienie z charakterystycznemi cechami narodu angielskiego na tle przeszłości i teraźniejszości.

MATERJAŁ GRAMATYCZNY.

Uzupełnianie wiadomości przez poznawanie liczniejszych zjawisk z zakresu morfologji i składni, odstępujących od reguły. Pogłębienie odczucia właściwości składniowych przez uświadomienie tych wypadków, które nie mają analogji w języku ojczystym, jak: nominativus absolutus, rzeczownik słowny, funkcje bezokolicznika i imiesłowu czasu teraźniejszego i przeszłego; zgoda czasów; traktowane jako materjał leksykalny charakterystyczne przykłady ze słowotwórstwa.

JĘZYK FRANCUSKI.

MATERJAŁ RZECZOWY.

Opowieści, podania, legendy, żywe opisy, obrazy, poezje, pieśni, ilustrujące główne typy Francuza na tle krajobrazu (Francuz Północy, ze szczególnem uwzględnieniem

Paryżanina, Bretończyk, Francuz Południa); zwyczaje, obyczaje.

Anegdoty historyczne, opowiadania i sceny z życia narodu francuskiego oraz wybitnych postaci historji Francji.

Sceny i obrazki z życia Francuzów w kolonjach, przedstawiające ich walkę z przyrodą, stosunek do tubylców, wyprawy naukowe, polowania, przygody i podróże, życie Legji cudzoziemskiej.

Na podstawie powyższego materjału zaznajamianie z charakterystycznemi cechami narodu francuskiego na tle przeszłości i teraźniejszości.

MATERJAŁ GRAMATYCZNY.

Zdanie złożone: główne i poboczne (określające i dopełniające); propositions infinitives. Uzupełnienie wiadomości o zaimkach osobowych, względnych; o przymiotnikach liczebnych. Czasownik. Czasy: passé antérieur, futur antérieur trybu orzekającego; czas: passé trybu warunkowego; czasy: présent i passé trybu subjonctif. Participe présent i passé. Participe passé, używane bez posiłkowego czasownika i z czasownikami posiłkowemi „avoir“ i „être“. Najważniejsze zasady użycia czasów i trybów. Użycie czasów po „si“ warunkowem. Mowa prosta i zależna.

Traktowane jako materjał leksykalny najbardziej charakterystyczne przykłady ze słowotwórstwa (przedrostki, przyrostki, wyrazy złożone).

JĘZYK NIEMIECKI.

MATERJAŁ RZECZOWY.

Opowieści, łatwe ballady i pieśni, osnute na charakterystycznych mitach, legendach, podaniach.

Anegdoty historyczne, opowiadania i sceny z życia narodu niemieckiego w przeszłości oraz z życia wybitnych postaci historji Niemiec.

Barwne, plastyczne obrazy, sceny, opowiadania, podania, poezje, ilustrujące na tle krajobrazu i środowiska różne typy narodowości niemieckiej; prace, zwyczaje, obyczaje, (mieszkaniec wybrzeża morskiego, gór, nizin, wielkich miast, okręgów przemysłowych).

Na podstawie powyższego materjału zaznajamianie z charakterystycznemi cechami narodu niemieckiego na tle przeszłości i teraźniejszości.

MATERJAŁ GRAMATYCZNY.

Zdania złożone: współrzędne i podrzędne. Najważniejsze zdania poboczne. Najważniejsze zasady użycia czasów i trybów. Specyficzne niemieckie wyrażenia składniowe. Bezokolicznik z „zu“ i bez „zu“. Czasownik: czas Futurum II; tryby: Konjunktiv; Konditionalis. Mowa zależna.

Traktowane jako materjał leksykalny najbardziej charakterystyczne przykłady ze słowotwórstwa (przedrostki, przyrostki, słowa złożone).

ĆWICZENIA.

Ćwiczenia w mówieniu. Próby syntetycznego ujmowania przerobionego materjału i wdrażanie w dłuższe mówienie, w dłuższe opowiadania i streszczenia, w swobodniejszą konwersację z nauczycielem i kolegami na tematy, związane z lekturą, aktualnemi wydarzeniami, przeżyciami i obserwacjami młodzieży. Stałe ćwiczenie, utrwalanie i rozszerzanie podstawowego czynnego słownictwa. Ćwiczenie poprawnej wymowy oraz pamięci przez wygłaszanie poezyj i urywków prozy. Śpiew. Omawianie obrazów, ilustracyj i wysnuwanie wniosków o charakterze ogólniejszym.

Lektura. Poza podręcznikiem w II półroczu obowiązkowa lektura klasowa oraz domowa bardzo łatwych utworów. W lekturze domowej obowiązuje przeczytanie 2 utworów. Posługiwanie się słownikiem przy nieco trudniejszych tekstach.

Od I półrocza wprowadzenie w czytanie gotyku w druku i piśmie.

Ćwiczenia piśmienne. Tematy, jak w klasach poprzednich; ponadto: streszczenie przerobionego tekstu; streszczenie łatwych tekstów, uprzednio nieprzygotowanych, a przeczytanych przez nauczyciela w klasie; próby krótkich opracowań samodzielnych na podstawie głównych

elementów opowiadania, podanych przez nauczyciela; krótkie listy, układane zespołowo, mające cechy praktycznej celowości oraz opisy i opowiadania na tematy, związane z życiem młodzieży; samodzielne układanie dyspozycyj do danego tekstu; układanie opowiadań do ilustracyj i obrazów; sylwetki i sceny z życia na podstawie własnych obserwacyj.

Wprowadzenie w pismo gotyckie (frakturę) od początku I półrocza.

WYNIKI NAUCZANIA.

Płynne i ekspresywne czytanie nietrudnego tekstu w zakresie materjału rzeczowego, przeznaczonego na kl. III; umiejętność swobodniejszej konwersacji w związku z przeczytanym tekstem przy pomocy syntetycznych pytań, jak również na temat lektury domowej i życia codziennego; znajomość w zakresie czynnego słownictwa około 400 nowych wyrazów, opartych o materjał rzeczowy klasy III (łącznie z I i II klasą około 1400 wyrazów). Praktyczne zastosowanie poznanych podstawowych form językowych; umiejętność sformułowania i wyjaśnienia na łatwych przykładach najważniejszych praw gramatycznych, oraz umiejętność ujęcia ich w paradygmaty; umiejętność względnie poprawnego piśmiennego streszczenia łatwego tekstu, przeczytanego dwukrotnie przez nauczyciela; umiejętność piśmiennego wypowiedzenia się w zakresie czynnego słownictwa opartego o materjał rzeczowy klasy III, przy pomocy pytań syntetycznych.

UWAGI.

W nauczaniu gramatyki punktem wyjścia jest obserwacja tekstu mówionego lub czytanego. Uczeń dochodzi drogą indukcyjną do formułowania prawideł oraz ćwiczy poprawność językową przez tworzenie samodzielnych przykładów. Pewna ilość ćwiczeń na dane zjawisko gramatyczne zautomatyzuje nabytą sprawność. Wiadomości gramatyczne należy przy końcu roku związać w pewną całość oraz ująć w postaci schematów i paradygmatów. Należy w tej klasie nacisk położyć na te zjawiska językowe i prawa gramatyczne, które są charakterystyczne dla danego języka lub jemu tylko właściwe, a przedewszystkiem na te, które są podstawowe (z wykluczeniem rzadkich

wyjątków, szczegółów, nie mających znaczenia praktycznego). Winno się uczniów wdrażać do sporadycznego posługiwania się podręcznikiem gramatyki w charakterze poradnika.

Krótkie ćwiczenia piśmienne lekcyjne należy odbywać w zasadzie na każdej godzinie, krótkie ćwiczenia domowe zadawać 2 razy na tydzień.

W nauce języka angielskiego — o ile transkrypcja fonetyczna nie była stosowana w klasie I, — należy wprowadzić ucznia w bierną znajomość transkrypcji celem umożliwienia mu samodzielnego posługiwania się słownikiem.

W nauce języka niemieckiego pisanie gotykiem należy ćwiczyć przez pewien czas (6—8 tygodni) stale, potem od czasu do czasu dla utrzymania nabytej sprawności.

KLASA IV.

4 godziny tygodniowo.

MATERJAŁ NAUCZANIA.

JĘZYK ANGIELSKI.

MATERJAŁ RZECZOWY.

Opowiadania, żywe opisy, barwne obrazy i sceny, ilustrujące życie współczesnej Anglji. W materjale rzeczowym uwzględnić należy:

Fragmenty z życia społecznego, gospodarczego i politycznego ze szczególnem podkreśleniem tych form życia, które wynikają ze specyficznych cech charakteru Anglika.

Fragmenty z życia wielkich postaci (ze świata sztuki, nauki, świata politycznego, społecznego i gospodarczego).

Sceny, ilustrujące stosunek poszczególnych krajów i kolonij Imperjum Brytyjskiego do korony; imperjalizm.

Zaznajomienie z głównemi postaciami i z charakterystycznemi przejawami życia w Stanach Zjednoczonych A. P., odrębnemi od życia angielskiego.

MATERJAŁ GRAMATYCZNY.

Uzupełnienie, pogłębienie i usystematyzowanie wiadomości, nabytych w klasach poprzednich, tak w zakresie morfologji jak i składni. Poznanie znaczniejszej liczby sposobów zastępowania brakujących w języku angielskim

fleksyj przez właściwe grupowanie członów zdania oraz odpowiednie stosowanie słów posiłkowych: I shall, I should; I will, I would; I may, I might.

JĘZYK FRANCUSKI.

MATERJAŁ RZECZOWY.

Opowiadania, żywe opisy, barwne obrazy i sceny, ilustrujące życie współczesnej Francji. W materjale rzeczowym uwzględnić należy:

Obrazki z życia młodzieży francuskiej.

Fragmenty z życia gospodarczego; w związku z tem pewne typy Francuza jak: bourgeois, rentier, fermier i t. p.

Pewne przejawy życia politycznego Francji: np. znamienne cechy ustroju, jedność narodowa w ważnych dla państwa chwilach.

Sceny i obrazki z życia przywódców narodu, oraz wybitnych postaci (ze świata sztuki, nauki, świata politycznego, społecznego i gospodarczego).

Na tle powyższego materjału poznanie charakterystycznych cech Francuza, zaznaczających się w życiu kulturalnem, politycznem, społecznem, gospodarczem, oraz uwzględnienie stosunków polsko-francuskich.

MATERJAŁ GRAMATYCZNY.

Uzupełnienie wiadomości o zdaniach pobocznych. Rozszerzenie zasad użycia czasów i trybów i ich wzajemnej zależności oraz praktyczne ich wyćwiczenie. Participe présent, adjectif verbal, gérondif. Infinitif passé. Czasy: imperfait, plus-que-parfait trybu subjonctif. Przyimek, przysłówek, spójnik. Powtórzenie, uzupełnienie oraz usystematyzowanie podstawowych wiadomości z morfologji i składni, nabytych w klasach poprzednich.

JĘZYK NIEMIECKI.

MATERJAŁ RZECZOWY.

Opowiadania, żywe opisy, barwne obrazy i sceny, ilustrujące życie współczesnych Niemiec. W materjale rzeczowym uwzględnić należy:

Obrazki z życia młodzieży niemieckiej.

Charakterystyczne fragmenty z życia gospodarczo-społecznego, np. w przemyśle, handlu, opiece społecznej (nad dzieckiem i robotnikiem); w związku z tem zastosowanie w życiu niektórych wynalazków technicznych.

Pewne przejawy życia politycznego, oświetlające dzisiejszą organizację państwa niemieckiego.

Fragmenty z życia wybitnych postaci (ze świata sztuki, nauki, świata politycznego, społecznego i gospodarczego), oraz charakterystyczne momenty z życia i działalności przywódców narodu (z uwzględnieniem pierwiastka przeszłości).

Na tle powyższego materjału poznanie cech charakterystycznych Niemca, zaznaczających się w życiu kulturalnem, politycznem, społecznem, gospodarczem; uwzględnienie stosunków polsko-niemieckich.

MATERJAŁ GRAMATYCZNY.

Uzupełnienie wiadomości o zdaniach pobocznych. Rozszerzenie zasad użycia czasów i trybów oraz ich wzajemnej zależności.

Powtórzenie, pogłębienie, usystematyzowanie wiadomości z morfologji i składni, nabytych w klasach poprzednich. Ćwiczenie sprawności i poprawności gramatycznej.

ĆWICZENIA.

Ćwiczenia w mówieniu. Rozmowa nabiera cech pewnej spontaniczności i samodzielnej, swobodnej wypowiedzi. Tematem jej jest nietylko życie codzienne, przeżycia i obserwacje młodzieży, lecz szereg zdarzeń ze świata i zagadnień z dziedziny moralnej i naukowej, będących na poziomie rozwoju umysłowego i wiedzy językowej ucznia. Stałe ćwiczenie czynnego słownictwa mowy potocznej, nabytego w klasach poprzednich.

Lektura. Poza podręcznikiem obowiązkowa lektura klasowa i domowa: np. łatwe nowele i czasopisma dla młodzieży, łatwe powieści lub fragmenty powieści, tworzące całość, łatwe utwory popularno-naukowe z dzie-

dziny przyrody, techniki i t. p. W lekturze domowej obowiązuje przeczytanie w ciągu roku 3 — 4 książek.

Ćwiczenia piśmienne. Tematy, jak w kl. III; ponadto reprodukcje tekstów, uprzednio nieprzygotowanych; stopniowe wprowadzanie wolnych tematów jak: wrażenia z wycieczek, obserwacje z życia, sylwetki z życia i lektury, listy o treści praktycznej; dialogi i obrazki dramatyczne na tematy, zaczerpnięte z życia i lektury; sprawozdania z lektury domowej.

WYNIKI NAUCZANIA.

Płynne i ekspresywne czytanie tekstu z zakresu materjału rzeczowego, przeznaczonego na klasę IV; umiejętność względnie swobodnego wypowiadania się w związku z przeczytanym tekstem oraz lekturą domową, jak również na temat zjawisk i zdarzeń życia potocznego; znajomość w zakresie czynnego słownictwa około 400 nowych wyrazów, opartych o materjał rzeczowy klasy IV (łącznie z I, II, III klasą około 1800 wyrazów); znajomość i umiejętność praktycznego zastosowania praw językowych, uszeregowanych w pewną systematyczną całość; umiejętność posługiwania się słownikiem (dwujęzycznym i jednojęzycznym) przy lekturze trudniejszych tekstów; umiejętność piśmiennego streszczenia nietrudnego tekstu, dwukrotnie przeczytanego przez nauczyciela; umiejętność piśmiennego (przy pomocy słownika) wypowiedzenia się na łatwy temat, związany z życiem oraz własnemi obserwacjami ucznia; umiejętność napisania prostego listu o treści praktycznej, związanej z potrzebami dnia codziennego, w zakresie słownictwa czynnego, opanowanego w ciągu czteroletniej nauki.

UWAGI.

W nauczaniu gramatyki kładzie się nacisk na syntaktyczne zagadnienia i na ich praktyczne wyćwiczenie w mowie i piśmie. Wiadomości, uszeregowane w latach poprzednich, systematyzuje się, pogłębia, powtarza, tak, aby dały w końcu roku pewną zamkniętą i dobrze utrwaloną całość. W miarę potrzeby należy uświadamiać różnice i analogje między językiem obcym a ojczystym.

W czasie ćwiczeń piśmiennych szkolnych przy opracowywaniu t. zw. wolnych tematów uczniowie mogą posługiwać się słownikami.

UWAGI DO CAŁOŚCI PROGRAMU.

CELE NAUCZANIA.

Nauczanie języków obcych nowożytnych winno równocześnie realizować trzy cele: praktyczny, poznawczy oraz wychowawczy, tak, ażeby wszystkie przenikały się nawzajem i uzupełniały na każdym stopniu nauczania.

Praktycznym celem w gimnazjum jest osiągnięcie znajomości języka w tym stopniu, aby móc: 1) porozumieć się w słowie i piśmie w zakresie zjawisk życia codziennego oraz materjału rzeczowego, przeznaczonego dla gimnazjum; 2) rozumieć samodzielnie łatwiejsze teksty; 3) umieć radzić sobie z trudniejszemi tekstami przy pomocy słownika; 4) poznać i poprawnie stosować podstawowe prawa gramatyczne. Dążenie do celu powyższego jest jednocześnie drogą do poznania obcego środowiska, odrębnego świata pojęć, życia i psychiki obcego narodu, a więc prowadzi także do realizacji celu poznawczego. Szeregując zjawiska, od najprostszych form życia codziennego począwszy, nauczyciel doprowadzi ucznia w ciągu czterech lat nauki do rozumienia zasadniczych właściwości i odrębności obcego narodu, przez zilustrowanie różnorodnych przejawów współczesnego życia obcego społeczeństwa, jego prac, zwyczajów i obyczajów, charakteru.

Oba cele: praktyczny i poznawczy zawierają w sobie i cel wychowawczy, pojęty jako kształcenie formalne oraz jako kształcenie charakteru. Przez ćwiczenie sprawności językowej, czynnej i biernej, usprawnia się narządy mowy i słuchu; przez uświadamianie praw, rządzących zjawiskami danego języka, przez szukanie odpowiedniej formy dla myśli, przez analizę zagadnień, wynikających z lektury i rozmów, rozwijają się zdolności myślenia i wnioskowania, spostrzegawczość i wyobraźnia; przez poznawa-

nie niektórych przejawów sztuki kształcą się uczucia estetyczne.

Sam materjał, na którym uczy się języków obcych, zawiera głębokie wartości wychowawcze. Młodzież zyskuje szerszą perspektywę na świat; przez poznawanie życia i charakteru obcego narodu uświadamia sobie odrębności i wartości własnego narodu; sądy swoje o świecie opiera na bogatszej obserwacji i doświadczeniu, a przez zestawienie wartości obcych i własnych wyrabia w sobie chęć doskonalenia się i pracy nad sobą; uczy się tolerancji, pogłębia uczucia sprawiedliwości i ogólnoludzkiej solidarności, kształci w sobie uczucia humanitarne.

METODA NAUCZANIA.

Powyższe trzy cele mogą być zrealizowane jedynie drogą stosowania właściwej metody pracy, a mianowicie przez świadome i konsekwentne dążenie do wyrobienia u ucznia czynnej znajomości języka obcego. Stałe posługiwanie się obcą mową tak przez nauczyciela, jak i ucznia, i to od pierwszej lekcji, ścisłe wiązanie treści z formą obcojęzyczną, doprowadzą do bezpośredniego łączenia w umyśle ucznia wyobrażeń pozajęzykowych z wyrażeniami obcego języka, do wyrobienia trwałych i bezpośrednich między niemi skojarzeń, z pominięciem pośredniczącego ogniwa języka ojczystego.

Uczenie metodą bezpośrednią nie identyfikuje się z samem tylko mówieniem w obcym języku (t. zw. metodą naturalną): jest postępowaniem ściśle metodycznem, w szerokiej mierze uwzględniającem rozwój umysłowy danego wieku i zainteresowania ucznia, opartem na starannem stopniowaniu trudności oraz na właściwem stosowaniu środków metodyczno-technicznych. Rozpoczynając w gimnazjum naukę języka z uczniami, mającymi trzynasty rok życia, należy wziąć pod uwagę, iż to, co zabawia i zaciekawia ucznia młodszego, a więc czysto zewnętrzne przejawy życia, kształt i nazwy przedmiotów, nie zatrzyma uwagi ucznia 13-letniego. Objaśnienie zjawisk, konstrukcja pewnych form, logiczne powiązanie elementów, racjonalizacja i usamodzielnienie pracy myślowej narzuci się w tym

wieku jako konieczność. Konkrety należy przedstawiać w akcji życiowej tak, ażeby rosnące zaciekawienie treścią ułatwiło uczniowi etapy pracy pamięciowej. Nauczyciel musi wystrzegać się infantylnego podejścia do zagadnień, bacząc zarazem, by materjał, w treści swej interesujący, nie zawierał nadmiernych trudności językowych, które osłabiają zainteresowanie i dadzą ujemne wyniki pracy.

Nauczanie opiera się na wrodzonych dyspozycjach ucznia, jego zdolności imitatywnej i pewnej intuicji, oraz wprowadza od pierwszej chwili w czynne władanie obcym językiem. Aktywny stosunek ucznia do języka ma więc zasadnicze znaczenie. Środkiem uaktywnienia nauki jest skojarzenie symbolów języka z działaniem. Skojarzenie to przyczynia się do głębszej i trwalszej percepcji wyobrażeń językowych, z drugiej zaś strony przez spotęgowanie elementu aktywnego budzi większe zainteresowanie. Czynna postawa ucznia wyrazi się, poza intensywnym wysiłkiem myślowym, w wykonaniu pewnych czynności (należą do tych ćwiczeń t. zw. „serje“ czynności wykonywanych, dialogi, dramatyzacja i t. p.); w czynnem ustosunkowaniu się do zagadnień i wartości, zawartych w czytanych utworach; w żywym wreszcie udziale w pracy szkolnej każdego ucznia i całej klasy, jako zespołu. Zespołowość w pracy jest warunkiem koniecznym dla właściwego wyzyskania głównego środka nauczania języka, jakim jest rozmowa i dyskusja.

Przez stałe uwzględnianie zainteresowań i zamiłowań młodzieży nauczyciel uzyska czynną postawę uczniów, pobudzi ich inicjatywę, wyobraźnię i pomysłowość. Celem wzmożenia zainteresowania nauczyciel, w miarę możności, uwzględni indywidualne zamiłowania, zwłaszcza w klasach wyższych przy doborze lektury, tematów do ćwiczeń, sprawozdań, ewentualne różnice zainteresowań u chłopców i dziewcząt.

Metoda bezpośrednia nie wyklucza kategorycznie używania języka ojczystego, ograniczając jednak jego pośrednictwo do wypadków sporadycznych, gdy inne środki wyjaśnienia nie wystarczają lub zabierają nieproporcjonalnie wiele czasu. Jeśli nauczyciel stwierdza, że kontekst jest niedostatecznie jasny dla określenia obcego wyrażenia,

jeśli pokaz (gestykulacja, mimika, model, ilustracja), definicja i t. p. nie mogą go wyjaśnić, w takim razie należy podać równoznacznik polski, dbając o to, by krótkie wyjaśnienie polskie zastąpić natychmiast wyrażeniem w języku obcym. Tłómaczenie w języku ojczystym danego zwrotu czy zdania może być również podyktowane potrzebą sprawdzenia, w wypadkach wątpliwych, czy uczeń istotnie uchwycił właściwe znaczenie; służy więc sporadycznie jako środek kontrolujący. Właściwe tłumaczenie na język ojczysty jakiegoś tekstu może być stosowane tylko w IV-ej kl. (2—3 razy do roku), jako ćwiczenie, pozwalające uświadomić odrębności obcego języka przez porównanie ich z mową ojczystą.

MATERJAŁ NAUCZANIA.

Z materjału nauczania, wyszczególnionego w programie na cztery klasy, nauczyciel winien czerpać wskazówki, na jakich tematach należy uczyć języka obcego i usprawniać czynne władanie nim. Pewna różnorodność tematów wypływa z konieczności urozmaicenia nauczania, uwzględnienia właściwych danemu wiekowi zainteresowań młodzieży oraz zilustrowanie przejawów rzeczywistego życia. Nauczyciel nie może na poziomie gimnazjalnym stawiać sobie za cel nauczania wyczerpanie zagadnień, związanych z powyższemi tematami; winien również pamiętać, że nie mogą być one traktowane na płaszczyźnie specjalnego fachowego słownictwa, lecz muszą być oparte na elementach mowy potocznej.

KULTUROZNAWSTWO.

W nauczaniu języka obcego wprowadza się w obce środowisko, w poznanie najważniejszych przejawów życia, kultury i charakteru obcego narodu. Poznanie pewnego całokształtu kultury, choćby w zarysie, jest w gimnazjum niemożliwe. Kulturoznawstwo nie jest równoznaczne z pamięciowem opanowaniem szeregu zjawisk, nie powinno przerodzić się w naukę realjów, jak również nie obejmuje historycznego przedstawienia genezy i ewolucji zasadniczych momentów obcej kultury. Dzieje obcego

narodu mogą tylko dostarczyć materjału ilustracyjnego do ujęcia specyficznych cech, występujących w dzisiejszem obcem społeczeństwie.

Stopniowo, od kl. I począwszy, za pośrednictwem opowieści, wierszy, pieśni, ilustracyj wprowadza się ucznia przez proste zjawiska życia w dziedzinę codziennego, prywatnego i publicznego życia obcego narodu, zaznajamia się z krajobrazem (wieś i miasto), zajęciami ludności (rolnictwo, rzemiosło, przemysł, handel, wolne zawody), światem baśni, legend, podań historycznych, z niektóremi postaciami przeszłości i teraźniejszości, by wreszcie w kl. IV zobrazować życie współczesne w najważniejszych przejawach, naświetlając je również z punktu widzenia potrzeb praktyczno-gospodarczych. Na tle tak zestawionego materjału zapoznaje się ucznia stopniowo z najważniejszemi cechami obcego charakteru, z typem obywatela, z jego obyczajami, zwyczajami, zamiłowaniami, stosunkiem do pracy, szczególnie i stale uwzględniając współczesne życie.

Centralnem zagadnieniem nauczania jest życie obcego narodu, oświetlone w różny sposób na różnych stopniach nauczania.

W kl. I — ośrodkiem nauczania jest jednostka na tle rodzinnem, szkolnem, koleżeńskiem, na tle najbliższego otoczenia;

w kl. II — jednostka na tle pracy;

w kl. III — człowiek i jego kraj;

w kl. IV — człowiek i społeczeństwo (w odniesieniu do współczesności).

Tak pojęte kulturoznawstwo staje się podstawą dla wychowania obywatelsko-państwowego. Poznawanie obcego świata pojęć i form życia pozwala lepiej wniknąć w wartości własnego narodu, uczy zdrowego krytycyzmu i szlachetnie pojętej dumy. Obraz danego narodu, który kształtuje się w umyśle ucznia, winien być obrazem rzeczywistym; to też nie należy pomijać milczeniem, obok bezstronnego oświetlenia dodatnich stron, również i cech ujemnych, przyczem unikać należy tonu moralizatorskiego, porównań i uogólnień, czynionych powierzchownie i przedwcześnie. Młodzież, poznając pewne właściwości

i odrębności obcego narodu, uświadomi sobie również pierwiastki, wspólne wszystkim ludziom oraz pewne trwałe wartości, które wnosi dany naród i jego wybitni przedstawiciele do dorobku kultury ogólnoludzkiej.

Momenty wychowania obywatelsko-państwowego mogą być w poszczególnych językach wyzyskane w następujący sposób:

W języku angielskim:

Poprzez opisy przygód, podróży i odkryć, wypraw zdobywczych, kolonizatorskiej działalności należy podkreślić u Anglika m. i. pierwiastek woli, energji, siły w zwalczaniu przeciwności, niebezpieczeństw, zimnej krwi i odwagi, wytrwałości, miłości do morza. Ojczyzna sportu, Anglja, wytwarza typ wzorowego sportowca (zasada fair-play'u, gromadzkiej ambicji, solidarności zespołowej). Patrjotyzm angielski wyraża się w „loyality" względem państwa. Konserwatyzm, tradycjonalizm, poszanowanie autorytetu (stosunek do króla), łączą się z poczuciem wolności, praw człowieka; poczucie odpowiedzialności za słowo i czyn, opanowanie siebie stawia naturalne granice interesom i woli jednostki. Należy silnie wyzyskać w nauczaniu angielskiego we wszystkich klasach pierwiastek dżentelmeństwa dla kształcenia charakteru i wyrobienia właściwej postawy moralnej u naszej młodzieży.

W języku francuskim:

Francja stanowi bogaty materjał poznawczy i wychowawczy jako jeden z narodów, przodujących cywilizacji zachodnio-europejskiej oraz jako naród, związany z Polską historycznemi, wielowiekowemi stosunkami i przymierzem. Postawa przyjaźni, życzliwości i szacunku, spontaniczne zainteresowanie naszej młodzieży są tu rzeczą łatwą do wyrobienia, a dla celów wychowania obywatelsko-państwowego sprawą wielkiej wagi.

Należy położyć nacisk na te momenty, które świadczą o wzajemnem oddziaływaniu na siebie narodu polskiego i francuskiego.

Wśród cech dodatnich u Francuza należy podkreślić: świadomy, bohaterski partjotyzm (z tem związana

m. i. miłość mowy ojczystej); czynny idealizm (Wyprawy Krzyżowe, walki rewolucyjne i t. p.); poczucie równości, braterstwa, poczucie sprawiedliwości społecznej; pracowitość, wytrwałość, oszczędność; silne poczucie odrębności, indywidualizmu narodowego, połączone z humanitaryzmem i tolerancją.

W języku niemieckim:

Opierając się na materjale nauczania, zaznajomi się ucznia z cechami narodu niemieckiego, zarówno dodatniemi jak i ujemnemi; uwzględni się te przejawy życia Niemiec, których poznanie ma znaczenie dla wychowania przyszłych obywateli Państwa Polskiego — na polu szkolnictwa, pracy, nauki, techniki, rzemiosła, rolnictwa, przemysłu, handlu, opieki społecznej, organizacji państwa; podkreśli i naświetli się historyczną i kulturalną styczność obu narodów i państw w przeszłości i teraźniejszości jak: „Drang nach Osten“ i jego objawy, rzekome posłannictwo kultury niemieckiej (Kulturträger, Kulturkampf), oddźwięki polskiego ruchu wolnościowego w Niemczech, politykę pruską przed wojną światową, ekspansywność niemieckiego handlu i przemysłu, dążności i taktykę polityczną Niemiec po wojnie światowej — czynniki, które dla Polski mają szczególne znaczenie.

Wychodząc z założenia, że interesy Polski i Niemiec, narodów i państw, sąsiadujących od wieków ze sobą, zazębiają się wzajemnie, należy wychowywać młodzież w duchu poszanowania dla ogólnoludzkich elementów kultury niemieckiej.

ĆWICZENIA W MÓWIENIU.

Do osiągnięcia celu praktycznego, a co zatem idzie, i poznawczego, prowadzą przedewszystkiem ćwiczenia w mówieniu, konwersacja; są one podstawową formą nauczania języka obcego.

Zagadnienie wymowy metoda bezpośrednia rozwiązuje w sposób praktyczny, a mianowicie w związku z rozmową, recytacją, śpiewem. Należy zwłaszcza w kl. I i II zwracać baczną uwagę na fonetyczną stronę nauczania,

uświadamiając w razie konieczności charakterystyczne właściwości artykulacyjne obcej mowy, oraz różnice fonetyczne w stosunku do języka ojczystego; przytem należy mieć na uwadze, że intonacja zdania jako całości myślowej i językowej jest równie ważna, jak wymowa poszczególnych dźwięków i akcentu w wyrazie.

Źródłem poprawnej wymowy jest przedewszystkiem sam nauczyciel — jego żywe słowo. W języku niemieckim obowiązuje wymowa sceniczna (Bühnensprache*).

Słownictwo. Tylko bezpośrednie skojarzenie wyrazu obcego z jego zawartością pojęciową może doprowadzić do wyrażania myśli w języku obcym bez pośredniczącego ogniwa języka ojczystego.

Ponieważ wyraz nabiera życia i swego istotnego znaczenia tylko w kontekście, należy traktować go bezwzględnie jako organiczną część zdania, oraz interpretować jako żywy twór psychologiczny. Poznawanie i przyswajanie wyrazów odbywa się zatem wyłącznie w zdaniu.

Zależnie od potrzeby i okoliczności poznawanie nowych wyrazów na tle zdania odbywa się drogą poglądu (pokazu), synonimiki, definicji, podania cech wyrazów o przeciwnem znaczeniu, wnioskowania na podstawie kontekstu, danego lub nowego, doraźnie utworzonego.

Interpretacja wyrazów zapomocą poglądu dominuje przy nauczaniu początków języka, gdy tematem rozmowy są pojęcia konkretne, lub gdy chodzi o wyrażenie elementarnych czynności. Objaśnienie wyrazu w kontekście odbywa się drogą pokazu bezpośredniego przedmiotu, mimiki, gestów, czynności, modelu, rysunku, ilustracji.

Podanie równoznacznika polskiego jest w pewnych wypadkach nieuniknione; należy ograniczyć je do wypadków koniecznych.

Utrwalanie i kontrola przyswajanego przez uczniów zasobu słownictwa odbywa się drogą ćwiczeń w mówieniu oraz drogą ćwiczeń piśmiennych. Należy bezwzględnie zaniechać odpytywania pojedyńczych „słówek". W ciągu całej nauki szkolnej należy rozróżniać słownic-

*) Ustalona w dziele Siebsa „Deutsche Bühnensprache — Hochsprache" (ze słownikiem wymowy) Ahn Verlag, Köln, 15 Auflage.

two czynne i bierne. Zakres słownictwa czynnego zawiera podstawowe i niezbędne elementy mowy potocznej, słowa najpotrzebniejsze i najczęściej w życiu używane; zakres ten jest ograniczony w stosunku do słownictwa biernego. W ciągu czterech lat nauczania uczeń winien opanować około 1800 wyrazów zasobu czynnego, rozłożonego w następujący sposób: I kl. — około 600 wyrazów; IIkl. — około 400 wyrazów; III kl. — około 400; IV kl. — około 400 wyrazów. Przez termin „wyraz“ rozumieć tu należy słowa nowe, to jest takie, których brzmienie jest odmienne od ojczystego oraz takie słowa pochodne i złożone, których zawartości treściowej nie da się wyjaśnić w prosty sposób, przy pomocy elementarnych wiadomości ze słowotwórstwa. W liczbę 1800 wyrazów wchodzą pewne elementy gramatyczne, które na danym poziomie niższym stanowią materjał leksykalny, a po uświadomieniu stanowić będą materjał gramatyczny w klasach następnych oraz te słowa, których nieprawidłowe formy gramatyczne oparte są o odmienne rdzenie, a których brzmienie jest całkowicie różne.

Poza właściwym zasobem leksykalnym uczeń winien znać i przyswoić sobie najczęściej używane zwroty idjomatyczne.

Słownictwo czynne należy ćwiczyć w ciągu całej nauki szkolnej, dążąc do utrwalenia i zautomatyzowania go, przez stałe powracanie do poznanego zasobu leksykalnego i powtarzanie go celem osiągnięcia możliwej w danych warunkach biegłości w praktycznem posługiwaniu się niem.

W ciągu czteroletniej nauki szkolnej uczeń winien nabyć pod kierunkiem i za wskazówkami nauczyciela umiejętność samodzielnego posługiwania się słownikami dwujęzycznemi i jednojęzycznemi.

Mówienie jest jedynym środkiem, który doprowadza ucznia do czynnego władania obcym językiem. Nauczyciel winien więc stworzyć taką atmosferę pracy, która wyzwoli w uczniu chęć i potrzebę mówienia, wyzyskując spontaniczną aktywność młodzieży. Tematy ćwiczeń w mówieniu liczyć się zatem winny z zainteresowaniami, przeżyciami, potrzebą wyobraźni i humoru ucznia, oraz uwzględniać okoliczności życiowe, aktualne zdarzenia, ilu-

stracje, teksty o żywej akcji, zawierające zagadnienia, nadające się do rozważań.

Formą ćwiczeń w mówieniu są: pytania nauczyciela i odpowiedzi ucznia, pytania i odpowiedzi między uczniami pod kierunkiem nauczyciela; dialogi, dramatyzacja, układanie opowiadań i scen; opowiadania treści tekstów; opisy zjawisk, modeli, obrazów, ilustracyj; sprawozdania z lekcyj, zdarzeń i lektury; rozmowa naturalna czyli dyskusja, związana z lekturą i życiem. Do zakresu ćwiczeń w mówieniu należą również ćwiczenia w wygłaszaniu poezyj i prozy oraz śpiewanie pieśni.

Stopniowo nauczyciel przejdzie od krótkich pytań do pytań t. zw. syntetycznych, wychodzących poza treść książki, a opartych o świat zewnętrzny oraz przeżycia ucznia i wymagających od niego odpowiedzi coraz dłuższych i samodzielniejszych; zorganizuje rozmowę między uczniami w formie pytań i odpowiedzi, w formie dyskusji, prowadzonej według planu lub improwizowanej. Obok rozmów i dyskusyj jest dramatyzacja doskonałą formą aktywizacji w nauce języka obcego. Przedmiotem jej mogą być opowiadania, treść obrazów i ilustracyj (epidiaskop), wspólnie przeżyte zdarzenia (np. na wycieczce). Dramatyzacja jest jedyną właściwą drogą, która prowadzi do odtworzenia na scenie szkolnej zespołowo wypracowanego tematu scenicznego. Obok charakteru rozrywkowego mają przedstawienia szkolne w obcym języku poważne wartości kształcąco-wychowawcze.

LEKTURA.

Przy doborze i traktowaniu lektury powinny obowiązywać następujące względy: odpowiedni poziom językowy, wartość literacka utworu, oraz wartość jego jako źródła do poznania obcego życia i przejawów obcej kultury, stopień dostosowania do psychiki młodzieży, pierwiastki wychowawcze. Z rodzajów literackich uwzględnić należy głównie prozę jako ten rodzaj lektury, który najlepiej odtwarza życie codzienne i współczesne.

Rozróżnić należy lekturę klasową i domową. Lekturę klasową stanowi we wszystkich klasach podręcznik, po-

nadto w kl. III i IV odpowiednie utwory literackie, pisma dla młodzieży, opracowania i pisma popularno-naukowe.

Charakter lektury domowej różni się zasadniczo od lektury klasowej. Utwory, przeznaczone do lektury domowej ucznia, winny w miarę możności uwzględniać jego indywidualne zamiłowania; język ich powinien być łatwiejszy niż w utworach, których tekst objaśniany jest w szkole przez nauczyciela. Rola nauczyciela polega na zachęcaniu ucznia do tej pracy domowej, na gotowości służenia mu radą w doborze odpowiedniego utworu, jako też wskazówkami, potrzebnemi przy opracowaniu.

Przy lekturze statarycznej tekst opracowuje się z uczniami dokładnie pod względem treści i formy, a więc z punktu widzenia jego gruntownego pogłębienia myślowego i językowego.

Przy lekturze kursorycznej tekst traktowany jest pobieżniej, chodzi bowiem o ogólne zaznajomienie się z całością utworu, wyrobienie intuicji językowej oraz uzdolnienia do obejmowania uwagą większych kompleksów myślowych przy pominięciu szczegółów. Ten ostatni rodzaj czytania ma zastosowanie przedewszystkiem w lekturze domowej.

Opracowanie lektury domowej odbywa się w szkole na lekcjach metodą konwersacyjną, a więc przez rozmowę między nauczycielem a uczniami lub między samymi uczniami pod kierunkiem nauczyciela. Zdanie sprawy z przeczytanego utworu ma być dowodem samodzielnej pracy ucznia w domu na podstawie wskazówek nauczyciela.

Należy odróżnić czytanie jako wygłaszanie tekstu z książki i lekturę w ściślejszem słowa znaczeniu. Przez czytanie tekstów, uprzednio słuchowo opanowanych, nabywa się zwolna pożądaną sprawność. Na poprawne i ekspresywne czytanie należy zwracać baczną uwagę w toku nauki szkolnej, ćwicząc czytanie zarówno jednostkowe, jak i chóralne. W nauce języka niemieckiego uczeń winien przyswoić sobie w ciągu 2 ostatnich lat technikę płynnego czytania druku i pisma gotyckiego.

W kl. I, a częściowo i w II, lektura jest właściwie rekapitulacją lub uzupełnieniem tematu, przerobionego w rozmowie. Odczytanie tekstu przez ucznia następuje po

uprzedniem odczytaniu go przez nauczyciela. W klasach niższych lektura podporządkowana jest rozmowie. W klasach wyższych staje się ona stopniowo coraz bardziej samodzielnym czynnikiem nauczania, prowadzącym do rozmowy. Ponieważ w tych klasach książka winna stać się przedewszystkiem punktem wyjścia dla rozważań i rozmowy, nauczyciel położy nacisk na czynny współudział uczniów przy przerabianiu i omawianiu lektury, uwzględniając obok praktycznej wartości nauki również jej znaczenie dla rozwoju umysłowego ucznia oraz dla poznawania obcego życia i kultury. Pomoże on uczniom (drogą umiejętnie stawianych syntetycznych pytań) do poruszania zagadnień, zawartych w tekście, i nawiązywania ich do własnych obserwacyj lub przeżyć.

ĆWICZENIA PIŚMIENNE.

Podobnie jak w mówieniu, również i w ćwiczeniach piśmiennych nauczyciel już w początkach nauki dąży do pogodzenia zasady koniecznego zmechanizowania pewnych zjawisk językowych z czynnikiem samodzielnej interpretacji. A więc np. przepisywanie połączy z gramatyczną przeróbką, uzupełnieniem tekstu, dyktando z odpowiedzią na pytanie, ćwiczenia gramatyczne z samodzielnemi przykładami, zażąda streszczenia tekstu w postaci dialogu, sceny dramatycznej i t. p. Nauczyciel uzależnia dobór tematów od zainteresowań oraz poziomu danej klasy, liczy się z koniecznością aktualizowania treści tematu, nawiązania do zdarzeń, przeżyć dnia bieżącego.

Rozróżnić należy następujące rodzaje ćwiczeń piśmiennych:

1. Ćwiczenia, opierające się na poznanym tekście, a mianowicie: odpisywanie z tablicy i książki; odpowiedzi na pytania, ściślej odtwarzające tekst lub mające charakter syntetyczny; dyspozycje; streszczenia opracowanego lub też uprzednio nieprzygotowanego tekstu; przekształcenia tekstów na formę dialogową lub dramatyzowaną; uzupełnienia (amplifikacje) tekstów danych; sprawozdania z lektury; tłumaczenia (tylko w IV klasie).

2. Ćwiczenia o charakterze t. zw. wolnych tematów, t. j. związanych z życiem codziennem, z obserwacjami, przeżyciami młodzieży, z jej życiem osobistem; pytania i odpowiedzi; opisy obrazów i ilustracyj; listy o treści praktycznej; dialogi i sceny dramatyczne; samodzielne opowiadania na podstawie kilku elementów, podanych przez nauczyciela; samodzielne opracowanie anegdoty, opowiadania.

3. Ćwiczenia gramatyczne są to: przeróbki gramatyczne danego tekstu (transformacje: zamiana liczb, osób, czasów i t. p.); pisanie z pamięci przygotowanego tekstu (autodyktat); dyktanda; przykłady, samodzielnie tworzone na dane prawidło gramatyczne; opracowanie danego ćwiczenia, ułożonego pod kątem widzenia reguły gramatycznej. Stosowanie wszystkich tematów ćwiczeń piśmiennych, wymienionych w materjale nauczania, na poszczególne klasy, nie obowiązuje bezwzględnie nauczyciela, który jednak winien wprowadzać jak największe urozmaicenie w doborze rodzajów ćwiczeń.

W kl. I i II tematy ćwiczeń są w zasadzie jednolite dla całej klasy, co oczywiście nie tamuje indywidualnej interpretacji każdego ucznia. W kl. III i IV powinna wystąpić czasem pewna indywidualizacja tematów, uwzględniająca zainteresowania ucznia. Od kl. III należy zaprawiać uczniów do umiejętnego używania słownika przy samodzielnych pracach piśmiennych.

Ćwiczenia piśmienne szkolne w formie cichych zajęć samodzielnych lub współpracy całej klasy winny odbywać się w I i II kl. naogół na każdej lekcji, w następnych klasach możliwie często. Ćwiczenia domowe służą do utrwalenia materjału nauczania, poznanego na lekcjach (zwłaszcza w klasach niższych), albo do samodzielnego przygotowania nowego materjału. Należy je zadawać w klasie I na każdą lekcję, w następnych klasach 2 razy na tydzień; powinny być one niewielkich rozmiarów i wymagać w kl. I i II przeciętnie około 10 minut pracy, w kl. III i IV około 15 minut. Oprócz obowiązkowych mogą uczniowie wykonywać ćwiczenia dobrowolne, opracowywane według wskazówek nauczyciela na podstawie specjalnych źródeł (wydawnictwa encyklopedyczne,

czasopisma, przewodnik turystyczny, widoki, ilustracje, reprodukcje dzieł sztuki i t. p.). Ćwiczenia takie pozwalają uczniom pracować według ich zamiłowań. Wykonanie pracy dobrowolnej zwalnia od przypadającej wtedy pracy obowiązkowej.

Correctum. Przy poprawianiu ćwiczeń uwzględniać należy czynną rolę ucznia. Nauczyciel winien podkreślić błąd i bądź to zaznaczyć rodzaj jego na marginesie, bądź to odpowiednią uwagą naprowadzić ucznia na rodzaj błędu, dostosowując wskazówki do poziomu wiedzy uczniów, a nawet danego ucznia, np. wyszczególni, jakiego rodzaju czy osoby należy użyć w danym wypadku, a czasem sam poprawi błąd, o ile potrzebne wiadomości przekraczają wiedzę ucznia; zaznaczy, że osoba czy czas użyte są błędnie i naprowadzi ucznia na znalezienie poprawnej formy, wreszcie zaznaczy wprost, że w tekście jest błąd morfologiczny, czy składniowy. Uwagi swe w skrótach zrozumiałych pisze nauczyciel w języku obcym. Błędy ortograficzne (w języku francuskim i angielskim stale, a w języku niemieckim w zasadzie tylko w I klasie) należy bezpośrednio w tekście poprawić i wypisać poprawną formę na marginesie, celem zatarcia błędnego obrazu graficznego w umyśle ucznia. Usterki językowe i stylistyczne winien nauczyciel również sam poprawić ze względu na niedostateczną wiedzę językową ucznia na poziomie gimnazjum. Uczeń winien poprawić błędy (prócz czysto ortograficznych) w pełnych zdaniach. Nauczyciel winien przejrzeć i, o ile zachodzi tego potrzeba, poprawić correctum ucznia oraz skontrolować w ustnej odpowiedzi korzyści odniesione.

Ćwiczenia domowe winno się poprawiać w zasadzie na lekcji pod kierunkiem nauczyciela; nauczyciel zabiera zeszyty domowe ucznia 3—4 razy do roku celem przeglądnięcia prac oraz poprawienia dokładnego pracy, ostatnio napisanej (poza sporadycznem lub zespołowem poprawianiem ćwiczeń w ciągu godziny szkolnej).

Przy wszystkich pracach piśmiennych należy zwracać baczną uwagę na formę zewnętrzną wypracowań i ćwiczeń.

W języku niemieckim uczeń winien w pierwszej połowie kl. III przyswoić sobie technikę pisania gotykiem,

jako środka pomocniczego w czytaniu. W następstwie pozostawia się uczniom swobodę pisania gotykiem lub pismem łacińskiem.

W związku z ćwiczeniami piśmiennemi podkreślić należy pierwszorzędną wartość korespondencji szkolnej międzynarodowej. Młodzież przez wymianę listów z obcym rówieśnikiem poznaje obce środowisko i obcy świat kulturalny. Nauczanie języka zyskuje cel bliski i praktyczny. Wychowawczy wpływ korespondencji jest wielki: wyrabia ona poczucie odpowiedzialności, rozumienie wagi dobrowolnie podjętego zadania, które polega nietylko na wypełnieniu zobowiązania wobec danego korespondenta, lecz i na zrozumieniu poważnej roli propagandowej w dziele wzajemnego porozumienia się narodów oraz przedewszystkiem w dziele urobienia właściwej opinji i szacunku dla Państwa Polskiego.

Tak pojętego zadania może się podjąć tylko młodzież starsza i to pod kierunkiem nauczyciela, który nie może narzucić korespondencji uczniom, lecz tylko służyć radą, pomocą, traktując korespondencję jako pracę dobrowolną, która musi być spełniona w poczuciu swobody i samodzielnego wysiłku.

NAUCZANIE GRAMATYKI.

Swoiste warunki nauki szkolnej sprawiają, że do wyrobienia poprawności językowej nie wystarczają naśladownictwo i intuicja, lecz że niezbędne jest planowe i rozumowe uświadomienie gramatyczne, prowadzone w zupełnem przystosowaniu do metody bezpośredniej. Nauka gramatyki jest gałęzią niezbędną nauczania obcego języka: ścisłe sformułowanie normy językowej prowadzi najpewniej i najszybciej, poprzez stopniowe automatyzowanie zapomocą ćwiczeń, do wyrobienia podświadomie działającego poczucia językowej poprawności. Tak pojęta nauka gramatyki strzeże przed niejasnością i niedokładnością językową, które mogą powstać na tle dążności analogicznych i wpływu ojczystego języka; jest najpewniejszym środkiem osiągnięcia gruntowności i niezbędnego skupienia rozproszonych wiadomości.

Począwszy od klasy I, rozbudowuje się naukę gramatyki planowo i nie traktuje się jej przypadkowo, ani dorywczo. Nie znaczy to jednak, by należało uczyć gramatyki dział po dziale wedle abstrakcyjno-teoretycznego porządku, ani by gramatyka mogła stać się kośćcem, około którego grupować możnaby inne dziedziny nauczania obcego języka (słownictwo, konwersację i t. p.). Uczy się gramatyki, zaczynając od norm najważniejszych i najłatwiejszych, punktem wyjścia zaś jest ich użyteczność praktyczna. To też z tak pojętej planowej nauki gramatyki powinno zniknąć wszystko, co jest bezpośrednio i intuicyjnie uchwytne uczniowi z powodu zbieżności języka obcego z ojczystym.

Gramatyka niema być traktowana samodzielnie jako umiejętność, mająca cel sama w sobie; jest ona tylko ośrodkiem poprawnego władania obcym językiem, który pozwala wniknąć w ducha obcego narodu. Trafnie pojęta nauka gramatyki osiąga właściwie swój cel, gdy świadoma wiedza o poprawności językowej staje się podświadomą dyspozycją do poprawnego wyrażania się. Materjał gramatyczny należy ograniczyć do stwierdzenia najważniejszych prawidłowości żywego języka potocznego, odrzucając do zasobu leksykalnego natrafiające się czasem formy i zwroty archaiczne, książkowe, rzadkie wyjątki, szczegółowe subtelności i t. p.

Główną metodą przy nauczaniu gramatyki jest postępowanie indukcyjne: w ścisłym związku z praktyką mówienia na konkretnym podkładzie językowym dochodzi się do uogólnienia norm gramatycznych. Uczeń osłucha się ze zjawiskiem językowem, przyswoi je sobie praktycznie, następnie dopiero nauczyciel przystąpi do uświadomienia tego zjawiska, do uszeregowania w rzędzie zjawisk pokrewnych, a wreszcie do rozumowego sprecyzowania normy gramatycznej. Nie reguła stoi na pierwszem miejscu, lecz poprawne mówienie i stosowanie jej do osiągnięcia poprawności. Nie wystarcza tylko bierne, mechaniczne i dogmatyczno-abstrakcyjne opanowanie pamięciowe reguł gramatycznych, nauka gramatyki ma mieć charakter konkretny i czynny. Nauka gramatyki w szkole ma charakter wyłącznie stosowany, jest tylko rozumowem roz-

członkowaniem żywych zjawisk językowych, pojętem jako droga do wzbudzenia stałych przyzwyczajeń poprawnego wyrażania się poprzez uprzednie zrozumienie mechanizmu mowy.

Przy nauczaniu gramatyki nie należy uważać stałego pośrednictwa języka ojczystego za wskazane i celowe. Traktowane indukcyjnie, jako wynik doświadczenia, nauczanie gramatyki postępuje od zjawiska językowego do prawa, które znajduje swe uzasadnienie w poznanych formach, a zatem w zasadzie nie potrzebuje uciekać się do innych środków wyjaśnienia, prócz obserwacyj i przykładów. Sporadycznie może okazać się potrzeba dodatkowego objaśnienia po polsku danego zjawiska, czy prawidła np. przy porównywaniu odrębnych form, przy podkreślaniu różnic i analogij w języku ojczystym i obcym, lub też przy wprowadzaniu obcej terminologji gramatycznej dla ściślejszego sprecyzowania trudniejszej formy. W takich razach należy jednak ograniczyć się do minimalnego użycia ojczystego języka, przyczem wyjaśnienie polskie należy pokryć wyjaśnieniem w języku obcem, a zwłaszcza znaczniejszą liczbą przykładów.

W nauczaniu gramatyki języka niemieckiego obowiązuje terminologja łacińska.

KORELACJA Z INNEMI PRZEDMIOTAMI NAUCZANIA.

Nauczyciel-neofilolog, celem osiągnięcia pewnej syntetycznej całości i oparcia swej pracy o szersze podstawy, wyzyskuje wiadomości, nabyte przez uczniów przy nauce innych przedmiotów, stale nawiązując do nich, uzupełniając je z punktu widzenia swego przedmiotu.

W I i II klasie neofilolog opiera się na materjale, przerobionym uprzednio w historji i geografji i nań się powołuje. Z łaciną może nastąpić pewne korelacja już pod koniec I kl. w zakresie zjawisk gramatycznych, językowych (leksykalnych, zwłaszcza w j. francuskim). Tak nawiązana korelacja trwa przez cały czas nauczania obu przedmiotów. Przez całe gimnazjum nauczanie języka obcego opiera się na wiadomościach, nabytych w zakresie języka polskiego.

Z historją i geografją korelacja może być ściślejsza dopiero w III i IV klasie. Nauka języka obcego w kl. III obejmuje materjał historyczny w postaci legend, podań, anegdot historycznych, scen z życia wielkich ludzi, które ujęte na tle odpowiedniej epoki, mogą służyć częściowo jako ilustracje do historji powszechnej nowożytnej; zawiera również materjał podróżniczy (życie w kolonjach), który koreluje z odpowiednim programem geografji w tej klasie.

W IV kl. tematy z języków obcych ilustrują życie współczesne obcego narodu (zagadnienia społeczne, polityczne, gospodarcze), które mogą służyć za podstawę do pewnych porównań przy nauce geografji gospodarczej Polski, oraz współczesnych jej dziejów (z historji) na tle współczesnej Europy i charakterystyki obcego społeczeństwa, którego języka się uczy.

DRUKOWANE JAKO RĘKOPIS.

MINISTERSTWO WYZNAŃ RELIGIJNYCH I OŚWIECENIA PUBLICZNEGO

PROGRAM NAUKI
W GIMNAZJACH PAŃSTWOWYCH

JĘZYK ŁACIŃSKI

(P R O J E K T)

LWÓW — 1933
PAŃSTWOWE WYDAWNICTWO KSIĄŻEK SZKOLNYCH
UL. KURKOWA 21

DRUK. J. ŻYDACZEWSKIEGO, LWÓW, UL. LEONA SAPIEHY 77, TELEFON NR. 4-96

JĘZYK ŁACIŃSKI.

KLASA I.

5 godzin tygodniowo w drugiem półroczu.

MATERJAŁ NAUCZANIA.

MATERJAŁ RZECZOWY.

Czytanki zawierające:

a) ustępy łacińskie i krótkie teksty polskie do przekładu na język łaciński, osnute na tle życia Rzymian, zwłaszcza życia młodzieży rzymskiej w rodzinie, i zaznajamiające z urządzeniem domu rzymskiego, przedmiotami użytku domowego, rozkładem dnia, pracami i zabawami, ustrojem rodziny, wychowaniem dzieci, domowemi obrzędami religijnemi, bóstwami i t. p., w związku zaś z tem z niektóremi szczegółami z topografji Rzymu, świątyniami i posągami bóstw i t. p.

b) dłuższe ustępy polskie, związane treściowo z łacińskiemi i oświetlające w przystępny sposób różne szczegóły z życia dawnych Rzymian.

MATERJAŁ GRAMATYCZNY.

Wiadomości o iloczasie zgłosek i akcencie wyrazów łacińskich, potrzebne do poprawnego czytania. Deklinacje t. zw. prawidłowe z uwzględnieniem tylko najniezbędniejszych wyjątków (np. dea, filia, domus pod względem odmiany, domus i dies pod względem rodzaju). Prawidłowe stopniowanie przymiotników oraz prawidłowe formowanie i stopniowanie przysłówków. Liczebniki główne i porządkowe do 20, centum i mille. Zaimki: osobowe;

zwrotny; dzierżawcze; wskazujące is, ipse; pytający quis, quid; względny qui, quae, quod. Indicativus praesentis, imperfecti i futuri I, imperativus i infinitivus praesentis słowa esse. Indicativus praesentis, imperfecti i futuri I activi, imperativus i infinitivus praesentis activi, participium praesentis activi i perfecti passivi czterech t. zw. prawidłowych konjugacyj.

Analiza zdania pojedyńczego rozwiniętego i szyk wyrazów w pojedyńczem zdaniu łacińskiem w zestawieniu z szykiem polskim. Najelementarniejsze różnice między składnią polską a łacińską: orzecznik rzeczownikowy; przedmiot po czasownikach zaprzeczonych lub mających treść przeczącą (vitare), oraz po czasownikach z innym rządem, jak np. administrare. Genetivus partitivus w związku ze stopniem najwyższym i zaimkiem pytającym; ablativus comparativus w związku ze stopniem wyższym. Dativus possessivus w najprostszym związku (mihi est liber). Polski imiesłów współczesny odmienny i nieodmienny a łacińskie participium praesentis activi. Przyimki: ab, ad, in, ex, de, cum.

Nadto jako materjał wyłącznie leksykalny: liczebniki, nieobjęte materjałem gramatycznym; niezbędne przyimki, niewymienione powyżej, spójniki współrzędne: et, sed, itaque, autem, nam, etiam; przysłówki i spójniki zdań podrzędnych z indicativem: ubi, unde, quo, qua, quod, si, nisi, postquam, quamquam.

WYNIKI NAUCZANIA.

Przyswojenie wiadomości o życiu Rzymian w ramach przerobionego materjału nauczania.

Opanowanie około 300 wyrazów z t. zw. klasycznej łaciny, zaczerpniętych z materjału czytanek, oraz pewnej ilości zwrotów, powtarzających się często w czytankach i zawierających jedynie wskazany powyżej zasób leksykalny.

Umiejętność rozróżniania tematów i końcówek imion i poznanych form czasowników oraz określania na tej podstawie ich przynależności deklinacyjnej, względnie konju-

gacyjnej; biegłość w tworzeniu przypadków oraz form czasownikowych podług tematów i końcówek w zakresie, wskazanym w materjale nauczania. Biegłość w rozróżnianiu i tworzeniu regularnych postaci stopniowania przymiotników i przysłówków. Biegłość w deklinacji zaimków: wskazującego is, ea, id; osobowych; zwrotnego; pytającego quis, quid; względnego qui, quae, quod. Znajomość liczebników głównych i porządkowych do 20, oraz centum i mille.

Umiejętność analizy zdania pojedyńczego rozwiniętego, a więc także orjentacja w funkcjach przypadków i form konjugacyjnych w łatwem zdaniu łacińskiem. Wprawa w rozpoznawaniu i stosowaniu łacińskiego orzecznika rzeczownikowego, oraz łacińskiego przedmiotu w wypadkach, gdy czasownik polski jest zaprzeczony lub ma inny rząd.

Sprawność w tłumaczeniu przerobionych ustępów łacińskich.

UWAGI.

Główną uwagę należy poświęcić nauczaniu języka, a więc przedewszystkiem gruntownemu przyswojeniu materjału leksykalnego i opanowaniu wiadomości z gramatyki, zwłaszcza morfologji. W zakresie słownictwa z materjału czytanek obowiązuje młodzież opanowanie tylko wskazanej w wynikach nauczania ilości wyrazów. Ponieważ zaś wyrazy łacińskie pod względem znaczenia bardzo często nie pokrywają się z polskiemi, ilekroć taki wypadek zachodzi, należy ich uczyć nie w oderwaniu, lecz w typowych wyrażeniach.

Składni należy uczyć tylko przygodnie, drogą obserwacyj pewnych zjawisk językowych, które uczniowie notują w przeznaczonych do tego celu zeszytach.

KLASA II.

4 godziny tygodniowo.

MATERJAŁ NAUCZANIA.

MATERJAŁ RZECZOWY.

Czytanki, zawierające:

a) ustępy łacińskie i krótkie teksty polskie do przekładu na język łaciński, osnute na tle życia Rzymian i zaznajamiające z wychowaniem młodzieży ze szczególnem

uwydatnieniem jego charakteru obywatelsko-państwowego, z dostępnemi umysłom młodzieży zjawiskami życia politycznego i społecznego (senat, wojsko, stany społeczne i t. p.), religijnego (najważniejsze bóstwa — wierzenia i mity — kapłani, westalki, składanie ofiar, pogrzeby, wróżby i t. p.), w związku zaś z tem z topografją Rzymu (plan ogólny, Kapitol, Palatyn, Forum Romanum, Campus Martius) oraz najważniejszemi dziełami sztuki plastycznej (posągi bogów i wybitnych Rzymian) i architektury (świątynie, gmachy publiczne),

b) dłuższe ustępy polskie, związane treściowo z łacińskiemi i oświetlające w przystępny sposób różne szczegóły z życia publicznego i prywatnego dawnych Rzymian.

MATERJAŁ GRAMATYCZNY.

Półrocze I. Najpospolitsze wyjątki rodzajowe III deklinacji: ordo, dens, fons, mons, pons, os (oris), os (ossis), orbis. Nieregularne stopniowanie przymiotników: bonus, magnus, malus, multus, parvus oraz przysłówków, od nich utworzonych; stopniowanie opisowe. Zaimki wskazujące: hic, iste, ille, idem; nieokreślone: aliquis, quidam, quisque, nemo, nihil, nullus. Indicativus praesentis, imperfecti, futuri I passivi czterech t. zw. prawidłowych konjugacyj; coniunctivus praesentis i imperfecti słowa esse; coniunctivus praesentis i imperfecti activi i passivi czterech konjugacyj.

Funkcje przypadków, jako określeń podmiotu i orzeczenia: gen. qualitatis; gen. partitivus w szerszem zastosowaniu; ablativus separativus, ablativus loci, temporis; ablativus instrumenti, modi, causae, qualitatis; dativus possessivus w szerszem zastosowaniu; podwójny accusativus po słowach appellare, vocare, habere, facere. Acc. c. inf. po verba dicendi i sentiendi.

Nadto jako materjał wyłącznie leksykalny: formy t. zw. niezupełnego stopniowania (inferior, citerior i t. p.); niezbędne przyimki, przysłówki i spójnki, nieobjęte materjałem klasy I.

Półrocze II. Indicativus perfecti, plusquamperfecti i futuri II słowa esse- indicativus perfecti, plusquamper-

fecti, futuri II activi i passivi czterech t. zw. prawidłowych konjugacyj. Coniunctivus perfecti i plusquamperfecti słowa esse; coniuntivus perfecti i plusquamperfecti activi i passivi czterech koniugacyj. Infinitivus praesentis passivi, perfecti activi i passivi. Złożenia ze słowem esse: adesse, abesse, posse, praeesse, prodesse, interesse Gerundium.

Analiza zdania złożonego (z dwóch, trzech, krótkich członów).

Najważniejsze wypadki stosowania coniuntivu w zdaniu głównem: coniuntivus optativus, hortativus i potentialis. Najważniejsze zdania podrzędne z coniunctivem; zdania celowe, skutkowe, warunkowe (tylko casus irrealis), z cum historicum, pytania zawisłe. Accusativus cum infinitivo w najważniejszych związkach zależności (jako przedmiot i jako podmiot).

Nadto jako materjał wyłącznie leksykalny: niezbędne przyimki, przysłówki, spójniki i liczebniki, nieobjęte dotychczas opracowanym materjałem.

WYNIKI NAUCZANIA.

Przyswojenie wiadomości o życiu dawnych Rzymian w ramach przebionego materjału nauczania.

Opanowanie około 400 nowych, a razem z nabytemi w poprzedniej klasie około 700 wyrazów z t. zw. klasycznej łaciny, zaczerpniętych z materjału czytanek, oraz opanowanie pewnej ilości nowych zwrotów, powtarzających się często w czytankach i zawierających jedynie wskazany powyżej zasób leksykalny.

Biegłość w deklinacji imion i konjugacji w zakresie, wskazanym w materjale nauczania. Biegłość w deklinacji zaimków, zwłaszcza wskazujących.

Umiejętność analizy zdania złożonego (z dwóch do trzech członów) i rozróżniania ważniejszych zdań podrzędnych. Umiejętność uzasadnienia użycia trybu i czasu w łacińskich zdaniach podrzędnych, wskazanych w materjale nauczania. Umiejętność rozpoznawania i stosowania acc. c. infinitivo w zależności od verba dicendi i sentiendi, oraz od iubeo, veto, sino.

Sprawność w tłumaczeniu przerobionych w tej klasie ustępów łacińskich.

UWAGI.

Przy nauczaniu języka, kładąc w dalszym ciągu nacisk przedewszystkiem na przyswojenie materjału leksykalnego i morfologicznego, należy stopniowo poświęcać więcej uwagi, niż w kl. I, zagadnieniom składniowym. Składnia zajmuje wprawdzie nadal stanowisko pomocnicze i traktowana jest ciągle przygodnie, w postaci obserwacyj pewnych zjawisk językowych, uczeń jednak spotyka się w tej klasie ze zjawiskami, zupełnie różnemi w wysłowieniu łacińskiem i polskiem i dlatego wymagającemi wyjaśnień. W szczególności wypadnie zwracać uwagę na znacznie częstsze w łacinie, niż w języku polskim, stosowanie conjunctivu, oraz na konieczność zastanowienia się nietylko nad znaczeniem słowa łacińskiego, ale i nad tem, czy trzeba je tłumaczyć dokonaną, czy niedokonaną postacią słowa (nad tem np. czy dicere — w danym wypadku znaczy mówić, czy powiedzieć, narrabo — będę opowiadał, czy opowiem i t. p.).

KLASA III.

4 godziny tygodniowo.

MATERJAŁ NAUCZANIA.

MATERJAŁ RZECZOWY.

Półrocze I. Czytanki, zawierające:

a) ustępy łacińskie i krótkie teksty polskie do przekładu na język łaciński, osnute na tle życia Rzymian i Greków i zaznajamiające z wielkiemi wydarzeniami z dziejów Rzymu i Grecji, z postaciami wybitnych mężów stanu, wodzów, uczonych i artystów, z przejawami życia politycznego i społecznego w Rzymie i Grecji,

b) dłuższe ustępy polskie, związane treściowo z łacińskiemi i oświetlające w przystępny sposób różne szczegóły z życia politycznego, artystyczno-naukowego, publicznego i prywatnego dawnych Rzymian i Greków.

Półrocze II. Wypisy, zawierające:

a) urywki z życiorysów Neposa i Pamiętników Cezara, wyimki z innych pisarzy łacińskich, zgrupowane około wybitnych postaci i doniosłych spraw w dziejach Grecji i Rzymu, jak np.: Miltjades, Temistokles i Arystydes (sprawa jedności narodowej i państwowej w Grecji); Alcybjades i Epaminondas (walka o hegemonję); Cezar jako wojownik i organizator (zestawienie organizacji społecznej i państwowej rzymskiej z gallijską, wyż-

szość Rzymu nad sąsiadami); Tymoleon lub Dion (kultura grecka na Sycylji),

b) dłuższe ustępy polskie, związane treściowo z łacińskiemi w formie odpowiednio dobranych przekładów z literatury greckiej i rzymskiej i do poziomu umysłowego młodzieży dostosowanych wyjątków z literatury naukowej.

MATERJAŁ GRAMATYCZNY.

Półrocze I. Nieregularności w deklinacji imion i stopniowaniu przymiotników. T. zw. przymiotniki zaimkowe. Pominięte w kursie klas poprzednich formy konjugacyjne: participium futuri activi i passivi, infinitivus futuri actvi i passivi; imperativus futuri activi. Najważniejsze formacje słowne. Verba deponentia. Najczęściej spotykane t. zw. verba anomala.

Coniugatio periphrastica activi; gerundivum w funkcji przydawki oraz coniugatio periphrastica passivi. Nominativus cum infinitivo. Ablativus absolutus.

Nadto jako materjał wyłącznie leksykalny zaimki nieokreślone, nieuwzględnione w materjale nauczania klasy II; adverbia numeralia, liczebniki podziałowe, verba semideponentia.

Półrocze II. Składnia zdania: pominięte w kursie klas poprzednich zdanie podrzędne; ujęcie w system poznanego materjału; w związku z tem znaczenie trybów, consecutio temporum, participium coniunctum, spójniki podrzędne, partykuły pytajne, zaimki i przysłówki, od których zaczynają się zdania podrzędne.

WYNIKI NAUCZANIA.

Znajomość przejawów życia antycznego w zakresie, określonym w materjale nauczania.

Rozszerzenie materjału leksykalnego (około 300 nowych wyrazów) i zdobycie pewnego nawyku spostrzegagania zasadniczych pokrewieństw między wyrazami.

Biegłość w deklinacji zaimków. Opanowanie regularnej konjugacji łacińskiej w jej całości. Przyswojenie najczęściej spotykanych nieregularności w deklinacji imion, stopniowaniu przymiotników, oraz w konjugacji.

Orjentacja w zwrotach nominativus cum infinitivo, ablativus absolutus, participium coniunctum.

Umiejętność przetłumaczenia zupełnie łatwego nieznanego tekstu łacińskiego jednego z czytanych w tej klasie autorów; umiejętność poprawnego przetłumaczenia i objaśnienia językowego któregokolwiek z przerobionych w lekturze szkolnej urywków pisarzy łacińskich.

UWAGI.

W pierwszem półroczu poza stałem powiększaniem zasobu leksykalnego i wiadomości z zakresu morfologji, należy poświęcić uwagę zwrotom łacińskim imiesłowowym i bezokolicznikowym, które sprawiają uczniowi trudności wskutek różnicy zachodzącej pomiędzy językiem łacińskim a polskim.

W drugiem półroczu należy do materjału rzeczowego przykładać znaczenie większe, niż na stopniu elementarnym (klasa I, II i pierwsze półrocze klasy III). Celowo dobrane teksty łacińskie, oparte o szersze tło kultury antycznej w ustępach polskich, dadzą możność szerszego zapoznania uczniów z zagadnieniami do dziś dnia aktualnemi.

W zakresie językowym stałe powiększanie zasobu leksykalnego i utrwalanie oraz uzupełnianie wiedzy gramatycznej służy przedewszystkiem wdrażaniu uczniów we właściwą metodę pracy nad tekstem. Ilość przerobionego w tej klasie tekstu łacińskiego nie może wynosić mniej, niż 300 wierszy (norma — wiersz, liczący 50 liter).

KLASA IV.

4 godziny tygodniowo.

MATERJAŁ NAUCZANIA.

MATERJAŁ RZECZOWY.

Wypisy, zawierające:

a) urywki prozy łacińskiej ze szczególnem uwzględnieniem pism Liwjusza, Salustjusza, Cycerona, zgrupowane około doniosych spraw i wybitnych postaci w dziejach Rzymu, oraz urywki poezji łacińskiej głównie Owidjusza (w drugiem półroczu),

b) dłuższe ustępy polskie, związane treściowo z łacińskiemi, w formie odpowiednio dobranych przekładów z literatury greckiej i rzymskiej i do poziomu umysłowego młodzieży dostosowanych wyjątków z literatury naukowej.

MATERJAŁ GRAMATYCZNY.

Składnia przypadków: usystematyzowanie i uzupełnienie wiadomości, nabytych w klasach poprzednich. Ugruntowanie wiedzy gramatycznej w zakresie kursu gimnazjum.

Podstawowe wiadomości z metryki, ograniczone do heksamentru i pentametru.

WYNIKI NAUCZANIA.

Znajomość przejawów życia antycznego w związku z przerobioną lekturą w zakresie, określonym w materjale nauczania.

Wzbogacenie materjału leksykalnego (około 300 nowych wyrazów) i rozwinięcie większej spostrzegawczości w dziedzinie poznawania pokrewieństwa wyrazów.

Umiejętność przetłumaczenia łatwego nieznanego tekstu łacińskiego jednego z autorów czytanych w klasie. Pewna wprawa w rozumieniu i analizowaniu zdań łacińskich, aż do łatwych okresów (z przerobionej lektury szkolnej) włącznie. Elementarna sprawność w posługiwaniu się słownikiem i podręcznikiem gramatyki.

UWAGI.

W klasie tej należy przesunąć punkt ciężkości pracy na poznanie kultury antycznej, nie zaniedbując jednak przytem strony językowej. Poznawaniu temu służą celowo dobrane teksty łacińskie, oparte o szersze tło kultury antycznej w ustępach polskich. Ustępy te winny w tej klasie w szerszym zakresie uwzględniać treść, pogłębiającą rozumienie zjawisk społecznych i kształcącą uczucia obywatelskie.

Stałe powiększanie zasobu leksykalnego i utrwalanie oraz uzupełnianie wiedzy gramatycznej w dalszym ciągu służyć będzie przedewszystkiem wyrabianiu coraz większej wprawy w rozumieniu i tłumaczeniu tekstów łacińskich. Ilość przerobionego w tej klasie tekstu łacińskiego nie może wynosić mniej, niż 600 wierszy (norma — wiersz, liczący 50 liter).

Metrykę łacińską należy ograniczyć do niezbędnych wiadomości o heksametrze i pentametrze, pomijając szczegóły.

UWAGI DO CAŁOŚCI PROGRAMU.

CELE I CHARAKTER NAUCZANIA.

Pierwszem zadaniem nauczania języka łacińskiego jest doprowadzenie do rozumienia tekstu łacińskiego. Od samego zatem początku jest to nauczanie języka i nie przestaje niem być na żadnym stopniu, zachowując przytem aż do końca swą rolę w formalnem kształceniu umysłu. Rozumienie bowiem tekstu polega nietylko na ogólnem ujęciu jego treści, lecz także na wniknięciu w myśli i uczucia, zawarte w treści i formie słownej, oraz na znalezieniu ich odpowiedników w języku polskim. Realizując więc to zadanie, wdrażamy ucznia jednocześnie do *ujmowania stosunku między formą słowną, a myślami i uczuciami, które ona wyraża, oraz zaprawiamy go do głębszego rozumienia tekstu.*

Drugiem zadaniem nauczania języka łacińskiego jest wprowadzenie w kulturę starożytnych Greków i Rzymian, t. j. w ich życie domowe, polityczno-społeczne, umysłowe, artystyczne i religijne. Realizujemy to zadanie jednocześnie z pierwszem. Już treść czytanek łacińskich, przeznaczonych na klasę I, II i pierwsze półrocze klasy III, jest zaczerpnięta z życia Greków i Rzymian; w miarę zaś realizacji pierwszego zadania (rozumienia tekstu), coraz silniej występuje zadanie drugie, zarówno dlatego, że cały materał nauczania w drugiem półroczu klasy III i w kl. IV grupuje się około zagadnień z dziejów Grecji i Rzymu, jak i dlatego, że mamy tu do czynienia z wyjątkami z dzieł oryginalnych. I tu, podobnie jak przy realizowaniu pierwszego zadania, osiągamy jednocześnie cel inny: *kształcimy uczucia i wyobraźnię a także przyczyniamy się do*

wychowania przyszłego obywatela państwa, rozwijając na odpowiednio dobranym materjale lektury poczucie obowiązku obywatelskiego.

Realizacja tych celów i zadań odbywa się jednocześnie, ale z nierównem nasileniem. Wobec wielkiego zasobu form gramatycznych, które trzeba przerobić i w znacznej mierze przyswoić w pierwszych dwóch latach nauczania języka łacińskiego, oraz konieczności ciągłego pomnażania i utrwalania materjału leksykalnego, większość czasu i cały prawie wysiłek ucznia w klasie I, II i w pierwszem półroczu klasy III trzeba będzie zużyć na osiągnięcie tego zadania. Treść czytanek łacińskich i uzupełniających je ustępów polskich, ujętą ze stanowiska młodego chłopca, uczeń przyswajać sobie będzie z łatwością, jakgdyby mimochodem. Natomiast w drugiem półroczu klasy III po zupełnem opanowaniu wiadomości z morfologji i po przezwyciężeniu pierwszych trudności przy lekturze oryginalnych tekstów łacińskich, oraz w klasie IV uwaga nauczyciela i wysiłek ucznia przesuną się w kierunku poznawania kultury antycznej (oczywiście bez zaniedbania strony językowej).

Nauczanie języka łacińskiego w gimnazjum jest ideowo związane z całością kształcenia humanistycznego. Rozpoczyna się ono jednocześnie z wystąpieniem Rzymu w nauczaniu historji i w ten sposób stanowi naturalne jej rozszerzenie; z drugiej strony, jako nauczanie języka, nawiązując do znajomości kategoryj gramatycznych i poczucia językowego polskiego, w dalszym ciągu nauki pogłębia ten stosunek coraz bardziej; pozostając zaś w stałej z temi przedmiotami korelacji, nauczanie łaciny spełnia dwa zadania, ściśle ją wiążące z nauką języka polskiego i historji.

Pierwsze z tych zadań łączy się z kształceniem formalno-językowem. Doprowadzając do opanowania zasadniczych form językowych w zakresie morfologji i składni klasycznej łaciny i zapewniając w ten sposób rozumienie łatwych tekstów łacińskich, nauczanie to kształci jednocześnie świadomość językową przez uwydatnienie zasadniczych różnic wysłowienia łacińskiego i polskiego i dostarcza podstaw do ujmowania języka, jako produktu swoi-

stej psychiki narodowej. Konieczność łamania się z własnym językiem, aby oddać wartości łacińskiego oryginału, wzbogacanie i urabianie w ten sposób własnego wysłowienia stanowi ogniwo, łączące nauczanie języka łacińskiego z nauczaniem języka polskiego.

Drugiem zadaniem, które w znacznej mierze przypada nauczaniu łaciny, jest stopniowe wprowadzanie w kulturę ogólno-ludzką. Przez wydobywanie na jaw pierwiastków kultury greckiej i rzymskiej, które stały się później własnością całego świata, a więc i Polski, przez rzucanie światła na elementy, niepolskie pochodzeniem, a tak głęboko kulturze polskiej przyswojone, nauczanie łaciny staje się pierwszorzędnym czynnikiem kształcenia humanistycznego.

OGÓLNA UWAGA O NAUCZANIU JĘZYKA.

Nauczanie języka łacińskiego obejmuje: gramatykę, słownictwo, ćwiczenia ustne i piśmienne. Działom tym poświęcone są poniżej oddzielne ustępy. Stosując w nauczaniu wskazówki w nich zawarte, pamiętać należy, że znajomość gramatyki i materjału leksykalnego jest tylko środkiem do rozumienia tekstu łacińskiego i że punktem wyjścia nauki łaciny nie powinny być oddzielne formy i paradygmaty gramatyczne, lecz żywy język, a więc zdanie i wyrażenia łacińskie.

NAUCZANIE GRAMATYKI.

Podstawą nauczania gramatyki łacińskiej są kategorje gramatyczne, poznane w związku z nauką języka polskiego. Przed rozpoczęciem więc nauczania języka łacińskiego nauczyciel sprawdzi, czy uczniowie rozróżniają należycie w języku polskim części zdania i części mowy, oraz, czy mają pojęcie o budowie słowotwórczej wyrazów.

W kl. I, II i w pierwszem półroczu klasy III żadnej części materjału gramatycznego nie można zadać do przygotowania w domu, nie przerobiwszy jej poprzednio wspólnie z uczniami; główną uwagę w tych klasach nauczyciel poświęci morfologji, składnię traktując tylko przy-

godnie. O ile dla zrozumienia i poprawnego rozróżniania form niezbędne są wyjaśnienia morfologiczne, oparte na wyróżnianiu części składowych wyrazu, nie należy takich wyjaśnień zaniedbywać. Przyswajanie form, już wyjaśnionych, odbywa się drogą ćwiczeń; należy pamiętać, że zupełne ich utrwalenie może nastąpić dopiero po pewnym przeciągu czasu i odpowiedniej ilości ćwiczeń. W ustnem przerabianiu materjału gramatycznego, trzeba posługiwać się całym poprzednio poznanym materjałem, ze szczególnym naciskiem zaznaczając szczegóły, które przedewszystkiem domagają się utrwalenia. Co kilka lekcyj jedną godzinę lub jej część, zależnie od potrzeby, należy obrócić na łączne powtórzenie ostatnio przerobionego materjału.

Zaobserwowane zjawiska składniowe trzeba nawiązywać do kategoryj gramatycznych, poznanych w związku z nauczaniem języka polskiego. W braku analogji, nauczyciel winien starać się wyjaśnić zjawisko językowe łacińskie w sposób dostępny dla ucznia, a jeśli to nastręcza zbyt wielkie trudności, odłożyć wyjaśnienie do czasu, kiedy uczniowie na szeregu pamięciowo przyswojonych przykładów dojdą do zrozumienia zjawiska drogą intuicyjną. Dla usprawnienia nauki składni pożądanem jest, aby uczniowie już od klasy I zaprowadzili osobne zeszyty, w których pod odpowiedniemi nagłówkami będą zapisywali pod kierunkiem nauczyciela napotykane w ciągu nauki zwroty. W ten sposób luźne początkowo obserwacje powoli ułożą się w system. Zeszyty te uczniowie zachowają do końca nauki szkolnej.

W drugiem półroczu klasy III i w klasie IV przy lekturze tekstów należy udzielać, względnie żądać, tylko niezbędnych wyjaśnień zjawisk językowych, koniecznych do zrozumienia tekstu. Natomiast na naukę gramatyki i na wiadomości o języku, należy przeznaczyć pewną ilość całych lekcyj w odstępach czasu, które z uwagi na wyłaniające się podczas lektury potrzeby i niedomagania nauczyciel uzna za wskazane. Na tych lekcjach, oprócz utrwalania swej wiedzy z zakresu morfologji, uczniowie będą systematyzować wiadomości ze składni. Materjału dostarczą obok czytanych tekstów także spostrzeżenia, dokonane w klasach poprzednich. Jednocześnie nauczyciel będzie

przyzwyczajał uczniów do korzystania z podręcznika gramatyki i do umiejętnego wynajdywania w nim spotkanych w tekście szczegółów.

NAUCZANIE SŁÓWEK.

Dostateczny zasób wyrazów (względnie wyrażeń) jest niezbędnym warunkiem poprawnego rozumienia tekstu. Z tego względu nauczyciel zaopiekuje się tym działem nauki od samego początku nauczania języka łacińskiego.

Dla ułatwienia zrozumienia i zapamiętania wyrazów pożyteczne jest łączyć je w grupy bliskie znaczeniowo (np. rodzina i domownicy, terminologja wojskowa i t. p.), później również w grupy etymologiczne. W tym celu nauczyciel będzie stopniowo przyzwyczajał uczniów do analizy wyrazów łacińskich tak, by znając rdzeń oraz znaczenie najważniejszych przyrostków i przedrostków, zaprawiali się do określania znaczenia wyrazów pochodnych i złożeń. Pożytecznem będzie również odwoływanie się do wyrazów łacińskich, przyswojonych przez język polski, do powszechnie znanych ze słyszenia modlitw łacińskich, i pieśni kościelnych (np. Pater noster, Ave Maria), do znanych uczniom wyrazów francuskich lub niemieckich, pochodzących z łaciny.

Wskazanem jest, by uczniowie zaprowadzili osobny zeszyt, w którym pod kierunkiem nauczyciela będą zapisywać t. zw. słówka. Czynność ta powinna odbywać się tylko na lekcji, w zasadzie dopiero po zrozumieniu i przełożeniu tekstu. W wypadku różnicy między znaczeniem etymologicznem a realnem (w danym kontekście), znaczenie realne należy zapisywać w postaci wyrażenia. Przedewszystkiem w tej formie powinno się też odbywać t. zw. odpytywanie słówek.

Przy wybieraniu słówek i ustalaniu ich znaczenia, nauczyciel winien uważać, aby uczniowie kojarzyli ze słowem łacińskiem i jego polskim odpowiednikiem właściwe wyobrażenie, aby więc np. z wyrazem templum łączyli wyobrażenie rzymskiej świątyni, a nie znanego im kościoła. Jeżeli to będzie wyraz o znaczeniu konkretnem, nauczyciel wytworzy właściwe skojarzenie, pokazując ewentualnie odpowiednią ilustrację; jeśli to będzie nazwa instytucji, wyjaśni w paru słowach jej istotę.

ANALIZA ZDANIA.

Do analizy zdania należy odnieść to samo, co było powiedziane o gramatyce wogóle: pełni ona zadanie pomocnicze, jest metodą docierania do istotnej treści zdania i tekstu. Zaprawiając do niej już od początku nauczania, pamiętać należy:

1) że zdanie, dawane do analizy, powinno się składać przeważnie z wyrazów znanych,

2) że powinno się zaczynać od uważnego czytania, od próby zorjentowania się, jeżeli nie w ogólnej treści, co nie zawsze się uda, to przynajmniej w pewnych jej fragmentach; te zrozumiane fragmenty staną się punktem wyjścia zarówno dla odnajdywania znaczeń wyrazów nieznanych, jak i dla analizy formalnej.

Jeżeli się natrafi na zdanie łacińskie, które uczniowie odrazu rozumieją, nie trzeba uciekać się do analizy, którą natomiast z reguły stosować należy przy tłumaczeniu zdań polskich. Nie trzeba jej także nadużywać i przy lekturze oryginalnych tekstów łacińskich. Np. zdanie „O mi puer, crede mihi, quidquid discis, tibi discis“ uczeń, znający „słówka“, przetłumaczy odrazu wyraz za wyrazem i robienie jakiejkolwiek analizy byłoby zabiegiem zupełnie zbędnym. Na tym poziomie należy ją więc stosować tam, gdzie jest potrzebna do zrozumienia tekstu.

ĆWICZENIA JĘZYKOWE.

Orjentowanie się w ogólnej treści zdania, lub tylko w niektórych jego fragmentach, zgóry zakłada pewną znajomość typowych zwrotów i oswojenie się z pospolitemi formami wysłowienia łacińskiego. Dla ich zdobycia pożyteczne jest uczenie się napamięć zdań, rozmówki łacińskie oraz ćwiczenia piśmienne.

Uczniowie uczą się i wygłaszają z pamięci krótkie zdania i wiersze łacińskie, zawierające głębszą myśl w charakterystycznej dla języka łacińskiego formie. Opanowywanie pamięciowe tych zdań lub wierszy odbywać się powinno podczas lekcyj szkolnych. Nauczyciel czyta zdanie z podręcznika, względnie wypisuje je na tablicy, jeżeli je podaje z innego źródła; uczniowie przepisują zdanie w zeszytach

(pożytecznem jest przeznaczyć na ten cel pierwszą kartę zeszytu składniowego), a następnie po przetłumaczeniu i wyjaśnieniu treści wygłaszają parokrotnie zdanie chórem. Po kilkakrotnem powtórzeniu tego zabiegu w pewnych odstępach czasu, a sposobności do tego dostarczy typowość wyrażeń i konieczność częstego ich używania, uczniowie niepostrzeżenie i bez żadnego trudu przyswajają sobie zdanie lub wiersz. Pamiętać także trzeba, że celem tych ćwiczeń jest przyswojenie pamięciowe nie tyle samych zdań, ile zwrotów łacińskich, w nich zawartych, i liczyć się z możliwością istnienia dużych różnic w uzdolnieniach pamięciowych uczniów. Dobrym rodzajem ustnych ćwiczeń, prowadzących do szybszego przyswojenia materjału leksykalnego i form gramatycznych, są także prowadzone w klasie krótkie rozmówki łacińskie, zapomocą których uczniowie przywykają do posługiwania się — w ograniczonym zakresie — wyrażeniami i zdaniami łacińskiemi w pewnych typowych a pożytecznych szablonach. Pytania z początku zadaje sam nauczyciel celem wskazania sposobu prowadzenia takich rozmów, później również uczniowie pod jego kierunkiem. Ewentualne błędy poprawiają koledzy i nauczyciele, uczeń powtarza parokrotnie formę poprawną, cała zaś klasa wygłasza ją chóralnie; wrażenie formy poprawnej zatrze wówczas postać błędną i usunie niebezpieczeństwo jej utrwalenia.

We wszystkich klasach uczniowie mogą otrzymywać — nie częściej, jak dwa razy tygodniowo — krótkie ćwiczenia do pracy domowej (przekład z języka polskiego na łaciński 1—2 krótkich zdań) w związku z przerabianym materjałem gramatycznym. Zdań polskich do ćwiczeń tego rodzaju dostarczy podręcznik; nauczyciel jednak może, a często nawet powinien układać je sam w zastosowaniu do zmiennych zawsze warunków pracy szkolnej. Przy zadawaniu zdań nauczyciel wyjaśni uczniom, jak mają wykonywać pracę, aby uniknąć błędów. Ćwiczenia te winien nauczyciel stale kontrolować. W drugiem półroczu klasy III i w klasie IV zamiast przekładów z języka polskiego na łaciński, wykonywanych przez uczniów w domu, można stosować ćwiczenia w postaci odpowiedzi

łacińskich na łacińskie również pytania, stawiane przez nauczyciela lub przy jego pomocy formułowane przez uczniów w związku z przerobioną lekturą. Powinny to być 2—3 pytania, oparte w treści i w materjale językowym na przeczytanym tekście i sformułowane w ten sposób, aby odpowiedź na nie mogła być zwięzła, materjał leksykalny jest gotowy w tekście, ale wystąpi w innem wzajemnem ustosunkowaniu. W żadnym wypadku nie można zadawać na tę samą lekcję obu rodzajów tych ćwiczeń; w wyborze jednego lub drugiego trzeba się kierować wymaganiem bieżącego materjału gramatycznego i treścią lektury.

We wszystkich klasach nauczyciel powinien co pewien czas urządzać zadania piśmienne sprawdzające. Na stopniu niższym będą to przekłady z języka polskiego na łaciński, raczej w formie krótkich urywków o ciągłej treści, niż w postaci oderwanych zdań, zawierające znany materjał leksykalny i gramatyczny. Nieznane wyrazy mogą występować tylko wyjątkowo i winny być podane przez nauczyciela. W drugiem półroczu klasy III i w klasie IV będą to już przekłady z języka łacińskiego na polski. Tekst łaciński, tak dobrany, aby nie stanowił zadania, przekraczającego siły uczniów, w razie potrzeby uproszczony, powinien być skrupulatnie wymierzony na podstawie obserwacyj codziennej pracy uczniów. Zadania te posiadają jednocześnie charakter ćwiczący. Ćwiczą przez pozostawienie ucznia sam na sam z tekstem oraz przez konieczność wydobycia maximum wysiłku dla wykonania zadania; sprawdzają zakres zdobytej dotychczas przez ucznia wiedzy i stopień osiągniętego wyćwiczenia. Należy jednak pamiętać, że celem ich przedewszystkiem jest *danie nauczycielowi możności zorjentowania się* w stanie wiadomości i stopniu wyćwiczenia uczniów i *na skutek tego stosowania lub zaniechania* takich czy innych *ćwiczeń*. Dlatego też zadania te nie mogą być jedyną decydującą podstawą klasyfikacji uczniów. Ilość tego rodzaju zadań oraz odstępy czasu ich zadawania zależą od bieżących potrzeb dydaktycznych.

LEKTURA.

Na początku drugiego półrocza klasy III lekcje z zakresu lektury łacińskiej muszą być przygotowywane przez nauczyciela bardzo dokładnie wspólnie z uczniami: chodzi także o wdrożenie uczniów do posługiwania się słownikiem i gramatyką, a przy ich pomocy do ścisłego wnikania w istotną treść tekstu łacińskiego. W miarę postępu nauki i zdobywanej stopniowo przez uczniów wprawy nauczyciel będzie pozostawiał im więcej samodzielności, poprzestając niekiedy tylko na podawaniu niezbędnych wyjaśnień językowych lub rzeczowych, przypomnieniu ważnego szczegółu historycznego, pozostającego w związku z lekturą i t. d.

Dokonanie przekładu, poprawnego rzeczowo i językowo jest jednem z istotnych zadań nauczania języka łacińskiego. Wartość kształcącą ma przytem nietylko sam przekład, ale i droga, która prowadzi do jego dokonania; dokładne, niekiedy mozolne docieranie do treści, dobieranie jednocześnie odpowiedników polskich, wreszcie ich uporządkowanie w układzie, odtwarzającym możliwie wszystkie wartości łacińskiego oryginału. Przestrzegając pilnie dokładności w docieraniu do treści oryginału w jej zależności od formy, należy zostawić wolne pole inicjatywie i pomysłowości uczniów w wynajdywaniu odpowiedników polskich.

Tak pojęta metoda nie wyklucza bynajmniej stosowania t. zw. lektury kursorycznej. Pracowite przenikanie do treści utworu poprzez jego formę językową, uwzględnianie szczegółów zarówno formy, jak treści i dobieranie możliwie najlepszych odpowiedników polskich ma przy niewątpliwych zaletach metodycznych tę ujemną właściwość, że tempo pracy jest powolne i nuży młode umysły. Dlatego też tam, gdzie treść i forma językowa na to pozwolą, należy stosować lekturę, której celem jest orjentowanie się w ogólnej treści oraz szybkie posuwanie się naprzód w celu ujęcia większych całości treściowych. Jakkolwiek wiele szczegółów ujdzie wtedy niewątpliwie uwadze uczniów, niemniej osiągniemy w ten sposób rezultaty pozytywne: szybkie tempo pracy, a dzięki

temu żywszy bieg myśli lub rozwój wypadków w czytanym utworze obudzi większe zainteresowanie treścią; co najważniejsze zaś, uczniowie, widząc rezultat swej dotychczasowej pracy w postaci pokaźnej ilościowo i ciekawej lektury, nabiorą zaufania do siebie samych, do swej wiedzy, zaczną wierzyć w swe siły i z tem większem zainteresowaniem przystąpią do dalszej pracy. Intuicja pedagogiczna wskaże nauczycielowi, kiedy i w jakim zakresie stosować tę lekturę.

Lektura odpowiednio dobranych tekstów łacińskich i ustępów polskich ma również zadanie pośredniczenia w zdobyciu obrazu kultury antycznej w jej znamiennych przejawach. Ustępy polskie, zawarte w czytankach i w wypisach, należy w zasadzie zadawać do przeczytania w domu, w klasie jednak trzeba zawsze omawiać ich treść w łączności z lekturą łacińską a nawet niekiedy odczytać i objaśniać miejsca trudniejsze. Na poszczególne kwestje, nasuwające się przy lekturze łacińskiej i polskiej, należy nietylko okolicznościowo zwracać uwagę, ale także celowo poddawać je rozważaniu i oświetlać z różnych stanowisk.

KORELACJA Z INNEMI PRZEDMIOTAMI NAUCZANIA.

Nauka języka polskiego, zapoznając uczniów z zasadniczemi kategorjami gramatycznemi, tworzy podstawę nauczania języka łacińskiego. Uwydatnianie odmiennego sposobu wyrażania myśli w języku polskim i łacińskim pozwala na robienie spostrzeżeń, dotyczących odrębnych warunków życia i odrębnej psychiki obu narodów, a tem samem przyczynia się do pogłębienia znajomości języka polskiego. Szereg wyrazów polskich pochodzenia łacińskiego znajdzie właściwe zrozumienie i wyjaśnienie przez naukę łaciny. Wiele możliwości zestawień, porównań i wyjaśnień otwiera dziedzina związków kulturalnych starożytności z Polską. Ponieważ w klasie I lektura w nauce języka polskiego zawiera przeważnie utwory, wiążące się z życiem antycznem, oraz przekłady utworów antycznych, nauczyciel łaciny powinien korzystać z nabytych już przez uczniów wiadomości.

Pokrewieństwo z łaciną języka francuskiego a częściowo i angielskiego, liczne analogje w języku niemieckim, wielki wpływ kultury łacińskiej na kulturę tych narodów dają możność pożytecznych, byle ostrożnych zestawień i porównań.

Kurs historji starożytnej w klasie pierwszej daje zasadnicze wiadomości, na których opierać się i które rozszerzać będzie nauczyciel łaciny, objaśniając przejawy kultury antycznej. Zagadnienia polityczne i społeczno-gospodarcze, występujące w Grecji, potem w Rzymie, a następnie w innej skali i w jeszcze większej zawiłości w świecie współczesnym, mogą być oświetlane w kursie łaciny i historji z różnych punktów widzenia, przy zachowaniu jednak w zestawieniach i porównaniach (klasa IV) należytej ostrożności.

5.

DRUKOWANE JAKO RĘKOPIS.

MINISTERSTWO WYZNAŃ RELIGIJNYCH I OŚWIECENIA PUBLICZNEGO

PROGRAM NAUKI
W GIMNAZJACH PAŃSTWOWYCH

HISTORJA

(P R O J E K T)

LWÓW — 1933
PAŃSTWOWE WYDAWNICTWO KSIĄŻEK SZKOLNYCH
UL. KURKOWA 21

DRUK. J. ŻYDACZEWSKIEGO, LWÓW, UL. LEONA SAPIEHY 77. TELEFON Nr. 4-96

HISTORJA.

KLASA I.

3 godziny tygodniowo.

MATERJAŁ NAUCZANIA.

1. *Obrazy z życia starożytnego Wschodu w najbardziej charakterystycznych przejawach. Co dały światu ludy starożytnego Wschodu?*

Obrazy z życia Egipcjan: ich zajęcia w związku z przyrodą kraju; państwo egipskie: faraon, kapłani, wojsko, urzędnicy, lud; wierzenia Egipcjan; pismo egipskie; budowle egipskie.

Miasto Babilon i jego handel; prawo pisane.

Żegluga i handel morski Fenicjan; kolonje fenickie; pismo.

Wierzenia i obyczaje Persów; organizacja państwa perskiego za Darjusza.

2. *Obrazy z dziejów starożytnej Grecji. Kultura grecka, patrjotyzm grecki. Co dała Grecja współczesnemu światu?*

Obrazy z życia Greków w epoce Homera. Religja grecka. Olimpja i Delfy. Kolonizacja grecka. Jedność narodowa Greków. Życie w Atenach i Sparcie.

W obronie niepodległości; Miltjades, Leonidas, Arystydes i Temistokles. Życie w Atenach za Peryklesa, budowle, rzeźba, teatr. Życie i śmierć Sokratesa. Upadek niepodległości. Aleksander Wielki.

3. *Obrazy z dziejów starożytnego Rzymu. Kultura rzymska, organizacja państwa, wojsko rzymskie, patrjotyzm i praworządność Rzymian. Co Rzym dał współczesnemu światu?*

Powstanie Rzymu. Religja Rzymian. Życie w rzeczypospolitej rzymskiej i walki stanów. Opanowanie Italji

przez Rzym. Opanowanie morza Śródziemnego; Hannibal, obrońcy Rzymu. Grakchowie.

Życie Rzymu za Cezara, przekształcenie się rzeczypospolitej. Życie Rzymian za Oktawjana Augusta, wygląd miasta, budowle.

Życie pierwotnych chrześcijan, prześladowanie za Nerona. Kultura złotego wieku cesarstwa; prawo rzymskie. Konstantyn Wielki. Najazdy barbarzyńców, upadek cesarstwa.

4. *Obrazy z dziejów wczesnego średniowiecza. Zwycięstwo Kościoła. Tworzenie się nowych państw. Kultura wczesnego średniowiecza. Co zawdzięcza świat tej epoce?*

Kościół we wczesnem średniowieczu.

Państwo Justynjana Wielkiego: system rządów, kodeks prawa, kultura i gospodarka. Mahomet, podboje Arabów i ich kultura.

Cesarstwo Karola Wielkiego; ludy, wchodzące w skład jego państwa; administracja i gospodarka. Obrazy z życia feudalnego. Cesarstwo rzymskie narodu niemieckiego. Słowianie.

WYNIKI NAUCZANIA.

W ramach, zakreślonych przez materjał nauczania: znajomość najbardziej charakterystycznych przejawów kultury ludów starożytnego Wschodu, Grecji, Rzymu i wczesnego średniowiecza; orjentowanie się w warunkach społeczno-gospodarczego życia w Egipcie, Grecji, Rzymie i w epoce wczesnego feudalizmu; umiejętność podania charakterystycznych cech zewnętrznych organizmów politycznych państwa Darjusza, Aten i Sparty, Rzymu, Bizancjum oraz państwa Karola Wielkiego; znajomość postaci wybitnych bohaterów starożytności i wczesnego średniowiecza; umiejętność umiejscowienia zjawiska historycznego z dziejów Grecji, Rzymu i wczesnego średniowiecza w obrębie wieków przed Chrystusem i po Chrystusie; umiejętność przeprowadzenia prostych, o zewnętrzne cechy opartych porównań poznanych zjawisk.

UWAGI.

Kurs historji starożytnej i wczesnego średniowiecza w klasie I stanowi przejście od epizodycznego nauczania historji do systema-

tycznego. W historji Wschodu najważniejsze organizmy państwowe scharakteryzowane są w jednym przekroju poprzecznym bez uwzględnienia rozwoju; natomiast dzieje Grecji są przedstawione w czterech przekrojach poprzecznych, obejmujących: epokę homerową, czasy wojen perskich, epokę Peryklesa i czasy upadku Grecji. Dzieje Rzymu, które program ujmuje bardziej pragmatycznie, występują w dziewięciu przekrojach (czasy mityczne, rzeczpospolita pierwotna, wojny punickie, czasy Grakchów, czasy Cezara, czasy Oktawjana Augusta, czasy Nerona, złoty wiek cesarstwa, czasy Konstantyna Wielkiego i upadku cesarstwa). Wreszcie okres wczesnego średniowiecza jest pokazany w wybranych zagadnieniach od IV do X wieku.

W historji Wschodu materjał jest ujęty jeszcze w obrazy, nie stanowiące ciągłości. Związki pragmatyczne występują wyraźniej dopiero w obrazach przeszłości Grecji i Rzymu. Są to jednak ciągle obrazy wybranych epok, przyczem temat główny obrazu stanowi czasem pewien kompleks zagadnień, rozumiany w przekroju poprzecznym jednej epoki, a nie w rozwoju ciągłym.

Zjawiska ustrojowe należy wyjaśniać nietylko na przykładzie jednej instytucji, lecz na materjale szerszym, obejmującym pełniejszy obraz życia. Charakterystyka ustroju państwa, np. perskiego, Aten, Sparty, Rzymu i t. d., musi być z natury rzeczy na tym poziomie bardzo popularna.

Zagadnienia chronologji wystąpią w kursie historji starożytnej o wiele plastyczniej, niż w innym. Należy nauczyć operować pojęciami wieków przed Chrystusem i po Chrystusie. Następujące daty z kursu winni uczniowie zapamiętać: 490 (bitwa pod Maratonem), 333 (początek rządów Aleksandra Wielkiego), 216 (bitwa pod Kannami), 44 (śmierć Cezara), 30—14 (rządy Oktawjana-Augusta), 313 (edykt Konstantyna Wielkiego), 476 (upadek cesarstwa), 622 (ucieczka Mahometa), 800 (koronacja Karola Wielkiego).

W klasie I pożądane jest przeczytanie z uczniami następujących zabytków literatury starożytnej i średniowiecznej w wyjątkach: „Hymn do Nilu“, „Kodeks Hammurabiego“, Herodota: „Obyczaje Persów“ i „Bitwa pod Maratonem“, Ksenofonta „Rozmowa Glaukona z Sokratesem“, Plutarcha „Wychowanie u Spartan“, „Ustawa XII tablic“, Petronjusza „Uczta Trymalchjona“, „Capitulare de villis“, Einharda „Życie Karola Wielkiego“.

W związku z tematami „Życie Rzymu za Cezara“ i „Państwo Justynjana Wielkiego“ należy szerzej omówić zagadnienie kalendarza cezarjańskiego oraz kultury bizantyjskiej w przeciwstawieniu do kultury zachodniej.

Aktualizacja w kursie klasy I może występować tylko przy merytorycznych porównaniach: stosunku obywatela do państwa, ustroju, warunków społecznych i gospodarczych, kultury. Nauczyciel powinien się starać przez barwne i plastyczne przedstawienie tych zagadnień skłonić młodzież do samodzielnego tworzenia takich porównań.

KLASA II.

3 godziny tygodniowo.

MATERJAŁ NAUCZANIA.

1. *Budowa Państwa Polskiego. Powstanie, podział i odrodzenie Państwa Polskiego za Piastów. Rozwój porządku średniowiecznego.*

Wystąpienie Polski na widowni dziejowej. Mieszko I i chrzest Polski. Organizacja Państwa Polskiego za Chrobrego, jego walki z Niemcami i Rusią. Polska niezależnem królestwem.

Walka Grzegorza VII z Henrykiem IV, Bolesław Śmiały. Obyczaje rycerstwa feudalnego na zachodzie i walka o Ziemię Świętą. Walki Krzywoustego o Pomorze.

Miasta średniowieczne na zachodzie. Rywalizacja stanów w Anglji; Wielka Karta Wolności.

Rozbicie Polski na dzielnice, ustrój senjoralny. Osiedlenie Krzyżaków nad Wisłą. Sprawa Pomorza. Najazdy Tatarów. Kolonizacja miast i wsi w Polsce. Piastowie Śląscy i próby zjednoczenia Polski. Ruś Czerwona: powstanie miast, rywalizacja Polski, Węgier i Litwy, polskie wpływy kulturalne.

Kościół i szkoły na zachodzie i w Polsce. Budzenie się świadomości narodowej polskiej w XIII wieku.

Wskrzeszenie Królestwa Polskiego. Walka Łokietka z Zakonem. Polityka Kazimierza Wielkiego: układy o Śląsk i Pomorze, odzyskanie Rusi Czerwonej, stosunki z Litwą. Stosunki społeczne w Polsce za Kazimierza Wielkiego, życie gospodarcze Polski. Założenie Akademji.

2. *Polska Jagiellońska; rozwój potęgi Państwa Polskiego, złoty wiek Polski. Upadek porządku średniowiecznego.*

Litwa i Polska: Jagiełło, unja polsko-litewska. Wojna z Zakonem. Udział Polski w wielkich soborach XV wieku.

Początki rywalizacji gospodarczej angielsko-francuskiej, obudzenie się świadomości narodowej Francji. Wyprawa Warneńczyka. Kazimierz Jagiellończyk w walce o silną władzę; odzyskanie Pomorza za Kazimierza Jagiellończyka. Uniwersytet Jagielloński. Sztuka polska XV wieku. Początki sejmików w Polsce. Powstanie sejmu. Konstytucja Nihil novi.

Zmiana średniowiecznych poglądów na świat: odkrycia geograficzne, humanizm, najwybitniejsi twórcy odrodzenia we Włoszech. Sztuka polska XV wieku.

Wystąpienie Lutra i Kalwina; początki reformacji w Polsce. Tolerancja religijna w Polsce.

Polityka zewnętrzna ostatnich Jagiellonów: walka o dostęp do morza Czarnego, sekularyzacja Prus, przyłączenie Inflant. Rozwój kultury na Rusi. Unja Lubelska. Ustrój i organizacja Rzeczypospolitej Polskiej w XVI w.: sejm, urzędy, skarb, wojsko, podział administracyjny.

3. *Rzeczpospolita szlachecka, ekspansja polityczna, przemiany społeczno-gospodarcze. Zmiana systemu rządzenia na zachodzie i konflikty polityczne w Europie.*

Rywalizacja Anglji i Hiszpanji o panowanie nad morzem.

Wolna elekcja w Polsce. Dążenie Batorego do wzmocnienia państwa. Wojna z Moskwą. Unja brzeska. Życie na Siczy.

Kircholm, Kłuszyn, Cecora, Chocim i Beresteczko, potop szwedzki, znaczenie walk Rzeczypospolitej ze Szwecją, Moskwą, Turcją oraz Kozaczyzną. Złamanie potęgi tureckiej przez Sobieskiego.

Stosunki społeczno-gospodarcze w Polsce w XVII w., gospodarka folwarczna, pogorszenie położenia włościan, osłabienie miast, rządy szlachty i magnatów. Budownictwo barokowe, dwory i dworki.

Ograniczenie władzy królewskiej w Anglji. Absolutyzm Ludwika XIV. Wersal. Kolonje państw europejskich w Ameryce, Azji i rozwój polityki morskiej Anglji.

WYNIKI NAUCZANIA.

W ramach, zakreślonych przez materjał nauczania: znajomość ogólna dziejów Polski od powstania państwa do 1696 roku, ze szczególnem uwzględnieniem zagadnień politycznych w wiekach XI, XIII, XIV, XV i XVII, zagadnień ustrojowych w przekroju poprzecznym z XVI wieku, stosunków społeczno-gospodarczych w wiekach XIII, XIV i XVII, zagadnień kulturalnych z wieków XIII, XV, XVI i XVII; znajomość wybranych zagadnień z historji powszechnej: z dziejów papiestwa i Kościoła

w wieku XI i XVI, z dziejów Francji w wieku XV i XVII, z dziejów Anglji w wiekach XIII, XVI i XVII oraz najważniejszych przejawów kultury ogólnoeuropejskiej, jak humanizm i odrodzenie, reformacja; znajomość tych momentów z dziejów krajów, sąsiadujących z Polską, które wiążą się ściśle z dziejami Polski; umiejętność określenia przynależności zjawiska historycznego do połowy danego wieku w okresie od XI do końca XVII wieku; umiejętność przeprowadzania prostych porównań poznanych zjawisk dziejowych.

UWAGI.

Materjał historyczny w kursie tej klasy jest ułożony w sposób bardziej zbliżony do układu systematycznego. W związku z tem, ze względu na obszerność ram chronologicznych materjału, przeznaczonego dla tej klasy, należy przedewszystkiem położyć nacisk na najważniejsze zagadnienia, wskazane w wynikach. Pozostałe zaś zagadnienia należy traktować bez szerszego ich rozwijania, uważając je raczej za konieczne ogniwa dla powiązania pragmatycznego. Zwłaszcza w tych punktach programu, które zawierają tematy z dziejów powszechnych, należy unikać dążenia do szczegółowego i systematycznego ujmowania dziejów państw europejskich, a ograniczyć się tylko do zwięzłego ujęcia zasadniczych momentów o znaczeniu powszechno-dziejowem w takich rozmiarach, w jakich to jest potrzebne dla należytego rozumienia dziejów Polski. Materjał polityczny jest ograniczony, tylko Państwo Polskie występuje w równomierniejszem oświetleniu wydarzeń politycznych, ale i tu zachowane są tylko najważniejsze zagadnienia, przedewszystkiem mające znaczenie wychowawcze, wiążące się z teraźniejszością oraz ukazujące pozytywne i twórcze momenty w rozwoju państwowości polskiej.

Celem wydatnego podkreślenia roli jednostek w budowaniu i rozwijaniu państwowości polskiej, należy w poszczególnych punktach programu uwypuklić postaci o silnej indywidualności, które przez świadomą celu działalność odegrały wybitną rolę, jak np. Bolesław Chrobry w budowaniu zrębów państwa, Bolesław Krzywousty w wytrwałej walce o Pomorze, Władysław Łokietek w dążeniu do wskrzeszenia państwa polskiego, Kazimierz Wielki w podniesieniu kulturalnem i gospodarczem Polski, Kazimierz Jagiellończyk i Stefan Batory w walce o silną władzę w państwie i t. p.

W szkołach, do których uczęszcza młodzież mniejszości narodowych: słowiańskich i litewskiej, należy uwzględnić ważniejsze fakty z przeszłości politycznej, gospodarczej i kulturalnej tych mniejszości narodowych. Szczególnie podkreślić należy momenty, które wykazują ich zbiorowy i jednostkowy twórczy udział w państwowem życiu Polski, możność rozwijania własnej kultury w ramach

państwowości polskiej oraz zasadę tolerancji narodowej i wyznaniowej, wytyczną polityki Polski.

Punkty wyjścia dla powyższych rozwinięć programu stanowią przedewszystkiem następujące tematy: walki Chrobrego z Rusią, najazdy Tatarów, Ruś Czerwona w okresie rozbicia Polski na dzielnice, odzyskanie Rusi Czerwonej, Litwa i Polska, Jagiełło, unja polsko-litewska, wojna z Zakonem, udział Polski w wielkich soborach XV wieku, tolerancja religijna w Polsce, rozwój kultury na Rusi, unja lubelska, unja brzeska, życie na Siczy, Chocim, Beresteczko.

Uczniowie powinni osiągnąć dokładne orjentowanie się w wiekach od XI do końca XVII i w przybliżeniu określić przynależność zjawiska do połowy wieku. Pamiętanie następujących dat musi być uznane za obowiązkowe: 963 (ukazanie się Polski na widowni dziejowej), 966 (chrzest Polski), 1025 (koronacja Bolesława Chrobrego), 1138 (testament Krzywoustego), 1226 (sprowadzenie Krzyżaków), 1320 (koronacja Łokietka), 1370 (śmierć Kazimierza Wielkiego), 1410 (Grunwald), 1466 (odzyskanie Pomorza), 1492 (odkrycie Ameryki), 1525 (hołd pruski), 1569 (Unja Lubelska), 1572 (śmierć Zygmunta Augusta), 1610 (Kłuszyn), 1683 (odsiecz Wiednia).

W klasie II pożądane jest, o ile czas pozwoli, przeczytanie z uczniami wyjątków z następujących źródeł: z kronik Thietmara, Galla, Nestora; z listu świętego Brunona, z „Wielkiej Karty Wolności", z przywileju lokacyjnego miasta Krakowa, z dyplomu erekcyjnego Uniwersytetu Krakowskiego, z historji Długosza, z Aktu Unji Lubelskiej, z testamentu Żółkiewskiego i z Sobieskiego instrukcyj dla synów.

KLASA III.

3 godziny tygodniowo.

MATERJAŁ NAUCZANIA.

1. *Czasy oświecenia, reform i rewolucyj (1696—1795).*

Idea oświecenia; rządy władców światłego absolutyzmu w Prusach, Austrji i Rosji. Polska za Sasów. Leszczyński, jako król, obywatel i myśliciel. Reforma szkolna Konarskiego.

Konfederacja barska. Pierwszy rozbiór. Udział Polaków w wojnie o niepodległość Stanów Zjednoczonych.

Działalność Czartoryskiego. Komisja Edukacyjna. Odrodzenie kulturalne Polski. Reformy społeczno-gospodarcze w Polsce.

Francja przed rewolucją. Początki rewolucji i pierwsze jej zdobycze, deklaracja praw człowieka. Upadek monarchji. Rządy jakobinów.

Sejm czteroletni, skarb i wojsko, konstytucja 3-go maja, sprawa włościańska. Targowica i drugi rozbiór Polski. Powstanie Kościuszkowskie. Trzeci rozbiór.

2. *Okres Napoleoński w Polsce i Europie (1795—1815).*

Kampanja włoska Bonapartego. Legjony polskie. Aleksander I i sprawa polska. Puławy Czartoryskich. Krzemieniec.

Udział Polaków w walkach Napoleona z Austrją i Prusami. Księstwo Warszawskie, oświata w Księstwie, Kodeks Napoleona. Walki z Austrją i Moskwą. Upadek Napoleona i Kongres Wiedeński.

3. *Czasy przemian gospodarczych, liberalizmu i romantyzmu (1815—1830).*

Przemiany gospodarcze i społeczne na zachodzie. Anglja na początku XIX wieku. Królestwo Polskie, gospodarka, oświata, powstanie Uniwersytetu Warszawskiego.

Początki romantyzmu, liberalizm. Tajne związki w Europie i w Polsce. Wilno. Rewolucja lipcowa. Powstanie Listopadowe.

4. *Ruchy wolnościowe w Europie (1830—1870).*

Emigracja polska, polityczna rola ówczesnej poezji polskiej. Udział Polaków w ruchach wolnościowych Europy — znaczenie „wiosny ludów". Polityka Napoleona III. Zjednoczenie Włoch.

Powstanie styczniowe.

Wojna francusko-niemiecka i zjednoczenie Niemiec.

5. *Czasy zbrojnego pokoju i pracy gospodarczej (1870—1914).*

Ziemie polskie w ostatnich 50 latach niewoli: stosunki społeczne i gospodarcze, emigracja, oświata i kultura, prześladowanie zaborców.

Polityczne ustroje Francji, Anglji, Niemiec i Stanów Zjednoczonych, rywalizacja gospodarcza mocarstw, równowaga polityczna, imperjalizm, militaryzm, pacyfizm i humanitaryzm. Wojna rosyjsko-japońska. Stosunki na Bałkanach. Przyczyny wielkiej wojny.

Przygotowanie polskiego ruchu zbrojnego w latach 1905—1914.

WYNIKI NAUCZANIA.

W ramach, zakreślonych przez materjał nauczania: znajomość dziejów Polski i powszechnych od 1696 do roku 1914, ze szczególnem uwzględnieniem: epoki Stanisławowskiej i dziejów walk o niepodległość Polski oraz zagadnień, dotyczących kształtowania się nowoczesnych ustrojów państwowych, prądów umysłowych XVIII i XIX wieku, przemian gospodarczo-społecznych z końca XVIII i XIX wieku oraz konfliktów polityczno-gospodarczych XX wieku; umiejętność określania przynależności zjawiska historycznego do ćwierćwiecza w okresie od roku 1764 do 1914; umiejętność przeprowadzania porównań ze stopniowem wnikaniem w przyczyny zjawisk.

UWAGI.

W kursie klasy III historja powszechna jest uwzględniona w zakresie o wiele szerszym, niż poprzednio, ze względu na konieczność doprowadzenia uczniów do zrozumienia teraźniejszości. Systematyczność kursu utrwala się nietylko dla dziejów Polski, ale do pewnego stopnia i dla wybranych organizmów obcych (Francji, Niemiec i Anglji) z tem jednak zastrzeżeniem, że i w tej klasie, podobnie jak w klasie II-ej, należy unikać szczegółowego i szerokiego omawiania tematów z dziejów powszechnych. Takie potraktowanie materjału pozwala na ujmowanie go ciągłe, pragmatyczne, z wniknięciem genetycznem w najłatwiejsze kwestje ku końcowi okresu. Szersze uwzględnienie zagadnień politycznych wynika z dążenia, by dzieje polskich i obcych walk o wolność przedstawić jak najplastyczniej. Specjalną uwagę należy poświęcić zagadnieniom społeczno - gospodarczym w ciągu wieku XIX oraz kształtowaniu się nowych form ustroju państwowego. Ze względu na zmienność form ustrojów politycznych w tym wieku i na brak polskiego życia państwowego należy zaznajomić młodzież z kilku obcemi formami ustrojowemi. Przy omawianiu dziejów XVIII i XIX wieku, ze względu na upadek państwowości polskiej i okres niewoli, należy specjalnie silnie podkreślić wpływ życia duchowego na utrzymanie bytu narodowego, obszerniejsze zaś opracowanie zjawisk życia gospodarczego, społecznego i zagadnień ustrojowych na tle europejskiem ma dać młodzieży zrozumienie współczesnej rzeczywistości.

Ze względów wychowawczych należy podkreślić wyraźną rolę w walce o utrzymanie i odzyskanie niepodległości oraz w organizowaniu polskiej siły zbrojnej silnych indywidualności, jak Kościuszko, Dąbrowski, ks. Józef Poniatowski, Łukasiński, J. Piłsudski.

W szkołach, do których uczęszcza młodzież mniejszości narodowych słowiańskich i litewskiej, należy uwzględnić ważniejsze fakty

z przeszłości politycznej, gospodarczej i kulturalnej tych mniejszości narodowych. Szczególnie podkreślić należy zgubny wpływ upadku Państwa Polskiego na rozwój własnego życia kulturalnego tych mniejszości oraz ich udział w walkach o niepodległość Polski, której sprawę uważały za wspólną.

Punkty wyjścia dla powyższych rozwinięć programu stanowią przedewszystkiem następujące tematy: rządy władców światłego absolutyzmu w Austrji i Rosji. Polska za Sasów, rozbiory Polski, Aleksander I i sprawa polska, Królestwo Polskie, powstanie listopadowe, znaczenie wiosny ludów, powstanie styczniowe, ziemie polskie w ostatnich 50 latach niewoli.

Uczniowie winni zdobyć orjentowanie się w dziesiątkach lat i zapamiętać następujące daty: 1772 (pierwszy rozbiór Polski), 1789 (wybuch rewolucji francuskiej), 1791 (Konstytucja 3-go Maja), 1793 (drugi rozbiór Polski), 1794 (powstanie Kościuszki), 1795 (trzeci rozbiór Polski), 1796 (Legjony Polskie), 1807 (Księstwo Warszawskie), 1812 (wyprawa na Moskwę), 1815 (Kongres Wiedeński), 1830/31 (powstanie listopadowe), 1848 (wiosna ludów), 1863 (powstanie styczniowe), 1870 (wojna francusko-niemiecka), 1905 (rewolucja w Królestwie), 1914 (wbuch wojny światowej i utworzenie Legjonów).

W klasie III pożądane jest, o ile czas pozwoli, przeczytanie z uczniami krótkich wyjątków z następujących źródeł: z pism Stanisława Konarskiego, z Ustaw Komisji Edukacji Narodowej, z Deklaracji Praw Człowieka i Obywatela, z Konstytucji 3 Maja, Uniwersału Połanieckiego, odezwy Dąbrowskiego z 1796 roku, z rozkazów Napoleona, z pism Staszica, Kołłątaja, Mochnackiego, z Manifestu Towarzystwa Demokratycznego z 1836 r., z Manifestu Rządu Narodowego z 22 stycznia 1863, z pism Piłsudskiego z lat 1892—1905.

KLASA IV.

3 godziny tygodniowo w drugiem półroczu.

MATERJAŁ NAUCZANIA.

1. *Dzieje odzyskania niepodległości Polski na tle wojny światowej.*

Wybuch wojny światowej, państwa centralne i koalicja, znaczenie sprawy polskiej. Józef Piłsudski i polski czyn zbrojny. Legjony. Rozwój sprawy polskiej i „orjentacje polityczne“ w związku z przebiegiem wydarzeń wojennych. Polska Organizacja Wojskowa. Wystąpienie Stanów Zjednoczonych i 13 punkt Wilsona. Upadek caratu i pokój brzeski. Przewrót bolszewicki w Rosji. Rewolucja w Niemczech. Formacje wojskowe polskie. 11 listopada 1918 r.

2. *Położenie polityczne i gospodarcze Polski w świecie.*

Traktat wersalski, sprawa polska w traktacie wersalskim. Traktat o mniejszościach narodowych. Wolne m. Gdańsk, Liga Narodów. Walka zbrojna o granice państwa i traktaty. Współczesna sytuacja polityczna i gospodarcza na terenie międzynarodowym. Polska w Lidze Narodów. System gospodarczy w Rosji i stosunki polsko-rosyjskie. Rewizjonizm i hitleryzm w Niemczech — współczesne stosunki polsko-niemieckie. Stosunki Polski z innymi sąsiadami i ze sprzymierzeńcami. Faszyzm włoski. Światowe kwestje polityczne i gospodarcze (Anglja, Japonja, Stany Zjednoczone i t. d.). Kryzys światowy.

3. *Ustrój polityczny i społeczno-gospodarczy Polski Odrodzonej.*

Ustrój państwa od 11 listopada 1918 r., mała konstytucja, konstytucja 17 marca 1921 r., późniejsze zmiany w konstytucji po maju 1926 r.

Sposób wyboru i władza Prezydenta. Dotychczasowi Prezydenci Rzeczypospolitej. Współudział obywateli w rządzeniu państwem: rola sejmu i senatu. Rząd i jego zadania: reprezentacja Polski wobec świata, obrona Państwa, troska o bezpieczeństwo, zdrowie i mienie obywateli, opieka społeczna, administrowanie państwem, staranie o dobrobyt w państwie i opieka nad oświatą, wychowaniem i kultem religijnym obywateli. Obowiązki obywateli: służba wojskowa, podatki, praca w samorządzie.

4. *Kultura Polski współczesnej.*

Ustrój szkolny w Polsce, szkoły ogólnokształcące i zawodowe, szkoły wyższe. Instytuty naukowe, bibljoteki, archiwa i muzea. Instytucje oświatowe. Literatura i sztuka współczesnej Polski.

WYNIKI NAUCZANIA.

W ramach, zakreślonych przez materjał nauczania: znajomość dziejów odzyskania niepodległości oraz faktów podstawowych dla współczesnego życia Polski i świata z dziedziny politycznej, gospodarczej, ustrojowej i kulturalnej; umiejętność określenia przynależności zjawiska

historycznego do poszczególnych lat w okresie od roku 1914 do chwili dzisiejszej; świadomość obowiązków i znajomość praw obywatela Państwa Polskiego.

UWAGI.

Materjał historyczny w kursie tej klasy obejmuje okres od 1914 roku do „chwili dzisiejszej", narasta zatem z dnia na dzień. Nauczyciel winien więc wprowadzać wiadomości o najnowszych doniosłych wydarzeniach. Pierwszem ogniwem programu jest przedstawienie dziejów odzyskania niepodległości na tle wojny światowej. Przyczyny wojny światowej, przyczyny powodzenia i triumfu idei niepodległości w latach wojny, przyczyny i okoliczności wypadków ostatniej doby stanowią tematy, które winny być z młodzieżą IV-ej klasy gimnazjum rozważone w genetyczny sposób.

Metodyczne traktowanie materjału winno być uzależnione od jego jakości. Dział polityczny należy ilustrować lekturą artykułów objektywnych, o charakterze sprawozdawczym, wybranych z czasopism i pisarzy politycznych. Dział ustrojowy i wiedzy o państwie należy oprzeć o lekturę konstytucji oraz najbardziej zasadniczych i dostępnych uczniom wyjątków z ustaw. Dział kultury współczesnej winien być związany z nauką polskiego i rozbudowany przez odpowiednio dobraną lekturę. Materjał, zawarty w dziale trzecim, powinny stanowić konkretne wiadomości z zakresu urządzeń ustrojowych i instytucyj publicznych, ujęte w sposób oddziaływający wychowawczo na młodzież i wywołujący w niej chęć do konkretnej rzetelnej pracy obywatelskiej dla dobra Państwa.

Materjał z najnowszych dziejów Polski winien być silnie związany z materjałem klas poprzednich i stanowić jego nadbudowę, w związku z każdem ważniejszem zagadnieniem.

Działy 3 i 4 materjału nauczania winny być opracowane w nawiązaniu do stosunków lokalnych środowiska.

Rozwinięcie lokalne winno opierać się na obserwacji zjawisk życia współczesnego: politycznego, społecznego, gospodarczego, kulturalnego w środowisku; rozwinięcie regjonalne na charakterystyce cech regjonalnych miejscowych i cech regjonów innych.

W szkołach, do których uczęszcza młodzież mniejszości narodowych słowiańskich i litewskiej, należy podkreślić warunki rozwoju ich własnej kultury w ramach państwowości polskiej, zwłaszcza w związku z następującemi tematami: sprawa polska w traktacie Wersalskim, traktat o mniejszościach narodowych, stosunki Polski z sąsiadami, Konstytucja z 17. III. 1921, rząd i jego zadania, obowiązki i prawa obywatela.

Wycieczki historyczne winny być organizowane w tej klasie w ścisłem porozumieniu z polonistą, nauczycielem geografji i zajęć praktycznych. Winny obejmować: zwiedzanie miejsc pamiętnych z wydarzeń politycznych lat 1914—1921 (miejsca walk, mogiły, krzyże, pomniki); zwiedzanie instytucyj publicznych w środowisku; zwie-

dzanie ośrodków pracy kulturalnej w środowisku (szkoły, bibljoteki, muzea, archiwa, teatry, świetlice i t. d.). Praca autopsyjna w terenie winna stanowić nadbudowę nad zjawiskami, poznanemi poprzednio w kursie szkoły powszechnej i trzech lat gimnazjum.

Uczniowie winni dokładnie orjentować się w chronologji wydarzeń ostatnich dziesiątków lat. Następujących dat należy wymagać: 6. VIII. 1914 (marsz Kadrówki), 1915—1916 (walki Legjonów), 1917 (lipiec — przełom przysięgowy i aresztowanie Piłsudskiego), 11. XI. 1918 (odzyskanie niepodległości), 1919 (Traktat Wersalski), 1920/21 (wojna polsko-rosyjska), 1921 (Konstytucja 17. III), 1923 (zatwierdzenie granic wschodnich), 1926 (przewrót majowy).

Cały kurs tej klasy jest wybitnie aktualny, należy jednak ciągle odwoływać się i nawiązywać do dawniej uzyskanych wiadomości historycznych i konstruować z uczniami podbudowę historyczną dla zjawisk współczesnych w życiu polskiem.

UWAGI DO CAŁOŚCI PROGRAMU.

CELE NAUCZANIA.

Nauka historji w gimnazjum winna w systematycznym kursie, którego podstawą jest historja Polski, dać młodzieży znajomość dziejów Polski oraz ważniejszych wydarzeń z dziejów powszechnych w takim doborze, by poznany materjał historyczny dał realną podstawę dla zrozumienia dzisiejszego życia polskiego. Przy szerszem i głębszem potraktowaniu nowoczesności, przy wysuwaniu na plan pierwszy tych zagadnień z przeszłości, które wiążą się z teraźniejszością, winno poznanie przejawów życia dawnych pokoleń we wszystkich jego dziedzinach (politycznej, ustrojowej, społeczno-gospodarczej i kulturalnej) dać młodzieży zrozumienie obowiązków względem Państwa Polskiego i ludzkości.

Przez wydobycie z dziejów momentów pozytywnych, podkreślających rozkwit państwowości polskiej, kształtować się winno u młodzieży uczucie miłości Ojczyzny i przywiązanie do Państwa, silne poczucie dumy z przynależności do niego oraz szacunek dla jego tradycyj.

Nauka historji winna umocnić w młodzieży wiarę w ideały i nauczyć żyć dla nich i walczyć o nie. Ukazywanie młodzieży wartości czynu winno pobudzić żywo jej własną aktywność obywatelską. Nadto winna młodzież wyrobić w sobie poszanowanie dla pracy indywidualnej i zbiorowej całej ludzkości i jej dorobku kulturalnego oraz poczucie obowiązków względem niej w oparciu o silnie wyrobione uczucia humanitarne.

Wiadomości o przeszłości i kulturze mniejszości narodowych winny wzbudzić w młodzieży polskiej zainteresowanie się kulturą mniejszości i poszanowanie dla niej oraz wzbudzić w niej zrozumienie potrzeby obywatelskiego współżycia z mniejszościami w ramach życia państwowego. Młodzież zaś mniejszości narodowej winna na podstawie poznania własnej przeszłości w związku z dziejami Polski wynieść ze szkoły zżycie się z kulturą polską i szacunek dla niej. Podkreślenie momentów czynnego i pozytywnego udziału mniejszości w państwowem życiu Polski winno wzmocnić w niej poczucie przynależności państwowej i odpowiedzialności obywatelskiej względem Państwa.

Nauczanie historji w gimnazjum winno zmierzać stopniowo do wytworzenia pojęć podstawowych dla zrozumienia zjawisk życia w rozwoju dziejowym oraz zaznajomić młodzież z najważniejszemi formami, w których kształtowało się na przestrzeni dziejów życie ludzkie indywidualne i zbiorowe. Na tej podstawie oraz przez systematyczne poznawanie dziejów i wykazywanie związków między różnemi dziedzinami życia winna młodzież uzyskać stopniowe przygotowanie do historycznego ujmowania faktów.

KONSTRUKCJA I UJMOWANIE MATERJAŁU.

Układ materjału nauczania zapewnia zwiększanie się z roku na rok możliwości dokładnego zapoznania się z pragmatycznem ujęciem dziejów i przygotowuje wdrożenie do genetycznego pojmowania ich na wyższym stopniu nauczania. Stopniowanie trudności umożliwia zacieśnianie się ram chronologicznych, które obejmują w następujących po sobie klasach coraz krótsze okresy czasu (kl. I tysiące lat, kl. II około 700 lat, kl. III około 200 lat, kl. IV lat kilkadziesiąt). Osią centralną nauczania jest historja Państwa Polskiego z ominięciem jej w kursie klasy I, gdzie jednak doboru materjału dokonano także pod kątem potrzeb współczesności polskiej.

Kurs każdej klasy stanowi pewną odrębną metodyczną całość, gdyż w związku z podwyższeniem się poziomu zmienia się sposób ujmowania materjału. W kursie klasy I są to jeszcze obrazy, barwne i plastyczne. W kursie klasy II stopniowo przechodzi się od „obrazów“ do „zagadnień“. Potrzebę takiego przejścia dyktuje konieczność dania kursu dziejów ojczystych, trudniejszego i bardziej pogłębionego niż w szkole powszechnej. W ciągu więc całego roku obok dawnych „obrazów“ coraz częściej występują do rozważenia, przemyślenia i przedyskutowania „kwestje“ i „zagadnienia“. W kursie klasy III nauczanie opiera się już wyraźnie o te „zagadnienia“, wybrane harmonijnie dla dziejów Polski i powszechnych. W kursie klasy IV występują już zagadnienia w powiązaniu genetycznem. W ten sposób z roku na rok stopniuje się trudności w ujmowaniu materjału, co wiąże się z podobnem stopniowaniem w grupowaniu tegoż materjału.

CZYNNIK LOKALNY I REGJONALNY W NAUCZANIU.

Uwzględnienie czynnika lokalnego stanowi rozszerzenie i uzupełnienie programu zasadniczego, a zarazem charakteryzuje metodę nauczania. Materjał nauczania w klasie pierwszej nie pozwala na szersze uwzględnienie czynnika lokalnego. W kursie klasy drugiej natomiast należy wprowadzić czynnik lokalny w dwojakim zakresie: jako zaznajamianie uczniów z zabytkami przeszłości z okresu od X do końca XVII wieku, o ile się znajdują na danym terenie oraz jako nawiązanie ważniejszych momentów z dziejów danej miejscowości z odpowiednim punktem programu. Materjał kursu klasy III stwarza możliwości silniejszego niż poprzednio uwzględnienia historji lokalnej z powodu istnienia większej ilości zabytków z ostatnich 200 lat oraz większej ilości materjału historycznego. Tak rozumiana historja lokalna winna budzić w młodzieży świadomość ścisłego związku poszczególnych środowisk z całością państwa. Czynnik lokalny w kursie klasy IV-ej wystąpi jako obserwacja przejawów życia politycznego, społeczno-gospodarczego i kulturalnego w środowisku.

Poznawanie cech regjonalnych własnego regjonu winno następować stopniowo w miarę rozszerzania wiadomości z dziejów Polski w kursie klasy drugiej, trzeciej i czwartej. W kursie klasy III przy omawianiu dziejów XIX i XX wieku należy nawiązać do zagadnień regjonalnych (lub dotyczących dzielnicy historycznej, czy mniejszości narodowej) w wiekach wcześniejszych i uplastycznić zagadnienie systemem regresywnym. Tak np. w szkołach śląskich przy omawianiu rozwoju wielkiego przemysłu i kopalni węglowych w końcu XIX wieku i związaniu tego z historją kopalń śląskich można powrócić do dziejów politycznych Śląska od X do XIX wieku i przypomnieć je w najogólniejszych zarysach. Podobnie w szkołach wołyńskich przy omawianiu losów Wołynia pod koniec XIX wieku podkreślić należy udział Wołynia w walkach o niepodległość i dzieje Wołynia od czasu złączenia go z Litwą i od czasu Unji Lubelskiej i t. p. W ten sposób różne problemy stopniowo oświetlane znajdą syntetyczne związanie w kursie klasy IV-ej.

Licząc się z tem, że uczniowie pochodzić mogą z różnych regjonów i mogą być różnej narodowości, należy w nauczaniu historji doprowadzić do zrozumienia, że wartości dorobku kulturalnego poszczególnych regjonów i narodowości nie są elementami, które rywalizują ze sobą i nawzajem się zwalczają, lecz przeciwnie, że winny one współdziałać w wytwarzaniu wspólnej kultury Państwa Polskiego.

Dzieje mniejszości narodowych są uwzględnione w ogólnym programie historji. Na poszczególnych terenach należy silniej rozbudować odpowiednie tematy, zwłaszcza dotyczące narodowości słowiańskich oraz litewskiej i ich udziału w życiu Państwa Polskiego.

AKTULIZACJA.

Uwspółcześnienie winno nastąpić przez wysuwanie na plan pierwszy tych zagadnień z przeszłości, które wiążą się z teraźniejszością. Przy aktualizowaniu należy pamiętać o konieczności uzupełnienia porównań, dawa-

nych przez młodzież, wiadomościami z teraźniejszości, których młodzież nie posiada oraz o przenoszeniu faktów z przeszłości na mapę współczesnej Polski. Należy także unikać anachronizmów, powierzchowności i mechanicznego kojarzenia nazw, pamiętając o tem, że pomostem, wiążącym przeszłość z teraźniejszością, winien być nie termin, lecz treść omawianych pojęć. Aktualizacja winna zatem być rzeczową i zmierzać do tego, by uczniowie samorzutnie tworzyli potrzebne skojarzenia. Pod koniec kursu historji w gimnazjum aktualizacja przybrać może formę regresywnych i progresywnych zestawień faktów historycznych.

ROLA PODRĘCZNIKA, LEKTURY I ŹRÓDEŁ.

Nauczyciel powinien wskazać uczniom sposób korzystania z podręcznika. Podręcznik odegrać może różnolitą rolę w zależności od form nauczania, jakie nauczyciel stosuje, w każdym jednak razie nauczyciel nie może uczyć historji bez pomocy podręcznika. Podręcznik może stanowić nietylko środek utrwalenia w domu wiadomości, nabytych w szkole, ale także punkt wyjścia w przerabianiu w szkole nowego materjału przy zastosowaniu odpowiednich form nauczania. Poza podręcznikiem źródłem wiadomości ucznia będą obok objaśnień nauczyciela, mapy, ilustracje, wycieczki oraz wydawnictwa pomocnicze. Lektura opowiadań, szkiców i łatwych monografij historycznych winna być zalecana uczniom dla uzupełnienia i pogłębienia wiadomości. W doborze jej winien nauczyciel uwzględniać wszystkie dziedziny historji, nietylko polityczną, lecz przedewszystkiem kulturalną oraz wskazywać młodzieży tylko te opracowania, które w sposób barwny, plastyczny i interesujący młodzież dają obrazy życia minionych wieków. Lektura ta zjawić się powinna już w kursie klasy I, jako nadobowiązkowa. W kursie klasy II, III i IV każdy uczeń winien obowiązkowo przeczytać w ciągu roku jedną krótką i łatwą monografję historyczną i zdać z niej ustnie sprawę w zwięzły sposób. Poza tem winien nauczyciel wskazywać lekturę nadobowiązkową.

Czytanie źródeł, wskazanych w programie, winno w każdym razie wiązać się ściśle z zasadniczemi tematami programu.

UŻYWANIE MAP.

Mapa znajdować się powinna na wszystkich lekcjach historji. Za podstawę nauki służyć powinna mapa fizyczna, uzupełniana przez mapy historyczne, przedewszystkiem przez mapę przekrojową, ewentualnie rozwojową. Atlas historyczny winien być stałą pomocą w lekcji. W związku z wybranemi zagadnieniami, jak np. kampanje napoleońskie, powstanie listopadowe i t. d., posługiwać się można prostemi plamami i szkicami.

W kursie klasy I należy liczyć się z tem, że elementarną geografję Europy, Afryki i Azji opanowali już uczniowie w szkole powszechnej, można więc od nich wymagać umiejętności orjentowania się w mapie starożytnego Wschodu i Europy, w szczególności Grecji i Rzymu. Należy zwracać baczną uwagę na wpływ warunków geograficznych na życie gospodarcze, społeczne i polityczne starożytności.

W kursie klasy II mapa coraz częściej powinna być używana nietylko jako ilustracja (umiejscowienie faktów), ale także w ramach programu jako materjał do wniosków politycznych, gospodarczych, społecznych. Poza mapą i atlasami stosować można szkice odręczne, wyobrażające np. plan bitwy, plan wsi, plan miasta (np. średniowiecznego Krakowa i t. p.).

W klasie III w związku z dziejami Stanów Zjednoczonych, dziejami emigracji polskiej oraz charakterystyką polityki wielkich mocarstw przed wojną należy posługiwać się mapą obu półkul. Można wiązać te wiadomości z historją Anglji w XIX w. Kurs ten będzie ściśle odpowiadał kursowi geografji w gimnazjum. Podobnie jak w klasie II, należy używać mapy jako materjału do wniosków politycznych, gospodarczych, społecznych.

W klasie IV winna być podstawą lekcji mapa Polski współczesnej; uzupełnieniem jej będzie współczesna mapa polityczna Europy i świata. Mapa powinna być trakto-

wana jako materjał do wniosków politycznych, gospodarczych, społecznych. Poza mapą i atlasami można stosować pokazywanie planów bitew (np. sierpień 1920 r.), planów miast i t. d.

UŻYWANIE ILUSTRACYJ.

Ilustracje, używane w gimnazjum (bez względu na to, jakiego są typu pod względem technicznym: tablice, obrazki, pocztówki, przeźrocza i t. d.), podzielić można na trzy rodzaje: a) reprodukcje zabytków, b) naukowe rekonstrukcje rysunkowe zabytków, c) rekonstrukcje i obrazy artystyczne.

Przy posługiwaniu się pierwszą grupą ilustracyj należy omówić stan zniszczenia zabytków, miejsca, gdzie się znajdują (t. j. czy zostały przeniesione, czy też fotografja przedstawia ruiny lub zabytek na miejscu ich historycznego powstania), jednem słowem należy dać charakterystykę objektu, przy drugim rodzaju — rekonstrukcji naukowej — stwierdzić należy, na jakich podstawach autor rekonstrukcji ją wykonał, przy rekonstrukcji i obrazie fantastycznym zaznaczyć trzeba stopień ich prawdopodobieństwa. Nauczyciel winien pamiętać, że w nauczaniu nie można tych trzech rodzajów ilustracyj stosować jednakowo. Najlepiej byłoby, gdyby każda lekcja historji była ilustrowana; z powodu jednak braku obfitości tablic ściennych, a więc konieczności posługiwania się latarnią projekcyjną lub epidiaskopem, można czasem wyodrębniać te lekcje.

W związku z różnicą materjału i poziomu w poszczególnych klasach występują również różnice w traktowaniu ilustracyj.

W kursie klasy I trzeba z konieczności posługiwać się w dużej mierze materjałem ilustracyjnym egzotycznym (co do treści) i obcym oraz głównie rekonstrukcjami. Ilustracja musi stać się w tej klasie podstawą do bardzo wielu lekcyj historji starożytnej; Egipt, Mezopotamja, Fenicja, Persja, Grecja, Rzym, Arabowie — każda z kultur tych organizmów państwowych winna być przedstawiona dzieciom zapomocą jak najliczniejszych ilustracyj.

W kursie klasy II i III rozporządzamy zabytkami i materjałem dostępniejszym. Możemy w terenie odnaleźć ślady zabytków (patrz ustęp o wycieczkach historycznych), możemy posługiwać się bogatszym materjałem ilustracyjnym polskim i to zarówno w pierwszej kategorji ilustracyj (rzeźby, pomniki i t. d.), jak w naukowych rekonstrukcjach. Wszędzie, gdzie można, należy posługiwać się fotografją zabytku polskiego, jako dostępniejszego. Specjalną uwagę należy poświęcić ilustracjom tych zabytków sztuki, które dają podstawy dla nauki o stylach.

W kursie klasy IV należy uwzględniać ilustracje w szerokim zakresie. Istniejący bogaty materjał ilustracyjny do wielkiej wojny i walk legjonowych stanowi poważne źródło. Poza tem nadają się tu ilustracje typu etnograficznego dla zapoznania się z regjonalnemi cechami kultury. Dalszy typ ilustracyj winny stanowić fotografje ośrodków pracy kulturalnej i społecznej, jak przedszkola, ogródki dla dzieci, szpitale i t. d. Tego typu ilustracje winny być naturalnem uzupełnieniem wycieczek. Dalszą grupę ilustracyj stanowić mogą fotografje i filmy propagandowe L. O. P. P., Ligi Morskiej, K. O. P.-u i t. p. Tablice statystyczne, wykresy i grafikony należy stosować bardzo ostrożnie i z odpowiedniemi wyjaśnieniami.

WYCIECZKI HISTORYCZNE.

Wycieczki historyczne, organizowane dla zbadania zabytków historycznych miejscowości, w której się szkoła znajduje, lub najbliższej okolicy, są spełnieniem postulatów, dotyczących czynnika lokalnego w nauczaniu historji (patrz wyżej). Organizowane dla zapoznania się z dalszemi okolicami są zastosowaniem naturalnem metody poglądowej i stanowią ważne uzupełnienie lekcyj. Najważniejsze szlaki wycieczek historycznych wiodą: do Krakowa i w Tatry, do Warszawy, do Gniezna i Poznania, do Lwowa, do Wilna, na Śląsk, nad morze.

Zarówno w dalszych, jak i bliższych wycieczkach należy rozróżnić trzy zasadnicze tematy i do nich dostosowywać układ i metodę wycieczki. Pierwszy typ to wy-

cieczki, mające za cel obejrzenia zabytku kulturalnego, np. kościoła, zamku, pomnika, lub zbioru zabytków i t. d. (muzeum); drugi typ to zwiedzenie miejsca pamiętnego z wydarzeń politycznych np. pola bitwy, miejsca zjazdu, narad i t. d.; trzeci typ stanowi wycieczka o temacie społecznym, której celem jest porównanie poznanych z przeszłości obyczajów, form pracy i gospodarki ze współczesnemi (co jest ważne dla historji regjonu i czynników obywatelskich w nauczaniu historji). W szeregu wycieczek te trzy tematy mogą łączyć się ze sobą.

Bez uwzględnienia wycieczek historycznych nie można logicznie i celowo przeprowadzić zasad poglądowości i uwzględnić czynnika lokalnego i regjonalnego w nauczaniu historji. W każdej miejscowości i w każdej szkole można organizować wycieczki, posiadające wartość w nauczaniu historji.

Na poziomie gimnazjum wycieczki mogą obejmować trudniejsze i bardziej skomplikowane problemy, niż w szkole powszechnej i zawierać więcej materjału poznawczego (np. ten sam kościół, który był przedmiotem poznawczym na wycieczce historycznej w kursie V oddziału, może być w kursie gimnazjum poznany i opisany dokładniej pod względem stylu architektonicznego).

Wycieczki historyczne winny posiadać w zależności od klasy w coraz szerszych rozmiarach charakter społeczno-gospodarczy, nietylko polityczny i kulturalny.

NAZWY I DATY W NAUCE HISTORJI.

W uwagach do poszczególnych klas wyliczono daty, konieczne do zapamiętania. Nauczyciel winien ograniczać swe wymagania w zakresie chronologji, natomiast ściśle egzekwować znajomość dat, wskazanych w programie. Daty te bowiem zostały tak dobrane, iż stwarzają możność konstrukcji perspektywicznej w dziejach. Stopniowanie trudności zjawia się z roku na rok przy narastaniu materjału chronologicznego, przy uwypuklaniu się najpierw stuleci (I i II klasa), potem ćwierćwieczy (klasa III), wreszcie lat, a czasem nawet i miesięcy (klasa IV).

Ilość nazw i nazwisk winna być ograniczona. Należy unikać wszelkiego wyliczania i podawać te tylko nazwy i nazwiska, z któremi trzeba i można skojarzyć większą ilość wiadomości.

KORELACJA NAUKI HISTORJI Z INNEMI PRZEDMIOTAMI NAUCZANIA.

Związki między nauką historji i nauką języka polskiego są na poziomie gimnazjum jak najściślejsze. Wiedza historyczna uczniów w zakresie dziejów kultury zostaje plastycznie i szczegółowo rozbudowana w nauce języka polskiego. Zjawiska takie, jak obyczaje, zabawy, stroje, broń, narzędzia i t. p., znajdą oświetlenie w odpowiednio dobranych ustępach z lektury języka polskiego. Ze względu na to nauczyciel historji winien pracować w ścisłem porozumieniu z polonistą. Kurs historji winien systematycznie wyprzedzać pod względem chronologicznym kurs języka polskiego. W kursie klasy IV-ej polonista pomaga historykowi wydatnie w zaznajomieniu młodzieży z obrazami kultury Polski współczesnej.

Ponieważ już na poziomie I klasy gimnazjum treścią czytanek łacińskich jest życie starożytnych Greków i Rzymian, więc już w tej klasie nauka historji pozostaje w ścisłym związku z nauką łaciny. Historja daje podbudowę dla nauki języka łacińskiego przez historję Grecji, w drugiem zaś półroczu klasy I zaczyna się jednocześnie kurs historji Rzymu i nauka łaciny. W kursie klas następnych (II, III i IV) nauka łaciny daje rozbudowę rzeczową materjału historycznego klasy I oraz jego pogłębienie i uzupełnienie.

Z nauką języków obcych może współpracować nauka historji dopiero w klasie III i IV, odtwarzając życie i kulturę społeczeństw obcych.

Nauka historji w klasie I oprzeć się może na wiadomościach z geografji Europy, Azji i Afryki, zdobytych w kursie szkoły powszechnej. W kursie klasy II i III może być już mowa o ścisłej współpracy obu przedmiotów, ponieważ młodzież opanowała już w kursie klasy I geografję Polski i zdobywa jednocześnie dokładniejsze

poznanie geografji Europy i świata. W kursie klasy IV-ej nauka geografji gospodarczo-politycznej Polski ma ścisły związek z kursem historji, a do pewnego stopnia stanowi z nią całość, wzajemnie się uzupełniającą. Wiąże też naukę historji z geografją sprawa mapy, która na lekcjach obu przedmiotów odgrywa wybitną rolę. Plany wycieczek szkolnych winny być wspólnie układane przez nauczyciela historji i geografji.

DRUKOWANE JAKO RĘKOPIS.

MINISTERSTWO WYZNAŃ RELIGIJNYCH I OŚWIECENIA PUBLICZNEGO

PROGRAM NAUKI
W GIMNAZJACH PAŃSTWOWYCH

GEOGRAFJA
(P R O J E K T)

LWÓW — 1933
PAŃSTWOWE WYDAWNICTWO KSIĄŻEK SZKOLNYCH
UL. KURKOWA 21

DRUK. J. ŻYDACZEWSKIEGO, LWÓW, UL. LEONA SAPIEHY 77. TELEFON Nr. 4-96

GEOGRAFJA.

KLASA I.

3 godziny tygodniowo.

MATERJAŁ NAUCZANIA.

GEOGRAFJA POLSKI.

Elementy geografji Polski.

Położenie Polski, siatka geograficzna, granice, obszar Polski.

Przewodnie formy terenowe i ich symbole na mapie szkolnej i topograficznej. Zarys rzeźby ziem polskich. Podział na krainy.

Zwięzły przegląd zmian krajobrazowych w epokach geologicznych na ziemiach Polski. Główne cechy klimatu morskiego, lądowego i górskiego w Polsce. Przegląd sieci rzecznej. Główne kopaliny, źródła mineralne oraz typowe gleby z uwzględnieniem ich wartości użytkowej. Osobliwości świata zwierzęcego i roślinnego.

Pierwotny krajobraz i osadnictwo na ziemiach Polski. Naturalne drogi wodne i lądowe: kanały, drogi bite, koleje, linje lotnicze; znaczenie dróg dla człowieka. Położenie wsi i miast w zależności od form terenu.

Skład narodowościowy, wyznaniowy oraz zawody ludności, gęstość zaludnienia.

Podział administracyjny Polski (na województwa).

Polacy poza granicami Polski.

Krainy naturalne Polski.

Karpaty: Karpaty Zachodnie i Wschodnie: charakterystyka form terenowych i gleb, rola kotlin i dolin w życiu

mieszkańców gór; przyczyny różnic w zaludnieniu Karpat Zachodnich a Wschodnich; bogactwa naturalne Karpat i ich wyzyskanie; zajęcia ludności; sztuka ludowa na Huculszczyźnie; obronność granicy południowej.

Tatry: czynniki krajobrazu; strefy roślinne; Park Narodowy; górale podhalańscy; życie pasterskie w Tatrach; turystyka.

Niziny Podkarpackie: krajobraz nizinny; puszcze nadwiślańskie; główne drogi w obrębie nizin.

Śląsk: węgiel jako główne źródło energji; przemysł zagłębia węglowego, jego znaczenie dla Polski; krajobraz górniczo-przemysłowy jako rezultat pracy człowieka.

Pasmo Krakowsko-Wieluńskie: krajobraz krasowy, zamki obronne na grzbiecie Jurajskim (Wawel, Jasna Góra i t. p.).

Wyżyna Kielecko-Sandomierska: Góry Świętokrzyskie, krajobraz gór średnich; bogactwa kopalne; przemysł; krajobraz loessowy, znaczenie loessu dla rolnictwa.

Wyżyna Lubelska i Roztocze: krajobrazy, przejście do Podola; warunki, sprzyjające rozwojowi rolnictwa.

Podole: przykład wyżyny o budowie płytowej, krajobraz podolski, step, jary; loess, czarnoziem, zwycięska walka człowieka ze stepem; szlaki komunikacyjne, miejscowości historyczne; stosunki narodowościowe.

Wołyń: przeciwieństwa geograficzne południa i północy; szlaki komunikacyjne, stan rolnictwa; stosunki narodowościowe.

Polesie: kraina lasów, bagien i piasków; prace meljoracyjne; warunki kulturalnego życia mieszkańców.

Wileńszczyzna: wpływ zlodowacenia na krajobraz, pojezierza; gospodarka rolna; uprawa lnu; stosunki narodowościowe.

Podlasie: wzniesienie podlaskie, jego znaczenie dla drożności; Puszcza Białowieska.

Mazowsze: krajobraz, basen warszawski i jego konsekwencje antropogeograficzne; Warszawa; okręgi przemysłowe; stan rolnictwa; Mazury.

Nizina Wielkopolska: kolebka Państwa Polskiego; rozwój kultury materjalnej, krajobraz kulturalny, stan rolnictwa i przemysłu spożywczego; Kujawy — czarnoziem kujawski, cukrownictwo.

Pomorze i Bałtyk: krajobraz jezierny; dolina Wisły jako naturalna droga do morza i jej znaczenie dla Państwa; wyzyskanie sił wodnych; Kaszubi. Typy wybrzeży; właściwości wód Bałtyku; znaczenie komunikacyjne morza; rola gospodarcza wybrzeża polskiego; magistrala węglowa; Gdynia: obraz portu, flota polska; Gdańsk.

WYNIKI NAUCZANIA.

W zakresie materjału nauczania:

znajomość Polski pod względem: terenu, nawodnienia, typów krajobrazowych, stosunków ludnościowych, i gospodarczych;

znajomość najważniejszych miast, dróg komunikacyjnych, bogactw naturalnych i głównych potrzeb kraju;

umiejętność czytania i rozumienia elementów mapy szkolnej i topograficznej.

UWAGI.

Przy opracowywaniu „Elementów geografji Polski" należy przedewszystkiem doprowadzić stan klasy do możliwie jednakowego poziomu pod względem wiedzy i sprawności. Pogłębienie opracowania „Elementów" pozwoli następnie na uwzględnienie większej samodzielności ucznia w opracowaniu geografji regjonalnej krain w tej klasie, zapewni normalny tok pracy i w klasach następnych, ponadto stworzy podstawy do bardziej ekonomicznego wyzyskania godzin szkolnych.

W drugiej części materjału nauczania („Krainy naturalne Polski") podano charakterystyczne tematy zagadnień, które winny być uzupełnione i rozszerzone odpowiednim materjałem kartograficznym, statystycznym, ilustracyjnym i lekturą. Na podstawie wiadomości z pierwszej części kursu i na podstawie nowego materjału należy dążyć do stworzenia geograficznego obrazu danej krainy przez wyprowadzenie związków, zachodzących między zjawiskami fizjografji i antropogeografji. Na czoło jednak wysunąć należy zagadnienia antropogeograficzne, podkreślając przy każdej nadarzającej się sposobności osiągnięte już zdobycze w różnych dziedzinach życia po odzyskaniu niepodległości. W związku z tem pożądane jest omawianie projektów prac, któreby można pokonać w przyszłości.

Przy końcu kursu wskazane jest zebranie zdobytych wiadomości przez skupianie ich dokoła istotnych zagadnień geograficznych, jak: obronność granic, drożność, współżycie poszczególnych krain oraz możliwości ich gospodarczego rozwoju i t. p. Umożliwi to uczniowi zdobycie na tym poziomie ogólnego poglądu na całość życia ziem Rzeczypospolitej.

Należy położyć duży nacisk na obserwację zjawisk w najbliższej okolicy, poznawanej w czasie wycieczek, podczas których uczniowie zaznajomią się z mapą topograficzną i wyćwiczą się w praktycznem jej używaniu. Tu nastąpi stwierdzenie rzeczywistych faktów i poznanie sposobów ich symbolicznego przedstawienia na mapie. Przy końcu roku pożądana jest kilkudniowa wycieczka całej klasy do dalszej, a odmiennej krainy.

KLASA II.

2 godziny tygodniowo.

MATERJAŁ NAUCZANIA.

GEOGRAFJA EUROPY.

Wiadomości ogólne.

Czynniki, które wpłynęły na dzisiejsze znaczenie Europy w świecie: środkowość położenia, bogactwo ukształtowania poziomego i pionowego, uprzywilejowanie klimatyczne, drożność sieci rzecznej; bogactwo stref roślinnych, bogactwa mineralne, zróżnicowanie rasowe i kulturalne ludności, gęstość zaludnienia. Typy państw ze względu na położenie.

Geografja szczegółowa.

Niemcy. Przejściowość krainy. Różnorodność ukształtowania powierzchni, konsekwencje antropogeograficzne. Ludność, właściwości rasowe. Porównanie z Polską. Rozmieszczenie okręgów przemysłowych i rolniczych. Stan techniki. Prusy Wschodnie. Polacy w Niemczech.

Czechosłowacja. Krainy geograficzne. Ludność. Gospodarczo-polityczne i kulturalne stosunki z Polską. Śląsk Cieszyński.

Rumunja. Przeciwieństwa fizjograficzne, bogactwa naturalne. Stosunki z Polską. Znaczenie bramy czarnomorskiej. Morze Czarne.

Z. S. R. R. Położenie kontynentalne. Płyty, góry graniczne. Strefy roślinne i gleby. Kraj rolniczo-leśny. Dążenie do planowej gospodarki, próby uprzemysłowienia, reforma rolna. Stosunki społeczno-gospodarcze i poli-

tyczne. Polacy w Związku Sowieckim. Rzut oka na część azjatycką Z. S. R. R. Rola Związku w gospodarce świata.

Kraje Nadbałtyckie. Bałtyk — północne morze śródziemne. Litwa, Łotwa, Estonja: budowa płytowa; ludność, jej pochodzenie; gospodarka; ruch tranzytowy. Stosunki gospodarczo-polityczne z Polską.

Półwysep Skandynawski (Szwecja, Norwegja, Finlandja). Tarcza Bałtycka i góry Kaledońskie — prastare zręby Europy. Zlodowacenie. Wybrzeże fiordowe, prąd Zatokowy. Bogactwa leśne i górnicze. Współczesne tradycje żeglarsko-odkrywcze (Nansen, Amundsen, André, Sven Hedin, Nordenskjöld).

Półwysep Jutlandzki (Danja). Położenie ryglowe. Kraj rolniczo-hodowlany. Ruch spółdzielczy. Przemysł spożywczy. Polacy w Danji.

Wielka Brytanja. Źródła potęgi Imperjum Brytyjskiego. Anglja jako kolebka i ognisko wielkiego przemysłu i handlu. Szkicowy obraz świata kolonjalnego (dominjalnego) Anglji.

Holandja. Krajobraz holenderski wynikiem uporczywej walki człowieka z przyrodą. Stosunki gospodarcze.

Belgja. Przejściowość krainy, bogactwa górnicze, wpływ tych czynników na życie gospodarczo-polityczne.

Francja. Położenie pomostowe. Basen Paryski i Masyw Centralny jako przykłady typowych form terenowych i ich konsekwencje antropogeograficzne. Spójność komunikacyjna poszczególnych krain. Kontrasty w dziedzinach klimatycznych i w świecie roślinnym. Ludność. Wpływ pracowitości i oszczędności na rozwój stosunków gospodarczych. Stosunki wzajemne między Francją a Polską.

Kraje Alpejskie. Alpy jako łańcuch górski; lodowce; odrębności klimatyczne i florystyczne. Alpy — pogranicze wielkich mocarstw i kolebka wolnych ludów. Szwajcarja: współżycie różnych narodowości w jednem państwie; stosunki gospodarcze; turystyka; znaczenie Szwajcarji w życiu międzynarodowem. Austrja: węzeł głównych dróg europejskich (Wiedeń).

Nizina Pannońska (Węgry). Charakter stepowy niziny; kraj rolniczo-hodowlany.

Kraje Śródziemnomorskie. Morze Śródziemne, klasyczny przykład mórz śródziemnych; znaczenie Morza Śródziemnego. Klimat i roślinność śródziemnomorska.

Półwysep Pirenejski. (Hiszpanja i Portugalja), jako kraina przejściowa między Europą a Afryką; skupienie życia na wybrzeżach.

Półwysep Apeniński (Włochy). Lombardja jako przykład niziny akumulacyjnej. Krajobraz apeniński, zjawiska wulkaniczne. Elektryfikacja kraju. Znaczenie centralnego położenia półwyspu. Gospodarczo-polityczne zagadnienia współczesnych Włoch.

Półwysep Bałkański (Jugosławja, Bułgarja, Grecja, Turcja). Fizjograficzny i kulturalny pomost między Azją a Europą. Znaczenie Konstantynopola i cieśnin czarnomorskich. Różnorodność morfologiczna, klimatyczna i etniczna półwyspu. Zawiły splot zagadnień gospodarczo-politycznych. Stosunki Jugosławji i Bułgarji z Polską. Rzut oka na część azjatycką Turcji.

WYNIKI NAUCZANIA.

W zakresie materjału nauczania:

znajomość ogólnego obrazu rzeźby Europy, sieci rzecznej, czterech głównych obszarów klimatycznych, stref roślinnych i typowych krajobrazów;

znajomość rozmieszczenia ludności, różnic narodowościowych, wyznaniowych; znajomość głównych cech charakterystycznych ważniejszych państw oraz ich stosunków gospodarczych z Polską;

znajomość położenia i znaczenia najważniejszych miast w Europie;

umiejętność wysnuwania prostych wniosków geograficznych na podstawie map szkolnych Europy.

UWAGI.

Przy sposobności opracowywania ogólnych wiadomości o Europie należy przypomnieć terminy, związane z ukształtowaniem pionowem i poziomem oraz siecią rzeczną. Omawianie klimatu nie powinno być traktowane zbyt szeroko; wystarczy należycie scharakteryzować główne typy klimatu europejskiego, jak: klimat kontynentalny, oceaniczny, śródziemnomorski, górski. Wiadomości ogólne ułatwią

w znacznej mierze zrozumienie uzależnienia od siebie poszczególnych krain czy też państw nietylko pod względem gospodarczym lub politycznym, lecz także i w zależności od ogólnych czynników przyrodzonych, w których tkwią warunki przyszłego ich rozwoju. Pomostowość położenia krain, wielkie drogi naturalne, przynależność do danej dziedziny klimatycznej i t. p. mogą dopiero być wyjaśnione na tle ogólnej znajomości tych rysów Europy. W związku z tem pożądane jest stworzenie przez zespół klasowy atlasu szkolnego Europy na mapach konturowych, ilustrujących rozmieszczenie poszczególnych elementów: mapa nizin, łańcuchów górskich, rzek i połączeń kanałowych, dróg, kopalin, gleby, gałęzi przemysłu, ludności miejskiej i t. d. Odwoływanie się do tych map ułatwi charakterystykę regjonów geograficznych.

Opracowanie poszczególnych krain powinno dążyć bez tradycyjnej monotonnej systematyczności do wydobycia właściwego oblicza danego kraju, przez położenie nacisku na cechy dominujące. Zagadnienia antropogeograficzne, a zwłaszcza gospodarcze, należy potraktować obszerniej; zagadnienia fizjograficzne omawiać tylko w związku z ich wpływem na stosunki ludzkie. Nie należy zaniedbywać porównań omawianych zjawisk, czy stosunków z analogicznemi w Polsce, lecz podkreślać wzajemne wpływy.

Ważną rolę winna odegrać odpowiednia lektura.

Jakkolwiek tematem pracy w tej klasie jest geografja Europy, to jednak należy przy sposobności pogłębiać i utrwalać wiadomości o Polsce.

Wycieczka kilkudniowa przypomni geografję Polski i umiejętność praktycznego posługiwania się mapą topograficzną.

KLASA III.

2 godziny tygodniowo.

MATERJAŁ NAUCZANIA.

KRAJE I MORZA POZAEUROPEJSKIE.

Elementy geografji ogólnej.

Zasadnicze wiadomości o kształcie, wymiarach i ruchach ziemi, ziemia we wszechświecie. Siatki Merkatora i Mollweide'go. Przewodnie rysy rzeźby powierzchni ziemi, ruchy skorupy ziemskiej. Klimat: właściwości atmosfery, temperatura, ciśnienie, wiatry, opady; schemat cyrkulacji atmosferycznej; prądy morskie i ich wpływ na klimat; strefy klimatyczne oraz czynniki geograficzne, komplikujące tę strefowość. Przegląd najbardziej typowych dzie-

dzin biogeograficznych świata. Rzut oka na rozszerzanie się horyzontu geograficznego ludzkości w ciągu wieków.

Geografja szczegółowa krajów pozaeuropejskich.

Afryka. Przegląd ogólny: układ symetryczny, jako cecha zasadnicza klimatu i stref biogeograficznych Afryki; ojczyzna murzynów; podział polityczny Afryki.

Śródziemnomorskie krainy Afryki. Podział terytorjalny wybrzeża, stosunki gospodarcze i kulturalne i konflikty mocarstwowe (Francja, Włochy, Anglja).

Egipt. Wylewy Nilu i ich przyczyny. Dziejowe znaczenie Egiptu dla kultury. Delta Nilu — największe skupienie ludzkie Afryki. Plantacje surowców roślinnych. Rola kanału Sueskiego i wpływy angielskie.

Sahara. Przykład pustyni, charakterystyka krajobrazu pustynnego. Pas pustyń na kuli ziemskiej.

Afryka Południowa. Warunki klimatyczne, umożliwiające osiedlenie się rasy białej. Formacje roślinne i hodowla zwierząt domowych. Bogactwa naturalne. Polityka kolonjalna Anglji w Afryce (Cap-Cairo).

Azja. Przegląd ogólny: różnorodność w budowie poziomej i pionowej; dziedziny klimatyczne i biogeograficzne; odrębności krain z ich zróżnicowaniem antropogeograficznem; Azja jako kolebka ras, kultur, religij i wielkich ruchów ludzkości; wielkie szlaki komunikacyjne; wpływy europejskie w Azji.

Azja sowiecka: krajobrazy niziny Turańskiej i Syberji; bogactwa naturalne; kolej transsyberyjska. Podróżnicy, badacze i zesłańcy polscy na Syberji.

Japonja: położenie wyspiarskie; krajobraz, wulkanizm; charakter kultury japońskiej i proces europeizacji; przeludnienie i stosunki gospodarcze jako podstawa potęgi i ekspansji politycznej Japonji.

Chiny: krajobrazy Chin właściwych i obszarów zależnych; kultura chińska; typ kraju przeludnionego; trudności gospodarcze i polityczne; produkcja roślinna i hodowlana. Stosunki handlowe z Europą.

Archipelag Malajski: zjawisko wulkaniczne; roślinność i świat zwierzęcy; Jawa — przykład organizacji gospodarki europejskiej w strefie gorącej; badacze polscy.

Indje: krainy geograficzne; mieszanina ludów i religij; charakterystyczne cechy kultury hinduskiej; bogactwa naturalne; wpływy europejskie.

Rzut oka na niezależne państwa Azji zachodniej.

Ameryka. Przegląd ogólny: południkowy układ krain geograficznych; charakter wybrzeży zachodnich i wschodnich; różnice klimatyczne, wpływ prądów morskich; ludność tubylcza; historja odkryć i kolonizacyj.

Kanada: kraina lasów (myślistwo), pól (pszenica), jezior; rozwój życia gospodarczego. Polacy w Kanadzie.

Stany Zjednoczone: różnorodność terenowa i klimatyczna krain; ośrodki przemysłowe i rolnicze; właściwości amerykańskiej cywilizacji i jej wpływy w świecie; Polacy w Stanach Zjednoczonych.

Rzut oka na kraje Ameryki Środkowej. Kanał Panamski.

Brazylja: wyżyna Brazylijska, nizina Amazonki; gospodarka plantacyjna; Polacy w Brazylji.

Peru: krajobraz górski i nizinny, warunki życia, możliwości gospodarcze i kolonizacyjne.

Argentyna: kraj hodowlano-rolniczy. Polacy w Argentynie.

Rzut oka na pozostałe państwa.

Australja. Charakter kontynentu; osobliwości świata zwierzęcego i roślinnego; gospodarka hodowlana; prace meljoracyjne; stosunki społeczne i polityczne. Nowa Zelandja. Świat wyspiarski Oceanji.

Kraje polarne, wyprawy odkrywcze.

Przegląd wielkich dróg komunikacyjnych świata. Wędrówka surowców i towarów. Ośrodki najgęstszego zaludnienia. Aktualne zagadnienia gospodarczo-polityczne świata.

WYNIKI NAUCZANIA.

W zakresie materjału nauczania:

znajomość przewodnich rysów rzeźby kontynentów, wielkich dziedzin klimatycznych i typowych krajobrazów świata;

znajomość rozmieszczenia ludności (gęstość zaludnienia, rasy, stopnie kultury);

znajomość rozmieszczenia ośrodków produkcji głównych surowców, głównych dróg handlowych i kolonij;

umiejętność wysnuwania prostych wniosków geograficznych na podstawie mapy szkolnej świata.

UWAGI.

Elementy geografji ogólnej należy w tej klasie opracować szczegółowiej na początku kursu, ponieważ znajomość ich jest niezbędna dla rozumienia odmiennych warunków przyrodzonych w różnych szerokościach geograficznych. Na dział ten należy przeznaczyć około dwóch miesięcy, przyczem rozważanie zjawisk klimatycznych nie powinno zająć więcej niż 3 tygodnie.

Wiadomości o rozszerzaniu się horyzontu geograficznego w ciągu wieków należy ująć zwięźle, usuwając drobne szczegóły i nazwiska i dążąc do ukazania tylko wielkich okresów odkrywczych (świat Homera, Kolumba, Cooka).

Przegląd ogólny każdego kontynentu należy ujmować dość obszernie, ułatwi to bowiem szczegółowy przegląd krain. Mając gruntowniejszą podbudowę dla zjawisk, wspólnych większym obszarom, będzie można przy krainach zająć się poznaniem tylko ich charakterystycznych odrębności.

Ważne zjawiska, występujące po raz pierwszy na terenie omawianego kraju (np. bawełna w Egipcie, pustynie w Afryce i t. d.), można rozpatrywać na tle całego świata, nie krępując się podziałem materjału nauczania na kontynenty. Zwróci to uwagę ucznia na istnienie podobnych warunków w innych krajach i pozwoli na wyzyskanie zainteresowania, wywołanego pierwszem wrażeniem, dla poznania zjawiska w całej pełni jego rozprzestrzenienia na powierzchni ziemi; usunie się również przez to mozaikowość wiadomości, związanych z jedną krainą.

„Rzut oka na kraje“ należy ograniczyć do krótkich wzmianek.

Ilustracje graficzne rozmieszczenia poszczególnych zjawisk na oddzielnych mapach konturowych świata doprowadzą do stworzenia przez zespoły klasowe atlasu szkolnego dla całego świata, podobnie, jak w klasie II-giej dla Europy.

Zebranie wiadomości po opracowaniu kontynentów, należy ująć w formie tylko najważniejszych, ogólnych zagadnień geograficznych, które wymienia materjał nauczania.

Podobnie, jak w klasie II-giej, wskazane jest odbycie jednej dalszej wycieczki.

KLASA IV.

Pierwsze półrocze 3 godziny tygodniowo.

MATERJAŁ NAUCZANIA.

GEOGRAFJA GOSPODARCZA POLSKI.

Obszar i położenie. Położenie Polski w Europie. Granice naturalne i sztuczne.

Krótkie powtórzenie wiadomości o strukturze fizycznej Polski: układ pionowy, budowa geologiczna, gleby, klimat, hydrografja.

Ludność. Przegląd mapy etnograficznej i wyznaniowej Polski. Spisy ludności. Gęstość zaludnienia. Podział ludności według zawodów. Emigracja trwała i sezonowa. Podział administracyjny Polski.

Rolnictwo. Wpływ czynników fizycznych na użytkowanie ziemi. Meljoracja. Reforma rolna. Komasacja. Rozmieszczenie i wydajność produkcji roślinnej i zwierzęcej. Najważniejsze gałęzie przemysłu rolnego. Izby rolnicze.

Lasy. Ich rozmieszczenie. Stan gospodarki leśnej i przemysłu drzewnego.

Przemysł. Własne surowce przemysłowe. Przywóz surowców. Źródła energji: węgiel kamienny, ropa naftowa, gazy ziemne, siła wód płynących. Wielkie ośrodki przemysłowe. Przemysł rękodzielniczy, Izby rzemieślnicze.

Komunikacja. Drogi lądowe i ich rozwój. Obecny stan i gęstość dróg bitych. Ruch samochodowy. Główne magistrale kolejowe. Rozbudowa kolei po roku 1918. Rzeki żeglowne i spławne; warunki żeglowności, regulacja rzek, kanały. Komunikacja morska: ujście Wisły — Gdańsk, Gdynia. Znaczenie komunikacyjne wybrzeża polskiego. Polska flota handlowa. Komunikacja powietrzna.

Handel. Jarmarki, targi międzynarodowe, giełdy; syndykaty i związki handlowe i przemysłowe, Izby przemysłowo-handlowe. Handel zagraniczny: główne towary wywozu i przywozu, drogi handlu zagranicznego, bilans handlowy. Znaczenie oszczędności. Stanowisko gospodarcze Polski w świecie.

WYNIKI NAUCZANIA.

W zakresie materjału nauczania:

znajomość najważniejszych danych statystycznych, dotyczących: liczby ludności, gęstość zaludnienia, składu procentowego narodowości;

znajomość rozmieszczenia głównych produktów rolnych i mineralnych. Znajomość głównych ośrodków przemysłowych;

znajomość głównych dróg komunikacyjnych;

ogólna znajomość stosunków handlowych Polski z zagranicą. Znaczenie Gdyni i Gdańska.

Elementarna orjentacja w stanowisku gospodarczem Polski w świecie.

Umiejętność posługiwania się prostemi zestawieniami statystycznemi.

UWAGI.

Wprowadzenie ucznia w świat nowych dla niego pojęć i skomplikowanych zagadnień życia gospodarczego wymaga poznania i zbliżenia się do przejawów tego życia przedewszystkiem na terenie najbliższego regjonu. Dużą rolę mogą tu odegrać wycieczki, które zaznajomią ucznia z typami gospodarki rolnej (folwark), z lasem jako terenem gospodarki leśnej (leśniczówka), z techniką produkcji przemysłowej (warsztaty rękodzielnicze i fabryki). Wiadomości, zdobyte na podstawie bezpośredniej obserwacji, naświetlą realniej całość zagadnienia, rozważanego bardziej teoretycznie na lekcjach. Jedna dłuższa wycieczka do odrębnego przemysłowego okręgu pokaże związek i zależność gospodarki od warunków naturalnych regjonu.

Niemniej ważne, jak wycieczki, jest wprowadzenie w umiejętne posługiwanie się danemi statystycznemi i w związku z tem odczytywanie wykresów, ilustrujących zmiany, zachodzące w życiu gospodarczem.

Aby uczeń poznał nietylko faktyczny stan gospodarki, lecz również rozumiał możliwości rozwoju, należy go wdrażać do zestawiania map fizycznych z mapami gospodarczemi i wydobywania na tej podstawie zależności, od których w dużej mierze zależy przyszły rozwój gospodarczy Państwa.

Rzeczowe artykuły gospodarcze czasopism winny stać się od czasu do czasu przedmiotem rozważań i dyskusyj podczas godzin lekcyjnych. Aktualizacja ta zbliży jeszcze bardziej młodzież do omawianych zagadnień i wzbudzi jej zainteresowanie. Wystrzegać się jednak należy zbyt pośpiesznych uogólnień.

Poznane zagadnienia życia gospodarczego Polski stale powinny

być porównywane z podobnemi zagadnieniami innych państw tak, by każde zagadnienie Polski uczeń ujrzał w skali światowej, co zbliży też do rozumienia stosunków politycznych.

Nie należy pomijać milczeniem pewnych niedociągnięć i braków naszego życia gospodarczego, przeciwnie ukazać je we właściwem świetle, by obudzić w ten sposób czujność obywatelską i wolę czynu.

UWAGI DO CAŁOŚCI PROGRAMU.

CELE NAUCZANIA GEOGRAFJI I ICH REALIZACJA.

Celem nauczania geografji w gimnazjum jest zdobycie wiadomości o warunkach geograficznych życia człowieka na ziemi oraz o ich regjonalnem rozmieszczeniu.

Wiadomości z geografji ogólnej umożliwią zrozumienie wzajemnego związku między różnemi zjawiskami fizyko i biogeograficznemi oraz między regjonalnemi zespołami tych zjawisk i życiem człowieka. Zdobywszy doświadczenie na środowisku najbliższem (Polska), stosuje je uczeń do obszarów coraz dalszych, oceniając te obszary według kryterjów już przyswojonych. Zarówno momenty praktyczne, jak wychowawcze, jak wreszcie możliwości techniczne, każą zapoznać się najdokładniej z geografją własnego kraju. Na tle ogólnej znajomości ziemi wraca uczeń do nauki o Polsce, zdobywając wiadomości, potrzebne dla przyszłego obywatela. Odpowiednie pogłębienie i ugruntowanie wiedzy geograficznej na tym stopniu jest możliwe tylko przy zupełnem opanowaniu najważniejszego instrumentu geograficznego, jakim jest mapa.

Poznanie odkryć i podróży geograficznych ma w ucznia wpoić cześć dla wysiłków woli ludzkiej, podjętych w celu zdobycia wiedzy o ziemi. Geografja kuli ziemskiej oddziała wychowawczo na ucznia, ukazując mu wartość zwycięstwa człowieka w walce z przyrodą, liczne materjalne więzy, łączące ludzkość w jedną całość, a na tem tle uczeń oceni należycie rolę swego Państwa, Polski.

POLSKA I JEJ KULTURA W NAUCZANIU GEOGRAFJI.

Geografja, jako przedmiot nauczania, odgrywa z natury swej bardzo ważną rolę w realizacji przewodniej idei programu, którą jest Polska i jej kultura. Nauka o Polsce, ziemi, jej bogactwach, krajobrazie, życiu, obyczajach i pracy ludności obejmuje dwa lata nauki szkolnej (klasa I i IV), co stanowi więcej niż połowę czasu, przeznaczonego na naukę geografji w gimnazjum.

Jednakże i w pozostałych klasach, w których uczy się geografji Europy i świata, Polska nie przestaje być przedmiotem rozważań. Wymaga tego podstawowa zasada pedagogiczna, by rzeczy nieznane sprowadzać do znanych, do których uczeń przywykł, które rozumie. Dlatego też porównywanie nowych faktów ze znanemi analogicznemi z terenu Rzeczypospolitej pogłębi bezsprzecznie znajomość jednych i drugich. Przy opracowywaniu np. gęstości zaludnienia w danym kraju nasunie się konieczność porównania jej ze średnią gęstością w całej Polsce, lub też w jednem z poszczególnych województw. Niema prawie państwa w Europie i na świecie, któreby nie było związane czy to stosunkiem gospodarczej natury, czy więzami kulturalnemi z Polską. Emigracja nasza, rozsiana po całym globie, prace naukowe naszych podróżników i badaczy, którym wiele zawdzięcza obca nauka (Beniowski, Dybowski, Czerski, Sieroszewski, Bronisław Piłsudski, Grąbczewski, Domeyko, Rogoziński, Strzelecki, Raciborski, Siedlecki i wielu innych), dostarczą dużo sposobności do poznania udziału Polski w dorobku cywilizacji ogólnoludzkiej.

Omawianie krajobrazów kulturalnych zbliży ucznia do aktualnych, współczesnych potrzeb własnego kraju, ukaże wysiłek woli i pracy człowieka, przeobrażający powierzchnię ziemi, zabezpieczający dobrobyt.

Omawiając kraje Europy i pozaeuropejskie, geograf będzie dążył do wyrobienia w młodzieży świadomego poczucia, iż w służbie dla Państwa powinna wysiłek swego życia skierować ku utrwaleniu i rozwijaniu materjalnej i duchowej kultury Polski, pracą, pomysłami i wynalazkami nietylko podnosić stan kultury rodzimej, lecz promieniowaniem ich poza granice wzbogacać kulturę świata.

ZAGADNIENIA Z GEOGRAFJI OGÓLNEJ.

Program nie wprowadza osobnego kursu geografji ogólnej, natomiast wybrane zagadnienia rozmieszcza w poszczególnych klasach, licząc się ze stopniem rozwoju umysłowego młodzieży, z zasadą korelacji z innemi przedmiotami oraz z potrzebami bieżącego materjału nauczania geografji szczegółowej.

W pierwszym roku nauczania uczeń powtórzy i uzupełni wiadomości, które zdobył w szkole powszechnej, odnoszące się głównie do rozumienia mapy i swobodnego posługiwania się nią. Będzie to więc powtórzenie konstrukcji siatki geograficznej, przedstawiania rzeźby terenu rysunkiem poziomicowym (warstwicowym) oraz pogłębienie znajomości symboliki kartograficznej zarówno na mapie szkolnej, jak i topograficznej. Ta ostatnia stanie się coraz częstszem narzędziem poznawczem w ręku ucznia, jest bowiem zasadniczym materjałem źródłowym, dostarczającym konkretnej wiedzy geograficznej.

Z pośród zagadnień fizjograficznych, w celu zrozumienia rozmieszczenia naszych bogactw mineralnych, źródeł leczniczych, gleb i t. d., już na tym poziomie nie można pominąć elementarnych wiadomości z dziedziny geologji, które należy zamknąć w krótkim cyklu opisów, popartych odpowiedniemi pokazami i prostemi demonstracjami. Przygodnie, w miarę nasuwających się potrzeb, w latach następnych wiadomości te będą stopniowo rozszerzane i pogłębiane.

Podobnie należy postępować z opracowywaniem klimatu. W pierwszym roku nauczania pozna uczeń sposób wykonywania prostych pomiarów meteorologicznych, odnoszących się do temperatury, opadów, zachmurzenia, siły i kierunku wiatru i t. p. i zaznajomi się z istnieniem służby meteorologicznej (P. I. M.) w Polsce.

W klasie II-ej przy geografji Europy zostanie omówiony dokładniej wpływ oceanu na klimat, co stworzy podstawy do rozumowego ujęcia różnic klimatu oceanicznego i lądowego. Natomiast w klasie trzeciej zagadnienia klimatyczne winny być opracowane obszerniej.

Zjawiska fizyczne, jak wulkanizm, trzesienie ziemi, ruchy wody morskiej i działalność wód lądowych, praca

niszcząca i twórcza wiatru, zjawiska, związane ze zlodowaceniem i t. p., będą mogły być omówione przy krainach, gdzie jest widoczne ich dominujące znaczenie, lub gdzie występują w sposób klasyczny.

Ogólne zagadnienia antropogeografji wymagają również podobnego stopniowania w ciągu całego kursu geografji w gimnazjum. Przedewszystkiem należy starać się uwypuklić związek, istniejący między terenem, a osadnictwem człowieka. Już w pierwszej klasie należy wyprowadzić związki, które zachodzą między temi elementami, stwierdzić je w terenie drogą obserwacji w czasie wycieczek oraz sprawdzić podczas szeregu ćwiczeń na mapach topograficznych. Zagadnienia ogólne geografji człowieka, o charakterze gospodarczym, znajdą obszerne traktowanie w trzeciej klasie, gdzie ogólny przegląd warunków, rozpatrywanych na całym świecie globalnie, ułatwi ich zrozumienie. W czwartej klasie zaś w związku z geografją gospodarczą Polski będą one sprawdzone na terenie najbliższej okolicy, względnie Polski i nabiorą życiowego i praktycznego znaczenia.

GEOGRAFJA SZCZEGÓŁOWA.

Ucząc geografji szczegółowej (regjonalnej), nie należy gromadzić zbyt dużo wszelakiego rodzaju wiadomości, dążyć do encyklopedycznego ujęcia, trzeba raczej dokonać wyboru pewnych tylko momentów, zasadniczo rozstrzygających o obliczu rozpatrywanego kraju. Należy przeto stosować daleko idącą selekcję wiadomości, kładąc nacisk na umiejętne ich powiązanie. Ze względu na niezwykle obszerny materjał, którym dysponuje geografja, nie można potraktować go równomiernie w każdej krainie. Pewne braki, jakie przy tem powstaną, uczeń może z łatwością uzupełnić przy pomocy odpowiedniej lektury. Stąd wynika, że program geografji szczegółowej, mimo dość sugestywnego charakteru w układzie materjału, nie sprzeciwia się zasadzie elastyczności, dając szerokie pole inicjatywie nauczyciela, zarówno w kierunku rozszerzenia jak i skrócenia materjału, co będzie zależeć od czasu, aktualności zagadnień i t. p.

Ujmując rzeczywistość, należy pamiętać, że jej stan

obecny posiada charakter zjawiskowy, zmienny, żywy. Każde zjawisko, wyjęte z całokształtu życia, na które uczeń patrzy, lub które poznaje przy pomocy opisu czy mapy, jest konsekwencją przeobrażenia i wpływa na przeobrażenie dalsze w swem otoczeniu. Żadne zjawisko nie jest izolowane i nie może występować w nauczaniu jako niezależne, istniejące samo w sobie. Stale okazywać te związki, wpływy, zależności jest istotnem zadaniem geografji szczegółowej.

Poniżej podaje się przykład rozwinięcia materjału nauczania w zakresie tematu: Wielka Brytanja.

Wielka Brytania. 1) Źródła potęgi Imperjum Brytyjskiego: wyspiarskie położenie Anglji; bogate rozczłonkowanie wybrzeży; żeglowność rzek; klimat oceaniczny; bogactwa naturalne; właściwości rasowe; gęstość zaludnienia. 2) Anglja jako kolebka i ognisko wielkiego przemysłu i handlu; rozpowszechnienie hodowli owiec; pierwszy warsztat przędzalniczy; pierwszy mechaniczny warsztat tkacki; pierwsza maszyna parowa; pierwsza kolej i t. d.; import surowców i żywności; eksport towarów i węgla; Londyn, ośrodek handlowy świata. 3) Szkicowy obraz świata kolonjalnego (dominjalnego), zabezpieczenie strategicznych punktów na wielkich drogach świata; przegląd kolonij i dominjów.

W przykładzie rozwinięcia uwydatniono stosunki gospodarczo-polityczne, grupując je dokoła kilku głównych zagadnień, podanych przez program.

STOSUNEK FIZJOGRAFJI DO ANTROPOGEOGRAFJI.

Program wyraźnie akcentuje momenty antropogeograficzne, ograniczając opracowanie zagadnień fizjograficznych do minimum, niezbędnie potrzebnego dla zrozumienia wzajemnych związków. Możliwie pełne i jasne zrozumienie stosunków ludzkich winno znaleźć dostateczną podbudowę w znajomości praw przyrody. By nie poprzestać na gołosłownem podaniu np. gęstości zaludnienia w poszczególnych krainach Polski, Europy, czy świata, trzeba odpowiednio uzasadnić takie a nie inne nasilenie rozważanego zjawiska; przyczyn należy szukać w warunkach naturalnych (gleby, bogactwa mineralne, wa-

runki klimatyczne i t. p.), które skupiły w różnych miejscach ludność, ułatwiając jej walkę o byt. Podobnie słabe zaludnienie w lasach równikowych lub pustyniach może być uzasadnione tylko warunkami klimatycznemi tych obszarów.

Z powyższego wynika, że rozważanie zjawisk natury fizycznej jest tylko środkiem do zrozumienia zawiłych problemów życia ludzkiego.

WYCIECZKI.

Wycieczki są zasadniczem źródłem, dostarczającem przeżyć i wiadomości geograficznych. Umożliwiają one szczegółowe obserwacje w terenie, a jednocześnie pozwalają objąć zespół zjawisk krajobrazu, odczuć jego charakter, piękno i tętno życia. Wycieczki mogą być: krótkie (dwugodzinne) dla opracowania jednego, wybranego zagadnienia; półdniowe w celu poznania ograniczonego terenu; wielodniowe, podczas których można objąć najważniejsze zagadnienia wybranego regjonu.

Wycieczki krótkie przynoszą korzyść jedynie wtedy, gdy szkoła znajduje się w sprzyjających warunkach terenowych. Tematem tych wycieczek mogą być: czytanie mapy w terenie, zbadanie szybkości prądu rzeki i kierunku nurtu, stwierdzenie skutków erozji, badanie rodzaju gleby i jej wpływu na roślinność, stwierdzenie charakteru zagrody i t. p.

W roku szkolnym należy urządzić około 5 półdniowych wycieczek, rozkładając je (możliwie w godzinach popołudniowych w dniach przedświątecznych) równomiernie na miesiące jesienne i wiosenne. Wycieczki te zaznajomią młodzież stopniowo przedewszystkiem z najbliższą okolicą i pogłębią znajomość mapy topograficznej. W warunkach, nie sprzyjających urządzaniu wycieczek krótkich, wycieczki półdniowe powinny przejąć ich rolę.

Wycieczki dłuższe (jedno lub kilkudniowe) posiadają szczególną wartość pod względem wychowawczym i dydaktycznym. Jeśli mają one przynieść należyte wyniki, muszą być troskliwie zawczasu przygotowane pod względem organizacyjnym i rzeczowym.

Przygotowanie organizacyjne winno polegać na po-

dziale klasy na mniejsze grupy z wyznaczeniem w obrębie każdej grupy poszczególnym uczniom odrębnych zajęć administracyjnych, jak np. opieki nad porządkiem, noclegiem, jedzeniem i t. p. Rzeczowe przygotowanie powinno objąć uprzednią pracę młodzieży nad tematami, z któremi się spotka w czasie drogi (teren, roślinność, historyczne pamiątki, zabytki, rodzaje techniki fabrycznej i t. d.). Dobra organizacja wycieczki ma niezaprzeczone wychowawcze znaczenie, uprzednie zaś przygotowanie naukowe przyczyni się do osiągnięcia poważniejszych wyników dydaktycznych. Nawet w trudnych warunkach należy dążyć do zorganizowania jednej dłuższej wycieczki w każdej klasie co roku.

Zdobycze wycieczek dłuższych powinny być po ich ukończeniu utrwalone w sprawozdaniach, zbiorach i t. p.

ĆWICZENIA GEOGRAFICZNE.

W nauczaniu geografji trzeba wystrzegać się werbalizmu (gołosłowności), a starać się rozwinąć samodzielność i krytycyzm ucznia. W tym celu poza licznemi obserwacjami podczas wycieczek, pokazów, doświadczeń, pomiarów meteorologicznych, w czasie wyświetlania obrazów i t. p. należy stosować ćwiczenia. Można wśród nich rozróżnić cztery grupy.

Ćwiczenia terenoznawcze powinny być rozmieszczone w ciągu całego kursu. Do najprostszych ćwiczeń należą: oznaczanie kierunków busolą, sporządzenie prostego planu w terenie, pomiar wysokości pochyłościomierzem i aneroidem, pomiar odległości niedostępnego punktu, oznaczanie szerokości i długości geograficznej (w III klasie).

Ćwiczenia na konturach. Ćwiczenia te ważne są nietylko ze względu na rozwój samodzielności ucznia, ale są również konieczne dla wyrobienia umiejętności czytania mapy. Rozumienie mapy pogłębi się znacznie, gdy uczeń zrozumie konstrukcję siatki. Dla Polski i Europy najbardziej celowemi są zwykłe, proste siatki szkolne, dla mapy zaś całego świata należałoby zaznajomić ucznia z elementami siatki Mollweidego i Merkatora. Po zrozumieniu konstrukcji siatki należy posługiwać się konturami, na których uczniowie notować będą podczas lekcji zdobywane wiadomości.

Na siatkach i gotowych konturach mogą być przeprowadzone następujące ćwiczenia już w kl. I: wykreślenie granic Polski, pomiar ich długości z porównaniem pomiarów, wykonanych na mapie szkolnej, ewentualnie przeglądowej. Podział Polski na krainy można wyprowadzić przy pomocy rysowania t. zw. „map zatapiań".

Poza tem pożytecznem jest wrysowywanie na kontury zjawisk klimatycznych, działów wodnych, rozmieszczenia kopalin, gleb, pomników przyrody, lasów, wreszcie stosunków ludnościowych jak: osadnictwo, gęstość zaludnienia, główne drogi, okręgi przemysłowe, produkcja rolnicza i t. p.

Ćwiczenia w czytaniu mapy. Odmiennym typem ćwiczeń geograficznych będą ćwiczenia, polegające na czytaniu map szkolnych i topograficznych. Przykładem w kl. I mogą być: analiza położenia terenowego wsi i miast, kształtów osiedli, przebiegu dróg, rozmieszczenia lasów, przewodnich form terenowych i t. p. Podobne ćwiczenia dadzą się oczywiście przeprowadzić i w następnych klasach, odnośnie do państw Europy i krajów pozaeuropejskich. Ponadto na mapach szkolnych i topograficznych pożądane jest wykonanie następujących ćwiczeń: pomiar długości rzek, obliczanie spadku rzeki, profile terenowe i t. p.

Wykresy. Uwypuklą one trudno zrozumiałą wymowę liczb klimatycznych, czy gospodarczych i pozwolą przedstawić dynamikę zjawisk oraz wdrożą do korzystania ze źródeł statystycznych. Wykresy powinny być wymierne, łatwe w konstrukcji i czytaniu (najprostsze wykresy prostokątne).

Wszystkie ćwiczenia geograficzne powinny być wykonywane na lekcjach szkolnych pod kierunkiem nauczyciela. Niedopuszczalne jest zadawanie ćwiczeń do domu. W ćwiczeniach nie należy dążyć do precyzji w wykonaniu.

SAMODZIELNE OPRACOWYWANIE WYBRANYCH ZAGADNIEŃ.

Cenną formą nauczania jest również opracowywanie wybranych zagadnień przez uczniów. Wyrabiają one w znacznym stopniu samodzielność, uczą poszukiwania i odpowiedniego opracowywania potrzebnego materjału,

uczą konstrukcji, planowej pracy. Opracowywania te nie powinny być zbyt obszerne, gdyż wtedy zanadto męczą ucznia oraz uniemożliwiają wygłoszenie ich w ciągu krótkiego czasu. Powinny zawierać poza krótką dyspozycją fakty konkretne, z których wynikałyby nowe, ciekawe wnioski, nadające się jako przedmiot dyskusji dla całej klasy.

Przykładem tematów mogą być następujące: w klasie I: projekt rozbudowy sieci kanałów, projekt rozbudowy sieci kolejowej (np. rząd proponuje wybudowanie 4000 km. linij kolejowych w ciągu 10 lat — jakby je poprowadzić i dlaczego), parki natury (gdzieby jeszcze powinny powstać nowe) i t. p.; w klasie II połączenia kolejowe Polski z sąsiadami (jakie jeszcze należałoby zaprojektować ze względów gospodarczych, strategicznych i kulturalnych), projekt wycieczki po portach bałtyckich, Francji południowej, Słowiańszczyźnie i t. p.; w klasie III: skąd i jakie przychodzą do Polski surowce, polscy podróżnicy i odkrywcy, projekt podróży najkrótszą drogą dookoła świata do najciekawszych krain świata i t. p.; w klasie IV: projekt wystawy produktów wywożonych i przywożonych, projekt regjonalnej wystawy gospodarczej; projekt ulepszenia komunikacji w powiecie i t. p.

LEKTURA.

W nauczaniu geografji należy wyzyskać zainteresowanie młodzieży nadobowiązkową lekturą podróżniczą i geograficzną. Szkoła powinna dostarczyć odpowiednich książek, któremi dysponowałby nauczyciel-geograf. Pozwoli to korzystać z nich zarówno podczas lekcji dla odczytania odpowiedniego fragmentu lub pokazania odpowiedniej ilustracji, mapy i t. p., jak również wypożyczać uczniom, jako domową lekturę uzupełniającą, do opracowywania wybranych zagadnień lub klasowych, zbiorowych wypracowań. Wielkie znaczenie posiada bibljoteka, złożona z tanich niewielkich książeczek, z których każda przedstawia jedno zagadnienie w sposób bardziej wyczerpujący, niżby to mógł zrobić nauczyciel podczas lekcji. Do tego celu nadają się zwłaszcza prace popularne, zaopatrzone w liczne ilustracje i mapy. Książeczki takie

winno się gromadzić w większej liczbie egzemplarzy (do 15), tak, by jednocześnie np. w ciągu jednego tygodnia cała klasa mogła zaznajomić się z tym samym tematem — „aktualnym“ ze względu na opracowywanie go podczas godzin lekcyjnych. Podobne zadanie spełnić mogą zbiory wycinków z czasopism, oświetlające aktualne przejawy życia gospodarczo-politycznego.

POMOCE NAUKOWE.

Mapa. Podstawową pomocą w nauczaniu geografji jest mapa. Dobra mapa musi być czytelna i wymierna. Ta ostatnia zasada każe wybrać jako najodpowiedniejsze te mapy, które rysowane są na siatce równopowierzchniowej, a rzeźbę terenu przedstawiają metodą poziomicową (warstwicową). Opanowanie symboliki mapy, w której kryje się bogata treść rzeczywistości, posiada duże znaczenie życiowe. Należy jednak unikać pozorów czytania mapy, co zdarza się wtedy, gdy praca ucznia ogranicza się tylko do odczytywania drukowanych nazw na mapie. Wielką pomoc oddać mogą mapy-tablice ścienne, indukcyjne. Układ linij, rysowany na takich mapach stopniowo kredą, ułatwia dzięki kontrastowi trwałe zapamiętanie zasadniczych stosunków przestrzennych, a przez to szybką orjentację na mapie normalnej.

Filmy, przeźrocza, ilustracje, obrazy ścienne są ważnem uzupełnieniem każdej lekcji o krainie, nieznanej uczniowi z bezpośredniej obserwacji. Dzięki nim będzie można sprostować najczęściej błędne wyobrażenia, jakie powstają w umyśle ucznia, gdy tylko słyszy lub czyta opisy krain, zwłaszcza dalekich i odmiennych od znanych. Najbardziej odpowiednie są obrazy filmowe oraz zwykłe, wyświetlane przy pomocy epidiaskopu. Przestrzec należy jednak przed wyświetlaniem podczas jednej lekcji zbyt dużej ilości obrazów. Wtedy obserwacje staną się zbyt pobieżne, a duża ich ilość wywołać może niepożądany chaos w umyśle ucznia. Wystarczy pokazać kilka tylko obrazów, natomiast trzeba omówić je starannie. Podobnie omawiać należy także zwykłe ilustracje, umieszczone bądź w podręczniku szkolnym, bądź w książkach do czytania, czasopismach i t. p.

Ponadto można posługiwać się zbiorami etnograficznemi, mineralogicznemi, geologicznemi, zbieranemi przez uczniów.

KORELACJA GEOGRAFJI Z INNEMI PRZEDMIOTAMI.

Związki geografji z innemi przedmiotami nauczania są wielostronne. Na każdej niemal lekcji geograf wyzyskuje wiadomości uczniów, nabyte w nauce innych przedmiotów, oraz opracowuje materjał, przydatny dla tych przedmiotów w późniejszej nauce.

Historja. Trzy zasadnicze elementy Państwa (ziemia, człowiek, organizacja życia) opracowuje geograf (w kl. 1), ułatwiając pracę historykowi, który na tych realnych podstawach rozbuduje obraz dziejowy życia narodu i Państwa.

Biologja. Znajomość zbiorowisk przyrodniczych, które stanowią element krajobrazu geograficznego, jest niezbędną podbudową dla poznawania poszczególnych krain; nauka geografji uwzględni przytem szerzej faunę i florę krajów egzotycznych. Znaczenie gospodarcze roślin użytkowych znajdzie na lekcjach geografji swój pełny wyraz.

Fizyka i chemja. Wiadomości z fizyki i chemji, zdobyte w szkole powszechnej oraz w kl. III gimn., stanowią podbudowę przy rozpatrywaniu zagadnień niektórych działów geografji fizycznej. Podkreślić należy znaczenie fizyki dla zrozumienia zjawisk klimatycznych, od których w tak znacznej mierze zależy szata roślinna i życie człowieka. Niemniej ważnem jest dla geografji opracowanie działu mechaniki w kl. IV, szczególnie rozdziału o pracy i energji. Życie gospodarcze — tak zależne od rozwoju techniki, maszyn, środków komunikacyjnych — zrozumie uczeń tem lepiej, im gruntowniejsze będzie jego przygotowanie z zakresu fizyki. Wiadomości z chemji, zwłaszcza z chemji skorupy ziemskiej (rudy, minerały, skały itp.) oraz wiadomości o przemyśle chemicznym są niezbędnie potrzebne do nauki geografji gospodarczej w kl. IV. Geografja natomiast ukaże uczniowi przejawy zjawisk fizycznych na globie ziemskim w warunkach naturalnych, zawsze zakrojonych na olbrzymią skalę, — o której nie dają

należytego wyobrażenia doświadczenia fizyczne, robione w pracowni.

Rysunek. Nauka geografji wyzyskuje sprawności rysunkowe ucznia w zakresie elementów kreślenia, zdobyte w szkole powszechnej i ewentualnie w gimnazjum, posługując się prostym rysunkiem schematycznym.

Zajęcia praktyczne. Współpraca obydwu przedmiotów wyrazi się w konstrukcji i wykonywaniu prostych modeli, potrzebnych dla uzmysłowienia niektórych trudniejszych zagadnień geograficznych, zwłaszcza z działu geografji astronomicznej (gnomon, globus indukcyjny, proste zenitarjum i t. p.).

DRUKOWANE JAKO RĘKOPIS.

MINISTERSTWO WYZNAŃ RELIGIJNYCH I OŚWIECENIA PUBLICZNEGO

PROGRAM NAUKI
W GIMNAZJACH PAŃSTWOWYCH

MATEMATYKA
(P R O J E K T)

LWÓW — 1933
PAŃSTWOWE WYDAWNICTWO KSIĄŻEK SZKOLNYCH
UL. KURKOWA 21

DRUK J. ŻYDACZEWSKIEGO, LWÓW, UL. LEONA SAPIEHY 77, TELEFON Nr. 4-86

KLASA I.

3 godziny tygodniowo.

MATERJAŁ NAUCZANIA.

ARYTMETYKA.

1. Ugruntowanie sprawności rachunkowej na liczbach całkowitych i ułamkowych bezwzględnych.

Potęga liczby; iloczyn potęg o jednej i tej samej podstawie. Liczby złożone i liczby pierwsze; rozkład liczby na czynniki pierwsze. Największy wspólny podzielnik. Najmniejsza wspólna wielokrotność.

Powtórzenie i ugruntowanie znajomości działań na ułamkach zwykłych i dziesiętnych ze szczególnem uwzględnieniem przybliżeń dziesiętnych — na zadaniach, czerpanych z życia praktycznego i z dostępnych dla uczniów dziedzin nauki i techniki.

Zmiany wyników działań w zależności od zmiany danych; przybliżone szacowanie wyników przez zaokrąglanie liczb danych w zadaniu; uproszczenia rachunkowe.

2. Znakowanie literowe.

Wprowadzenie znakowania literowego przy budowie wzorów na wyrażenie związku między wielkościami; użycie nawiasów i kreski ułamkowej. Wyznaczanie liczbowej wartości wyrażeń literowych. Obliczenia według gotowych wzorów (np. wzorów na obliczanie objętości brył).

3. Stosunek wielkości jednorodnych; wielkości wprost i odwrotnie proporcjonalne.

Stosunek wielkości jednorodnych współmiernych; wyznaczanie wielkości na podstawie danego jej stosunku do drugiej wielkości. Podział wielkości na części w danym stosunku.

Przykłady wielkości wprost proporcjonalnych; wyznaczanie współczynnika proporcjonalności; rozwiązywanie zagadnień na wielkości wprost proporcjonalne.

Przykłady wielkości odwrotnie proporcjonalnych; wyznaczanie stałego iloczynu odpowiadających sobie wartości; rozwiązywanie zagadnień na wielkości odwrotnie proporcjonalne.

4. Obliczenia procentowe.

Dziesiętna postać wykładnika stosunku dwóch wielkości; procent i promil. Obliczenia procentowe: wyznaczanie procentu danej wielkości; wyznaczanie wielkości z danego jej procentu; wyznaczanie stosunku procentowego jednej wielkości do drugiej. Wyznaczanie stosunku procentowego części składowych do całości.

Obliczanie oprocentowania pieniędzy w czasie. Obliczanie kapitału, czasu oprocentowania i stopy procentowej.

Wiadomości o zobowiązaniach dłużnych i o wekslach. Wiadomości o Pocztowej Kasie Oszczędności (P. K. O.): wpłaty czekowe, książeczki oszczędności.

Przykłady stosowania procentów w zagadnieniach ekonomicznych i statystycznych.

WYNIKI NAUCZANIA.

Pewność i sprawność w wykonywaniu działań arytmetycznych na liczbach wymiernych bezwzględnych, wraz z umiejętnością praktycznego stosowania przybliżeń dziesiętnych;

sprawność w stosowaniu działań arytmetycznych do zagadnień, czerpanych z życia praktycznego oraz z różnych dziedzin nauki i techniki, dostępnych dla uczniów klasy I;

rozumienie elementarnych wyrażeń literowych i sprawność w wyznaczaniu ich wartości liczbowej, a także umiejętność stosowania wyrażeń literowych do budowy wzorów, wyrażających związki między wielkościami;

rozumienie pojęcia stosunku wielkości jednorodnych, umiejętność obliczania części wielkości przy podziale w danym stosunku, oraz umiejętność dostrzegania proporcjonalności prostej lub odwrotnej i rozwiązywania zagadnień na wielkości wprost lub odwrotnie proporcjonalne;

umiejętność wykonywania obliczeń procentowych;

przyswojenie elementarnych wiadomości o oszczędności, kredycie i operacjach P. K. O.

UWAGI.

Ze względu na różnorodność materjału uczniowskiego, przychodzącego do klasy I, należy w tygodniach początkowych ustalić, jakie braki przygotowania mają poszczególni uczniowie: wykrycie w porę tych braków ułatwi wyrównanie poziomu klasy w zakresie techniki rachunku.

Nauczanie arytmetyki w klasie I winno dać uczniom jak największe wyrobienie sprawności w stosowaniu działań arytmetycznych w rachunku pamięciowym i piśmiennym; osiągnięcie tego należy oprzeć głównie na rozwiązywaniu licznych zagadnień, czerpanych przedewszystkiem z życia praktycznego, a także z dostępnych dla uczniów dziedzin nauki i techniki. Wyjaśnienia, dotyczące własności działań i sposobów ich wykonywania, winny być podawane tylko w miarę istotnej potrzeby, kiedy nauczyciel zauważy, że uczniowie nie umieją wyznaczyć właściwego działania przy rozwiązywaniu zadania (np. pomnożyć przez ułamek, czy podzielić?), albo nie umieją wykonać działania.

Nieco bardziej oderwany charakter można dać rozdziałowi o rozkładaniu liczb na czynniki pierwsze, wraz z zastosowaniem do wyznaczania największego wspólnego podzielnika i najmniejszej wspólnej wielokrotności. Rozdział ten jest niezbędny do porządnego ugruntowania znajomości działań na liczbach ułamkowych.

Poza tem należy gruntownie opracować badanie zmiany wyniku działania w zależności od zmiany danych. W szczególności należy zwrócić uwagę na zmianę wyniku mnożenia w przypadku, kiedy jeden z czynników pomnożymy lub podzielimy przez daną liczbę (całkowitą lub ułamkową), na mnożenie lub dzielenie iloczynu kilku czynników przez pomnożenie albo podzielenie jednego z czynników, wreszcie na badanie zmiany wyrażenia ułamkowego w zależności od zmiany licznika i mianownika.

W zadaniach na wielkości wprost i odwrotnie proporcjonalne

uczniowie winni nabyć wprawę w posiłkowaniu się pojęciem stosunku wielkości jednorodnych.

W przypadkach, które się do tego nadają, interpretuje się współczynnik proporcjonalności prostej jako liczbę wymiarową wielkości pochodnej nowego rodzaju, charakterystycznej dla związku między danemi wielkościami wprost proporcjonalnemi (np. jeżeli ciężar rtęci wyznaczymy w gramach, a jej objętość w cm^3, to współczynnik proporcjonalności 13,6 jest liczbą wymiarową wielkości pochodnej nowego rodzaju, mianowicie „ciężaru właściwego“ rtęci); zaleca się też notowanie jednostki miary dla wielkości pochodnej w zależności od jednostek miary, przyjętych dla mierzenia wielkości proporcjonalnych (np. w powyższym przypadku ciężar właściwy rtęci oznaczamy symbolem 13,6 g/cm^3, gdzie g/cm^3 jest oznaczeniem jednostki miary dla ciężarów właściwych).

Należy dążyć do osiągnięcia przez uczniów zupełnej sprawności w wykonywaniu obliczeń procentowych, gdyż w dalszem nauczaniu gimnazjalnem nie będzie czasu na powrót do tego zagadnienia, aczkolwiek procenty będą częstokroć występowały w zadaniach z różnych dziedzin, np. z zakresu geografji gospodarczej lub fizyki i chemji.

Obliczenia pieniężne (z uwzględnieniem procentów) winny posiadać charakter praktyczny, przyczem należy dać pewne wiadomości o oszczędności i kredycie, o zobowiązaniach dłużnych i o wekslach.

Przy powtarzaniu działań na liczbach ułamkowych należy w klasie I uwzględnić przybliżenia dziesiętne. Program nie przewiduje żadnej „teorji“ rachunku przybliżeń dziesiętnych; rzecz cała winna sprowadzić się do oswojenia uczniów z pewnemi praktycznemi regułami, przyczem należy wdrożyć uczniów do ustawicznego ich stosowania w rachunkach.

Przy wprowadzeniu znakowania literowego należy dać w klasie I tylko początkowe oswojenie się z nową odmianą języka matematycznego, nie wprowadzając jeszcze aparatu algebraicznego. Należy też zwrócić uwagę uczniów na to, że nie wprowadza się tu nowego rodzaju liczb (t. zw. „liczb ogólnych“), ale tylko nowy sposób oznaczania zwykłych liczb (szczegółowych).

W ćwiczeniach na wyznaczanie liczbowej wartości wyrażeń literowych należy uwzględnić przypadki, kiedy wartości liter dane są w postaci ułamków zwykłych w połączeniu z liczbami dziesiętnemi.

Program dla klasy I nie uwzględnia kursu geometrji. Jednak materjał geometryczny w zakresie, opanowanym w szkole powszechnej, winien być wyzyskany jako źródło do czerpania zadań rachunkowych, szczególnie przy obliczaniu pól i objętości, gdyż przy tej sposobności uczniowie będą mogli odświeżyć sobie wiadomości, dawniej zdobyte. Przy rozwiązywaniu zagadnień należy stosować w miarę potrzeby ilustrację w postaci rysunku geometrycznego, aby roczna przerwa w nauczaniu geometrji nie spowodowała utraty nabytej poprzednio sprawności w kreśleniu.

KLASA II.

4 godziny tygodniowo.

MATERJAŁ NAUCZANIA.

ALGEBRA.

1. Liczby względne.

Zmiany wielkości (dodatnia, ujemna). Wprowadzenie liczb względnych; ilustracja przy pomocy wektorów na osi. Działania na liczbach względnych. Porównywanie liczb względnych.

Stosowanie znakowania literowego w zakresie liczb względnych; wyznaczanie liczbowej wartości wyrażeń literowych.

Podstawowe własności działań, podane bez dowodów (w postaci aksjomatycznej), a poparte przykładami. Zastosowania tych własności do uzasadnienia elementarnych przekształceń, jak np.: dodawanie i odejmowanie sum algebraicznych, mnożenie sum algebraicznych, dzielenie sumy algebraicznej przez daną liczbę.

2. Wielomiany i równania stopnia pierwszego o współczynnikach cyfrowych.

Wielomian stopnia pierwszego o współczynnikach cyfrowych; redukcja wyrazów podobnych. Dodawanie i odejmowanie wielomianów. Mnożenie i dzielenie wielomianu przez daną liczbę.

Działania na wyrażeniach ułamkowych, w których liczniki są wielomianami stopnia pierwszego, a mianowniki są danemi liczbami, np.

$$\frac{2x+y}{2} - \frac{3x-y}{3}.$$

Układanie i rozwiązywanie równań stopnia pierwszego z jedną niewiadomą o współczynnikach cyfrowych.

Układanie i rozwiązywanie układów równań stopnia pierwszego z dwiema lub trzema niewiadomemi o współczynnikach cyfrowych.

3. Jednomiany i wielomiany o współczynnikach cyfrowych i literowych.

Działania na potęgach o wykładnikach naturalnych; potęga o wykładniku zerowym. Działania na jednomianach.

Wielomiany o współczynnikach cyfrowych i literowych; redukcja wyrazów podobnych. Dodawanie i odejmowanie wielomianów. Mnożenie wielomianów. Dzielenie wielomianu przez jednomian. Wzory specjalne: kwadrat wielomianu, trzecia potęga dwumianu, iloczyn sumy dwóch wyrażeń przez ich różnicę.

Rozkładanie wielomianów na czynniki: wyłączanie wspólnego czynnika poza nawias, grupowanie wyrazów (w łatwych przypadkach), stosowanie poznanych wzorów specjalnych, rozkładanie wyrażeń $x^3 + a^3$ i $x^3 - a^3$. Miejsca zerowe wielomianu, rozłożonego na czynniki stopnia pierwszego.

GEOMETRJA.

1. Wiadomości wstępne, potrzebne do konstrukcyj przy pomocy linjału i cyrkla.

Utwory podstawowe: płaszczyzna, prosta, punkt. Półproste. Odcinki: suma odcinków, różnica odcinków.

Linje łamane i wielokąty. Trójkąt; nierówności, dotyczące sumy i różnicy dwóch boków trójkąta w porównaniu z trzecim bokiem.

Okrąg i koło; cięciwy w kole. Przecinanie się okręgu i prostej. Przecinanie się dwóch okręgów.

2. Przystawanie trójkątów.

Wiadomości wstępne o kątach płaskich. Kąty w trójkącie. Konstrukcja trójkąta o bokach, równych bokom danego trójkąta; konstrukcja kąta, równego danemu kątowi; cechy przystawania trójkątów.

Elementarne konstrukcje, oparte na przystawaniu trójkątów, np. przepołowienie kąta, przepołowienie odcinka, konstrukcje prostych prostopadłych, kreślenie wysokości w trójkącie i t. d.

Twierdzenia o dwóch trójkątach, mających po dwa boki odpowiednio równe, a trzecie boki nierówne.

Trójkąt równoramienny; twierdzenia o równości lub nierówności kątów trójkąta w zależności od przeciwległych im boków.

Ćwiczenia w dowodzeniu nietrudnych twierdzeń, np. o własnościach trójkąta równoramiennego, o odcinkach pochyłych do danej prostej i t. p.

3. Proste równoległe.

Określenie prostych równoległych; ich własności. Konstrukcje równoległych. Suma kątów trójkąta i wielokąta wypukłego.

Klasyfikacja trójkątów. Cechy przystawania trójkątów prostokątnych. Zadania konstrukcyjne z zastosowaniem równoległych.

Trapez i jego własności. Równoległobok i jego własności; rodzaje równoległoboków. Konstrukcje czworokątów.

4. Symetrja środkowa i symetrja osiowa na płaszczyźnie.

Własności przekształcenia symetrycznego względem środka. Środek symetrji równoległoboku.

Własności przekształcenia symetrycznego względem osi. Symetrja osiowa trójkąta równoramiennego i równobocznego. Przegląd czworokątów, posiadających symetrję osiową.

WYNIKI NAUCZANIA.

W zakresie algebry:

umiejętność wykonywania działań na liczbach względnych, porównywania liczb względnych, oraz wyznaczania liczbowej wartości wyrażeń literowych;

umiejętność wykonywania działań na jednomianach i wielomianach oraz rozkładania wielomianów na czynniki;

umiejętność rozwiązywania równań stopnia pierwszego z jedną, dwiema i trzema niewiadomemi o współczynnikach cyfrowych, a także umiejętność posiłkowania się równaniami w rozwiązywaniu zagadnień.

W zakresie geometrji:

opanowanie poznanych twierdzeń, dotyczących własności utworów płaskich, wraz z umiejętnością przeprowadzania dowodów;

umiejętność przeprowadzania nietrudnych konstrukcyj, bezpośrednio wynikających z poznanego materjału naukowego.

UWAGI.

Po wprowadzeniu liczb względnych i działań na tych liczbach należy zestawić podstawowe własności działań, sformułowane w postaci aksjomatycznej, aby można było na nich oprzeć uzasadnienia przekształceń algebraicznych, w szczególności zaś działania na wyrażeniach całkowitych i ułamkowych.

W odróżnieniu od klasy I, można tu zająć się wykazywaniem równoważności kilku wzorów, które zostały otrzymane w rozwiązywaniu jednego i tego samego zadania. Uniknie się przytem wielu trudności w postaci sztucznych zastrzeżeń, które byłyby potrzebne w zakresie liczb bezwzględnych, a odpadają po wprowadzeniu liczb względnych. Jako przykład można przytoczyć rozważanie równoważności wyrażeń po obu stronach równości: $a-(b-c)=a-b+c$. W zakresie liczb bezwzględnych trzebaby ustalać ograniczenia, by liczba b była niemniejsza od liczby c, oraz by liczba a była niemniejsza od różnicy $b-c$; natomiast w zakresie liczb względnych żadnych ograniczeń niema.

W doborze zagadnień na układanie równań należy zwrócić uwagę na to, by uczniowie doskonale opanowali to narzędzie badania, jakiem jest równanie.

Jako metodę rozwiązywania równań w klasie II zaleca się stosować analizę starożytnych.

KLASA III.

4 godziny tygodniowo.

MATERJAŁ NAUCZANIA.

ALGEBRA.

1. Wyrażenia ułamkowe.

Powtórzenie rozkładania wielomianów na czynniki.

Wyrażenia ułamkowe, w których mianownikami są jednomiany lub wielomiany; wyznaczanie miejsc zerowych mianownika, przy których wyrażenie ułamkowe traci sens liczbowy; upraszczanie wyrażeń ułamkowych. Mnożenie

i dzielenie wyrażeń ułamkowych. Sprowadzanie do wspólnego mianownika, dodawanie i odejmowanie wyrażeń ułamkowych.

Podstawianie wartości liter, podanych w postaci wyrażeń literowych.

Układanie i rozwiązywanie równań ułamkowych o współczynnikach cyfrowych — w przypadkach, kiedy rozwiązywanie prowadzi do równań stopnia pierwszego.

Proporcja ilorazowa i jej własność podstawowa; proporcje pochodne, dotyczące sum lub różnic wyrazów danej proporcji. Równania w postaci proporcyj.

2. Elementarne wiadomości o funkcji.

Pojęcie funkcji jednej zmiennej; przykłady takich funkcyj. Obraz graficzny funkcji w układzie współrzędnych prostokątnych; przykłady wykresów funkcyj, danych przez proste wyrażenia wymierne z jedną zmienną o współczynnikach cyfrowych.

Ujęcie graficzne zestawień tabelarycznych. Porównawcze przedstawienie kilku wielkości przy pomocy diagramów prostokątnych; diagram prostokątny do przedstawienia podziału wielkości na części.

3. Równania stopnia pierwszego o współczynnikach literowych.

Układanie i rozwiązywanie równań stopnia pierwszego z jedną niewiadomą o współczynnikach literowych — z uwzględnieniem przypadków, kiedy rozwiązanie liczbowe nie istnieje albo nie jest jednoznaczne.

Układanie i rozwiązywanie układów równań stopnia pierwszego z dwiema niewiadomemi o współczynnikach literowych — z uwzględnieniem przypadków, kiedy rozwiązanie liczbowe nie istnieje albo nie jest jednoznaczne. Ilustracja graficzna układu równań z dwiema niewiadomemi o współczynnikach cyfrowych.

4. Nierówności.

Nierówność i jej własności: zachowanie się nierówności przy dodawaniu lub odejmowaniu jednej i tej samej liczby po obu stronach nierówności; zachowanie się nie-

równości przy mnożeniu lub dzieleniu obu stron przez jedną i tę samą liczbę, a także przy podnoszeniu obu stron do potęgi o wykładniku naturalnym.

Rozwiązywanie nierówności stopnia pierwszego z jedną zmienną o współczynnikach cyfrowych. Rozwiązywanie nierówności, w której jedna strona jest iloczynem lub ilorazem dwóch wyrażeń stopnia pierwszego, a druga jest zerem.

GEOMETRJA.

1. Pogłębienie wiadomości z kursu klasy II, skupione dookoła pojęcia miejsca geometrycznego.

Okrąg jako miejsce geometryczne; punkty wewnątrz koła i punkty zewnątrz koła.

Symetralna odcinka; własności symetralnej jako miejsca geometrycznego. Koło opisane na trójkącie.

Powtórzenie wiadomości o prostych równoległych. Para równoległych jako miejsce geometryczne; miejsce geometryczne punktów równoodległych od dwóch prostych równoległych. Odcinek, łączący środki dwóch boków trójkąta. Punkt przecięcia się trzech wysokości w trójkącie.

Dwusieczne kątów, utworzonych przez dwie przecinające się proste; własności tych dwusiecznych jako miejsca geometrycznego. Koło wpisane w trójkącie.

Redukcja zadania konstrukcyjnego; zastosowanie miejsc geometrycznych. Liczne zadania konstrukcyjne.

2. Kąty w związku z kołem.

Kąty środkowe w kole i odpowiadające im cięciwy.

Wzajemne położenie okręgu i prostej; prosta styczna do okręgu; konstrukcje stycznych.

Kąt między cięciwą i styczną, poprowadzoną w końcu cięciwy. Kąty wpisane w kole. Konstrukcja miejsca geometrycznego punktów, z których dany odcinek jest widzialny pod danym kątem.

O czworokątach, na których można opisać koło; o czworokątach, w które można wpisać koło.

Wielokąty foremne; konstrukcje wielokątów foremnych o 3, 4, 6, 8 i 12 bokach.

Dalsze zadania konstrukcyjne z zastosowaniem twierdzeń o kątach w związku z kołem.

3. Zagadnienia miarowe na płaszczyźnie.

Odcinki współmierne i niewspółmierne; zagadnienie mierzenia długości odcinka. Twierdzenie Talesa i odwrócenie tego twierdzenia; proporcje odcinkowe w ujęciu miarowem; konstrukcja czwartej proporcjonalnej. Twierdzenie o podziale boku trójkąta dwusieczną kąta przeciwległego.

Jednokładność i podobieństwo figur. Cechy podobieństwa trójkątów i wielokątów. Zastosowanie do konstrukcyj.

Zagadnienie mierzenia pola wielokąta. Obliczanie pola prostokąta, równoległoboku, trójkąta, trapezu, wielokąta. Pola figur podobnych. Ćwiczenia rachunkowe i zadania konstrukcyjne.

WYNIKI NAUCZANIA.

W zakresie algebry:

umiejętność przekształcania wyrażeń ułamkowych;

umiejętność stosowania proporcyj do rozwiązywania zagadnień;

oswojenie się z pojęciem funkcji oraz umiejętność budowania i odczytywania wykresu funkcji w układzie współrzędnych prostokątnych;

umiejętność rozwiązywania równań stopnia pierwszego z jedną lub dwiema niewiadomemi o współczynnikach literowych i umiejętność posiłkowania się równaniami w rozwiązywaniu zagadnień;

umiejętność rozwiązywania łatwych nierówności.

W zakresie geometrji:

umiejętność stosowania kontrapozycji twierdzenia, znajomość własności zamkniętego układu twierdzeń, rozumienie warunku koniecznego i dostatecznego oraz pojęcia miejsca geometrycznego;

opanowanie poznanych twierdzeń o miejscach geometrycznych i o związkach miarowych w utworach płaskich, wraz z umiejętnością przeprowadzania dowodów;

umiejętność stosowania poznanych twierdzeń do zagadnień rachunkowych, a także do zadań konstrukcyjnych z zastosowaniem rozumowania redukcyjnego.

UWAGI.

Przy rozważaniu wyrażeń ułamkowych należy pamiętać, że dzielnik nie może być nigdy zerem, wobec czego należy zawsze wyłączać te wartości liter, przy których mianownik przybiera wartość 0, a wyrażenie ułamkowe traci sens liczbowy. Zwraca się też uwagę na to, że t. zw. „wyznaczanie prawdziwej wartości wyrażeń nieoznaczonych“ jest wyłączone z materjału nauczania.

W związku z opracowaniem działań na wyrażeniach ułamkowych należy zająć się równaniami ułamkowemi, sprowadzalnemi do równań stopnia pierwszego.

Przy sposobności opracowania proporcyj należy je stosować do zagadnień rachunkowych na wielkości wprost i odwrotnie proporcjonalne, przyczem tematy należy czerpać z różnych dziedzin.

Przedstawienie funkcyj w prostokątnym układzie współrzędnych nie powinno być narzędziem badania funkcyj, ale jedynie środkiem do ilustrowania badań, które z zasady przeprowadza się metodą analityczną. Podobnie przy rozważaniu układów równań stopnia pierwszego z dwiema niewiadomemi wykresy funkcyj linjowych nie powinny być narzędziem rozwiązywania układów równań, ale służyć mogą tylko do graficznej ilustracji rozwiązania.

Przy rozwiązywaniu równań stopnia pierwszego o współczynnikach literowych należy żądać pełnego rozwiązania, t. zn. wyodrębnienia tych przypadków, kiedy rozwiązanie liczbowe nie istnieje lub nie jest jednoznaczne. Metoda rozwiązywania może polegać na stosowaniu analizy starożytnych albo na twierdzeniach o przekształcaniu równań na równoważne.

Program nie przewiduje „dyskusji“ rozwiązania równań w zależności od wartości współczynników literowych; wyjątek stanowi wyodrębnienie tych przypadków, kiedy wyrażenia algebraiczne tracą sens liczbowy. Przy rozwiązywaniu zadań z konkretną treścią nauczyciel może podać do podstawienia pewne charakterystyczne wartości współczynników literowych i zażądać interpretacji rozwiązania w tych przypadkach, ale interpretacja ta winna być bezpośrednio związana z treścią zagadnienia, a nie z wykresem równania, do którego prowadzi dane zagadnienie.

Jednem z zadań pracy nad nierównościami jest dokładniejsze zapoznanie się z własnościami liczb względnych, niż to było możliwe w klasie II. Szczególnej ostrożności wymaga przekształcanie nierówności przez obustronne jej mnożenie lub dzielenie, a także badanie zachowania się nierówności przy podnoszeniu obu stron do potęgi.

Pierwszy dział geometrji w kursie klasy III jest poświęcony głównie opracowaniu pojęcia miejsca geometrycznego i rozwiązywaniu

licznych zadań konstrukcyjnych. Dookoła zagadnienia miejsc geometrycznych skupia się powtórzenie materjału z poprzedniego roku nauczania, a także pogłębienie sprawności w rozumowaniu: umiejętność tworzenia twierdzenia odwrotnego, przeciwnego i przeciwstawnego do danego twierdzenia, rozróżniania warunku dostatecznego i warunku koniecznego, umiejętność korzystania z własności zamkniętego układu twierdzeń do dowodu twierdzeń odwrotnych (jeżeli założenia wyczerpują wszystkie możliwości, a tezy wzajemnie się wyłączają, to wszystkie twierdzenia układu są odwracalne). Na wyrobienie sprawności w rozumowaniu nie należy dawać specjalnych zadań, któreby były poświęcone ćwiczeniom logicznym; wystarczy, gdy nauczyciel będzie na nie zwracał uwagę uczniów przy opracowaniu materjału geometrycznego.

Przy rozważaniu zadań konstrukcyjnych należy podać kilka przykładów pełnego rozwiązania — z determinacją warunków możliwości i podaniem liczby rozwiązań; nie należy w tym kierunku przesadzać: częstokroć wystarczy znalezienie metody rozwiązania zadania, a determinację można ograniczyć do poszczególnych przypadków, wskazanych przez nauczyciela lub podanych w podręczniku.

Drugi dział jest poświęcony bliższemu zapoznaniu się z własnościami koła, a w szczególności wiadomościom o kątach w związku z kołem i o wzajemnem położeniu okręgu i prostej. Dział ten winien również zawierać dostateczną ilość zadań konstrukcyjnych.

Opracowanie zagadnień miarowych należy ściśle związać z własnościami proporcyj, które przedtem zostały opracowane w kursie algebry. Teorja odcinków proporcjonalnych winna oprzeć się na pojęciu liczby wymiarowej odcinka przy danej jednostce miary i wyzyskać własności proporcyj liczbowych.

Własności figur jednokładnych i podobnych winny być zastosowane do odpowiednich zadań konstrukcyjnych.

Przy opracowaniu zagadnienia mierzenia pola wielokątów program nie przewiduje odrębnej „teorji wielokątów równoważnych". Samo pojęcie wielokątów równoważnych i własności tego pojęcia winny być wprowadzone w takim tylko zakresie, jaki jest potrzebny do uzasadnienia sposobów wyznaczania pola wielokątów różnych rodzajów.

KLASA IV.

4 godziny tygodniowo.

MATERJAŁ NAUCZANIA.

ALGEBRA.

1. Wyrażenia pierwiastkowe.

Wyciąganie pierwiastka kwadratowego (z zastosowaniem przybliżeń dziesiętnych).

Pierwiastki o wykładnikach naturalnych; uogólnienie pojęcia potęgi na wykładniki ułamkowe i ujemne. Mnożenie, dzielenie i potęgowanie pierwiastków. Przekształcanie wyrażeń pierwiastkowych ze szczególnem uwzględnieniem wyrażeń z pierwiastkami kwadratowemi; przekształcanie ilorazu, w którym dzielnik jest sumą lub różnicą pierwiastków kwadratowych. Wyznaczanie przybliżonej wartości liczbowej wyrażeń pierwiastkowych.

2. Równanie kwadratowe.

Układanie i rozwiązywanie równań stopnia drugiego z jedną niewiadomą (równań kwadratowych); rola wyróżnika; suma i iloczyn pierwiastków równania kwadratowego. Rozkład trójmianu stopnia drugiego na czynniki stopnia pierwszego; warunek możliwości rozkładu.

Układanie i rozwiązywanie układów równań z dwiema niewiadomemi w przypadkach, kiedy jedno równanie sprowadza się do równania stopnia pierwszego, a drugie do równania stopnia drugiego.

Łatwe równania pierwiastkowe, których rozwiązanie prowadzi do równania stopnia pierwszego lub drugiego.

Łatwe układy równań wyższych stopni w przypadkach, kiedy rozwiązanie prowadzi do równania kwadratowego.

GEOMETRJA.

1. Powtórzenie i rozszerzenie wiadomości o związkach miarowych na płaszczyźnie.

Powtórzenie twierdzenia Talesa i jego zastosowań do podobieństwa trójkątów. Twierdzenia o związkach miarowych w trójkącie prostokątnym i w półkolu. Konstrukcje średniej proporcjonalnej. Twierdzenie Pitagorasa i uogólnienie tego twierdzenia na trójkąt dowolny. Wzór Herona; obliczanie promienia koła wpisanego w trójkącie i koła opisanego na trójkącie. Związki miarowe w kole, dotyczące cięciw, siecznych i stycznych. Ćwiczenia rachunkowe i zadania konstrukcyjne.

Długość okręgu; długość łuku. Pole koła; pole wycinka kołowego. Ćwiczenia rachunkowe.

2. *Elementy geometrji trójwymiarowej.*

Twierdzenia o wzajemnem położeniu prostych i płaszczyzn w przestrzeni. Kąt między prostą i płaszczyzną. Kąt dwuścienny, jego mierzenie.

Zasadnicze wiadomości o rzucie równoległym; rzut prostopadły (na jedną płaszczyznę rzutów) jako szczególny przypadek rzutu równoległego.

Kreślenie figur prostolinjowych i utworów płaskościennych w rzucie równoległym. Przekroje graniastosłupów i ostrosłupów, przedstawionych w rzucie równoległym.

Stosowanie związków miarowych do wyznaczania długości odcinków w bryłach obrotowych; obliczanie pola

Obliczanie pola całej powierzchni, a także objętości graniastosłupów i ostrosłupów.

Bryły obrotowe: walec, stożek, kula. Wyznaczanie długości odcinków w utworach przestrzennych.
całej powierzchni brył obrotowych, a także ich objętości.

WYNIKI NAUCZANIA.

W zakresie algebry:

umiejętność wyciągania pierwiastka kwadratowego, przekształcania wyrażeń pierwiastkowych i wyznaczania ich przybliżonej wartości liczbowej;

umiejętność układania i rozwiązywania równania kwadratowego z jedną niewiadomą, wraz ze znajomością własności pierwiastków takiego równania;

umiejętność układania i rozwiązywania układów równań, sprowadzalnych do równania stopnia drugiego;

umiejętność stosowania rachunku algebraicznego do rozwiązywania zagadnień.

W zakresie geometrji:

opanowanie poznanych twierdzeń o związkach miarowych w trójkącie i w kole, wraz z umiejętnością przeprowadzania dowodów;

umiejętność przeprowadzania obliczeń geometrycznych i rozwiązywania zadań konstrukcyjnych;

opanowanie poznanych twierdzeń z zakresu geome-

trji trójwymiarowej, wraz z umiejętnością przeprowadzania dowodów;

wyrobienie wyobraźni w zakresie stosunków przestrzennych i umiejętność posiłkowania się rysunkiem w rzucie równoległym;

umiejętność stosowania rachunku do zagadnień geometrycznych.

UWAGI.

W kursie klasy IV uczeń będzie miał do czynienia z liczbami niewymiernemi. Program nie przewiduje „teorji liczb niewymiernych", a więc nie wymaga definicji liczb niewymiernych (poza zwróceniem uwagi na to, że liczba niewymierna nie może być przedstawiona jako iloraz liczb całkowitych, co jest charakterystyczną własnością liczb wymiernych), nie wymaga też definjowania działań. Zakłada się, że cztery działania arytmetyczne są jednoznacznie wykonalne (z wyjątkiem dzielenia przez zero) i że własności działań, ustalone przy rozważaniu liczb względnych wymiernych, stosują się do wszystkich liczb rzeczywistych (zarówno wymiernych, jak i niewymiernych). W wykonywaniu działań zastępuje się liczby niewymierne (a częstokroć i liczby wymierne) ich przybliżeniami dziesiętnemi.

Przykładem efektywnego wyznaczania przybliżeń dziesiętnych liczby niewymiernej jest wyciąganie pierwiastka kwadratowego z liczby, która nie jest kwadratem zupełnym.

W dziale o przekształcaniu wyrażeń pierwiastkowych nie należy dawać wyrażeń zawiłych, szczególną zaś uwagę należy zwrócić na wyrażenia z pierwiastkami kwadratowemi.

Końcowym działem algebry jest układanie i rozwiązywanie równań kwadratowych. Nie przewiduje się „dyskusji" równania kwadratowego; rozwiązanie równania sprowadza się do podania warunków, przy których równanie posiada pierwiastki, i wypisania tych pierwiastków, jako funkcyj parametrów. Jeżeli równanie zostało ułożone na tle pewnego zagadnienia, sprawa przydatności pierwiastków równania, jako rozwiązań danego zagadnienia, rozstrzyga się w każdym poszczególnym przypadku po podstawieniu liczbowych wartości parametrów zmiennych. Co najwyżej, nauczyciel może podać wybrane przez siebie charakterystyczne wartości parametrów i zażądać interpretacji podanego przypadku.

Uwaga powyższa odnosi się również do układów równań z dwiema niewiadomemi o współczynnikach literowych.

Kurs geometrji w klasie IV rozpoczyna się od powtórzenia twierdzenia T a l e s a i twierdzeń o podobieństwie trójkątów. Dalej następuje opracowanie twierdzeń o związkach miarowych w trójkącie i w kole. Dział ten może posiłkować się równaniem kwadratowem jako narzędziem analitycznem, a ze swej strony winien dostarczać algebrze tematów do zadań.

Przy opracowaniu elementów geometrji trójwymiarowej należy oprzeć się na używaniu modeli i środków poglądowych, potrzebnych dla „widzenia“ i „rozumienia“ twierdzeń z zakresu geometrji trójwymiarowej.

Od modeli należy przejść do rysunku w rzucie równoległym, który winien stać się ważnem narzędziem do kształcenia wyobraźni przestrzennej. Na rzuty równoległe należy poświęcić 15—20 godzin. Cel będzie w tym zakresie osiągnięty, gdy uczniowie zdobędą umiejętność „widzenia przestrzennego“ na rysunku płaskim i sami potrafią sporządzać takie rysunki. Jednym z rodzajów ćwiczeń zaleconych jest wyznaczanie przekrojów w graniastosłupach i ostrosłupach, przedstawionych w rzucie równoległym ukośnym.

Zagadnienia miarowe w zastosowaniu do geometrji trójwymiarowej będą źródłem zadań algebraicznych. Obok zadań rachunkowych należy uprawiać również konstrukcje płaskie, które mogą i powinny być stosowane do wyznaczania odcinków i kątów w utworach trójwymiarowych.

Sprawa obliczania objętości brył nie jest przedmiotem szczegółowego rozważania w programie, który nie przewiduje „teorji granic“. Wzory na obliczanie objętości brył mogą być podane w gotowej postaci; można też wyprowadzić je, przyjmując zasadę C a v a l i e r i ' e g o; należy jednak w tym przypadku wyraźnie wyszczególnić rodzaje brył, do których uczeń będzie upoważniony tę zasadę stosować.

UWAGI DO CAŁOSCI PROGRAMU.

CELE NAUCZANIA.

Głównym celem nauczania matematyki w gimnazjum jest zrozumienie i przyswojenie sobie przez uczniów zasadniczych wiadomości z matematyki elementarnej w zakresie, przepisanym w programie, zdobycie wprawy w operowaniu symbolami matematycznemi oraz umiejętność stosowania wiedzy matematycznej do zagadnień z innych dziedzin nauki i życia praktycznego, ze szczególnem uwzględnieniem potrzeb życia gospodarczego.

Pracy nad osiągnięciem powyższego celu głównego towarzyszyć winno rozwijanie dyspozycyj logicznych, kształcenie wyobraźni stosunków ilościowych i przestrzennych oraz zaprawianie uczniów do samodzielnego wysiłku.

UWAGA OGÓLNA O WYKONYWANIU PROGRAMU.

W programie podane są z konieczności tylko krótkie tytuły zagadnień, które winny być przez uczniów opracowane i przyswojone. Niektóre z tych zagadnień mogą wywołać w nauczycielu chęć roztrząsania zbyt obszernego lub nadmiernie pogłębionego pod względem teoretycznym, a przez to niezgodnego z intencjami założeń programowych.

Materjał nauczania winien być dostosowany do sił ucznia przeciętnego. Probierzem skuteczności nauczania będzie opanowanie całości materjału przez ogół tych uczniów, którzy nie ujawniają specjalnych uzdolnień matematycznych, ale wykazują dostateczną pilność w pokonywaniu obliczonych na ich siły trudności.

Przekroczenie pewnej granicy wymagań w jednym lub drugim kierunku może pociągnąć ujemne skutki. Wymagania nadmierne powodują uczucie niższości i zniechęcenie, ujawniające się w rezygnacji z wysiłków: „i tak tego nie potrafię zrobić". Z drugiej zaś strony, niedostateczna egzekutywa prowadzi do powstawania przerw w ciągłości i braków w opanowaniu rzeczy opracowanych, na których opierać się ma dalsza praca.

Niechaj więc nauczyciel przyjmie zasadę postępowania: w nauczaniu kłaść nacisk tylko na rzeczy istotne. Niech jednak wymaga od uczniów bardzo dokładnego i gruntownego opracowania przerobionych zagadnień. Nie to będzie ważne dla oceny pracy nauczyciela, co podał uczniom i w jaki sposób rzecz wyłożył, ale to, co przyswoili sobie uczniowie i w jaki sposób umieją z tego korzystać.

Jedną z najważniejszych stron w nauczaniu matematyki są zadania, które służą do ilustracji zdobywanych przez uczniów wiadomości i do wyrobienia sprawności w ich stosowaniu.

Nauczyciel winien bez znudzenia dawać uczniom zadania ćwiczebne, biorąc pod uwagę, że uczniowie mają do tego rodzaju zadań swoiste podejście: w miarę zdobywania wprawy, uczniowie coraz chętniej rozwiązują takie zadania, doznając radosnego uczucia powodzenia. Przesada jednak byłaby i w tym przypadku szkodliwa, gdyż nadmierne „przećwiczenie" nie podnosi już sprawności, ale sprowadza znużenie.

Zakres materjału, przepisanego w programie, winien być interpretowany raczej w sensie ograniczającym, niż rozszerzającym. Szczególnie zaś wystrzegać się należy zwiększania wymagań przez dawanie zadań zbyt trudnych lub nadmiernie zawiłych. Uczeń musi opanować umiejętność rozwiązywania tylko typowych zadań, bezpośrednio związanych z materjałem nauczania i nie wymagających specyficznej pomysłowości, ale zato musi wykazać się umiejętnością samodzielnego ich rozwiązywania — bez ustawicznego „naprowadzania" przez nauczyciela.

Materjał nauczania winien być przyswojony przez uczniów w postaci poprawnej; nie należy jednak wymagać zbytniego precyzowania logicznego. Jeżeli w jakiemkol-

wiek zagadnieniu przeprowadzenie dowodu sprawiłoby zbyt wiele trudności, należy zwrócić uwagę uczniów na te tezy, które przyjmuje się bez dowodu, nie można natomiast podawać dowodów pozornych.

Program podaje kolejność działów, opatrzonych osobnemi tytułami. Działów tych nie należy przestawiać. Natomiast w ramach każdego działu autor podręcznika może opracować zagadnienia w takiej kolejności metodycznej, jaką mu podsunie jego doświadczenie pedagogiczne. Nauczyciel zaś będzie siłą rzeczy bardziej skrępowany, gdyż nie powinien bez poważnych racyj odbiegać od układu materjału, podanego w przyjętym przez siebie podręczniku, może bowiem narazić uczniów na utratę wątku, tak bardzo ważnego w nauczaniu matematyki.

O METODACH NAUCZANIA.

Program nie narzuca metod nauczania, nie wyznacza też żadnej metodzie stanowiska dominującego.

Należy dążyć do takiego nauczania, które przy dostatecznem zainteresowaniu ogółu klasy dawałoby pole i zachętę do samodzielnych wysiłków, a zarazem zapewniało dostateczne stopniowanie trudności. Żadna metoda nauczania nie czyni w całej pełni zadość postawionym warunkom.

Jeżeli metoda dyskusyjna nadaje się często do postawienia zagadnienia (do zainteresowania klasy, wyjaśnienia problemu i naszkicowania w trudniejszych wypadkach drogi do rozwiązania), czasem do omówienia wyników poszukiwań indywidualnych czy zbiorowych, to z drugiej strony daje pole raczej do przebłysków myśli, niż do konsekwentnego, uporczywego poszukiwania rozwiązań, a ma jeszcze i tę wadę, że niepostrzeżenie dla nauczyciela uczeń słabszy przejść może do postawy zupełnie biernej.

Nauczanie pod kierunkiem, o ile uczniowie pracują grupami, rozwija pewne instynkty społeczne, ułatwia pracę nad uczniami chętnymi, lecz mało zaawansowanymi, umożliwia nauczycielowi poznanie braków klasy lub wad w jego własnem opracowaniu kursu, ale ma tę niewątpliwie złą stronę, iż uczeń bystry i prędzej pracujący stosunkowo

mniejszą ma z tej lekcji korzyść: nie on nadaje tempo pracy, lecz właśnie jego słaby kolega. Metoda ta trudno stosować się daje, wielkiego wymaga wysiłku i doświadczenia nauczyciela tam, gdzie chodzi o podejście do nowego zagadnienia, a więc o pewną twórczość, która z natury swej potrzebuje często odosobnienia i skupienia, zatem pracy raczej indywidualnej niż grupowej.

Te dwa przykłady wystarczą do wyjaśnienia, że żadna metoda nauczania nie powinna być stosowana wyłącznie, a to tem bardziej, że wybór musi nieraz zależeć od właściwości klasy, nauczyciela i materjału nauczania.

Ważnym środkiem do osiągnięcia celów nauczania jest pobudzanie ucznia do pracy samodzielnej i twórczej w dostępnym dla niego zakresie. Trzeba jednak zachować ostrożność, aby praca „samodzielna“ nie obracała się w próżni, a więc przedewszystkiem trzeba podłożyć solidny fundament dobrze przyswojonych wiadomości, zanim można będzie żądać od ucznia pracy o własnych siłach.

PODRĘCZNIK.

Zainteresowanie się lekcją, czynny i żywy w niej udział, a tem bardziej przejawianie pewnej samodzielności myśli wymaga odpowiedniego przygotowania. Przygotowanie to winno objąć nietylko wiedzę gotową do zużytkowania, a potrzebną do opanowania tematu lekcji, lecz również szereg sprawności i umiejętności. Z ostatnich najważniejszą jest umiejętność posługiwania się książką. Przez wdrożenie do tej umiejętności nauczyciel matematyki odda ogromną usługę sprawie ogólnego wykształcenia wychowanka, książka bowiem matematyczna szczególnie nadaje się do kształcenia w umiejętnem czytaniu: w matematycznym podręczniku szkolnym, gdzie całe ustępy i poszczególne zdania są krótkie, a sens ich dokładnie określony, nawet przeciętny, lecz uważny uczeń potrafi odszukać i sprawdzić związek logiczny między poszczególnemi zdaniami i ustępami.

Czytanie podręcznika matematyki powinno odbywać się zrazu przy czynnym udziale nauczyciela, który żąda wyjaśnień i poddaje w razie potrzeby komentarze; później praca nad podręcznikiem obywa się już tylko w obec-

ności nauczyciela, który jest gotów udzielić pomocy; wreszcie przychodzi czas, gdy uczeń sam pracuje nad podręcznikiem, notując sobie trudne miejsca, by prosić o pomoc kolegów lub nauczyciela.

W żadnym przypadku podręcznika nie powinny zastępować notatki. Jeżeli zajdzie potrzeba zanotowania uwagi uzupełniającej, nauczyciel winien ją bardzo starannie zredagować i dopilnować dokładności zapisu. Inne zapisy w zeszytach mogą mieć jedynie charakter sformułowania własnych myśli ucznia, a nie utrwalania słów nauczyciela.

MATERJAŁ ZADANIOWY.

Zadania w nauczaniu matematyki mają znaczenie z kilku punktów widzenia:

a) Przy pomocy zadań można wprowadzać pojęcia matematyczne. Jeżeli nowe pojęcia nie są przez nauczyciela narzucane, ale zjawiają się na gruncie praktycznej potrzeby, to łatwiej są przez uczniów przyswajane, łatwiej uzyskują od nich wewnętrzne „przyzwolenie". Tak np. wprowadzenie liczb względnych jako narzędzia do opisu zmian wielkości lub do wyznaczania takich wielkości, których wartości układają się po obu stronach punktu odniesienia, lepiej trafia uczniom do przekonania, niż wprowadzenie liczb ujemnych w tym celu, „by odejmowanie było zawsze wykonalne".

b) Zadania służyć mogą do wyświetlenia własności poznawanych utworów matematycznych. Umiejętnie postawione zagadnienie pomaga uczniom w dostrzeganiu nowych twierdzeń, a częstokroć też podsuwa drogę do ich uzasadnienia. Szczególnie często uwaga ta będzie miała zastosowanie przy przekształceniach algebraicznych, a to w tych przypadkach, kiedy rozwiązanie zadania prowadzi do dwóch wyrażeń, których równoważności można dowieść. Również i w geometrji każde niemal twierdzenie służyć może za materjał do postawienia zagadnienia, — i odwrotnie: niejedno rozwiązanie zadania konstrukcyjnego ubrać można w szatę twierdzenia.

c) Zadania są znakomitym środkiem do ugruntowania znajomości prawd matematycznych i wyrobienia spra-

wności w ich stosowaniu do rachunku i konstrukcyj. Szczególnie nadają się do tego celu zadania, znane pod nazwą „przykładów“, w których niema fabuły słownej, ale polecone jest tylko wykonanie wskazanego przekształcenia, rachunku lub podstawowej konstrukcji geometrycznej.

d) Wreszcie zadania są środkiem do wyrobienia umiejętności dostrzegania związków funkcjonalnych w tych zjawiskach, w których występują cechy ilościowe i przestrzenne. Są to najczęściej zadania „z treścią słowną“, podającą w sposób mniej lub więcej dokładny opis zjawiska, które ma być ujęte w szatę matematyczną.

Jeżeli się nawet przyjmie podane cztery momenty w wyzyskaniu zadań do nauczania matematyki, nie można będzie podzielić zadań na cztery wzajemnie wyłączające się grupy, gdyż istnieją zadania, które mogą być wyzyskane wielostronnie. Jedno i to samo zadanie może służyć zarówno do wprowadzenia nowego pojęcia, do ugruntowania znajomości już poprzednio poznanych pojęć, do wyrobienia techniki matematycznej, a także do ugruntowania umiejętności matematycznego ujmowania zjawisk ilościowych i przestrzennych.

Matematyka powstała na gruncie praktycznym. W nauczaniu matematyki w szkole średniej nie należy odrywać się od gruntu praktycznego, gdyż zainteresowania teoretyczne w zakresie matematyki nie są u młodzieży szkolnej zjawiskiem powszechnem. Istnieją raczej zainteresowania w kierunku techniki rachunkowej i rysunkowej; mniej natomiast budzą zaciekawienia zawiłości teoretyczne i wysiłki w kierunku precyzowania pojęć matematycznych przez oczyszczanie ich z cech empirycznych.

Jakkolwiek daleko posuwać się będziemy w nauczaniu szkolnem w głąb materjału matematycznego, należy zawsze powracać na grunt praktyczny, by uczynić z matematyki narzędzie badania, którego wartość jest dla ucznia oczywista, a rozległość zastosowań jest dla niego rozszerzona przez wzbogacenie jego doświadczenia w posiłkowaniu się tem narzędziem.

Idzie o to, by pojęcia matematyczne nie istniały w umyśle ucznia tylko jako coś, o czem się pisze na pe-

wnych stronicach podręcznika, ale żeby były przez ucznia rozpoznawane w otaczającej go rzeczywistości, chociażby nie występowały w czystej postaci, ale dopiero wymagały idealizacji.

Z tego punktu widzenia zadania winny być czerpane w miarę możności z życia praktycznego, a także z tych jego dziedzin, które są przedmiotem badania różnych dyscyplin naukowych. Zajdzie przytem częstokroć potrzeba poczynienia założeń upraszczających, gdyż zagadnienia mogą być nader skomplikowane, i trzeba zadowolić się tylko pierwszem przybliżeniem ich rozwiązania.

Nauczanie szkolne winno nietylko dać uczniowi umiejętność rozwiązywania pewnej ilości typów zadań matematycznych, ale winno tak przygotować ucznia, by umiał zdobyte w szkole wiadomości i sprawności stosować, gdy zajdzie tego potrzeba, — i to nietylko w tych dziedzinach, z których były czerpane tematy do zadań matematycznych, ale również i w innych działach pracy, o ile oczywiście strona matematyczna nie jest w nich tak skomplikowana, by wymagała specjalnych studjów, wykraczających poza ramy, przepisane dla szkoły średniej.

Określonego powyżej uzdolnienia praktycznego nie mogą dać zadania, których tematem jest samo tylko dyskutowanie rozmaitych przypadków, jakie w pewnej konfiguracji matematycznej zachodzić mogą. Z tego punktu widzenia martwe będą wszelkie zadania, w których pomysłowość ucznia wysila się nie na poszukiwanie drogi rozwiązania, ale na zdobycie szablonu, któryby pozwalał w sposób mechaniczny podać rozwiązanie wraz ze wszystkiemi przypadkami i podprzypadkami.

WYPRACOWANIA PIŚMIENNE.

Naturalnem uzupełnieniem lekcyj, w których nauczyciel w mniejszym lub większym stopniu kieruje pracą, są piśmienne wypracowania klasowe. Najczęściej będą one miały charakter sprawdzenia, czy pewien dział został opanowany, przyczem czasem może chodzić tylko o inwentaryzację wiadomości ucznia, czasem o umiejętność rozróżniania pojęć i ich stosowania, czasem o stwierdzenie stopnia sprawności w takich działaniach, które winny

być niemal zmechanizowane i t. p. Aby wypracowanie osiągnęło cel, temat winien być odbiciem jasno sformułowanego pytania: co dana klasa umie lub zrobić potrafi w pewnym zakresie; temat nie powinien przekraczać sił przeciętnego ucznia, a rozwiązanie lub nierozwiązanie zadania winno dać niedwuznaczną odpowiedź na pytanie, które sobie postawił nauczyciel; wreszcie wypracowanie musi być poprawione jak najprędzej, a błędy w razie potrzeby omówione.

Przy wykonywaniu prac piśmiennych należy kategorycznie domagać się, aby wszelkie obliczenia „pomocnicze“ (o ile z całą pewnością nie były wykonane w pamięci) zostały podane w tekście wypracowania, a nie na bibule lub luźnej kartce papieru. Należy wdrożyć w uczniów przekonanie, że obliczenia stanowią jedną z najistotniejszych części składowych w rozwiązywaniu zagadnienia matematycznego, a staranność w ich przeprowadzaniu ustrzega przed błędami, które komplikują pracę i odbierają jej wartość.

Program nie narzuca określonej liczby piśmiennych wypracowań klasowych: niechaj nauczyciel tak często daje uczniom wypracowania piśmienne, jak tego wymagać będzie potrzeba objektywnego sprawdzenia wyników jego pracy w zakresie przerabianej części materjału.

UWAGI O MATERJALE NAUCZANIA.

Liczby bezwzględne.

Cały rachunek na liczbach bezwzględnych ma charakter nawskróś praktyczny. Nie buduje się tedy teorji liczb wymiernych, ani teorji przybliżeń liczbowych, nie próbuje się również dowodzić formalnych własności działań. Uczeń winien poprostu wyćwiczyć się w sprawnem wykonywaniu rachunków, a zarazem poznać praktycznie i przyswoić sobie własności działań tak, by stosować je swobodnie w obliczeniach.

Należy uprzytomnić sobie, że olbrzymia większość ludzi ma w życiu do czynienia z rachunkami dość nieskomplikowanemi i z liczbami niezbyt wielkiemi, ale za to poprawność rachunku musi być bardzo znaczna.

Należy położyć wielki nacisk na opanowanie rachunku pamięciowego, — zarówno w klasie I, jak i w klasach następnych.

Powtórzenie i ugruntowanie znajomości działań na ułamkach zwykłych i dziesiętnych winno opierać się głównie na przerobieniu odpowiednio dobranych zadań praktycznych, aby uczniowie przyswoili sobie działania arytmetyczne jako narzędzie opisu i badania zjawisk ilościowych. Nie wyklucza to jednak możności dawania uczniom oderwanych od konkretnej fabuły przykładów rachunkowych.

Przy działaniach na liczbach dziesiętnych należy zająć się rachunkiem przybliżeń dziesiętnych. Uczniowie winni uświadomić sobie, że w wielu zagadnieniach mają do czynienia z danemi przybliżonemi (częstokroć z konieczności, jak np. we wszelkich wynikach pomiarów), a więc wyniki działań muszą być również przybliżone. Nie należy jednak dawać „teorji“ rachunku przybliżeń dziesiętnych. Wystarczy, by uczniowie nabrali wprawy w stosowaniu praktycznych reguł rachunku na przybliżeniach dziesiętnych.

Przy dodawaniu i odejmowaniu przybliżeń dziesiętnych bierze się w wyniku działania najmniejszą liczbę cyfr po przecinku, jaka jest w danych przybliżeniach dziesiętnych, i wprowadza się poprawkę na rzędy odrzucone; ostatnia cyfra wyniku nie będzie pewna.

Przy mnożeniu i dzieleniu wchodzi w grę pojęcie stopnia dokładności przybliżenia dziesiętnego, czyli liczby cyfr w przybliżeniu dziesiętnem, liczonych od pierwszej cyfry wartościowej (z pominięciem zer na początku liczby); np. przybliżenia dziesiętne 2,54 cm i 0,0254 m mają III stopień dokładności. Jeżeli w mnożeniu lub dzieleniu występują przybliżenia dziesiętne, to w wyniku bierze się taki stopień dokładności, jaki jest w najmniej dokładnem z danych przybliżeń dziesiętnych.

Przypomniawszy uczniom powyższe reguły praktyczne, należy je stosować przy różnych sposobnościach zarówno w klasie I, jak i w klasach wyższych.

W klasie I wprowadza się użycie liter na oznaczenie liczb. Ćwiczenia skupiają się dookoła wyrażania związku

między wielkościami oraz budowy wzorów na rozwiązywanie zagadnień o jednej i tej samej strukturze, jak np. waga brutto, waga netto i tara: $b=n+t$, $n=b-t$, $t=b-n$; prędkość, droga i czas: $v=s/t$, $s=v.t$, $t=s/v$; przeciętna cena mieszanki, np.

$$\frac{pa+qb}{p+q};$$

pole trójkąta: $P=\frac{1}{2}ah$, objętość walca obrotowego: $V=\pi r^2 h$ i t. p.

W ćwiczeniach tych uczniowie winni oswoić się z użyciem liter jako sposobem ekonomicznego formułowania zdań o treści matematycznej.

Wprowadzenie znakowania literowego nie powinno w klasie I pociągać za sobą rozważań o charakterze algebraicznym: jeżeli uczniowie podadzą przy rozwiązywaniu zadania kilka sposobów, prowadzących do różnych wzorów, to nie należy dowodzić równoważności tych wzorów, opartej na formalnych własnościach działań, a można ograniczyć się jedynie do sprawdzenia, że przy podstawianiu danych cyfrowych wszystkie proponowane wzory dają jednakowe wyniki.

Liczby względne.

Na początku kursu klasy II wprowadza się nowy rodzaj liczb, mianowicie liczby względne. Zarówno wprowadzenie liczb względnych, jak i działania na liczbach względnych należy potraktować praktycznie, ilustrując je odpowiednio dobranemi przykładami, np. dotyczącemi dodatnich i ujemnych zmian wielkości. Podobnie też przy wprowadzeniu osi liczbowej należy podać przykłady wielkości, których wartości znajdują się po dwóch stronach punktu odniesienia.

Trzeba mieć na uwadze, by uczniowie uznali praktyczność wprowadzenia nowego rodzaju liczb.

Przy opracowaniu liczb względnych program przewiduje sformułowanie własności działań, podane w postaci aksjomatycznej, a poparte przykładami liczbowemi.

Przyjmuje się tu liczby jako pojęcia gotowe. Idzie tylko o wyszczególnienie i sformułowanie tych własności działań, które będą potrzebne do uzasadnienia przekształ-

ceń algebraicznych, aby nauczanie algebry nie sprowadzało się do podawania zbioru przepisów, ale miało oparcie w dobrze przyswojonych przez uczniów własnościach działań.

Przy nauczaniu rachunku algebraicznego kierować się należy zasadą analogiczną do tej, która została ustalona dla rachunku cyfrowego. Ani geometrja szkolna, ani elementarna fizyka, czy elementarne zastosowania techniczne matematyki, nie posługują się zawiłemi przekształceniami algebraicznemi. A więc w nauczaniu szkolnem należy unikać przykładów sztucznych, nadmiernie skomplikowanych, jakich uczniowie nigdy w praktyce spotkać nie mogą, natomiast cały nacisk położyć należy na poprawność rachunku i na osiągnięcie takiej biegłości, by proste przekształcenia nie sprawiały uczniom żadnej trudności.

Celem osiągnięcia należytej sprawności rachunkowej (a więc zdobycia zarówno poprawności, jak i pewnej szybkości w rachunku), musi uczeń przerobić znaczniejszą ilość ćwiczeń pamięciowych, — nietylko piśmiennych.

Liczby niewymierne.

Przy formułowaniu własności działań (na początku kursu klasy II) uczniowie znają jedynie liczby wymierne. I później, operując wielomianami i wyrażeniami ułamkowemi, a także zajmując się rozwiązywaniem równań stopnia pierwszego, uczniowie mogą nie przypuszczać, że istnieją inne liczby niż te, które im są znane. Dopiero przy wyciąganiu pierwiastka kwadratowego uczniowie trafiają na liczby nowego rodzaju — liczby niewymierne.

Wprowadzenie liczb niewymiernych nie polega na tworzeniu tych liczb, ale na ich odkryciu. Odkrycie to nasuwa się przy odpowiednich rozważaniach geometrycznych, które prowadzą do wyciągania pierwiastka kwadratowego z liczby 2, przyczem poszukiwany pierwiastek kwadratowy ma być liczbą wymiarową danego odcinka. Stając na stanowisku „odkrycia“ liczb niewymiernych, rezygnuje się z ich konstruowania przy pomocy przekrojów Dedekinda lub jakimkolwiek innym sposobem, ale bierze się liczby niewymierne jako coś już istniejącego.

Program nie przewiduje „teorji liczb niewymiernych“. Co do własności liczb niewymiernych, należy zwrócić

uwagę, że liczba niewymierna nie może być przedstawiona w postaci liczby dziesiętnej o skończonej ilości cyfr; w działaniach zastępuje się liczby niewymierne odpowiednio dobranemi przybliżeniami dziesiętnemi. Przykładem efektywnego wyznaczania przybliżenia dziesiętnego liczby niewymiernej jest wyciąganie pierwiastka kwadratowego z liczby, która nie jest kwadratem zupełnym.

Własności działań zostały już sformułowane na początku kursu klasy II. Ustalając te własności, mieliśmy na myśli z konieczności tylko liczby wymierne. Teraz przyjmujemy, że własności te stosują się do wszystkich znanych nam liczb, zarówno wymiernych, jak i niewymiernych. Można zwrócić uwagę na to, że już i dawniej operowaliśmy liczbami niewymiernemi, nie zdając sobie z tego sprawy; tak np. liczba „π“, która występuje przy obliczaniu długości okręgu i pola koła, jest liczbą niewymierną, zastępowaną w obliczeniach przybliżeniem dziesiętnem 3,14.

Tak więc program nie przewiduje ustalania „formalnych własności działań“ w arytmetyce liczb naturalnych, przeprowadzania dowodu tych własności w arytmetyce liczb ułamkowych bezwzględnych, następnie w arytmetyce liczb względnych wymiernych, wreszcie w arytmetyce liczb rzeczywistych. Przyjmując listę własności działań w postaci aksjomatycznej (a więc bez dowodu), unika się subtelnych, a niedostępnych umysłowi młodzieży szkolnej rozważań, dotyczących „zasady zachowania formalnych własności działań“, a zarazem nie dozna uszczerbku strona logiczna, gdyż wszelkie przekształcenia algebraiczne znajdą uzasadnienie we własnościach działań, sformułowanych dla wszystkich liczb, z któremi uczniowie będą mieli do czynienia.

Związki funkcjonalne.

Uczeń zapoznaje się ze związkami funkcjonalnemi już przy wykonywaniu najelementarniejszych obliczeń cyfrowych, np. przy obliczaniu kosztu towaru w zależności od jego ilości i ceny. W tym jednak przypadku uczeń ma do czynienia z poszczególnemi wartościami danych wielkości, a więc nie bada zmienności zjawiska ilościowego.

W programie dla klasy I przewidziane są ćwiczenia w wyznaczaniu zmiany wyników działań w zależności od zmiany danych. Ale i w tym przypadku uczeń operuje jeszcze konkretnemi przykładami cyfrowemi. Dopiero następne wprowadzenie znakowania literowego pozwala ująć związki między wielkościami w postaci ogólnej — przy pomocy wzorów literowych.

W klasie I uczniowie zapoznają się również z takiemi związkami funkcjonalnemi, jak proporcjonalność prosta i proporcjonalność odwrotna, przyczem należy położyć szczególny nacisk na umiejętność stosowania tych związków do zagadnień praktycznych.

W zagadnieniach tego rodzaju często występuje pojęcie stosunku. Stosunek kilku (np. trzech) wielkości jednorodnych podaje się w postaci takiego wyrażenia, jak np. 3:4:8; wyrażenie to znacza, że pewna jednostka miary (która może pozostać bliżej nieoznaczona) zawiera się w pierwszej wielkości 3 razy, w drugiej 4 razy, w trzeciej 8 razy. Dla pary wielkości jednorodnych wprowadza się pojęcie wykładnika stosunku; np. w stosunku 3:4:8 wykładnikiem stosunku pierwszej wielkości do trzeciej jest ułamek $\frac{3}{8}$, a wykładnikiem stosunku drugiej wielkości do trzeciej jest ułamek $\frac{1}{2}$.

Przy rozwiązywaniu zadań na wielkości wprost proporcjonalne w kursie klasy I nie stosuje się proporcyj. Zaleca się używanie jednej z dwóch metod: bądź wyznaczamy, w jakim stosunku zmienia się jedna wielkość, i w tym samym stosunku zmieniamy drugą wielkość, bądź też na podstawie jednej pary odpowiadających sobie wartości obu wielkości wyznaczamy współczynnik proporcjonalności i stosujemy go do wyznaczenia niewiadomej wartości w drugiej parze.

Analogiczne uwagi — z odpowiedniemi zmianami — odnoszą się do wielkości odwrotnie proporcjonalnych.

W klasie II uczeń otrzymuje nowe narzędzie do badania związków funkcjonalnych: narzędziem tem jest umiejętność układania i rozwiązywania równań (narazie tylko równań stopnia pierwszego o współczynnikach cyfrowych).

W kursie klasy III program poleca zebrać i usystematyzować zdobyte przez ucznia doświadczenie w zakresie związków funkcjonalnych. Należy tu rozszerzyć pojęcie związku funkcjonalnego w tym sensie, by uczeń rozumiał, że każde przyporządkowanie jednoznaczne, które wartościom jednej zmiennej przypisuje oznaczone wartości drugiej zmiennej, daje związek funkcjonalny. Przykładami takiego przyporządkowania mogą być znane już uczniom wzory literowe, poza tem mogą to być zestawienia tabelaryczne, a także wykresy w układzie współrzędnych prostokątnych.

Dalszym etapem w kształceniu rozumienia związków funkcjonalnych będzie rozwiązywanie równań o współczynnikach literowych.

Przekształcenia algebraiczne i rozwiązywanie równań.

Program przewiduje rozważania równań już w środku kursu klasy II, ale ogranicza je narazie tylko do równań stopnia pierwszego o współczynnikach cyfrowych. Przygotowaniem do tych równań jest rozważanie wielomianów stopnia pierwszego o współczynnikach cyfrowych: redukcja wyrazów podobnych w wielomianach stopnia pierwszego o współczynnikach cyfrowych, dodawanie i odejmowanie takich wielomianów, wreszcie mnożenie i dzielenie wielomianu przez daną liczbę. Łącznie z temi przekształceniami rozważa się wyrażenia pozornie ułamkowe, w których tylko liczniki są wielomianami, a mianowniki nie zawierają liter; sprawność w przekształcaniu takich wyrażeń jest nieodzownym warunkiem do umiejętnego stosowania równań do rozwiązywania zagadnień.

Przy układaniu równań na podstawie danych warunków nie należy krępować się liczbą niewiadomych: częstokroć zagadnienie łatwiej rozwiązuje się przy użyciu dwóch niewiadomych, niż przy pomocy jednej niewiadomej.

Wskutek wyodrębnienia wielomianów stopnia pierwszego o współczynnikach cyfrowych, rozważanie wielomianów rozbija się na dwie części. Ale właśnie dzięki takiemu postawieniu sprawy osiągamy możność rychlejszego zapoznania uczniów z potężnem narzędziem anali-

tycznem, jakiem jest równanie, i przez to budzimy w nich zainteresowanie, którego nie mogłoby dać całoroczne przetrzymywanie uczniów na samych tylko wielomianach i wyrażeniach ułamkowych.

Staranne opracowanie działu o rozkładaniu wielomianów na czynniki jest nieodzowne do porządnego opracowania działań na wyrażeniach ułamkowych. Badanie miejsc zerowych jednomianu lub wielomianu będzie miało zastosowanie w wyznaczaniu tych wartości liter, przy których mianownik ułamka staje się zerem, a więc wyrażenie ułamkowe traci sens liczbowy. Należy wyrobić w uczniach nawyk, by w każdym przypadku, kiedy mają do czynienia z wyrażeniem ułamkowem (a potem również i z wyrażeniem pierwiastkowem), czynili zastrzeżenia, potrzebne dla zachowania sensu liczbowego danych wyrażeń.

Działu o proporcjach nie należy traktować zbyt rozwlekle, z całym aparatem „zmiany postaci proporcji", „upraszczania proporcji" i t. p. Wystarczy stwierdzenie zasadniczej własności proporcji: iloczyn wyrazów skrajnych jest równy iloczynowi wyrazów środkowych. Na tej własności opiera się możliwość przestawienia wyrazów skrajnych lub środkowych, wyznaczanie wyrazów niewiadomych, a także sprawdzanie proporcyj pochodnych, w których występują sumy lub różnice odpowiednich wyrazów danej proporcji.

Układanie i rozwiązywanie równań o współczynnikach literowych jest przewidziane w programie dopiero w kursie klasy III, a to w tym celu, by w klasie II zatrzymać uczniów przy równaniach o współczynnikach cyfrowych dla łatwiejszego oswojenia się z metodą równań; poza tem zachodzi konieczność uprzedniego opracowania działań na wyrażeniach ułamkowych, zanim uczniowie będą mogli przystąpić do stosowania tych wyrażeń w rozwiązywaniu równań o współczynnikach literowych (a w szczególności w sprawdzaniu rozwiązań, które wypadają w postaci wyrażeń literowych).

Należy podawać pełne rozwiązanie równania lub układu równań. Np. w równaniu, sprowadzonem do postaci $Ax+B=0$, należy rozróżnić trzy przypadki: 1) je-

żeli A jest odmienne od zera, to równanie posiada jedyne rozwiązanie; 2) jeżeli $A = 0$, ale B jest odmienne od zera, to równanie nie posiada rozwiązania; 3) jeżeli $A = 0$ i $B = 0$, to każda wartość „x“ jest rozwiązaniem równania. Podobnie należy rozróżnić trzy przypadki przy rozwiązywaniu układów równań stopnia pierwszego z dwiema niewiadomemi o współczynnikach literowych.

Dział o nierównościach został wprowadzony do programu nietylko ze względu na potrzebę badania warunków, przy których wyrażenia pierwiastkowe mają sens liczbowy (w szczególności zaś do badania warunków, przy których równanie kwadratowe o współczynnikach literowych posiada pierwiastki), ale również dla lepszego zapoznania się z liczbami względnemi.

Po opracowaniu własności i przekształceń nierówności należy zająć się rozwiązywaniem nierówności stopnia pierwszego z jedną zmienną, a następnie rozwiązywaniem nierówności, w których jedna strona jest iloczynem lub ilorazem dwumianów stopnia pierwszego, np.: kiedy iloczyn $(x-1).(x-2)$ jest dodatni? W tym celu bada się znak iloczynu, gdy x przebiega wszystkie wartości, a potem wybiera się te przedziały wartości x, przy których dany iloczyn jest dodatni.

W ostatniej klasie gimnazjum rozważa się równanie stopnia drugiego z jedną niewiadomą (równanie kwadratowe). Po rozwiązaniu kilku przykładów tego rodzaju równań należy opracować ogólne wzory rozwiązania równania $Ax^2 + Bx + C = 0$, gdzie A jest odmienne od zera, a przytem należy podać znaczenie wyróżnika $B^2 - 4AC$. W przypadku istnienia pierwiastków, należy podać twierdzenia o sumie i iloczynie pierwiastków równania kwadratowego.

Zkolei należy zająć się trójmianem $Ax^2 + Bx + C$, zbadać warunki możliwości rozkładu tego trójmianu na czynniki stopnia pierwszego i podać ten rozkład.

Podobnie jak w zagadnieniach stopnia pierwszego, częstokroć zdarza się, że zagadnienie stopnia drugiego łatwiej rozwiązuje się przy wprowadzeniu dwóch niewiadomych, niż przy pomocy jednej tylko niewiadomej. Na szczególną uwagę zasługują te przypadki, kiedy otrzy-

muje się układ równań z dwiema niewiadomemi, jedno równanie jest stopnia pierwszego, a drugie — stopnia drugiego; rozwiązanie takiego układu nie sprawia trudności.

Posuwając się dalej, rozwiązujemy takie równania ułamkowe, a także równania pierwiastkowe, które sprowadzają się do równań stopnia co najwyżej drugiego.

Następnie rozwiązujemy układy równań wyższych stopni z dwiema niewiadomemi, o ile takie układy dają się bez trudu sprowadzić do rozwiązywania równania kwadratowego, jak np. układ równań: $x^3+y^3=91$, $x+y=7$. Rozwiązywanie układów tego rodzaju ćwiczy „inwencję algebraiczną“; nie należy jednak dawać przykładów skomplikowanych.

Początki geometrji.

Nauczanie geometrji należy rozpocząć od zbierania doświadczeń, których wyniki formułuje się w postaci twierdzeń, przyjętych bez dowodu w charakterze aksjomatów.

Lista przyjętych aksjomatów musi odpowiadać jedynie warunkowi niesprzeczności. Nie należy natomiast dążyć w nauczaniu do ustalenia listy aksjomatów niezależnych.

Aksjomaty winny być tak dobrane, aby można było uniknąć t. zw. konstrukcyj hipotetycznych i dowodzenia twierdzeń egzystencjonalnych, a więc powinny umożliwić efektywną konstrukcję omawianych utworów geometrycznych przy pomocy cyrkla i linjału.

Poza tem w początkach nauczania nie można podawać dowodów takich twierdzeń, które uczniom wydają się oczywistemi. Jeżeli więc pewne oczywiste dla uczniów prawdy geometryczne są potrzebne do budowy kursu systematycznego albo do przeprowadzenia podstawowych konstrukcyj, zaleca się je przyjąć bez dowodu w charakterze aksjomatów, chociażby istniała możność przeprowadzenia dowodów tych prawd na podstawie innych aksjomatów.

Tak więc można przyjąć bez dowodu twierdzenie: każdy bok trójkąta jest mniejszy od sumy dwóch boków pozostałych.

Dla uniknięcia rozważań, dotyczących ciągłości okręgu

i prostej, można przyjąć bez dowodu twierdzenie: jeżeli prosta przechodzi przez punkt, leżący wewnątrz okręgu, to ta prosta przecina się z okręgiem w dwóch punktach, leżących po obu stronach danego punktu. Podobnie można również doświadczalnie rozważyć różne przypadki wzajemnego położenia dwóch okręgów i przyjąć bez dowodu twierdzenie: jeżeli odległość między środkami dwóch okręgów jest mniejsza od sumy promieni tych okręgów, a większa od ich różnicy, to okręgi przecinają się w dwóch punktach, leżących po obu stronach prostej, przechodzącej przez środki okręgów.

Wreszcie można przyjąć bez dowodu twierdzenia o cechach przystawania trójkątów.

Pierwsze dowody twierdzeń geometrycznych winny ukazać się dopiero wówczas, kiedy uczniowie będą rozumieli potrzebę dowodów; sama budowa dowodów nie może być nadmiernie zawiła.

W miarę rozwijania się materjału geometrycznego należy zwracać uwagę uczniów na związki logiczne między twierdzeniami, np. na związek między danem twierdzeniem a jego kontrapozycją, na konieczność podawania dowodu twierdzenia odwrotnego albo przeciwnego, na związek między twierdzeniem odwrotnem i twierdzeniem przeciwnem (twierdzenie przeciwne jako kontrapozycja odwrotnego) i t. p.

Przy budowie kursu geometrji zaleca się wyzyskanie pierwiastka doświadczalnego w postaci ruchomych modeli w celu wykrywania własności utworów geometrycznych w ich związku funkcjonalnym; nie można jednak poprzestać na wykryciu własności utworów geometrycznych w ich zmianach kinetycznych, ale trzeba potem przeprowadzić dowód na figurach statycznych.

Częstokroć model nietylko pomaga dostrzec i sformułować twierdzenie, ale podsuwa też drogę dowodzenia.

W szczególności rozważanie ruchomych modeli jest zalecone przy wprowadzaniu miejsc geometrycznych, np. miejsca geometrycznego punktów, z których dany odcinek jest widzialny pod danym kątem.

Do materjału obowiązującego, który winien być przez uczniów opanowany, należy zaliczyć tylko twierdzenia naj-

ważniejsze; wiele twierdzeń mniej ważnych można potraktować jako materjał do ćwiczeń w dostrzeganiu własności utworów geometrycznych i samodzielnem przeprowadzaniu dowodów.

Program kładzie wielki nacisk na rozwiązywanie zadań konstrukcyjnych. Jednym ze sposobów rozwiązywania tych zadań jest sprowadzanie konstrukcyj do wyznaczania położenia pewnych punktów przy pomocy miejsc geometrycznych. W kursie klasy III należy opracować własności miejsc geometrycznych ze szczególną starannością; przy tej sposobności można powtórzyć i ugruntować niemal cały materjał nauczania z kursu klasy II.

Związki miarowe na płaszczyźnie.

Program nie uwzględnia czysto-geometrycznej teorji odcinków proporcjonalnych, nakazując opracowanie twierdzeń o odcinkach proporcjonalnych w postaci miarowej.

Zasadniczą rzeczą jest ustalenie doskonałej odpowiedniości między długościami odcinków a ich liczbami wymiarowemi przy wybranej jednostce długości, przyczem liczby te mogą być wymierne lub niewymierne.

Podstawowem twierdzeniem w teorji związków miarowych jest twierdzenie T a l e s a i odwrócenie tego twierdzenia. Dowód twierdzenia T a l e s a jest nietrudny w przypadku, kiedy stosunek odpowiednich odcinków wyraża się liczbą wymierną; w przypadku zaś, kiedy ten stosunek wyraża się liczbą niewymierną, można ograniczyć się do wykazania prawdziwości twierdzenia dla dowolnie bliskich przybliżeń wymiernych tej liczby niewymiernej.

Twierdzenie T a l e s a prowadzi do proporcyj, w których wyrazami są liczby wymiarowe długości odcinków. Proporcjom takim przysługują wszystkie własności, ustalone w kursie algebry.

W dalszych zastosowaniach własności odcinków proporcjonalnych do figur jednokładnych i podobnych należy posiłkować się stale proporcjami liczbowemi, — aż do twierdzenia P i t a g o r a s a i jego uogólnień na trójkąty dowolne.

Do teorji związków miarowych należy zaliczyć również zagadnienia, dotyczące pola wielokąta. I te zagadnienia należy sprowadzić co rychlej do wzorów miaro-

wych. Pojęcie wielokątów równoważnych i przekształcenia wielokątów na równoważne winny być uwzględnione o tyle tylko, o ile są one potrzebne do wyprowadzenia wzorów na obliczanie pola w różnego rodzaju wielokątach.

Związki miarowe winny znaleźć zastosowanie w zadaniach konstrukcyjnych; liczby w nich zastępuje się odpowiedniemi odcinkami przy jednej i tej samej jednostce miary, przyczem przyjmuje się bez dowodu, że każdej liczbie (wymiernej lub niewymiernej) odpowiada jednoznacznie pewna długość odcinka.

Wiadomości z geometrji trójwymiarowej.

W rozważaniu początków geometrji trójwymiarowej, dotyczących położenia prostych i płaszczyzn w przestrzeni, napotyka się znaczne trudności, powodowane brakiem wyrobienia wyobraźni uczniów w zakresie stosunków przestrzennych; wobec tego nieodzowne jest użycie modeli. Zaleca się przytem, by modele nie były zgóry przygotowane, ale by były tworzone w oczach uczniów lub przez samych uczniów w czasie odpowiednich rozważań.

Stosowanie modeli przestrzennych sprzyja „widzeniu“ w przestrzeni, ale nie może usunąć potrzeby podawania dowodów. W przeprowadzaniu tych dowodów uwydatnia się rolę układu aksjomatów i wyświetla się metody dowodzenia.

Po opracowaniu wiadomości o położeniu prostych i płaszczyzn w przestrzeni, a także o kątach dwuściennych i odpowiadających im kątach płaskich, wprowadza się rozważania wielościanów, narazie wyłącznie na modelach, a nie przy pomocy rysunku; będą to graniastosłupy (proste i nieproste) oraz ostrosłupy (bez wyróżniania ostrosłupów „prostych“).

Przy opracowaniu rzutów równoległych należy zwrócić uwagę głównie na wyrobienie wyobraźni przestrzennej, któremu szczególnie sprzyja kreślenie utworów geometrycznych w rzucie równoległym i odczytywanie rysunków; niejednokrotnie przytem trzeba będzie odwoływać się do modeli, wskazując na to, że rzut równoległy utworu geometrycznego jest cieniem tego utworu na płaszczyznę

rzutów w promieniach równoległych. Ćwiczeniem końcowem w tym dziale będzie wyznaczanie przekrojów w graniastosłupach i ostrosłupach, przedstawionych w rzucie równoległym ukośnym.

Przy rozważaniu utworów przestrzennych należy rozwiązywać zadania rachunkowe, oparte na stosowaniu twierdzenia Talesa, a także twierdzenia Pitagorasa. Ćwiczenia te mogą być połączone z obliczaniem pola powierzchni, a później również i z obliczaniem objętości brył. Przy rozważaniu objętości brył nie należy podnosić sprawy definjowania objętości, np. „co nazywa się objętością ostrosłupa“; samo zagadnienie ogranicza się jedynie do obliczania objętości.

Związek między algebrą i geometrją.

Program dla klasy I nie przewiduje specjalnego kursu geometrji. W zadaniach jednak należy uwzględniać tematy geometryczne, np. obliczanie pola lub objętości według wzorów, poznanych w szkole powszechnej, a także kreślenie planów, ilustrujących treść zadania.

Materjał nauczania geometrji w klasie II daje niewiele sposobności do wiązania geometrji z algebrą, gdyż materjał geometryczny zajmuje się w tej klasie konstrukcjami, a nie własnościami miarowemi figur. Jedyną sposobnością do stosowania rachunków jest obliczanie kątów przyległych i wierzchołkowych, kątów przy dwóch prostych równoległych, przeciętych trzecią prostą, a także kątów w trójkątach i wielokątach.

Ścisły związek między geometrją i algebrą występuje dopiero w kursie klasy III i IV, w których program geometrji przewiduje badanie związków miarowych na płaszczyźnie.

Niewyczerpanem źródłem zadań, w których wiąże się geometrja z algebrą, są zagadnienia miarowe, prowadzące do równania kwadratowego.

Program nauczania matematyki w gimnazjach nie przewiduje elementów geometrji analitycznej. Jedynym wyjątkiem może tu być ilustracja graficzna funkcji linjowej $y = Ax + B$ i zastosowanie tej ilustracji do przedstawienia układu dwóch równań linjowych. Natomiast nie

jest przewidziane badanie paraboli, wyznaczonej równaniem $y = Ax^2 + Bx + C$, ani też zastosowanie tej paraboli do „teorji trójmianu kwadratowego“.

Korelacja matematyki z innemi przedmiotami.

Najwięcej sposobności do współdziałania matematyki z innemi przedmiotami nastręcza się w klasie I, w której zadaniem nauczania matematyki jest ugruntowanie sprawności rachunkowej na liczbach bezwzględnych. Usprawnienie rachunkowe opiera się głównie na rozwiązywaniu zagadnień z różnych dziedzin nauki i życia praktycznego.

W kursie klasy II mało będzie sposobności do ustalenia korelacji matematyki z innemi przedmiotami, gdyż przychodzą tu trudne, a z natury swej formalne rozważania algebraiczne i geometryczne.

W kursie klasy III tematy do budowy wykresów oraz diagramów prostokątnych mogą być czerpane z zakresu geografji; w szczególności dotyczy to przedstawienia stosunków procentowych na diagramie prostokątnym.

W kursie algebry klasy III i IV uwzględnić należy proste zastosowania do fizyki, przyczem ścisłe porozumienie nauczycieli obu przedmiotów jest konieczne. Niektóre zagadnienia fizyczne są tak proste, że mogą stanowić materjał do zadań w klasie II, mimo że klasa ta nie uczy się fizyki.

W klasie IV aparat algebraiczny jest już tak opracowany, że możność jego stosowania będzie się narzucała bardzo często. W każdym razie należy osiągnąć taki stan, aby uczeń, już dostatecznie zaawansowany w matematyce, nie stawał bezradny wobec konieczności jej zastosowania i nie uważał za rzecz dziwną, gdy w innym przedmiocie, np. w fizyce, będzie musiał przeprowadzić nietrudny rachunek.

Nauczyciel matematyki musi pamiętać, że danem mu jest nauczanie takiego przedmiotu, w którym kształcenie dyspozycyj logicznych jest szczególnie wdzięczne i może przyczynić się do harmonijnego wychowania człowieka, aby postępowanie, oparte na intuicji i impulsach uczuciowych, było zarazem kontrolowane świadomą czynnością umysłu.

8

DRUKOWANE JAKO RĘKOPIS.

MINISTERSTWO WYZNAŃ RELIGIJNYCH I OŚWIECENIA PUBLICZNEGO

PROGRAM NAUKI
W GIMNAZJACH PAŃSTWOWYCH

FIZYKA I CHEMJA

(P R O J E K T)

LWÓW — 1933
PAŃSTWOWE WYDAWNICTWO KSIĄŻEK SZKOLNYCH
UL. KURKOWA 21

DRUK. J. ŻYDACZEWSKIEGO, LWÓW, UL. LEONA SAPIEHY 77, TELEFON Nr. 4-96

FIZYKA I CHEMJA.

KLASA III.

4 godziny tygodniowo.

MATERJAŁ NAUCZANIA.

Pierwsze półrocze: FIZYKA.

WSTĘP.

Przypomnienie znanych miar długości, powierzchni i objętości. Pomiary długości przy pomocy suwaka i śruby mikrometrycznej. Obliczanie objętości brył prostopadłościennych na podstawie powyższych pomiarów. Mierzenie objętości brył nieforemnych.

Praktyczne zaznajomienie się z wagą i ważeniem. Wyznaczanie ciężaru brył, których objętości zostały uprzednio zmierzone. Ciężar właściwy ciał stałych i cieczy.

NAUKA O CIEPLE.

Uzupełnienie wiadomości o termometrach. Zmiana objętości ciał stałych, ciekłych i gazowych pod wpływem zmian temperatury. Współczynniki rozszerzalności.

Uwzględnianie rozszerzalności przy układaniu szyn, budowie mostów i t. p.; napięcia wskutek ochładzania i zastosowanie ich przy nakładaniu obręczy, nitów i t. d.; pękanie wskutek napięć. Nienormalna rozszerzalność wody, jej znaczenie *dla życia w wodzie.*

Wyrównywanie się temperatury ciał, zetkniętych ze sobą. Przepływ ciepła. Przewodnictwo cieplne. *Zastosowanie dobrych i złych przewodników ciepła w życiu codziennem i technicznem; złe przewodzenie ciał porowatych i praktyczne zastosowania tej własności (odzież, izolacje rur, pokrywa śnieżna, termos i t. p.).* Unoszenie się ciepła. *Prądy morskie i wiatry; ogrzewanie centralne;*

wentylacja. Pojęcie o wyrównywaniu się temperatur przez promieniowanie. *Barwa ubiorów w lecie i w zimie.*

Ilość ciepła. Jednostka ilości ciepła. Ciepło właściwe.

Zmiany stanów skupienia. Temperatura topnienia i ciepło topnienia. Różnica objętości lodu i wody. *Znaczenie tej różnicy w przyrodzie i w urządzeniach technicznych* (lodowce). Mieszaniny oziębiające. *Sztuczny lód, lodownie, chłodnictwo, jego znaczenie gospodarcze.* Parowanie i wrzenie. Ciepło parowania. Skraplanie. *Opady atmosferyczne, dystylacja; znaczenie wysokiej wartości ciepła właściwego, ciepła topnienia i ciepła parowania wody dla życia przyrody i dla człowieka.*

Rozpuszczanie i krystalizacja. Nasycenie roztworów; odparowywanie. Dyfuzja i osmoza cieczy. Wzniesienie włoskowate. *Znaczenie osmozy i włoskowatości w życiu przyrody i w zastosowaniach.*

NAUKA O RÓWNOWADZE CIECZY I GAZÓW.

Naczynia połączone. Ciężar i ciśnienie. Ciśnienie cieczy. *Wodociągi, wodotryski, studnie, źródła; znaczenie urządzeń wodnych dla cywilizacji; prasa hydrauliczna.* Parcie cieczy. Prawo Archimedesa i pływanie. *Areometry; pływanie; ogólne wiadomości o budowie statków i łodzi podwodnych.*

Pompy. Ciśnienie atmosfery. Ciężar właściwy powietrza i innych gazów, znanych uczniom. Barometr rtęciowy i aneroid. *Barograf*. Prawo Archimedesa w zastowaniu do gazów. *Balony i sterowce*. Ściśliwość i rozprężliwość powietrza. *Sikawka strażacka*. Zasada budowy pomp powietrznych zgęszczających i rozrzedzających. Manometr rtęciowy. Doświadczenia, wykazujące ciśnienie atmosfery. *Pompy do rowerów i samochodów; zastosowanie powietrza zgęszczonego w hamulcach, poczcie pneumatycznej, silnikach; kiesony i skafandry, manometry, aneroidy i ich zastosowanie*. Zmiana ciśnienia barometrycznego z wysokością. *Wzmianka o barometrycznem mierzeniu wzniesienia*. Wahania ciśnienia barometrycznego. *Związek tych wahań z pogodą; Państwowy Instytut Meteorologiczny.*

Dyfuzja gazów. Rozpuszczalność powietrza w wodzie, *jej znaczenie dla życia w wodzie*. Przenikanie gazów przez

ciała stałe. Porowatość ciał. Pochłanianie gazów przez ciała stałe. *Filtrowanie wody; instalacje filtrów; rola porowatości ścian w wietrzeniu mieszkań; obrona przeciwgazowa.*

Ogólne pojęcie o drobinowej budowie materji na podstawie poznanych zjawisk (porowatość, rozszerzalność, rozpuszczalność, dyfuzja i osmoza).

Drugie półrocze: CHEMJA.

METALE I POWIETRZE.

Przemiana metalu pod wpływem powietrza, metale szlachetne. Czynny składnik powietrza — tlen. *Rola tlenu w procesach oddychania (zatrucie gazem, łodzie podwodne). Środki, zabezpieczające metale przed utlenianiem.* Otrzymywanie metali z ich tlenków przy pomocy węgla. Rudy, *ich występowanie w Polsce. Polski przemysł metalurgiczny. Znaczenie Śląska dla Polski.*

METALE I WODA.

Działanie metali na wodę. Własności wodoru; *jego zastosowanie do napełniania balonów, płomień tlenowodorowy.* Synteza i analiza wody. Pojęcie o syntezie i analizie, o związku i pierwiastku.

SIARKA, WĘGIEL, KRZEM I ICH TLENKI.

Siarka, synteza gazu siarkowego, jego własności; *zastosowanie gazu siarkowego (dezynfekcja, bielenie).*

Węgiel, synteza gazu węglowego, jego własności; *zastosowanie gazu węglowego (woda sodowa, gaśnice).* Obieg węgla w przyrodzie. Krzemionka, jej odmiany. Piasek, *wyrób szkła.* Wzmianka o fosforze.

SIARCZKI.

Synteza siarczków metali. Rudy siarczkowe, *ich występowanie w Polsce.* Wzmianka o otrzymywaniu metali z siarczków.

CHLOR, JEGO ZWIĄZKI.

Chlor, jego własności. *Bielące działanie wody chlorowej.* Synteza chlorków metali, *ich zastosowanie. Polska produkcja soli kamiennej i soli potasowej. Wzmianka o solankach, źródłach leczniczych, ich znaczeniu gospodarczem.*

OBRONA PRZECIWGAZOWA.

Chlor jako gaz bojowy i jako materjał wyjściowy do wyrobu innych gazów. Skutki działania gazów na organizm ludzki i zwierzęcy.

Środki ochronne: a) maska, praktyczne zapoznanie się z jej użyciem, b) schrony, ich urządzenie, zachowanie się w schronie podczas napadu gazowego. Unieszkodliwianie gazów bojowych. Zachowanie się po napadzie gazowym. Silne lotnictwo jako najskuteczniejszy środek obronny przeciw napadom gazowym. Gazy bojowe na usługach człowieka w walce ze szkodnikami.

POJĘCIE O ATOMACH I CZĄSTECZKACH, WZORY CHEMICZNE.

Zjawisko fizyczne i chemiczne. Prawo niezniszczalności materji. Prawo stałości składu. Mieszanina piorunująca. *Wzmianka o motorach spalinowych.* Hipoteza Daltona. Pojęcie o atomie, ciężarze atomowym. Pojęcie o cząsteczce. Symbole i wzory chemiczne. Wartościowość. *Praktyczne znaczenie obliczeń stechjometrycznych.*

ZASADY, KWASY I SOLE.

Metale, niemetale, ich tlenki. Syntetyczne otrzymywanie zasad, ich własności, *zastosowanie (zaprawa murarska, dezynfekcja, wyrób mydła).* Synteza kwasu solnego i siarkowego, ich własności, *zastosowanie.* Działanie kwasów na metale, sole. Wzmianka o kwasie azotowym i fosforowym. *Polska produkcja kwasu siarkowego i azotowego.* Reakcja zobojętniania — sole. Sole jako minerały (wapienie, gips, *ich występowanie w Polsce). Piece wapienne. Sole jako nawozy sztuczne (siarczany, azotany, fosforany).*

ZWIĄZKI WĘGLA.

Węgiel jako środek opałowy w gospodarstwie domowem i przemyśle. Węgiel, naturalne bogactwo Polski. Odmiany węgla: diament, grafit (wyrób ołówków). Tlenek węgla (czad). Sucha dystylacja węgla kamiennego. Produkty tej dystylacji, *ich zastosowanie (gaz palny, koks, smoła pogazowa).* Wzmianka o smole pogazowej jako surowcu w przemyśle chemicznym. *Polskie zagłębie węglowe.* Ropa naftowa, jej dystylacja. Produkty dystylacji, *ich zastosowanie (benzyna, nafta, smary). Polskie złoża ropy naftowej.*

Cukier, fermentacja alkoholowa. Skrobia. *Wzmianka o przemyśle gorzelniczym.* Alkohol. Kwas octowy. Wzmianka o innych kwasach organicznych. Błonnik. Tłuszcze. Mydło. Białko. *Racjonalne odżywianie.*

WYNIKI NAUCZANIA.

W ZAKRESIE FIZYKI.

W ramach, zakreślonych materjałem nauczania:

Znajomość następujących zjawisk, pojęć, zależności i ich zastosowań: ciężaru właściwego; rozszerzalności cieplnej, przenoszenia się ciepła, ilości ciepła, ciepła właściwego, zmiany stanów skupienia przez zmianę temperatury i rozpuszczanie, dyfuzji i osmozy; ciśnienia i parcia cieczy oraz powietrza, ściśliwości i rozprężliwości powietrza, drobinowej budowy materji.

Umiejętność poprawnego i sprawnego przeprowadzania: pomiaru ciężaru właściwego ciał stałych i cieczy, współczynnika rozszerzalności cieplnej, jednego z doświadczeń, dotyczących przewodzenia ciepła (jakościowo); pomiarów ciepła właściwego ciał stałych i cieczy; ciepła topnienia i parowania; doświadczenia, wykazującego prawo Archimedesa dla cieczy.

W ZAKRESIE CHEMJI.

W ramach, zakreślonych materjałem nauczania:

Znajomość następujących zjawisk, własności ciał i ich zastosowań: utleniania metali, składu powietrza, otrzymywania metali z ich tlenków, składu chemicznego wody, własności tlenu i wodoru, własności gazu siarkowego

i węglowego, własności chloru, własności głównych zasad i kwasów, soli oraz związków węgla; środków obrony przeciwgazowej indywidualnej i zbiorowej.

Znajomość następujących pojęć i praw: pierwiastka oraz związku chemicznego, syntezy i analizy, zjawiska fizycznego oraz chemicznego, atomu, cząsteczki, wartościowości, kwasu, zasady, soli; prawa niezniszczalności materji, stałości składu.

Umiejętność poprawnego i sprawnego przeprowadzania następujących doświadczeń: oddzielanie czynnego składnika powietrza od nieczynnych; otrzymywanie wodoru, wody wapiennej, kwasu siarkowego, soli z kwasu i zasady; synteza siarczku żelaza; otrzymywanie dwutlenku węgla; wykrycie węgla w pokarmach, skrobi w ziemniakach.

W ZAKRESIE FIZYKI I CHEMJI.

W ramach, zakreślonych materjałem nauczania:

Osiągalna w danym wieku poprawność myślowa i językowa w opisywaniu zjawisk, formułowaniu zależności i praw oraz określaniu pojęć.

Elementarna sprawność w wysnuwaniu logicznych wniosków ze znanych zjawisk i praw.

UWAGI.

Praca w klasie III winna się opierać na nauce o przyrodzie martwej w szkole powszechnej, wyzyskać, pogłębić i uzupełnić wiadomości uczniów, nabyte w drugim szczeblu tej szkoły.

Uczniowie powinni oswoić się z pracą doświadczalną w laboratorjum, opanować w dostępnym stopniu jej technikę i przywykać do wysnuwania wniosków z wyników doświadczenia.

W fizyce ośrodkiem nauczania są w tej klasie głównie zjawiska fizyczne; przy opracowywaniu materjału nauczyciel winien zwrócić szczególną uwagę na następujące zagadnienia: ograniczoną dokładność pomiarów fizycznych; wprowadzenie pojęć ciężaru właściwego i ilości ciepła; bilans ciepła; ścisłe odróżnienie ciśnienia od siły (parcia); zasadę pływania.

Związek nauki fizyki z zajęciami praktycznemi w klasie III polega na tem, że uczniowie wykonywują w warsztatach w zakresie zajęć praktycznych proste przyrządy, zrozumiałe na podstawie wiadomości ze szkoły powszechnej, lub też takie, których budowa może posłużyć do stawiania zagadnień w dalszym toku nauczania fizyki; równocześnie ćwiczą się w sprawnościach, które będą im potrzebne do konstrukcji przyrządów fizycznych w klasie IV.

Przy opracowywaniu materjału nauczania z chemji należy zwrócić szczególną uwagę na następujące zagadnienia: wprowadzenie pojęcia pierwiastka i związku chemicznego, rozróżnianie zjawiska fizycznego i chemicznego, pojęcie atomu, wprowadzenie wzoru chemicznego.

KLASA IV.

FIZYKA.

4 godziny tygodniowo.

MATERJAŁ NAUCZANIA.

MECHANIKA.

Siła. Dynamiczne i statyczne działanie siły. Rola tarcia w ruchach. Własności ruchu jednostajnego. Porównywanie sił na podstawie ich równowagi. Ciężar ciał; środek ciężkości. Ciężarowe jednostki sił. Mierzenie sił przy pomocy dynamometrów. Równowaga sił nierównych przy zastosowaniu maszyn prostych.

Pojęcie pracy i jej jednostki ciężarowe. Zachowanie pracy przy użyciu maszyn prostych. *Zastosowanie maszyn prostych.* Energja ciężarowa, jej przemiany przy użyciu maszyn. Tarcie. *Znaczenie tarcia w życiu, celowe jego zmniejszanie lub zwiększanie.* Energja ruchu (bez wzoru) i jej przykłady; *koło zamachowe, bąk.* Wzajemna zamiana energji ciężarowej i energji ruchu. Opór ośrodka. *Zasada unoszenia się latawca i samolotu.*

Źródła pracy: energja ciężarowa wody, energja ruchu wiatru, ciepło. *Wyzyskanie praktyczne pracy wody i wiatru.* Moc i jej jednostki ciężarowe. Wzajemna zamienność pracy i ciepła; mechaniczny równoważnik ciepła. *Ogólne wiadomości o silnikach parowych i spalinowych; rola gospodarcza silników, zastosowanie w przemyśle i komunikacji; lotnictwo i jego znaczenie dla Polski.*

Ruch spadkowy jako przykład ruchu jednostajnie przyśpieszonego. Zależność drogi od czasu. Wykres ruchu jednostajnie przyśpieszonego. Równość czasu spadania dla różnych ciał. Rzut poziomy i ukośny (graficznie). Ruch pocisków; wpływ oporu powietrza (informacyjnie).

Krótkie wiadomości o ciążeniu powszechnem. Masa ciał.

NAUKA O GŁOSIE.

Głos. Drganie struny i innych ciał sprężystych. Rozchodzenie się głosu w powietrzu; fale. Przykłady ruchu falowego; fale poprzeczne i podłużne. *Przykłady energji fal.* Długość fali, jej zależność od częstości drgań i od prędkości rozchodzenia się. Prędkość głosu. Odbicie się głosu; echo. *Ogólne wytłumaczenie akustyki sal.*

Szmery i dźwięki. Natężenie, wysokość i barwa dźwięku. Rezonans. *Instrumenty strunowe; gramofon; niektóre szkodliwe działania rezonansu (drgania mostów przy marszu, drgania fundamentów maszyn).*

NAUKA O PRĄDZIE ELEKTRYCZNYM.

Techniczne i laboratoryjne źródła prądu elektrycznego. Obwód elektryczny. Wzmianka o cieplnych, magnetycznych i chemicznych objawach prądu. Dobre i złe przewodniki; przewody. Zasada budowy galwanoskopu.

Elektroliza kwasów i soli. Pozorny rozkład wody. *Galwanostegja. Galwanoplastyka.* Natężenie prądu, mierzone ilością elektrolitu, wydzielonego w jednostce czasu. Jednostka natężenia: amper. Sformułowanie I prawa Faraday'a. Woltametry. Amperomierze (bez objaśnienia ich budowy) i ich cechowanie. Najpospolitsze ogniwa galwaniczne; akumulatory. *Baterje kieszonkowe: zastosowanie akumulatorów.*

Działanie cieplne prądu jako wynik pracy, wykonanej przez prąd. Watsekunda i wat, kilowatgodzina i kilowat, oraz ich liczbowy stosunek do jednostek ciężarowych. Cieplny równoważnik 1 watsekundy pracy. *Zastosowanie działań cieplnych prądu w celach ogrzewania, oświetlenia, spawania i innych; szkodliwe objawy działań cieplnych.* Zależność pracy i mocy prądu, mierzonej ilością wywiązanego ciepła, od natężenia prądu i od napięcia. Jednostka napięcia (wolt).

Analogja hydrodynamiczna prądu elektrycznego. Zależność natężenia prądu od napięcia. Wpływ przewodu na natężenie prądu. Opór przewodu; jednostka oporu (om): prawo Ohma. Zależność oporu od długości, przekroju i materjału przewodu. *Oporniki.* Spadek napięca wzdłuż przewodu.

Mierzenie napięcia. *Woltomierz.* Napięcie ogniw, akumulatorów oraz bateryj, łączonych równolegle i szeregowo. Moc prądu, gdy jedynym jej skutkiem jest powstawanie ciepła; prawo Joule'a. Rozgałęzienie prądu, łączenie równoległe przewodów. *Boczniki; sieć elektryczna; ogólne wiadomości o instalacji oświetleniowej w mieszkaniu.*

Elektromagnes. *Dzwonek elektryczny; telegraf; zegar elektryczny.* Magnesy trwałe i ich najważniejsze własności. Igła magnetyczna. Magnetyzm ziemski.

Działanie magnetyczne cewki z prądem elektrycznym; działanie magnesu na taką cewkę. *Zasada działania galwanoskopów i amperomierzy o ruchomej cewce.*

Powstawanie prądów indukowanych. *Zasada dynamomaszyny i silnika elektrycznego. Zastosowanie dynamomaszyn i silników w przemyśle i środkach komunikacji; przenoszenie pracy zapomocą prądów elektrycznych; prądy zmienne (wykres), znaczenie i otrzymywanie wysokich napięć; zagadnienie elektryfikacji. Zasada mikrofonu i telefonu.*

Iskra elektryczna. Gromadzenie się elektryczności (nabojów) na elektroforze lub biegunach maszyny elektrostatycznej. Przyciąganie i odpychanie elektryczne. Zasada kondensatora. Elektryczność w chmurach; błyskawica, piorun. *Gromnik.*

Wyładowania oscylacyjne. Stacje radjowe, jako źródła silnych drgań elektrycznych. Indukcyjne działania drgań na inne obwody. *Detektor kryształkowy.*

Wyładowania w gazach rozrzedzonych. *Reklamy świetlne.* Promienie Röntgena i ich najważniejsze własności. *Zastosowanie promieni Röntgena.*

NAUKA O ŚWIETLE.

Światło słoneczne. Przepuszczanie, odbijanie i pochłanianie światła przez ciała. Cień i półcień. Prostolinjowe rozchodzenie się światła. Źródła światła.

Prawa odbicia światła. Odbicie prawidłowe i rozpraszanie światła; widzenie przedmiotów nieświecących. Powstawanie obrazów w zwierciadle płaskiem.

Załamanie światła (jakościowo bez wzoru). *Złudzenia wskutek załamania światła; refrakcja astronomiczna.*

Załamanie w pryzmacie jako wstęp do załamania w soczewkach.

Skupiające działanie soczewek, ogniska soczewki. Powstawanie obrazów (bez konstrukcji). Zależność wzajemna odległości przedmiotu i obrazu od soczewki (doświadczalnie). Obrazy powiększone i zmniejszone. Obrazy urojone. Soczewki rozpraszające. *Lupa; lampa projekcyjna; aparat fotograficzny; luneta; własności optyczne oka; okulary; zasada kinematografu.*

Rozszczepienie światła białego. Barwy ciał. Widmo emisyjne, wzmianka o widmach absorbcyjnych i o analizie widmowej.

WYNIKI NAUCZANIA.

W ramach, zakreślonych materjałem nauczania:

Znajomość następujących zjawisk, pojęć, zależności i ich zastosowań:

Równowagi sił; pracy, mocy, energji i ich przemian przy użyciu maszyn prostych; ciążenia powszechnego; tarcia; wzajemnej zamienności pracy i ciepła; ruchów jednostajnych i jednostajnie zmiennych oraz ruchów poziomego i ukośnego; rozchodzenia się głosu, ruchu falowego, rezonansu; obwodu elektrycznego i charakteryzujących go wielkości; wzajemnych oddziaływań obwodów z prądem i magnesów; zjawisk indukcji, przenoszenia pracy przy pomocy prądu; rozchodzenia się, odbijania, załamania i pochłaniania światła; powstawania obrazów w zwierciadłach płaskich i przy pomocy soczewek, rozszczepiania światła.

Umiejętność poprawnego i sprawnego przeprowadzenia doświadczeń z maszynami prostemi, zestawiania obwodu elektrycznego; pomiaru natężenia i napięcia; stwierdzania praw Faraday'a, Ohma i Joule'a; doświadczeń z prądami indukcyjnemi; stwierdzania praw odbicia i załamania światła; stwierdzania zasadniczych własności soczewek.

Osiągalna w danym wieku poprawność myślowa i językowa w opisywaniu zjawisk, formułowaniu zależności i praw oraz określaniu pojęć.

Sprawność w wysnuwaniu prostych logicznych wniosków poznanych zjawisk i praw.

UWAGI.

W klasie III głównym ośrodkiem nauczania były *zjawiska;* w klasie IV ćwiczenia i pokazy mają nietylko zaznajomić z nowemi zjawiskami, ale służyć do wysnucia i ugruntowania takich *pojęć,* które później będą użyte jako podstawa rozumowania i orjentacji praktycznej (praca, energja, natężenie i napięcie prądu). Tam, gdzie wprowadza się prawa, należy dobrze uświadomić uczniowi stosunek pomiędzy samem doświadczeniem a ujęciem go w prawo.

Przy opracowywaniu materjału winien nauczyciel zwrócić szczególną uwagę na następujące zagadnienia:

Statyczne i dynamiczne działanie siły i związane z tem pojęcie bezwładności; pojęcie pracy i energji; zasada zachowania pracy mechanicznej i zamienności jej na ciepło; znaczenie życiowo-gospodarcze silników, jako źródeł energji; praca prądu elektrycznego; wprowadzenie napięcia na podstawie energetycznej; życiowa doniosłość urządzeń elektrycznych; soczewki i ich zastosowania.

Związek nauki fizyki z zajęciami praktycznemi w klasie IV polega na tem, że w warsztatach wykonywa się przyrządy i urządzenia, które wymagają zrozumienia ich z fizycznego punktu widzenia.

Zajęcia warsztatowe w klasie IV winny o ile możności występować po opracowaniu danego zagadnienia na lekcjach fizyki. Praca warsztatowa w klasie IV-ej jest zastosowaniem wiadomości, zdobytych na lekcjach fizyki, do sporządzania niektórych przyrządów, przeprowadzenia pewnych urządzeń, instalacyj i t. p.

UWAGI DO CAŁOSCI PROGRAMU.

CZĘŚĆ OGÓLNA.

CELE NAUCZANIA.

Nauczanie fizyki i chemji w gimnazjum ma do spełnienia ważne cele, zarówno natury poznawczej, jak wychowawczej.

Uczeń winien zapoznać się z *zasadniczemi zjawiskami fizycznemi i chemicznemi,* przedewszystkiem takiemi, które są ważne dla życia codziennego i gospodarczego jednostki i społeczeństwa. Uczeń musi umieć *rozpoznawać* te zjawiska w świecie otaczającym: w życiu domowem, w urządzeniach przemysłowych, w przyrodzie.

Nauczanie fizyki i chemji ma wpoić sposoby celowego zdobywania wiedzy przyrodniczej, a więc zaprawić do planowego eksperymentowania, szczegółowej i dokładnej obserwacji, poprawnego ujmowania jej wyników. Poznawane pojęcia i prawa uczeń winien rozumieć i opanować tak, by mógł posługiwać się niemi swobodnie, by umiał je formułować poprawnie tak pod względem treści, jak i wysłowienia, by potrafił wysnuwać z nich wnioski, oraz orjentował się w zastosowaniach do celów praktycznych.

Praca w laboratorjum i warsztatach szkolnych winna wyrabiać w uczniu sprawność i pomysłowość techniczną, a nawet rozbudzać zdolności wynalazcze.

Bezpośrednie zetknięcie się ucznia w pracowni i warsztatach ze zjawiskami świata materji winno obudzić w nim zdrowe poczucie rzeczywistości, chęć gruntownego poznania jej i doskonalenia, oraz wpajać umiłowanie prawdy.

Uczeń powinien nauczyć się cenić naukę, w szczególności rozumieć ważność fizyki i chemji dla bezpieczeństwa, dobrobytu i kultury Polski.

Praca laboratoryjna i warsztatowa ma wyrobić w uczniu: staranność i porządek; cierpliwość i wytrwałość; inicjatywę i samodzielność; powinna go też wdrożyć do współpracy z innymi.

CHARAKTER I PRZEBIEG NAUCZANIA.

Nauczanie fizyki i chemji ma osiągnąć wymienione cele przez odpowiednią metodę nauczania, a mianowicie przez nadanie mu charakteru wybitnie laboratoryjnego. Ośrodkiem nauczania będą ćwiczenia uczniowskie, rzadziej eksperyment nauczyciela, pomocą zaś, szczególnie w nauczaniu fizyki, praca uczniów w warsztatach. Inne środki nauczania znajdą się, pod względem wymiaru czasu, na planie drugim.

Szczególnie silny nacisk położyć należy na związanie nauki ze światem otaczającym, życiem codziennem i gospodarczem. Wymagania, które pod tym względem stawiają cele nauczania, winny być w pełni osiągane. W celu spełnienia tych wymagań obrać należy odpowiednią drogę, któraby, wychodząc ze zjawisk życia codziennego, poprzez pracownię szkolną i naukę w warsztatach prowadziła zpowrotem do życia i świata otaczającego. Praktyczne zastosowanie poznanych praw i zjawisk stanowić ma silne ogniwo, łączące naukę fizyki z życiem, nie powinno ono jednak przesłaniać uczniowi samego zjawiska fizycznego czy chemicznego. Zjawisko fizyczne lub chemiczne, postawione w ognisku zainteresowań życiowych, jego zbadanie, zdefinjowanie, zastosowanie znalezionych praw do wykrycia innych zjawisk, stanowić musi centralny punkt nauczania.

W zasadzie więc należy w nauczaniu za punkt wyjścia obierać zjawisko albo urządzenie ze świata otaczającego, z techniki lub przyrody, tą drogą pobudzić ciekawość, zwrócić uwagę na ważność poznania fragmentów zjawiska, stworzyć atmosferę, z której wyłoniłoby się, przy możliwie czynnym i samodzielnym współudziale uczniów, konkretne zagadnienie i sposób jego rozwiązania; dopiero wtedy można przystąpić do doświadczalnego zbadania zjawiska. Po urzeczywistnieniu tego, po ustaleniu potrzebnych faktów i pojęć, znalezieniu wiążących je praw, należy powrócić do punktu wyjścia, zastosować znalezione prawa

do wytłumaczenia wybranego fragmentu życia oraz innych zjawisk i urządzeń.

Przebieg nauczania powinien więc naogół zawierać następujące etapy:

1) Gromadzenie faktów, wynikających z obserwacyj uczniów, poczynionych w życiu codziennem, w świecie otaczającym, a także w pracowni, oraz nawiązanie do poprzednio poznanego materjału.

2) Postawienie zagadnienia i omówienie sposobów jego opracowania.

3) Opracowanie zagadnienia w pracowni.

4) Uporządkowanie, usystematyzowanie, uzupełnienie i uogólnienie faktów, wynikających z przeprowadzonych ćwiczeń, lub też, w znacznie mniej licznych wypadkach — z eksperymentu nauczyciela (rozumowanie — indukcja).

5) Przewidywanie nieznanych faktów i wysuwanie nowych zagadnień (rozumowanie — dedukcja).

6) Wyzyskanie poznanych faktów w rozważaniu urządzeń technicznych (wycieczki), względnie, zastosowanie wiadomości w pracy warsztatowej.

Schemat powyższy stosuje się zasadniczo nie do jednostki lekcyjnej, lecz do obszerniejszego zagadnienia, a nawet grupy zagadnień. Nie może też być uważany za sztywny przepis, stosowany zawsze i wszędzie, przeciwnie, musi podlegać modyfikacjom i odchyleniom, zależnie od działu fizyki lub chemji, oraz od rodzaju opracowywanego zagadnienia: czy to będzie zjawisko lub pewna właściwość ciała, wytworzenie nowego pojęcia, zaznajomienie uczniów z pewną zależnością lub prawidłowością, czy też wreszcie zapoznanie z jakimś przyrządem czy sposobem fabrykacji.

ORGANIZACJA PRACY.

Lekcje fizyki i chemji dzielą się na ćwiczeniowe i ogólne, przyczem na lekcje ćwiczeniowe przeznacza się 3 godziny, a na ogólne jedną godzinę tygodniowo.

Lekcje ćwiczeniowe muszą się odbywać w pracowni. Na lekcjach tych nauczyciel może, w miarę potrzeby poza ćwiczeniami i ich bezpośredniem omówieniem, wprowadzać tematy ogólniejsze i rozpatrywać je z ćwiczącą grupą.

Lekcje ogólne odbywać się będą łącznie z obiema grupami. Pożądanem jest, by, o ile na to pozwolą warunki miejscowe, lekcje te odbywały się również w pracowni.

ZASTOSOWANIA.

Wyjaśnienie zjawisk życia codziennego i zastosowań (które w „Materjale nauczania“ wyróżniono odmiennym drukiem) winno w nauczaniu zespalać się z zakresem naukowym w jedną organiczną całość. Z pośród zastosowań należy wybrać najbardziej odpowiadające warunkom lokalnym, nie można jednak pomijać zagadnień o znaczeniu gospodarczem i państwowem.

Rozpatrywanie zastosowań z fizyki i chemji nie może ograniczać się tylko do omawiania przykładów, lecz musi być poparte pokazami przyrządów i urządzeń rzeczywistych (w wyjątkowych wypadkach modeli) oraz związków chemicznych. Bardzo pożądaną rzeczą jest uzupełnianie tych pokazów wycieczkami, a nawet ćwiczeniami w nadających się do tego wypadkach.

ĆWICZENIA.

Ćwiczenia winny być jednoczesne (t. zw. „równy front“), aby można było wspólnie ze wszystkimi uczniami porządkować i systematyzować fakty, wynikające z ćwiczeń, uogólniać je i wysnuwać wnioski. Ćwiczenia będą przeważnie jakościowe, z ilościowych zaś znajdą się te, które dotyczą praw ilościowych szczególnie ważnych i których wykonanie, dzięki prostej aparaturze, nie nasuwa zbyt wielkich trudności.

Nauczyciel winien umiejętnie kierować pracą uczniów, zostawiać jednak pole dla ich inicjatywy i samodzielności, szczególnie podczas opracowywania planu przeprowadzania ćwiczenia (etap 2). Pożądanem jest też w 5-tym etapie, by uczniowie sami wysuwali nowe zagadnienia, będące naturalnem następstwem zjawisk, poznanych poprzednio.

Uczeń, wykonywujący doświadczenie, powinien uświadomić sobie pytania, na które ma dać odpowiedź i skupić uwagę na tej stronie zjawisk, zachodzących przed jego oczyma, która ma bezpośredni związek z badanem za-

gadnieniem, a nie rozpraszać uwagi na szczegóły uboczne. Uczeń powinien coraz lepiej rozumieć, że ścisłe postawienie pytania, dokładne obmyślenie planu i szczegółów postępowania oraz skrupulatne wypełnienie tego planu są warunkami, niezbędnemi dla pomyślnego przeprowadzenia doświadczenia, powinien też od początku zaprawiać się w wypełnianiu tych postulatów.

Znalezione przez uczniów wartości liczbowe różnych wielkości nauczyciel musi z reguły uzupełniać przez podanie wartości dokładnych.

EKSPERYMENT NAUCZYCIELA.

W pewnych wypadkach (np. zbyt wielkie trudności w wykonaniu ćwiczenia, niebezpieczeństwo i t. p.) stosować można w nauczaniu doświadczenia pokazowe, wykonywane przez nauczyciela. Doświadczenia te posiadają z różnych względów mniejszą wartość dla nauczania niż ćwiczenia uczniowskie. Aby nie dopuścić do zupełnej bierności uczniów podczas pokazu, należy go wykonywać przy wydatnym współudziale uczniów. Może się on wyrazić w dyskusji nad sposobem przeprowadzenia doświadczenia, w pomocy grupy uczniów (z konieczności nielicznej) przy zestawianiu przyrządów i przy przeprowadzeniu doświadczenia, wreszcie w obserwowaniu przez inne grupy pewnych szczegółów doświadczenia, odczytywaniu wskazań przyrządów, zapisywaniu wyników. Należy dbać o to, by pokaz był przeprowadzany tak, by mógł być dobrze zaobserwowany przez cały zespół uczniów, by zjawisko, które jest przedmiotem eksperymentu, występowało wyraźnie i nie było przesłaniane w umyśle ucznia przez szczegóły uboczne.

WYCIECZKI.

W celu pogłębienia wiedzy uczniów o zastosowaniu fizyki i chemji pożądanem jest urządzanie wycieczek do pobliskich, a nawet dalszych zakładów przemysłowych, warsztatów pracy oraz muzeów. Wycieczki te powinny uczniowi pokazać, jak w rzeczywistości wyglądają urządzenia techniczne, których zasady działania poznał w szkole; wycieczki więc należy w zasadzie urządzać po prze-

pracowaniu w szkole odpowiednich tematów. Głównym celem wycieczek przemysłowych ma być nie tyle wyjaśnienie szczegółów instalacyj, ile oswojenie ucznia ze skalą urządzeń technicznych, zapoznanie go ze sposobami zarówno wytwarzania pożytecznych dla człowieka rodzajów energji, jak i z warunkami pracy ludzkiej w zwiedzanych zakładach; wreszcie — obudzenie zainteresowania i zapału do pracy nad poznaniem odpowiednich działów wiedzy przyrodniczej. Do zwiedzania nadają się np. fabryki, warsztaty o napędzie parowym, spalinowym lub elektrycznym, elektrownie, gazownie, zakłady wodociągowe i inne zakłady techniczne użyteczności publicznej.

Inny charakter musi mieć zwiedzanie muzeów technicznych, kolejowych i t. p., gdzie więcej uwagi trzeba zwrócić na szczegóły urządzeń, ich objaśnienie oraz na historyczny rozwój danej gałęzi techniki.

NOTATKI UCZNIÓW.

W celu utrwalenia przebiegu i wyników doświadczeń uczeń powinien prowadzić notatki (odrazu w pracowni). Mają one zawierać jedynie rysunki (schematyczno-przekrojowe) i schematy zestawienia przyrządów, oraz krótko i jasno ujęte (w kilku zdaniach) wyniki doświadczeń i wnioski, z nich wysnute. W chemji będzie stosowane notowanie wyników doświadczeń i wniosków przy pomocy symboliki chemicznej. Przerysowywanie i przepisywanie w domu notatek z ćwiczeń jest niedopuszczalne.

Notatki, kontrolowane przez nauczyciela co pewien okres czasu, powinny wraz z podręcznikiem stanowić całość, pozwalającą uczniowi należycie opracować i przyswoić sobie materjał, przerobiony w szkole.

PODRĘCZNIK.

Podręcznik powinien ujmować materjał, przerabiany na lekcjach szkolnych, w pewne zwarte całości, w celu ułatwienia uczniowi pracy powtarzania poznanego materjału, gruntowniejszego przemyślenia, scalenia i utrwalenia. Poza tem podręcznik może zawierać pewne wiadomości, które nie mogą być przedmiotem pracy laboratoryjnej lub pokazu, np. informacje o wynikach badań nau-

kowych oraz o ich historycznym rozwoju, o zjawiskach kosmicznych, o różnorodnych zastosowaniach i t. p. Gdy wiadomości te są opracowane w podręczniku dobrze, nauczyciel może niejednokrotnie odesłać uczniów do odpowiednich ustępów w celu oswojenia ich z posługiwaniem się książką jako źródłem wiedzy.

Uznając dobry podręcznik za jeden z ważniejszych środków nauczania, należy pamiętać o tem, że pierwszem i podstawowem źródłem wiedzy winna być dla ucznia jego własna praca w pracowni.

LEKTURA POPULARNO-NAUKOWA.

W celu pogłębienia i uzupełnienia wiadomości, zdobytych w szkole, oraz w celu obudzenia większego zainteresowania opracowywanym tematem, winna znaleźć możliwie szerokie zastosowanie lektura uzupełniająca.

Po opracowaniu w szkole danego zagadnienia lub też grupy zagadnień, uczniowie, więcej się niemi interesujący, powinni otrzymać z podręcznej bibljoteki odpowiednie broszurki popularno-naukowe, napisane zajmująco i przystępnie. W broszurkach tych powinny się znaleźć te tematy, których nie dało się omówić w szkole, oraz takie, których rozwinięcie może ucznia szczególnie zaciekawić.

Zakres lektury popularno-naukowej powinien obejmować:

a) Fragmenty z dziejów nauki, historję poszczególnych zagadnień, odkryć lub wynalazków, historję całych dziedzin nauki lub techniki, zobrazowanie epok, ważnych dla rozwoju nauk fizyko-chemicznych; życiorysy znakomitych fizyków i chemików.

b) Zagadnienia, ważne ze względów naukowych, czy technicznych, pominięte w programie, lub potraktowane w nim pobieżnie.

c) Opisy maszyn, urządzeń i metod przemysłowych; zobrazowanie ich skutków cywilizacyjnych i gospodarczych.

WPROWADZENIE POJĘĆ.

Pojęcia wprowadzone powinny naogół zawierać treść konkretną, znaną uczniom z bezpośredniego doświadcze-

nia. W wyjątkowych tylko wypadkach uczeń spotka się z pojęciem o nieco wyższym stopniu abstrakcji (np. energja, napięcie elektryczne, ciężar atomowy, wartościowość), ale i tu zarówno sposób wprowadzenia, jak i zastosowanie tych pojęć w zagadnieniach konkretnych wleje w nie treść żywą, dostępną i uchwytną dla młodego umysłu. W całości nauki przewaga winna zdecydowanie ciążyć po stronie pracy w dziedzinie konkretnych, przed oczyma ucznia odbywających się zjawisk. Nie należy zapominać o tem, że pojęcia nabierają treści w umysłach uczniów stopniowo; rzeczą nauczania ma być możliwe wzbogacenie tej treści. Nowe pojęcia powinny być wprowadzane dopiero wtedy, gdy ich potrzeba nasunie się i zostanie uświadomiona w umysłach uczniów. Jeżeli poprawne określenie nie jest możliwe ze względu na poziom umysłowy młodzieży, należy je pominąć, a ugruntować treść pojęcia przez stosowanie go w konkretnych przykładach.

POWTARZANIE.

Ze względu na stopniowość kształtowania się pojęć naukowych należy korzystać z każdej sposobności, by powracać do zjawisk, pojęć i praw, już poznanych, ukazywać je w coraz to innem zestawieniu i zastosowaniu, by tym sposobem utrwalać je i pogłębiać w umysłach młodzieży.

Należy też każdy dział nauczania kończyć krótką rekapitulacją całego działu, by dać uczniowi możność ujęcia w całość zdobytych fragmentów wiedzy.

KORELACJA FIZYKI I CHEMJI Z INNEMI PRZEDMIOTAMI.

Korelacja fizyki i chemji z nauką języka polskiego znajdzie wyraz z jednej strony w uwzględnianiu w lekturze, należącej do zakresu nauczania języka polskiego, także i tematów fizycznych, chemicznych oraz technicznych (epokowe odkrycia, wynalazki, opisy urządzeń i zbiorowisk przemysłowych i t. p.), co będzie ważnem uzupełnieniem lektury popularno-naukowej, związanej z nauczaniem fizyki i chemji. Z drugiej strony nauczyciel fizyki i chemji winien czuwać nad tem, by odpowiedzi uczniów, ich opracowania pisemne były ujmowane w po-

prawnym języku, oraz by dawana uczniowi lektura popularno-naukowa posiadała istotne walory nietylko z rzeczowego punktu widzenia, lecz także pod względem literackim.

Związek z językiem obcym nowożytnym może się zaznaczyć na lekcjach tego języka w zakresie historycznych, czy anegdotycznych wzmianek, dotyczących niektórych badaczy.

Związek z historją może polegać z jednej strony na umieszczaniu postaci najsławniejszych uczonych na tle określonej epoki, z drugiej — na uwzględnianiu zdobyczy nauk fizyko-chemicznych oraz postępów techniki przy zobrazowaniu życia kulturalnego ludzkości.

Z nauką geografji związek jest luźny ze względu na antropocentryczny charakter jej nauczania. Podbudową dla opracowywania elementów fizjografji w pierwszych dwóch klasach muszą być wiadomości uczniów (z przyrody martwej i geografji), wyniesione ze szkoły powszechnej. W klasie III i IV nauka geografji może wyzyskać niektóre elementy nauki fizyki z pierwszego półrocza klasy III, jak: opady atmosferyczne, ciśnienie atmosfery, wpływ wysokich wartości ciepła właściwego, ciepła topnienia i ciepła parowania wody. Natomiast nauczanie chemji przypomni i utrwali wiadomości uczniów o występowaniu węgla, wapieni, rud, soli i t. p.

Nauka biologji z higjeną w kl. IV spotka pewne elementy, opracowane w nauce fizyki w kl. III (wzniesienie włoskowate, porowatość, rozpuszczalność, dyfuzja, osmoza, ogólne pojęcie o drobinowej budowie materji). Z drugiej strony niektóre zagadnienia mogą wystąpić wcześniej w nauce biologji, stanowiąc w ten sposób pewne przygotowanie dla fizyki i chemji; oprócz wyżej wymienionych będą to wiadomości o obiegu węgla i azotu w przyrodzie, zastosowaniu nawozów sztucznych i t. p.

Chemja będzie korzystała z pewnych wiadomości uczniów z fizyki, np. o zmianach stanów skupienia, rozpuszczalności, o drobinowej budowie materji, ciężarze właściwym gazów; prócz tego oswojenie się ucznia z metodą pracy laboratoryjnej w pierwszem półroczu klasy III ułatwi zadanie nauczyciela chemji. Fizyce w kl. IV

w pomoc przyjdą wiadomości chemiczne przy elektrolizie.

Związek z nauką matematyki polega na wcześniejszem opracowaniu w tym przedmiocie wiadomości, potrzebnych dla nauki fizyki. Ze względu na laboratoryjny charakter nauki fizyki w gimnazjum, wystarczy bardzo skromny zakres tych wiadomości. Obejmują one z programu matematyki elementy następujące: praktyczne wiadomości z rachunku przybliżeń dziesiętnych, znakowanie literowe, wyznaczanie wartości liczbowej wyrażeń literowych, proporcjonalność prostą i odwrotną, elementarne przekształcenia algebraiczne, równanie stopnia I o jednej niewiadomej, wykresy funkcyj. Matematyka powinna też brać z fizyki tematy do zadań.

Związek z zajęciami praktycznemi wskazany jest w ustępie dalszym p. t.: „Część szczegółowa". Fizyka.

CZĘŚĆ SZCZEGÓŁOWA.

FIZYKA.

ZAJĘCIA WARSZTATOWE.

Ważną pomocą dla nauki fizyki będzie praca uczniów w warsztatach. Co do typu podzielić ją można na dwa okresy.

W okresie pierwszym, w klasie III, uczniowie będą wykonywali w warsztatach proste przyrządy, których działanie jest dla nich zrozumiałe na podstawie wiadomości ze szkoły powszechnej, lub też takie, których budowa posłużyć może do stawiania zagadnień w dalszym toku nauczania fizyki; byłyby to np. przyrządy, opisywane w popularno-technicznych książkach, broszurkach i czasopismach. Wreszcie uczniowie powinni zaznajomić się z pewnemi czynnościami, które im będą pomocne przy konstrukcji przyrządów, głównie elektrycznych w klasie IV. W tym okresie więc praca warsztatowa będzie tylko luźno związana z równolegle prowadzonem nauczaniem fizyki, a mieć będzie raczej charakter przygotowania i pobudze-

nia umysłów w kierunku zagadnień technicznych i fizycznych.

W okresie drugim, w kl. IV, uczniowie będą wykonywali przyrządy i urządzenia, które wymagają uprzedniego rozważenia ich działania z fizycznego punktu widzenia. Zajęcia te będą ściśle związane z samą nauką; będą stanowiły z zasady jedno z końcowych ogniw pracy szkolnej nad danem zagadnieniem, stale więc będą następowały po opracowaniu tego zagadnienia na lekcjach fizyki.

Do wykonania w warsztatach mogą się nadawać następujące przyrządy i modele:

Modele maszyn prostych, pędnie i przekładnie; przyrządy do demonstrowania przewodnictwa cieplnego, promieniowania i pochłaniania, prądów konwekcyjnych, biegu promieni świetlnych; modele samolotów, proste woltametry miedziowe, oporniki, galwanoskopy, elektroskopy, butelki lejdejskie, proste aparaty fotograficzne, lunety, odbiorniki kryształkowe, instalacje elektryczne do sygnalizacji, oświetlenie, przenoszenie energji, instalacje telefoniczne i t. p.

Ten wykaz przykładowy nie ogranicza oczywiście inicjatywy nauczyciela ani uczniów.

Należy dobitnie podkreślić, że zajęcia warsztatowe nie są częścią nauki fizyki w zakresie tworzenia nowych pojęć fizycznych i ich określania, oraz wogóle w zakresie tematów o charakterze badawczo-doświadczalnym, dla których terenem pracy jest pracownia fizyczna.

Plany pracy warsztatowej powinny być opracowywane wspólnie przez nauczyciela fizyki i zajęć praktycznych; wybór przyrządów i urządzeń, które powinny być wykonane, przysługuje nauczycielowi fizyki, a nauczyciel zajęć praktycznych decyduje, czy są one wykonalne w zakresie rozporządzalnych środków i technicznego wyrobienia uczniów.

STOSOWANIE MATEMATYKI.

Ze względu na wybitnie doświadczalny, laboratoryjny charakter nauki fizyki w gimnazjum, należy stosowanie matematyki ograniczyć do najniezbędniejszego zakresu.

Z zasady niedopuszczalne są wszelkie samoistne (nieoparte na ćwiczeniach uczniowskich, względnie eksperymencie nauczyciela) wywody matematyczne.

Niektóre z ćwiczeń własnoręcznych uczniów będą miały charakter ilościowy; będą one stwierdzały pewne zależności pomiędzy wielkościami; zależności te nie będą przeważnie wykraczały poza prostą i odwrotną proporcjonalność. Wynik takiego ćwiczenia powinien być ujmowany przedewszystkiem w postaci arytmetycznej, np. jako stwierdzenie stałego stosunku pomiędzy konkretnemi liczbami, otrzymanemi przy pomiarze. Każdy zespół 3 — 4 uczniów operuje innemi wartościami danych bezpośrednich (np. ilość ogrzewanej wody, wzrost temperatury) i dlatego znaki algebraiczne stają się środkiem wzajemnego porozumienia, są wspólnym językiem, w którym wyrażają się wyniki pracy. Ujęcie literowe nie powinno jednak występować przed arytmetycznem, by uczeń nie tracił świadomości, że używane przez niego symbole (litery), są tylko znakami zastępczemi dla konkretnych wartości liczbowych, otrzymanych z pomiaru. Będzie to więc tylko zastąpienie konkretnych liczb symbolami (literami) jako uogólnienie rezultatu arytmetycznego.

Użycie wzorów literowych dopuszczalne jest w następujących zagadnieniach:

Dla klasy III:

Określenie ciężaru właściwego	$D = \frac{P}{V}$
Zmiana długości i objętości ciała przy ogrzewaniu	$l - l_0 = \alpha l_0 (t - t_0)$ $V - V_0 = \gamma V_0 (t - t_0)$
Ilość ciepła, potrzebna do ogrzania ciała	$Q = c. P (t - t_0)$
Określenie ciśnienia	$p = \frac{P}{S}$

Dla klasy IV:

Prawo dźwigni	$F_1 l_1 = F_2 l_2$
Określenie pracy	$L = F. s = P. h$
Prawo równi pochyłej	$F_2 l = F_1 h$
Równoważność pracy i ciepła	$L = I. Q$
Określenie mocy	$M = \frac{L}{t}$

Prawo ruchu spadkowego	$s = b.t^2$
Długość fali	$R = v.t$
Pierwsze prawo Faraday'a	$P = k.i.t$
Praca prądu	$L = i.U.t$
Prawo Ohma	$i.R = U$
Równoważność ciepła i pracy	$Q = 0{,}24.\ L$

W klasie IV przy wyciąganiu wniosków dedukcyjnych jest pożądanem choć raz, obok rozumowania logicznego, użyć prostego przekształcenia matematycznego i wykazać, jakie ułatwienie daje przy wysnuwaniu wniosków rozumowanie matematyczne; sposobność do tego daje wyprowadzenie prawa Joule'a z wzorów na równoważność ciepła i pracy na pracę prądu i na prawo Ohma.

Z zasady przekształceniu algebraicznemu towarzyszyć powinno rozumowanie logiczne, zabezpieczające ucznia od formalizmu i zatracenia świadomości treści fizycznej symbolów i wzorów.

Wskazaną wreszcie jest rzeczą korzystać w obu klasach z przedstawienia graficznego zależności fizycznych, by wyrobić w uczniu zrozumienie tej metody, z którą niejednokrotnie spotka się w życiu.

WAŻNIEJSZE WSKAZÓWKI METODYCZNE.

WSTĘP.

Już przy pierwszych ćwiczeniach ilościowych, stanowiących treść „Wstępu", należy podkreślać przybliżoną wartość liczb, otrzymywanych przy wszystkich pomiarach fizycznych; do wielkości tego przybliżenia musi być dostosowana ilość cyfr znaczących zarówno w liczbach, stanowiących bezpośredni wynik pomiaru, jak i w liczbach, będących rezultatem przeprowadzonego na nich rachunku. Ze wskazówek tych nie należy w żadnym wypadku tworzyć osobnego tematu, lecz umiejętnie rozłożyć je na cały ten okres. Pomiary objętości i ciężaru będą wstępem do pomiarów ciężaru właściwego ciał stałych.

Pojęcie ciężaru właściwego powinno zjawić się jako najprostszy sposób wyrażenia proporcjonalności pomiędzy ciężarem i objętością, co wyniknie z zestawienia po-

szczególnych pomiarów (zważenie kilku brył z tego samego materjału o różnej objętości). Będzie to wzorem wprowadzania nowych pojęć i w dalszych działach fizyki.

NAUKA O CIEPLE.

Przy omawianiu współczynników rozszerzalności należy pominąć t. zw. dwumian rozszerzalności.

Trudne dla uczniów pojęcie ilości ciepła powinno być wprowadzone w najprostszy sposób na podstawie opisu zjawisk ogrzewania i stygnięcia ciał w zależności od ich ilości (masy); doświadczenia wstępne będą dotyczyły różnych ilości tego samego ciała (wody), porównanie ciał różnych doprowadzi do pojęcia ciepła właściwego.

Wszystkie pomiary kalorymetryczne należy przeprowadzić przy pomocy kalorymetru wodnego, bez uwzględnienia jego pojemności cieplnej.

NAUKA O RÓWNOWADZE CIECZY I GAZÓW.

Jako punkt wyjścia dla nauki o równowadze cieczy i gazów nadają się z urządzeń wodno-technicznych najlepiej wodociągi; prowadzi to bezpośrednio do prawa naczyń połączonych, a wyjaśnienie tego prawa wymaga wprowadzenia pojęcia ciśnienia i dokładnego rozróżniania ciśnienia od siły (ciężaru). Rozważanie parcia na ciało, zanurzone w cieczy, będzie wstępem do prawa Archimedesa, jednak stronę ilościową tego prawa należy wyprowadzić doświadczalnie, z pominięciem wywodu teoretycznego.

Przy zjawisku pływania po raz pierwszy w nauce fizyki gimnazjalnej spotkają się uczniowie z pojęciem siły, stwierdzając równowagę dwóch sił: ciężaru ciała i parcia cieczy na nie. Należy ograniczyć się tylko do stwierdzenia tej równowagi, odkładając ściślejsze wprowadzenie pojęcia siły i jej jednostek do nauki mechaniki w kl. IV. Budowa okrętów i łodzi podwodnych da sposobność omówienia gospodarczego i politycznego znaczenia morza dla Polski.

MECHANIKA.

Pojęcie siły, rozpoczynające naukę mechaniki, ma się oprzeć na intuicyjnem poczuciu siły; należy zwrócić uwagę na dynamiczne i statyczne działanie siły, lecz ujęcie ilościowe ograniczyć do tego ostatniego, a mianowicie do porównywania różnych sił przez równoważenie ich z siłą ciężkości; z tego wynika konieczność przyjęcia tylko ciężarowych jednostek siły.

Nicią przewodnią nietylko mechaniki, ale i dalszych działów fizyki jest pojęcie pracy. Należy więc na nie zwrócić szczególną uwagę.

Za punkt wyjścia do wprowadzenia tego pojęcia może posłużyć stwierdzenie stałości iloczynu siły przez drogę przy maszynach prostych, np. przy dźwigni w bloku; sformułowawszy prawo zachowania pracy dla tych maszyn, można je stosować do innych, a więc zachować rozumowanie dedukcyjne. Prawo równowagi na równi pochyłej może być znalezione albo tą drogą, albo też empirycznie. Należy też przyzwyczaić ucznia do odróżniania pracy dodatniej i ujemnej, by móc sformułować poprawnie zasadę zachowania pracy. Ta zasada uzyska inne sformułowanie oraz wprowadzenie pojęcia energji potencjalnej (ciężarowej); energję ruchu (bez wzoru) należy traktować jako równoważnik energji potencjalnej, grawitacyjnej; przy tej sposobności trzeba wskazać na istnienie innych postaci energji potencjalnej, wreszcie wyjaśnić, że pracą nazywamy tę część energji, która przechodzi z jednej postaci w drugą (lub z jednego ciała do drugiego).

Omawiając powstawanie ciepła z pracy, należy podkreślić fakt, że wydzielanie ciepła towarzyszy z reguły każdej przemianie energji (każdej pracy), a w pewnych wypadkach może być wyłącznym wynikiem tej przemiany; ułatwi to później uczniowi zrozumienie, że ciepło, wykonywane przez prąd elektryczny, jest wynikiem pewnej przemiany energji (pracy prądu).

Dokładny pomiar równoważnika mechanicznego ciepła nie jest możliwy na terenie szkolnym; ewentualne doświadczenia pokazowe muszą być, jak zresztą i w innych wypadkach, uzupełnione przez podanie wyników pomiarów naukowych.

Zjawiska grawitacji należy omówić jakościowo; przy tej sposobności należy wprowadzić pojęcie masy, bez jej definicji, a tylko zaakcentować różnicę zasadniczą pomiędzy masą a ciężarem.

NAUKA O PRĄDZIE ELEKTRYCZNYM.

Wbrew utartym sposobom nauczania, nauka o prądzie elektrycznym rozpoczyna i niemal całkowicie wyczerpuje naukę o elektryczności; pozwoli to oprzeć określenie zasadniczych jednostek (ampera, wolta, oma) na bardziej konkretnych i uchwytnych danych, niż przy rozpoczynaniu od elektrostatyki. Cała budowa pojęć nauki o elektryczności spada teraz na naukę o prądzie i musi być umiejętnie wpleciona w naukę o zjawiskach, towarzyszących prądowi.

Zapoznając ucznia na początku z działaniami prądu, należy nieco dłużej zatrzymać się na działaniu magnetycznem, by móc objaśnić budowę prostego galwanoskopu.

Pojęcie natężenia prądu i jego jednostka zostaje wprowadzona przy elektrolizie; amper określa się, zgodnie z postanowieniami kongresów międzynarodowych, jako natężenie prądu, wydzielającego 1,118 mg. srebra w ciągu sekundy; jednak w ćwiczeniach uczniowskich z reguły posługiwać się będziemy woltametrem miedziowym.

Dalsze etapy opierają się na działaniu cieplnem prądu, ponieważ daje się ono łatwo zmierzyć i pozwala związać zjawisko prądu z dominującemi w kursie klasy IV zagadnieniami pracy, mocy i przemiany energji w ciepło. Używane w tym dziale jednostki wata i kilowata oraz watsekundy (dżaula) i kilowatgodziny trzeba wprowadzić jako pewne wielokrotności jednostek ciężarowych mocy i pracy, nie motywując wartości współczynnika 9,81; należy też obliczyć wartość cieplnego równoważnika watsekundy.

Przy pomiarach kalorymetrycznych, których celem jest zbadanie praw wydzielania ciepła przez prąd elektryczny, należy wyraźnie zwrócić uwagę uczniów, że prąd nie wykonywa też żadnej innej pracy, że więc ilość ciepła, wytworzonego w obwodzie, jest miarą całkowitej pracy, dostarczonej przez akumulator; całe to ciepło zostaje zmierzone w kalorymetrze, gdyż poza nim wydzielają się tylko nieznaczne ilości ciepła.

Na pytanie, od jakich czynników praca ta zależy, odpowiedzą następujące trzy pomiary: pierwszy, wykonany z jednym akumulatorem i krótkim drutem, zanurzonym w kalorymetrze: równomierność podnoszenia się temperatury świadczy o proporcjonalności ciepła (pracy) do czasu; drugi, wykonany z tym samym akumulatorem i dwa razy słabszym prądem (przez użycie dłuższego drutu w kalorymetrze), dowodzi, że praca, a więc i moc akumulatora jest proporcjonalna do natężenia prądu; w trzecim, dwa akumulatory, spięte szeregowo, wytwarzają w dłuższym drucie prąd taki, jak w doświadczeniu pierwszem: ilość ciepła ukaże się proporcjonalna do liczby akumulatorów *przy niezmienionem natężeniu prądu.* Zachodzi tu potrzeba wprowadzenia nowego pojęcia, zwanego „napięciem“, proporcjonalnego do liczby włączonych akumulatorów, a stanowiącego jeden z czynników pracy i mocy prądu. Przyjąwszy za jednostkę (wolt) takie napięcie, przy którem prąd o natężeniu 1 ampera ma moc jednego wata (wydziela 0,24 m. kal. na sek.), można skupić wyniki wszystkich pomiarów we wzorach:

$$L = i.U.t \text{ oraz } M = i.M$$

Ze sposobu wykonania powyższych pomiarów wysuwa się zagadnienie zależności natężenia prądu od 2 czynników: napięcia i użytego przewodu. Pierwsza zależność musi być stwierdzona doświadczalnie; druga prowadzi do pojęcia oporu i do u m o w y, że natężenie prądu uważać będziemy za odwrotnie proporcjonalne do oporu i że za jednostkę oporu przyjmujemy opór przewodu, w którym napięcie 1 wolta wywołuje prąd o natężeniu jednego ampera (om).

Obie zależności znajdują swój wyraz w prawie Ohma; rzeczą pomiaru będzie stwierdzenie zależności oporu od długości przekroju i materjału przewodu.

Należy przejść następnie od stosowania prawa Ohma do części przewodu zewnętrznego: stwierdzić spadek napięcia wzdłuż przewodu i powiązać to z faktem wytwarzania przez każdą jego część odpowiedniego ułamka całkowitej ilości wydzielanego ciepła.

Pojęcie pracy prądu należy w ciągu dalszym kursu rozszerzyć narazie na jego działanie chemiczne, w wy-

padku, gdy cała praca prądu zostaje zużyta na wytworzenie ciepła, z równania dla pracy prądu i z prawa Ohma daje się wyprowadzić prawo Joule'a; wynikającą z niego proporcjonalność do kwadratu natężenia przy niezmiennym oporze trzeba sprawdzić doświadczalnie.

NAUKA O ŚWIETLE.

W dziale optyki należy posługiwać się pomiarami dla wyprowadzenia praw odbicia i załamania; wyniki pomiarów odległości przedmiotu i obrazu od soczewki powinny być ujęte w postaci graficznej.

CHEMJA.

Nauka chemji rozpoczyna się od metali, które są znane uczniom z życia codziennego. Ogrzewanie metali celem przyśpieszenia przemiany doprowadza do podziału metali na dwie grupy: szlachetne i nieszlachetne i zarazem stwarza podstawę analizy powietrza i ustalenia czynnego jego składnika t. j. tlenu.

Przerobienie dwóch pierwszych rozdziałów dostarcza uczniom materjału do spostrzeżenia, że są ciała, które ulegają rozkładowi na składniki: (tlenek rtęci, woda) oraz że takie ciała, jak miedź i tlen i wodór, łączą się, tworząc nowe ciało, które posiada własności, zasadniczo odmienne niż składniki, z których powstało. Dopiero tutaj można wprowadzić pojęcie syntezy, analizy, związku chemicznego i pierwiastka.

Siarkę, węgiel i krzem, występujące w trzecim rozdziale, rozpatrzy się od strony ich połączeń z tlenem. Po zbadaniu zasadniczych własności gazu siarkowego, otrzymanego syntetycznie, zwrócić należy uwagę na zastosowanie jego jako środka dezynfekcyjnego i do bielenia materjału. Zupełnie podobnie należy ująć i węgiel. Stwierdzenie, że ludzie, zwierzęta i rośliny wydzielają gaz węglowy, jest podstawą do omówienia krążenia węgla w przyrodzie i roli, jaką w niem odgrywają rośliny.

Ponieważ krzem jako pierwiastek nie występuje w przyrodzie, a tylko w połączeniu z tlenem, należy więc rozpatrzeć tylko odmiany krzemionki, ich zastosowanie,

zwracając uwagę na piasek i wyrób szkła. Ujęcie rozdziału o obronie przeciwgazowej winno posiadać charakter wybitnie praktyczny. Należy więc pominąć wszelkie rozważania o wytwarzaniu gazów bojowych; nie zagłębiając się zbytnio w omawianie procesów chemicznych, występujących przy zobojętnianiu gazów zapomocą różnych środków, należy natomiast podać zasady działania maski i zapoznać uczniów praktycznie z działaniem rozpylaczy. Zapoznanie się z obroną przeciwgazową powinno wyrobić w uczniu to głębokie przeświadczenie, że najskuteczniejszym środkiem obronnym przeciw napadom gazowym jest silne lotnictwo.

Rozdział, obejmujący wiadomości o atomach, cząsteczkach i wzory chemiczne, stanowi najtrudniejszy dział w programie chemji. Naukę tego działu rozpoczyna się od wyprowadzenia prawa niezniszczalności materji. Wypadnie tu powtórzyć niektóre doświadczenia, poprzednio już przerobione, np. syntezę siarczka żelaza, siarczka ołowiu, syntezę tlenku fosforu, zwracając uwagę na stronę ilościową. Wyniki doświadczeń doprowadzą uczniów do napisania równania tej postaci np. „żelazo + siarka = siarczek żelaza“. Uzupełniwszy wyniki, otrzymane rezultatami badań naukowych, polecić można uczniom sformułować prawo. W podobny sposób ujmuje się prawo stałości składu. Tabelkę ciężarów atomowych należy podać informacyjnie. Opierając się na prawie stałości składu i na tabelce ciężarów atomowych, można wyprowadzać wzory chemiczne. Należy je ograniczyć do związków najpospolitszych i najważniejszych. Nadmierne bowiem użycie wzorów chemicznych obarcza niepotrzebnie pamięć ucznia i prowadzi do specjalnej formy werbalizmu chemicznego.

Wzory, wyprowadzone tym sposobem, są podstawą do wprowadzenia pojęcia wartościowości pierwiastków. Następne konieczne wzory wyprowadza się już na podstawie tabelki wartościowości. O prawie stosunków wielokrotnych należy tylko zrobić wzmiankę.

Ostatni rozdział ujmuje związki węgla. Następuje tu pogłębienie wiadomości o węglu; tu należy rozróżnić połączenia węgla z tlenem, wprowadzając właściwe nazwy: dwutlenek i tlenek węgla.

Rozdział „Związki węgla“ kończymy rozpatrzeniem niektórych wiadomości o charakterze praktycznym z chemji organicznej. Pierwszem ciałem, które się rozpatruje, jest cukier jako ważny składnik pokarmów. Program nie przewiduje żadnej klasyfikacji. Skład chemiczny cukru ustala się tylko jakościowo, stwierdzając, że zawiera on węgiel, tlen i wodór. Doświadczenia na fermentację alkoholową powinny ustalić, jakie produkty wskutek niej powstają (alkohol, dwutlenek węgla), że w fermentacji biorą udział grzybki oraz, że płyn po skończonym procesie posiada odczyn kwaśny. W podobny sposób ujmuje się skrobię. Rozpatrywania zamiany skrobi na cukier i bliższego omówienia procesu fermentacyjnego program nie przewiduje.

Tłuszcze i białko rozpatruje się tylko jako ważne składniki pokarmów bez rozpatrywania tłuszczów, jako estrów oraz bez wnikania w skład chemiczny białka poza stwierdzeniem w niem obecności węgla.

DRUKOWANE JAKO RĘKOPIS

MINISTERSTWO WYZNAŃ RELIGIJNYCH I OŚWIECENIA PUBLICZNEGO

PROGRAM NAUKI
W GIMNAZJACH PAŃSTWOWYCH

BIOLOGJA
(P R O J E K T)

LWÓW — 1933
PAŃSTWOWE WYDAWNICTWO KSIĄŻEK SZKOLNYCH
UL. KURKOWA 21

DRUK J. ŻYDACZEWSKIEGO, LWÓW, UL. LEONA SAPIEHY 77. TELEFON Nr. 4-96

BIOLOGJA.

KLASA I.

3 godziny tygodniowo.

MATERJAŁ NAUCZANIA.

ZOOLOGJA.

Stawonogi.

Życie i zewnętrzna budowa motyla. Rozmnażanie i przeobrażenia na podstawie obserwacyj i hodowli gąsienic i poczwarek. Wpływ temperatury, pożywienia i innych warunków na wygląd i życie motyli.

Zachowanie się i budowa zewnętrzna pszczół. Życie społeczne pszczół, mrówek i innych owadów z uwzględnieniem ich instynktów.

Owady a zapylanie.

Zachowanie się i zewnętrzna budowa muchy domowej. Rozwój. Roznoszenie zarazków, wskazówki higjeniczne i sposoby zwalczania much.

Rozpoznawanie najpospolitszych owadów — szkodników roślin uprawnych (pole, ogród, las) i roznosicieli chorób. Zwalczanie tych szkodników przez owady, ptaki, człowieka i t. p.

Jedwabnik. Otrzymywanie i przeróbka jedwabiu naturalnego w Polsce.

Życie pająka domowego lub krzyżaka z uwzględnieniem instynktów u pająków.

Życie i budowa zewnętrzna raka na podstawie obserwacyj i hodowli. Obserwacja ruchów narządów wewnętrznych na przykładzie oczlika, rozwielitki lub ośliczki.

Praktyczne rozróżnianie i charakterystyka gromad: skorupiaków, owadów i pajęczaków. Charakterystyka typu stawonogów.

Znaczenie gospodarcze rozpatrywanych przedstawicieli stawonogów.

Mięczaki.

Życie błotniarki lub innego ślimaka na podstawie hodowli i obserwacji. Rozpatrzenie zjawisk: rozmnażania, oddychania, pobudliwości, snu zimowego i t. p.

Ciekawe przejawy życia i znaczenie gospodarcze perłopławów, ostryg, omułków i t. p.

Jamochłony.

Zachowanie się i budowa hydry. Życie osiadłe. Pączkowanie. Regeneracja. Budowa komórkowa. Żgawki.

Pokaz zwierząt pokrewnych, tworzących kolonje. Przemiana pokoleń. Korale jako twórcy rafy. Życie na rafach koralowych. Gąbki.

Pierwotniaki.

Obserwacja zachowania się wymoczków np. pantofelka i wirczyka. Komórka jako organizm. Podział komórki. Życie utajone (otarbianie się). Otwornice. Kreda.

Kręgowce.

Ssaki. Tryb życia przedstawicieli kilku najważniejszych rzędów ssaków krajowych i ciekawszych obcych w świetle ich przystosowań do różnych środowisk oraz rodzajów pożywienia.

Zwięzłe rozpatrzenie budowy wewnętrznej i czynności narządów jednego z wybranych ssaków (z pominięciem budowy komórkowej).

Ssaki ginące w Polsce, ich ochrona.

Chów ssaków w Polsce o większem znaczeniu gospodarczem (np. krów, świń). Produkcja surowców. Przemysł oparty na niej. Wywóz.

Ptaki. Tryb życia przedstawicieli kilku najważniejszych rzędów ptaków krajowych i ciekawszych obcych w świetle ich przystosowań do różnych środowisk oraz rodzajów pożywienia.

Zwięzłe rozpatrzenie budowy wewnętrznej i czynności narządów jednego z wybranych ptaków (z pominięciem budowy komórkowej), z uwzględnieniem przystosowań do lotu.

Znaczenie ptaków w walce ze szkodnikami w gospodarstwie. Ochrona ptaków.

Wiadomości o hodowli drobiu w Polsce, spożyciu wewnętrznem i wywozie.

Gady. Tryb życia oraz krótkie wiadomości o budowie i czynnościach ciała jednego z gadów np. jaszczurki, żółwia lub zaskrońca, jednak bez uwzględnienia budowy wewnętrznej. Zmiennocieplność gadów.

Obrazy z życia innych gadów krajowych i ciekawszych obcych. Jadowitość węży. Elementarne wiadomości o obronie człowieka przed skutkami ukąszeń.

Płazy. Ziemnowodny tryb życia, budowa i czynności ciała jednego z płazów np. żaby, trytona lub ropuchy bez uwzględnienia budowy wewnętrznej. Przeobrażenia. Skóra, krew, nabłonek płaski, mięsień, jako materjały do poznawania budowy komórkowej zwierząt.

Użyteczność i szkodliwość płazów.

Ryby. Życie kilku najważniejszych ryb użytkowych słodkowodnych i morskich np. łososia, szczupaka, węgorza, śledzia, flądry i t. p.

Zwięzłe rozpatrzenie narządów i czynności jednej z wybranych ryb.

Życie w głębinach mórz. Połów śledzi, węgorzy na Bałtyku i innych morzach.

Gospodarstwa rybne w Polsce (np. hodowla karpia), produkcja i przetwórstwo rybne, handel rybny w Polsce a zagranicą. Ochrona ryb.

Życie w wodach słodkich. Plankton i jego znaczenie.

Systematyczne uporządkowanie materjału nauczania.

Porównanie gromad w obrębie typu. Porównanie typów i ich uszeregowanie w porządku wstępującym.

WYNIKI NAUCZANIA.

Znajomość opracowanych przedstawicieli zwierząt w zakresie: ich trybu życia (miejsce pobytu, zdobywanie pożywienia, ruch, obrona, gnieżdżenie się), budowy zewnętrznej oraz charakterystyczne dla danego przedstawiciela czynności organów wewnętrznych: oddychanie, trawienie i t. p. i umiejętność rozpoznawania zasadniczych cech budowy w związku z czynnościami i przystosowaniami na dowolnym konkretnym okazie.

Znajomość układu poznanych zwierząt w najogólniejszych ramach systematyki (typ, gromada, ewentualnie rząd) oraz umiejętności odczytywania cech grup systematycznych, wymienionych w programie, na dowolnym łatwym okazie.

Znajomość zjawisk z dziedziny przystosowań zwierząt do różnych warunków życia (życie w ciemności, życie w ziemi, życie w głębi wód, opieka nad potomstwem, wędrówki zwierząt, sen zimowy, życie utajone, życie osiadłe, kolonje, współżycie, pasorzytnictwo, zmienno- lub stałocieplność, pączkowanie, regeneracja, żyworodność, jajorodność, zmiana pokoleń).

Znajomość znaczenia gospodarczego niektórych zwierząt oraz wskazań w sprawie ochrony przyrody.

Umiejętność zakładania akwarjum i terarjum oraz przeprowadzania prostych hodowli.

UWAGI.

Materjał nauczania jest ułożony według grup systematycznych, jednak w treści nauczania należy zwrócić główną uwagę na przejawy życia badanych istot. Stąd nauczanie należy oprzeć przedewszystkiem na badaniu zwierząt żywych, obserwowanych o ile możności na tle naturalnego ich otoczenia, oraz w hodowlach szkolnych.

Rozkładając materjał nauczania, należy utrzymać podaną w programie kolejność typów; natomiast w obrębie danego typu można dokonywać zmian porządku gromad głównie w celu dostosowania toku nauczania do życia przyrody.

Przy przedstawianiu trybu życia zwierząt posługiwać się należy ilustracjami, przeźroczami, filmami oraz lekturą. Lektura służy do rozbudzenia zainteresowania młodzieży światem zwierząt, stanowiąc zarazem środek do rozszerzenia i pogłębienia podstawowego materjału nauczania. Należy ją więc stosować przy omawianiu instynktów u owadów i pająków, znaczenia gospodarczego małży (ostryg, perłopławów), życia na rafach koralowych; nadto przy przedstawianiu ssaków ginących, egzotycznych ptaków, gadów i płazów, wreszcie życia w głębinach i połowu ryb.

Organizm, który ma służyć jako przykład do szczegółowego rozpatrzenia budowy, powinien być dostatecznie pospolity, łatwy do dostarczenia na lekcję, dostępny do badania w terenie, względnie nadający się do hodowli. Pożądanem jest, aby był to gatunek, mający znaczenie gospodarcze. W opracowaniu zwierzęcia grupy następnej należy dla skrócenia materjału i uniknięcia monotonji podkreślić cechy nowe, powtarzające się natomiast potraktować pobieżnie.

Badanie planktonu, hydry, małych pijawek, ślimaków, skrzeku, larw, skrzydeł motyla, płetw, skrzel, krwi, nabłonka, mięśni i t. p. należy przeprowadzać przy pomocy lupy, względnie mikroskopu, ograniczając ilość tych ćwiczeń do najniezbędniejszych.

Hodowle, obserwacje i doświadczenia wskazanem jest przeprowadzać w pracowni. Równolegle z tem winny pójść prace na zajęciach praktycznych (sporządzanie sprzętu np. klatek, etykiet, tabliczek, pudełek, insektorjów i t. p.).

Zagadnienia natury gospodarczej trzeba przedstawiać młodzieży w bardzo przystępnej formie, by mogły wzbudzić zainteresowanie. Posiłkować się tu wypadnie liczbami i plastycznemi wykresami. Zagadnienia te wiązać się winny bezpośrednio z omawianemi zwierzętami; w ten również sposób należy rozumieć ostatni punkt materjału nauczania w typie stawonogów.

KLASA II.

3 godziny tygodniowo.

MATERJAŁ NAUCZANIA.

BOTANIKA.

Rośliny zarodnikowe.

Glony. Badanie żywych nitek skrętnicy lub innego glonu, jako źródło pierwszych wiadomości o komórce roślinnej. Hodowle w wodzie zwykłej i na pożywce. Rozmnażanie. Glony jako składnik planktonu. Pokaz glonów Bałtyku i innych mórz.

Grzyby. Badanie budowy borowika lub innego podstawczaka np. pieczarki, rydza i t. p. Odżywianie. Rozmnażanie. Rozpoznawanie pospolitych grzybów jadalnych i trujących. Pożytek i szkody. Warunki i dochodowość hodowli pieczarek.

Hodowla pleśni białej, wyjaśniająca warunki odżywiania, rozmnażania i rozpowszechniania się pleśni. Znaczenie pleśni w gospodarstwie domowem i sposoby zabezpieczenia przed nią produktów spożywczych.

Drożdże. Przebieg fermentacji alkoholowej i jej znaczenie w przemyśle oraz gospodarstwie domowem.

Pokaz grzybów, pasorzytujących na drzewach owocowych, zbożach, ziemniakach i t. p. Szkody w gospodarstwie. Sposoby ich zwalczania. Pasorzytnictwo. Porównanie grzybów-pasorzytów z roztoczami. Rola grzybów w gospodarce przyrody.

Porosty. Budowa i życie tarczownicy, jako przykład porostu z podkreśleniem zjawiska współżycia.

Mszaki. Życie i budowa płonnika. Jego rozmnażanie. Przemiana pokoleń. Znaczenie gospodarcze mchów na przykładzie torfowca.

Paprotniki. Budowa i życie paproci, jako przykład paprotnika. Stwierdzenie istnienia różnych tkanek. Rozmnażanie. Porównanie z pokoleniami płonnika. Pokaz i rozpoznawanie skrzypów i widłaków. Rodniowce kopalne jako przykład zmienności świata roślinnego. Ich rola w tworzeniu się pokładów węgla.

Rośliny nasienne (kwiatowe).

Rośliny okrytozalążkowe, jednoliścienne: tulipan, hiacynt, narcyz i t. p. Poznanie najważniejszych czynności życiowych i budowy jednej z powyższych roślin przy pomocy hodowli i szeregu doświadczeń. Badanie kwiatu. Owoc. Elementarne ćwiczenia dla poznania najważniejszych tkanek.

Zboża, ich ziarno, kiełkowanie. Praktyczne rozpoznawanie zbóż. Uprawa. Znaczenie produkcji, przemysłu i handlu zbożem dla Polski. Elementarny obraz kultury rolnej w Polsce w porównaniu z innemi państwami. Łąki,

stepy, jako przykłady zbiorowisk roślinnych. Ochrona zabytków stepowych w Polsce.

Rośliny okrytozalążkowe, dwuliścienne: fasola, bób, groch, łubin i t. p. Obserwacja przebiegu i ustalenie najważniejszych warunków kiełkowania. Oddychanie kiełkujących nasion. Doświadczenia, ujawniające wpływ światła, położenia, wilgoci i t. p. na wygląd, szybkość i kierunek wzrostu młodych pędów. Pobudliwość. Hodowla na pożywce i w ogrodzie szkolnym. Doświadczenia nad osmozą i wznoszeniem się soków w roślinie. Badanie tkanek w nasieniu, pędzie i korzeniu. Rola wody w życiu rośliny. Doświadczenia z asymilacją węgla. Rola chlorofilu i światła. Produkty asymilacji i ich praktyczne rozpoznawanie (cukier, skrobie, błonnik, białko).

Rozpoznawanie roślin motylkowych na wycieczkach i w ogrodzie szkolnym. Obserwacje brodawek na korzeniach. Współżycie z bakterjami. Znaczenie gospodarcze roślin motylkowych. Nawóz zielony. Samożywność w przeciwieństwie do poznanej cudzożywności.

Znaczenie produktów asymilacji dla życia człowieka i zwierząt. Zastosowanie w przemyśle. Cukrownictwo w Polsce (produkcja, spożycie, wywóz). Krótki przegląd roślin, dostarczających cukru, oleju, włókien. Znaczenie pracy roślin w ogólnej gospodarce przyrody.

Drzewa owocowe. Obserwacja w terenie i w pracowni (hodowla gałązek). Kwiat, zapylanie, owoc, rozsiewanie. Owadopylność. Elementarne wiadomości o drewnie. Znaczenie gospodarcze drzew owocowych. Sadownictwo w Polsce.

Rośliny nagozalążkowe: sosna, świerk, jodła. Kwiaty. Wiatropylność. Nasiona. Rozsiewanie. Porównanie roślin nagozalążkowych z okrytozalążkowemi. Las jako zbiorowisko roślinne. Znaczenie gospodarcze lasu. Ochrona lasu. Drzewa ginące. Lektura o polskich rezerwatach leśnych, lasach podzwrotnikowych, lasach dalekiej północy i t. p.

Ćwiczenia w oznaczaniu roślin.

Rozpoznawanie przy pomocy klucza roślin kwiatowych, należących do rodzin łatwiejszych do oznaczania np. liljowatych, kosaćcowatych, amarylkowatych, jaskro-

watych, krzyżowych, różowatych, motylkowych, wargowych i t. p. z uwzględnieniem sposobu zapylania.

WYNIKI NAUCZANIA.

Znajomość roślin zarodnikowych i kwiatowych pod względem: budowy komórkowej, asymilacji, oddychania, wzrostu, rozmnażania płciowego, przemiany pokoleń i umiejętność rozpoznawania zasadniczych cech budowy w związku z czynnościami i widocznemi przystosowaniami na odpowiednio dobranym okazie.

Znajomość układu roślin w najogólniejszych ramach systematyki (typ, gromada; w zakresie roślin okrytozalążkowych także rodzina) oraz odczytywanie cech grup systematycznych, wymienionych w programie, na dowolnym, łatwym, nieznanym okazie.

Znajomość zjawisk z dziedziny przystosowań roślin do różnych warunków życia (wpływ zmiany temperatury, światła, wilgoci; współżycie, pasorzytnictwo; przystosowanie do różnych sposobów zapylania).

Znajomość znaczenia gospodarczego roślin oraz wskazań w sprawie ochrony przyrody.

Umiejętność stosowania klucza do oznaczania roślin w zakresie elementarnym.

Umiejętność: posiłkowania się lupą i mikroskopem w badaniu budowy komórkowej roślin; przeprowadzenia prostych doświadczeń fizjologicznych (kiełkowania, oddychania, przyswajania węgla) oraz hodowli.

UWAGI.

Zapoznanie z każdą grupą roślin rozpoczyna się od opracowania wybranego jej przedstawiciela. W „materjale nauczania“ wskazano sposoby i zakres tego opracowania (hodowla, obserwacja, ćwiczenia, doświadczenia i t. p.). Inne rośliny tej grupy należy ujmować krócej. Przy opracowywaniu przedstawicieli grup następnych trzeba unikać monotonnych powtórzeń, ożywiając naukę przez wysuwanie na plan pierwszy cech nowych wybranego organizmu.

Tam, gdzie jest ogród, należy korzystać z niego jak najczęściej i jak najwielostronniej. Powinien on nietylko dostarczać materjału roślinnego dla lekcyj i ćwiczeń w klasie, pracowni, ale być przedewszystkiem terenem pracy badawczej uczniów.

Przy badaniu roślin, podanych w „materjale nauczania“, można

użyć jako organizmów pomocniczych roślin, hodowanych w pracowni: pelargonji, pierwiosnka, trzykrotki, moczarki, begonji, cebuli jadalnej i t. p.

Dokładniejsze badanie nekroskopowe i mikroskopowe oraz hodowle, obserwacje i doświadczenia, zwłaszcza w porze zimowej, winno się przeprowadzać w pracowni szkolnej.

Do zakresu ćwiczeń mikroskopowych należy: oglądanie całych roślin np. glonu, pleśni, drożdży, przedrośli; części roślin np. zarodników, grzybów, chwytników, liści mchu, zarodni, włośników, skórek; przekrojów np. łodygi, liścia, korzenia, zalążni.

Ćwiczenia w oznaczaniu roślin należy rozpocząć od początku roku szkolnego i prowadzić je tylko na żywych okazach.

Z hodowlami i ćwiczeniami winna wiązać się praca w zakresie zajęć praktycznych przy uprawie roślin.

KLASA IV.

2 godziny tygodniowo.

MATERJAŁ NAUCZANIA.

NAUKA O CZŁOWIEKU.

Wstępne rozpatrzenie głównych części ciała oraz czynności organizmu ludzkiego jako podstawa do nauki o zdrowiu.

Ruch i praca człowieka. Narządy ruchu.

Budowa i działanie szkieletu. Kość pod względem fizycznym i chemicznym. Budowa i działanie mięśni (bez szczegółów rozmieszczenia mięśni). Budowa mikroskopowa mięśnia. Mięśnie gładkie i prążkowane. Higjena narządów ruchu. Krzywica, jej przyczyny i środki zapobiegawcze. Skrzywienie kręgosłupa. Dobra i zła postawa. Znaczenie ćwiczeń cielesnych i sportów. Pierwsza pomoc w wypadku złamania i zwichnięcia.

Źródło siły organizmu człowieka.

Odżywianie. Budowa przewodu pokarmowego. Higjena jamy ustnej i zębów. Wpływ racjonalnego odżywiania na budowę zębów. Rodzaje pokarmu i elementarne wiadomości o ich składzie chemicznym. Rozpoznawanie pokarmów ze stanowiska chemicznego. Wartość odżywcza i racjonalny dobór potraw. Czynności układu pokarmo-

wego. Porównanie odżywiania się człowieka, zwierząt i roślin. Najważniejsze pasorzyty: tasiemiec, glista, trychina, (przejściowy). Normy i higjena odżywiania.

Przechowywanie i konserwowanie produktów spożywczych. Sposoby rozpoznawania wartości niektórych produktów spożywczych bez pomocy laboratoryjnej.

Krążenie krwi. Budowa układu krwionośnego. Serce. Naczynia. Krew. Limfa. Rola układu w rozprowadzaniu pokarmów. Działanie i znaczenie gruczołów dokrewnych. Sposób tamowania krwotoków. Higjena narządów krążenia. Wpływ na funkcje narządów krążenia: nadmiernych wysiłków fizycznych i nieracjonalnego odżywiania się.

Oddychanie. Budowa i czynności narządów oddychania. Dalsza rola krwi. Źródło ciepła organizmu. Oddychanie zwierząt i roślin. Powietrze z punktu widzenia potrzeb oddychania. Walka z kurzem. Ważność oddychania nosem. Higjena narządów oddychania. Znaczenie ćwiczeń oddechowych. Gruźlica. Higjena mieszkania z punktu widzenia potrzeb oddychania. Różne sposoby przewietrzania mieszkań.

Wydalanie. Budowa i czynności układu wydalniczego. Produkty wydalania. Budowa i rola skóry w wydalaniu i regulowaniu ciepłoty ciała. Hartowanie. Pasorzyty skóry. Higjena narządów wydalania: skóry, nerek. Higjeniczne obuwie i odzież

Organizm człowieka a otoczenie.

Wrażliwość i pobudliwość. Układy nerwowe: mózgordzeniowy i współczulny, oraz ich czynności. Zmysły. Budowa, czynności i higjena narządów zmysłów. Higjena układu nerwowego. Sen i jego znaczenie dla organizmu. Zmęczenie: sposoby jego badania i zwalczania. Wpływ używek i narkotyków na system nerwowy. Higjena pracy umysłowej. Alkoholizm jako klęska społeczna. Walka z alkoholizmem.

Choroby zakaźne. Elementarne wiadomości o bakterjach pożytecznych i szkodliwych. Bakterje, wywołujące choroby zakaźne. Zwalczanie chorób zakaźnych. Uzupełnienie wiadomości o roli krwi. Odporność ustroju wrodzona i nabyta.

Instytucje higjeniczne użyteczności publicznej. Higjena miast, miasteczek i wsi.

Rozmnażanie i rozwój.

Najważniejsze wiadomości o budowie i czynnościach układu narządów rozrodczych oraz o rozwoju osobniczym (ontogenja) na gruncie porównawczego poznania tych spraw u zwierząt, głównie zaś u poszczególnych gromad kręgowców.

WYNIKI NAUCZANIA.

Znajomość budowy i czynności ciała człowieka wraz ze szczegółowemi, uzasadnionemi wskazówkami i wiadomościami z zakresu higjeny osobniczej i społecznej. Znajomość zjawisk ogólnobiologicznych u istot żywych, oparta na wiadomościach o organizmie człowieka, zwierząt i roślin.

UWAGI.

Największą ilość czasu należy poświęcić poznaniu fizjologji człowieka i opartej na niej higjenie, redukując poznanie anatomji do zasadniczych momentów, koniecznych dla zrozumienia funkcji danego narządu. Należy jednak, w miarę możności, wdrażać uczniów do orjentowania się od zewnątrz w rozmieszczeniu organów wewnętrznych człowieka. Opracowywanie zagadnień fizjologicznych należy opierać na wiadomościach, zdobytych przez młodzież w nauce fizyki i chemji.

Pożądanem jest organizowanie ochotniczej pracy młodzieży w celu praktycznego zapoznania jej z zasadami ratownictwa; dla młodzieży żeńskiej można urządzać nadobowiązkowy kurs opieki nad dzieckiem.

UWAGI DO CAŁOŚCI PROGRAMU.

CELE I CHARAKTER NAUCZANIA.

Nauka biologji ma na celu:

zaznajomienie, w związku ze środowiskiem, z życiem i budową zwierząt i roślin krajowych oraz najważniejszych egzotycznych; zdobycie podstawowych wiadomości o budowie i czynnościach ciała człowieka wraz z opanowaniem zasad i przepisów higjeny; zrozumienie na tem tle jedności świata organicznego;

zrozumienie znaczenia gospodarczego krajowej produkcji zwierzęcej i roślinnej;

wyrobienie umiejętności spostrzegania oraz opracowywania wyników obserwacyj i wyników eksperymentów;

zbliżenie do przyrody, doprowadzenie do zrozumienia konieczności poszanowania życia we wszelkich jego przejawach, wzbudzenie umiłowania przyrody ojczystej i wdrażanie do akcji jej ochrony.

Podstawową zasadą przy nauczaniu biologji jest takie zorganizowanie pracy szkolnej, by młodzież jak najczęściej stykała się z przyrodą.

Środkiem do tego są wycieczki, zajęcia w ogrodzie, o ile go szkoła posiada, i w pracowni. Czynna postawa młodzieży sprawi, że wiadomości, nabywane w szkole, staną się żywsze, lepiej ze sobą powiązane i trwalsze, wyrobione zaś umiejętności uzdolnią młodzież do pracy samodzielnej nietylko w obrębie nauki o przyrodzie, lecz stworzą podstawy do samouctwa, jako własnej i cennej metody pracy.

Stopniowo wyrabiana umiejętność obserwowania i badawczy stosunek do świata zewnętrznego pozwolą mło-

dzieży widzieć i należycie oceniać rzeczywistość, z którą zetkną się uczniowie przez zbliżenie do przyrody ojczystej, przez zrozumienie jej wartości gospodarczych oraz poznanie roli i znaczenia instytucyj higjeny społecznej. Te czynniki umożliwią młodzieży poznanie podstaw elementów kultury współczesnej, w szczególności zaś kultury polskiej i stworzą warunki do właściwego ujmowania obowiązków obywatelskich.

SPOSÓB UJĘCIA MATERJAŁU NAUCZANIA.

Nauczanie biologji powinno czerpać swą treść przedewszystkiem z życia przyrody najbliższej okolicy, wiązać się jak najściślej z przeżyciami i zainteresowaniami młodzieży i nawiązywać jak najczęściej do aktualnych spraw życiowych, zwłaszcza do zagadnień gospodarczych. Tylko pod tym warunkiem nabywana wiedza przyrodnicza będzie żywa i nie stanie się zbiorem wiadomości, obciążających pamięć, niezwiązanych z życiem.

Zoologja. Wiadomości o życiu zwierząt czerpie młodzież z wycieczek w teren, z pracy w ogrodzie szkolnym, z hodowli własnych i szkolnych, z obserwacyj zwierząt na lekcjach; w nauczaniu należy oddawać zawsze pierwszeństwo okazom żywym przed martwemi. Dalszem źródłem wiadomości będą: odczytywanie obrazów, tablic i atlasów, podręczniki i uzupełniająca lektura dzieł wybitniejszych przyrodników popularyzatorów jak: Thompson, Fabre, Siedlecki, Dyakowski i inni, wreszcie opowiadanie nauczyciela.

Dla lepszego zrozumienia życia zwierzęcia trzeba rozważać warunki jego bytu w danem środowisku. Dlatego w toku nauki wypadnie wspomnieć o takich terenach jak: pustynia, step, puszcza, morze, wybrzeża, głębiny, pastwiska wysokogórskie; nie można również przemilczeć różnic, wynikających z położenia geograficznego (lasy strefy umiarkowanej i podzwrotnikowej, morza polarne a podzwrotnikowe i t. p.). Przy opracowywaniu każdego z omawianych środowisk należy uczniów doprowadzić do uświadomienia znaczenia najważniejszych czynników, wywierających wpływ na bieg życia zwierząt, a więc znacze-

nie temperatury, wilgoci, wiatrów, gruntu, światła, pożywienia, wzniesienia nad poziom morza i t. p.

Wiadomości o trybie życia należy przedstawić jako barwny i żywy opis jego przebiegu omawianego zwierzęcia w określonym czasie (np. życie świstaka od chwili przebudzenia na wiosnę aż do zapadnięcia w sen zimowy) albo opis całego rozwoju od jaja aż do śmierci postaci dorosłej (np. rozwój i życie trzmiela). Opis taki powinien obejmować zjawiska, właściwe danemu zwierzęciu, jak: sposoby poruszania się w swoim terenie, sposoby zdobywania pokarmu, środki obrony i napaści, wrogowie, sprzymierzeńcy, wędrówki, opieka nad potomstwem, instynkty, współżycie, pasorzytnictwo, życie kolonjalne, społeczne i osiadłe, przystosowanie do warunków danego środowiska.

Jako rzucający się w oczy objaw życia najczęściej podchwytuje młodzież zjawiska ruchu zwierząt. Należy więc uczynić je w naturalny sposób punktem wyjścia w omawianiu czynności ciała zwierzęcia, nawiązując zawsze do narządu, który tę czynność pełni, np. pływanie, skok żaby — a nogi; ruchy oddechowe podgardla żaby — nozdrza, płuca; objadanie liścia przez gąsienice — uzbrojenie paszczy i t. d.

Wiadomości o czynnościach organizmu zwierzęcego należy opierać na obserwowaniu przebiegu niektórych zjawisk, np. wzrostu, wylęgu, przeobrażeń, ruchów; na stwierdzaniu głównych czynności zwierząt, np. odżywiania, oddychania, rodzajów ruchu, wrażliwości, stopnia doskonałości zmysłów; wkońcu na elementarnych eksperymentach, dążących do ujawnienia lub zbadania przebiegu pewnych czynności. Chodzi tu tylko o dostrzeżenie tych czynności jako przejawów życia, rozpoznawanie ich i poprawne nazywanie przez stosowanie przyjętej terminologji. Dostrzeganie zasadniczych podobieństw pod tym względem u różnych zwierząt stopniowo dostarcza materjału do przyszłego stwierdzenia (w klasie IV) jedności funkcyj u wszystkich istot żyjących.

Uwzględniając wiek młodzieży i przygotowanie naukowe, nie należy wdawać się w analizę procesów fizykochemicznych omawianych zjawisk, odkładając pogłębie-

nie tych zagadnień do klasy IV. Tylko niektóre czynności można oświetlić przystępnie ze stanowiska elementarnych wiadomości z fizyki lub chemji, np. wymianę gazów w czasie oddychania — tlenu i dwutlenku węgla, jeżeli młodzież umie już praktycznie stwierdzać obecność tlenu i rozpoznawać dwutlenek węgla (wodą wapienną). Niemożliwe natomiast będzie omawianie istoty trawienia.

Wiadomości o budowie wewnętrznej zwierząt wskazanych w programie, należy doprowadzić do rozpoznawania układów i narządów bez wnikania w budowę histologiczną. Badania przez lupę i mikroskop powinny obejmować: oglądanie całych małych zwierząt np. rozwielitek, ślimaków, skrzeku, ikry, różnych larw, dalej: części ciała — np. płetw, łusek z motyla, kawałków skrzydeł, narządów paszczowych, skóry, włosów, piór, skrzel, oczu, łusek rybich, tchawek. Dopiero potem można przejść do najprostszych histologicznych preparatów, np. krwi żaby, nabłonka płaskiego, skóry (barwik), mięśni, rzęsek i t. d. Ułatwi to nietylko stopniowe wprowadzanie do używania mikroskopu, lecz da należyte rozumienie obrazu mikroskopowej budowy zwierzęcia, skoro utrzyma się przejście w oglądaniu części, widocznych gołem okiem, lepiej widzianych przez mikroskop — do coraz to drobniejszych części organizmu — aż do pierwszych elementów histologicznych, jak krew, mięsień, rzęski.

Uszeregowanie poznanych zwierząt w typy, gromady, ewentualnie i rzędy powinno następować w końcu pracy; nie należy też z tej pracy klasyfikacyjnej czynić środka ciężkości zadań nauczyciela. W miarę możności trzeba przeprowadzić klasyfikowanie poznanych zwierząt przy czynnym udziale młodzieży, np. przeprowadzić ćwiczenie w praktycznem grupowaniu, układaniu w szeregi otrzymanych licznych okazów zasuszonych owadów, na płytce korkowej, co da w przybliżeniu prawidłowy obraz rzędów (jednostek systematyki) owadów. Ćwiczenia te mają znaczną wartość, gdyż zmuszają do dokładnej obserwacji, porównań, uchwytywania cech charakterystycznych — t. j. wyróżniających oraz cech wspólnych.

Zastosowanie elementarnych kluczy do oznaczania zwierząt odda tu znaczne usługi.

Zjawiska ogólno-biologiczne należy podkreślać zawsze w miarę sposobności przy opracowywaniu obrazu życia danego zwierzęcia. Trzeba je jednak omawiać w odniesieniu nietylko do rozpatrywanego zwierzęcia, lecz i innych, podkreślając w ten sposób ogólny charakter tych zjawisk.

W końcu opracowania wybranego organizmu trzeba podkreślić jego ewentualne znaczenie gospodarcze.

Botanika. W zdobywaniu wiadomości o życiu rośliny musi być zachowana pewna stopniowość. Po początkowem stwierdzeniu różnych zjawisk życiowych przy poznawaniu roślin zarodnikowych należy rozpatrzyć je dokładniej przy omawianiu roślin okrytozalążkowych. Przy rozpatrywaniu tych roślin trzeba *ujawnić i zbadać przebieg* szeregu czynności np. kiełkowania, wzrostu, tropizmów, fermentacji, pobierania węgla i t. p. Obraz rośliny powinna też uzupełniać znajomość warunków bytu w danem środowisku oraz zależności rośliny od tegoż środowiska. Ponadto trzeba poznać stanowisko tej rośliny w odpowiedniem zbiorowisku roślinnem (np. las, sosna), oraz ewentualną potrzebę ochrony.

Wiadomości o budowie komórkowej osiąga się zwolna w coraz to większym zakresie w każdym następnym obrazie rośliny. Stopniowość tego poznawania będzie polegała na tem, że młodzież w miarę nagromadzenia się spostrzeżeń upewnia się o fakcie budowy komórkowej roślin, poznając w każdym nowym przykładzie coraz lepiej i dokładniej komórkę roślinną i tkanki, ich składniki, rozmieszczenie i rolę w życiu rośliny. Dlatego też do pełniejszego opracowania i zebrania wiadomości o budowie komórkowej należy doprowadzić dopiero w badaniu roślin kwiatowych.

Uszeregowanie poznanych roślin w ramach systematyki należy przeprowadzać w końcu danego działu. Częściej trzeba stosować klucz do oznaczania roślin, gdyż daje to sposobność uczynienia szerszego przeglądu pospolitszych przedstawicieli flory polskiej.

Przy omawianiu danej rośliny należy tak samo, jak w nauce o zwierzętach, podkreślać zawsze zjawiska ogólno-biologiczne.

Znaczenie gospodarcze roślin wypadnie rozpatrywać w końcu opracowania każdej grupy, podkreślając ważne ekonomicznie produkty, jak: zboża, włókna, oleje i t. p.

Nauka o człowieku. Przy nauce o organiźmie człowieka należy odwoływać się do wiadomości o budowie i czynnościach zwierząt i porównywać je z budową i czynnościami człowieka. Poza powtórzeniem tych wiadomości przyczyni się to do syntetycznego ujmowania całości materjału nauczania w gimnazjum.

Poznanie fizjologji narządów ciała ludzkiego należy oprzeć na jak najliczniejszych doświadczeniach. Najczęściej winny być stosowane proste doświadczenia fizjologiczne, dokonywane przez ucznia na samym sobie lub przez uczniów na sobie nawzajem, nie wymagające kosztownych i skomplikowanych przyrządów i długich uprzednich przygotowań. Do grupy tych ćwiczeń zaliczyć można np. pomiar obwodu klatki piersiowej i tułowia na wysokości brzucha przy wdechu i wydechu, stwierdzanie częstości oddechu i długości jego wstrzymywania w różnych warunkach, wyszukiwanie i badanie tętna, stwierdzanie krążenia krwi w żyłach i istnienia zastawek żylnych i t. p.

Jako drugą grupę ćwiczeń wymienić można ćwiczenia z fizjologji, wymagające już pewnej aparatury i odczynników. Przyrządy potrzebne winny być jak najprostsze tak, aby mogły być sporządzane lub zestawiane w warsztacie szkolnym (na godzinach zajęć praktycznych). Należą tu ćwiczenia z zakresu analizy środków żywności, działania soków trawiennych i t. p. Omawiając czynności jakiegokolwiek układu, nie można ograniczyć się do wymienienia tych czynności, lecz trzeba bliżej poznać ich przebieg. Trzeba tedy obserwować dłużej przebieg pewnego zjawiska, a w miarę możności wykonać takie eksperymenty, które to zjawisko ujawnią albo też pozwolą poznać bliżej przebieg i warunki, w których się ono odbywa (np. działanie śliny — rola enzymu). Znajomość chemji i fizyki w kl. IV oraz wiek młodzieży umożliwią pracę w takim zakresie.

Trzecia grupa ćwiczeń, zresztą nieliczna, obejmuje materjał anatomiczny, wymaga dostarczenia na lekcję części lub całych narządów zwierzęcych np. oka wołu, nerki,

krwi zwierzęcej, płuc, krtani. Zakupienie tych objektów u rzeźnika usuwa potrzebę sekcji, która nie powinna być w gimnazjum przeprowadzana. Z budową i układem narządów wewnętrznych zapoznaje się młodzież poza tem przy pomocy preparatów, modeli, tablic, ilustracyj i t. d.

Stopniowo trzeba gromadzić wiadomości o budowie komórkowej organizmu człowieka i zwierząt na przykładach kości, mięśni, krwi, skóry, nerwów i t. d., posiłkując się w pracy materjałem histologicznym ludzkim i zwierzęcym.

Wskazówki higjeniczne trzeba wysuwać bezpośrednio po omówieniu budowy lub funkcji, jako wniosek lub zastosowanie zdobytej wiedzy do życia codziennego. Dążyć przytem należy, żeby się te zastosowania jak najnaturalniej splatały ze stroną biologiczną kursu. Wskazówki higjeniczne powinny więc wynikać przedewszystkiem z dyskusji poruszonych zagadnień biologicznych. Nie będą to nakazy lub zakazy niezrozumiałe, lecz szereg wytycznych postępowania, przyjętych i stosowanych dobrowolnie. W ocenie wartości tych zastosowań wysunie się zawsze bądź dobro jednostki, bądź społeczeństwa. W tej dziedzinie winna młodzież zrozumieć dobrze, że w ochronie zdrowia społeczeństwa jednostka musi się podporządkować ogółowi (np. przepisy o przymusowych szczepieniach ochronnych, izolacji chorych zakaźnych, zwalczaniu gruźlicy, narkotykach i t. d.). Rozproszone zrazu wiadomości i wskazówki higjeniczne należy uporządkować w omówieniu końcowem danego rozdziału nauki.

Całe życie szkolne młodzieży powinno dawać sposobność ciągłego praktycznego stosowania zasad higjeny. Do klasy III będzie to postępowanie higjeniczne bez znajomości teoretycznych podstaw higjeny; dopiero w klasie IV poznanie i zrozumienie najważniejszych zasad higjeny teoretycznej da młodzieży uzasadnienie dotychczasowego postępowania i bardziej utrwali przekonanie o jego słuszności. Dlatego od tej pory szczególnie zdecydowanie trzeba żądać pewnej umiejętności celowego, praktycznego i nieustannego stosowania przepisów higjenicznych.

Kończąc naukę o istotach żywych nauką o człowieku, gromadzi się i zestawia wiadomości o nich pod koniec

kursu tak, by dojść do wyraźnego sformułowania zasady jedności budowy i funkcyj istot żywych, wiadomości bowiem w kl. I dotyczą tylko zwierząt, w kl. II roślin i zwierząt. Dopiero osiągnięte pogłębienie materjału naukowego o roślinach i zwierzętach w kl. IV-tej oraz nowy materjał o człowieku pozwalają na sformułowanie powyższej zasady.

WYCIECZKI.

Pierwszorzędną rolę w nauczaniu przyrody odgrywają wycieczki szkolne. Służą one do zapoznania młodzieży z życiem zwierząt i roślin na łonie przyrody, zaznajamiają z gospodarstwami ogrodniczemi i hodowlanemi, produkcją zwierzęcą i roślinną, wreszcie dają przegląd form zwierzęcych i roślinnych krajowych i egzotycznych (ogrody zoologiczne, botaniczne, muzea i t. p.).

Zadaniem wycieczek przyrodniczych jest umożliwić młodzieży: 1) poznanie zwierząt (i roślin) w ich naturalnem otoczeniu, poznanie warunków życia w odpowiedniem środowisku, uchwycenie jaskrawych przykładów zależności i przystosowań do warunków środowiska, wzajemnej zależności zwierząt i roślin; 2) zebranie niezbędnego, żywego materjału do obserwacyj i hodowli w szkole lub w domu (z zachowaniem wskazań ochrony przyrody); 3) zbliżenie do przyrody ojczystej, budzenie jej umiłowania i poszanowania, czynne zaznajomienie z hasłem ochrony przyrody przez podjęcie pracy zespołowej np. opieki nad ptakami.

Wycieczki mogą być dłuższe (kilkugodzinne) i krótsze (nawet śródlekcyjne). Wycieczki kilkugodzinne należy urządzać do bliższych i dalszych zbiorowisk naturalnych lub sztucznych, np. nad staw, rzekę, na bagna, torfowiska, łąki, do lasu, na wydmę. Materjał, zdobyty podczas takiej wycieczki, da się wyzyskać przez pewien przeciąg czasu w hodowlach lub na lekcjach przez kolejne, dłużej trwające omawianie zwierząt i roślin zaobserwowanych. Opracowanie materjału z wycieczki (okazy, obserwacje) nastąpi w wielu wypadkach znacznie później według przewidzianego planu nauczania (np. odloty ptaków, gąsienice, poczwarki, ślimaki, oznaczenie roślin kwia-

towych i t. p.). Terenem wycieczek krótkich (śródlekcyjnych) powinien być własny ogród szkolny (o ile istnieje), lub najbliższe otoczenie. Przy zwiedzaniu ogrodów zoologicznych należy ograniczyć zadanie wycieczki do obserwacji określonych grup zwierząt, aby wśród bogactwa okazów uniknąć rozpraszania uwagi uczniów. Podobnie należy postępować przy zwiedzaniu muzeów przyrodniczych.

Podczas wycieczek w kl. I i II winna młodzież zaprawiać się w obserwowaniu żywych okazów i w „odczytywaniu“ z nich tych wiadomości, które nabyła. Inny charakter ze względu na treść i miejsce mają wycieczki w kl. IV. Obejmują one zwiedzanie różnych zakładów użyteczności publicznej oraz instytucyj biologicznych w celu poznawania praktycznych zastosowań biologji oraz odpowiednich działów pracy państwowej i społecznej. Prócz wycieczek przyrodniczych pożądane jest odbywanie wycieczek do gospodarstw hodowlanych (bydła, drobiu, ryb, pasiek, oraz gospodarstw rolnych), na wystawy hodowlane, do zakładów przemysłowych, opartych na produktach hodowlanych zwierzęcych i roślinnych.

Nauczyciel powinien zawczasu poznać teren, na który zamierza udać się z młodzieżą, poczem prowadzi tam wycieczkę w określonym celu i według ustalonego planu, zakomunikowanego uczniom. Przed wycieczką trzeba pouczyć młodzież, jak należy zachować się w terenie, a w czasie trwania wycieczki wyzyskać każdą sposobność do krzewienia i wpajania idei ochrony przyrody.

HODOWLE.

Hodowle trzeba wprowadzić jako drugi czynnik, zbliżający młodzież do przyrody i ułatwiający jej poznanie. Warunki, w których hoduje się w szkole lub w domu zwierzęta i rośliny, winny, w miarę możności, odpowiadać warunkom naturalnym. Wyjątkiem od tej zasady będą hodowle w celach doświadczalnych np. przyspieszanie wylęgu motyli z zimujących poczwarek, hodowla rośliny na pożywce, hodowla roślin dla wykazania ich pobudliwości (tropizmy) oraz wpływu światła i t. p.

Hodowle wyrabiają umiejętność obserwowania zwie-

rząt i roślin, wdrażają do wytrwałej opieki nad hodowanemi organizmami, wzbudzają zaiteresowanie ich życiem na swobodzie. Zainteresowanie danem zwierzęciem i rośliną może wypłynąć z przelotnego zaznajomienia się z niemi na wycieczce, hodowla wtedy stanie się dalszym ciągiem obserwacji, zaczętej z zainteresowaniem na wycieczce. Obserwacje zwierząt i roślin hodowanych mogą trwać dłużej lub krócej; np. przekwitanie tulipanu lub przeobrażenia u zwierząt przebiegają prędko — i tem samem prędko zakańczają hodowlę. Inne hodowle mogą trwać przez cały rok szkolny np. obserwacja karasia. Dla obserwacji wybitniejszych zjawisk życia obranego zwierzęcia przeprowadzamy hodowlę w czasie, gdy pożądany objaw występuje, np. strój godowy ciernika, różanki, trytona i t. p. Hodowle jednak wypadnie utrzymywać w szkole nietylko dla obserwacji ciągłej, lecz także dla dostarczenia żywego materjału do krótkiej obserwacji na lekcjach. W związku z tem trzeba szereg hodowli założyć w jesieni i przetrzymać przez zimę.

Hodowle zakłada młodzież i roztacza opiekę nad niemi pod kierunkiem nauczyciela. Niektóre organizmy można hodować w domu np. ślimaki, niektóre larwy owadów, rybki; taksamo tulipany, trzykrotkę, begonję, rośliny na pożywkach i do specjalnych eksperymentów fizjologicznych i t. p. W szkołach, posiadających własny ogród szkolny, część hodowli można przenieść na jego teren np. niektóre rośliny doniczkowe, a hodowle zwierząt wodnych do basenu np. ryby, żółwie, trytony, ślimaki, małże, płazy, owady wodne i t. p.; możliwe są także hodowle zwierząt lądowych jak pszczół (ule w ogródku), jaszczurek, ślimaków, trzmieli, niektórych gąsienic i t. p.

Do hodowli zwierząt nadają się przeważnie bezkręgowce, możliwie dobrze znoszące sztuczne warunki. Wyjątkowo dopuszczalne są okolicznościowe hodowle niektórych ssaków i ptaków, żyjących w stanie dzikim. Należy je jednak przeprowadzać wyłącznie w szkole.

W materjale nauczania kl. I i II wymieniono ważniejsze hodowle. Zależnie od warunków szkoły i zadań danej hodowli należy je przeprowadzać bądź w pracowni, bądź też w klasie, ogrodzie lub w domu.

OGRÓD SZKOLNY.

Specjalne znaczenie w nauczaniu botaniki ma ogród szkolny, nietylko jako źródło materjału do lekcyj, lecz jako najbliższy szkole teren obserwacyj oraz doświadczeń, dokonywanych przez młodzież. Pracę tę należy rozpocząć jak najwcześniej. Już obserwacje i hodowle zwierząt, czynione w kl. I, na terenie ogrodu szkolnego, zbliżają młodzież do świata roślin i dają prócz znajomości ich wyglądu — znajomość zaobserwowanych zjawisk życiowych. Te obserwacje, niezależnie od toku kursu systematycznego, trzeba podjąć już od początku roku szkolnego, gromadząc je jako materjał do późniejszego zinterpretowania i uporządkowania.

Obserwacje przejawów życia roślin, przeprowadzone gruntowniej podczas poznawania roślin okrytozalążkowych, trzeba przerzucić z wczesną wiosną na teren ogrodu, gdzie młodzież, już lepiej przygotowana niż w jesieni, prowadzi je aż do końca roku szkolnego na szerszym materjale roślinnym. Obserwacje i doświadczenia pozwolą ująć zachowanie się wielu roślin od najwcześniejszych faz rozwojowych (kiełkowanie) aż do owocowania, dostarczając obfitego materjału do omówienia licznych zjawisk ogólno-biologicznych i gospodarczych. W tym celu dobierać należy rośliny, których rozwój kończy się wczesnem latem.

Ogród szkolny powinien być uprawiany i pielęgnowany głównie przez uczniów, zwłaszcza klasy II-ej. Ogród taki powinien się składać przynajmniej z kilku grządek, gdzie możnaby hodować rośliny dzikie i uprawne, potrzebne do nauki oraz do demonstracji ciekawych zjawisk biologicznych.

Wszystkie szkoły, a zwłaszcza szkoły, pozbawione własnego ogrodu lub innego terenu dla prac ogrodniczych, powinny prowadzić w budynku szkolnym (okna, balkony, tarasy, podwórka) uprawy doniczkowe i skrzynkowe, które również mogą dać podstawę dla nawiązywania nauki botaniki do praktycznych zagadnień życiowych.

ĆWICZENIA.

Wśród ćwiczeń przyrodniczych należy uwzględniać: ćwiczenia grupowe, dokonywane wspólnie przez kilku uczniów, ćwiczenia indywidualne, dokonywane przez każdego ucznia oddzielnie i doświadczenia demonstracyjne, wykonywane dla całej klasy przez nauczyciela z pomocą uczniów lub przez uczniów pod kierunkiem nauczyciela. Największą wagę należy przywiązywać do ćwiczeń, dokonywanych przez 2—3 osobowe grupy. Tematy dla ćwiczeń indywidualnych winny być dobierane z zakresu materjału, dostatecznie pospolitego dla obserwacji prostych stosunków morfologicznych, doświadczeń fizjologicznych, oznaczania roślin. Dane ćwiczenie może być wykonane w ogrodzie szkolnym, w pracowni lub poza szkołą. Ćwiczenia pozalekcyjne (domowe) mogą mieć charakter prac obowiązkowych lub ochotniczych.

Na ćwiczenia uczniowskie w najszerszem znaczeniu składają się: zaprawianie w wysuwaniu pytań czyli zagadnień, czerpanych z życia codziennego lub z tematów lekcyjnych; obmyślanie sposobów rozwiązania tych zagadnień, wykonywanie zamierzonych prac manipulacyjnych (ćwiczeń właściwych); stwierdzanie i formułowanie wyników; wkońcu zaś wysnuwanie wniosków i ewentualnych nowych zagadnień.

Na ćwiczenia uczniowskie przeznaczyć należy w kl. II i IV po godzinie tygodniowo, przyczem klasy liczniejsze winno się dzielić na grupy, nie przekraczające 25 uczniów.

Praca domowa.

Przeważna część pracy ucznia powinna być wykonana w czasie lekcji szkolnej. Praca domowa obejmuje: 1) utrwalenie i uzupełnienie wiadomości, nabytych w szkole: uporządkowanie i opanowanie przerobionego materjału przy pomocy podręcznika i notatek — spostrzeżeń z ćwiczeń, dodatkowe obserwacje i hodowle, względnie doświadczenia, lekturę popularno-naukową, 2) przygotowanie materjału obserwacyjnego do lekcyj następnych (spostrzeżeń z hodowli lub z terenu).

Nie należy zadawać do domu: przerysowywania obrazków z książki, przepisywania notatek i przerysowywania rysunków z ćwiczeń szkolnych w celu rzekomego ich poprawiania lub upiększania.

STOSOWANIE POMOCY NAUKOWYCH.

Lupa, mikroskop. Do ćwiczeń, wycieczek i obserwacyj powinna młodzież zaopatrzyć się we własne lupy kieszonkowe. Zakres stosowania mikroskopu w kl. I jest niewielki, rozszerza on się w kl. II i IV.

W kl. I uczniowie dochodzą stopniowo do rozumienia obrazu mikroskopowego przy oglądaniu coraz szczegółowszem różnych organizmów w całości lub w części aż do najelementarniejszych, wyraźnych, a przez to łatwych obrazków budowy komórkowej (np. nabłonek płaski żaby). Po takiem przygotowaniu obrazy budowy komórkowej roślin staną się dla uczniów zrozumialsze.

Tablice, obrazy, przeźrocza, filmy. Odczytywanie dobrych tablic — obrazów lub atlasów powinno dać w rezultacie rozpoznanie zwykłego miejsca pobytu zwierzęcia, jego zachowania się w terenie, wybitnych cech budowy oraz jej przystosowań do warunków np. obrazek bobrów, pracujących wpobliżu gniazd, wiewiórek na tle lasu i t. p. Tablicami wypadnie posługiwać się przedewszystkiem przy omawianiu zwierząt i roślin egzotycznych lub rzadszych, czy ginących polskich, np. bobra, łosia, żubra, niedźwiedzia, limby, cisa i t. p. Atlasy powinny oddać szczególne usługi w wypadku, gdy zachodzi potrzeba zilustrowania bogactwa przedstawicieli pewnej grupy zwierząt lub roślin. Środkiem, ilustrującym plastyczniej i barwniej życie zwierząt i świat roślin, są przeźrocza i filmy, nadają się one szczególnie do zobrazowania życia w takich środowiskach, jak rafa koralowa, wybrzeże morskie, staw, puszcza, dżungla i t. p.

Lektura. Do lektury przyrodniczej należy młodzież zachęcać i stopniowo wdrażać, zadając do przeczytania w domu urywki z popularnych dzieł wybitnych pisarzy przyrodników np. Thompsona, Fabre'a, Siedleckiego, Dyakowskiego i innych. Będą to uzupełnienia lub materjały

do obrazków z życia zwierząt i roślin, któremi w danym czasie zajmuje się młodzież w nauce szkolnej. Podręczną bibljotekę przyrodniczą trzeba zaopatrzyć w kilka egzemplarzy książek, wybranych do lektury obowiązującej oraz w egzemplarze pojedyńcze innych dzieł do lektury nadobowiązkowej dla bardziej zainteresowanych jednostek.

Korelacja biologji z innemi przedmiotami nauczania.

Nauka zoologji zużytkowuje wiadomości z geografji o krajobrazach i warunkach klimatycznych w różnych środowiskach, nabyte w szkole powszechnej jak: pustynia, krainy polarne, oceany i morza, puszcze, lasy podzwrotnikowe, stepy i t. p.

Nauka o przyrodzie martwej i geografja w szkole powszechnej dostarczają elementarnych wiadomości o ważniejszych skałach i glebie (wapień, glina, kreda, węgiel, rafy koralowe i t. p.) oraz dadzą pewne przygotowanie do rozważania zagadnień, w których skład wchodzą elementy fizyki i chemji (wiadomości o paleniu się, tlenie, węglu, dwutlenku węgla, parowaniu, nawozach sztucznych i t. p.).

Nauka biologji z higjeną w klasie IV winna wyzyskać pewne elementy, opracowane w nauce fizyki i chemji w kl. IV (wzniesienie włoskowate, porowatość, rozpuszczalność, dyfuzja, osmoza, ogólne pojęcie o drobinowej budowie materji).

10

DRUKOWANE JAKO RĘKOPIS.

MINISTERSTWO WYZNAŃ RELIGIJNYCH I OŚWIECENIA PUBLICZNEGO

PROGRAM NAUKI
W GIMNAZJACH PAŃSTWOWYCH
ĆWICZENIA CIELESNE
(PROJEKT)

LWÓW — 1933
PAŃSTWOWE WYDAWNICTWO KSIĄŻEK SZKOLNYCH
UL. KURKOWA 21

DRUK. J. ŻYDACZEWSKIEGO, LWÓW, LEONA SAPIEHY 77. TEL. 4-96

ĆWICZENIA CIELESNE.

KLASA I.

Ćwiczenia gimnastyczne: 2 godziny tygodniowo na klasę i 10 minut ćwiczeń codziennych.

Zabawy, gry i sporty: 2 godziny tygodniowo na ucznia.

MATERJAŁ ĆWICZEBNY.

ĆWICZENIA GIMNASTYCZNE.

Ćwiczenia porządkowe.

Zbiórki we wszystkich formacjach, kolumna ćwiczebna szachowa i czwórkowa.

Ćwiczenia kształtujące.

Ćwiczenia kończyn górnych (przeważnie w postawach siedzących): wznoszenia, rzuty, wymachy we wszystkich kierunkach oraz krążenia. Łatwe połączenia ćwiczeń asymetrycznych.

Ćwiczenia kończyn dolnych: wspięcia w łatwych postawach nóg, postawy kroczne przeważnie podskokami, półprzysiady, przysiady, podskoki bez ruchów rąk i z wymachami rąk oraz ze skurczem nóg w locie; odbicie jednonóż i obunóż.

Ćwiczenia szyi (przeważnie w postawach siedzących): skłony głowy wtył, wprzód i wbok, skręty i krążenia.

Ćwiczenia tułowia: w płaszczyźnie strzałkowej w postawach łatwych a dobrze izolujących ruch: skłony, skłony pogłębiane wtył i wprzód łącznie z łatwemi ruchami rąk i bez nich; również w łatwych postawach wyjściowych skurcze, rzuty i wznoszenia nóg oraz kładzenie się nawznak z postaw siedzących. W płaszczyźnie czołowej: skłony, skłony pogłębiane z ruchami rąk i bez nich w sia-

dach, klęczce i rozkroku. W płaszczyźnie poprzecznej: skręty i skręty pogłębiane z ruchami rąk, zwiększającemi ich rozległość, w postawach siedzących. W płaszczyźnie kombinowanej: łatwe ćwiczenia, złożone ze skrętów i skłonów w siadach i rozkroku.

Ćwiczenia koordynacyjne.

Ćwiczenia równoważne na przyrządach (tram do wysokości połowy uda): rzuty i chwyty małej piłki w postawie stojącej, zeskakiwanie z tramu z chwytem; przechodzenie z przekraczaniem przeszkód, ze wznoszeniem kolan, przechodzenie wtył; wbieganie i powolne schodzenie na palcach po ławce, ustawionej skośnie do wysokości jednego metra.

Ćwiczenia równoważne bez przyrządów: równoważenie piłeczki na kolanie, zatrzymywanie się na hasła na jednej nodze w biegu lub skoku; łatwe walki o równowagę. Utrudnianie ćwiczeń przez zamykanie oczu.

Ćwiczenia zwinności: przewroty na materacu z przysiadu z chwytem kostek i z osłanianiem głowy w rozkroku i wykroku oraz przewroty wtył z leżenia tyłem; przewroty na skrzyni (o wysokości kolan) z przysiadu podpartego; podskoki o nogach prostych w przysiadzie podpartym.

Ćwiczenia stosowane.

Chód. Ćwiczenia o charakterze ożywiającym, wyrabiające technikę chodu i poczucie rytmu.

Bieg. Nauka poprawnego biegu w miejscu. Bieg w szyku luźnym, bieg rzędem i dwójkami z szyku luźnego. Bieg i marsz naprzemian. Bieg na krótką odległość (20—30 m), z utrzymywaniem kierunku nawprost. Zmiana kierunku pod kątem prostym w biegu.

Zwisy. Na drabinach pionowych: podskoki do zwieszonego przysiadu z chwytem na wysokości barku; obroty z półzwisu nawprost z rękami powyż do chwilowego zwisu tyłem i powrót do postawy wyjściowej; wstępowanie asymetryczne; zwis przewrotny tyłem.

Przeploty poziome w kratach. Na tramie: skok do zwisu nachwytem, skok do podporu do wysokości bio-

der, (odmyk) półzwis opadny z rękami w nachwycie (przygotowanie do zwisu na podudziu).

Ponadto dla młodzieży męskiej w półzwisie opadnym na tramie: zmiany chwytów naprzemianrącz; zginanie rąk, opuszczanie rąk do półzwisu bokiem. W zwisie nachwytem przechodzenie wbok. Przygotowanie do wymyku.

Skoki. Wolne: z odbicia jednonóż o ławeczkę, o jedną część skrzyni z miejsca i rozbiegu (3—5 kroków); skok wzwyż przez ławeczkę lub poprzeczkę (do wysokości kolan), z rozbiegu wprost z doskokiem obunóż i jednonóż; skok wdal z małego rozbiegu.

Mieszane: przeskoki zawrotne przez ławeczkę poziomą, skośną i tram (do wysokości kolan); zeskoki wtył z drabinki, wyskok na kozła lub skrzynię do wysokości pasa do przysiadu i zeskok wtył.

Ponadto dla młodzieży męskiej: skoki dosiężne w miejscu, skoki zajęcze, przeskok rozkroczny przez kozła wzdłuż o wysokości bioder.

Rzuty. Rzut małą piłką prawą i lewą ręką do celu i na odległość oraz piłką dętą z zamachu wtył.

ZABAWY, GRY I ĆWICZENIA POLOWE.

Zabawy i gry o charakterze ożywiającym i jako przygotowanie do gier drużynowych, np.: karuzela, taniec pajaców, odmiany Berka, natarcie, sztafeta pisana, dzień i noc, kampa, wyścig piłek, podawanych w rzędach, zgadywany, podbijak, kogucik, kałuża.

Ponadto dla młodzieży męskiej, jako przygotowanie do walki wręcz: w dwójkach szybkie chwyty za przegub, ramię, kostkę i pod kolano.

Gry drużynowe: w dwa ognie, kwadrant, podaj dalej.

Ponadto dla młodzieży męskiej: piłka graniczna, (przygotowanie do jordanki).

Gry i ćwiczenia polowe: Orjentowanie się i poruszanie w terenie według stron świata przy pomocy słońca, zegarka, kompasu i gwiazd. Korzystanie z mapy w celach orjentacyjnych (orjentowanie mapy przy pomocy kompasu), znalezienie własnego stanowiska i wskazanie

w terenie przedmiotów, przedstawionych na mapie i naodwrót.

Ćwiczenia orjentacyjne, w spostrzegawczości, wzrokowe i słuchowe (np.: w lesie z kompasem, odnajdywanie drogi, ocena odległości, wypatrywanie, szukanie zasadzka i t. p.).

Nauka poruszania się całego zastępu w różnym terenie, a potem stosowne ćwiczenia w podchodzeniu i obserwacji, oraz gry z przeciwnikiem (np.: po chorągiewki, zasadzka i t. p.).

SPORTY I WYCIECZKI.

Pływanie. Grupa I (młodzież umiejąca pływać): poprawne opanowanie stylu naturalnego lub żabki na piersiach i nawznak; skok startowy.

Grupa II (młodzież nie umiejąca pływać): zabawy w wodzie, mające na celu oswojenie z wodą i prowadzące stopniowo do umiejętności utrzymania się na wodzie nawznak i na piersiach.

Łyżwiarstwo. Swobodna jazda wprzód. Przekładanka. Łuki wprzód. Zatrzymywanie się w małym pędzie. Łatwe zabawy, np. odmiany Berka.

Saneczkowanie. Zjazdy pojedyńczo w siadzie rozkrocznym i w leżeniu przodem na torach naturalnych i sztucznych ze stopniowaniem trudności (pochyłość, długość toru). Nieznaczne zmiany kierunku.

Narciarstwo. Chody: krok zwykły po płaskiem. Zwroty, zjazd nawprost z małej pochyłości. Zabawy narciarskie w zjeździe nawprost.

Łucznictwo. Strzelanie z odległości do 15 m.

Kolarstwo (dla młodzieży męskiej). Opanowanie jazdy jako środka komunikacyjnego.

Wycieczki. Wycieczki piesze do 10 km dziennie przy ewent. obciążeniu 2—3 kg dla celów wychowania fizycznego, połączone z obozowaniem dziennem i ćwiczeniami polowemi.

WYNIKI NAUCZANIA.

Swobodne wykonanie wymachów i krążeń kończyn, wykazujące ruchomość stawów.

Poprawne wykonanie w postawie siedzącej lub stojącej skłonu wprzód z rozluźnieniem mięśni oraz prostowania się, wykazującego ruchomość stawów międzykręgowych oraz umiejętność poprawiania postawy.

Swobodne przejście po tramie (o wysokości kolan).

Dla młodzieży męskiej: poprawne przechodzenie wbok po tramie w zwisie po 3 kroki w każdą stronę. Dla słabszej młodzieży męskiej i obu grup młodzieży żeńskiej: poprawne wykonanie zwisu na tramie nachwytem.

Dla młodzieży męskiej poprawny przeskok rozkroczny kozła wzdłuż (o wysokości bioder). Dla słabszej młodzieży męskiej i obu grup młodzieży żeńskiej: poprawny skok zawrotny przez ławeczkę, ustawioną skośnie.

W szkołach, nie posiadających przyrządów do skoków, wyżej wymienionych: poprawne wykonanie skoku przez poprzeczkę (o wysokości kolan) z rozbiegu wprost (3—5 kroków) z doskokiem na obie nogi.

Opanowanie rzutów i chwytów jednorącz małej piłki.

Opanowanie gier: w dwa ognie, podaj dalej.

Pływanie. Dla grupy I przepłynięcie stylem naturalnym lub żabką do 25 m. na wodzie stojącej; dla grupy II możność utrzymania się na wodzie.

Narciarstwo. Umiejętność jazdy w terenie lekko pagórkowatym.

Łyżwiarstwo. Przekładanka.

Z osiągnięcia wyników w pływaniu i narciarstwie zwolniona jest młodzież tych szkół, które nie posiadają warunków terenowych do ich uprawiania.

Młodzież winna wykazać się następującemi sprawnościami z zakresu ćwiczeń polowych: odnajdywanie drogi w lesie z kompasem, ocena odległości, dochodzenie do celu przez szukanie śladu.

UWAGI.

Ćwiczenia w zasobie materjału i w wynikach, oznaczone drukiem rozstrzelonym, *mogą być prowadzone wyłącznie z młodzieżą silniejszą.* Wszystkie ćwiczenia pozostałe przeznaczone są i dla młodzieży fizycznie słabszej.

Ze względu na rozpoczynający się u młodzieży żeńskiej okres dojrzewania należy, w szczególności w tej klasie, prowadzić lekcje

ćwiczeń cielesnych w ten sposób, by one w dostatecznej mierze zaspakajały potrzebę ruchu, wzbudzały zainteresowanie i nie przemęczały młodzieży.

W ćwiczeniach kończyn górnych i dolnych trzeba zwrócić uwagę na rozległość ruchów (zwiększanie ruchomości stawów). Ćwiczenia te winno się łączyć z chóralnem liczeniem, klaskaniem, wybijaniem taktu, wytrzymywaniem pauz w poszczególnych częściach ćwiczeń oraz zwiększaniem (dwukrotnem) ich tempa. Ćwiczenia kończyn górnych i dolnych stosować można oddzielnie lub łącznie, a ćwiczenia kończyn górnych można łączyć z ćwiczeniami głowy.

Krążenia głowy stosować należy początkowo indywidualnie (w celu rozruszania kręgów szyjowych), następnie dopiero miarowo i rytmicznie.

Zwisy należy w klasie tej stosować jedynie jako momenty przejściowe, a natężenie skoków, biegów i t. p. stopniować bardzo powoli. Szczególną uwagę trzeba zwrócić na ćwiczenia, poprawiające postawę młodzieży, wyrabiające poczucie rytmu i koordynację ruchów.

W zakresie organizowania ćwiczeń cielesnych uwzględnić należy w tej klasie następujące wskazania.

W zabawach i grach drużynowych położyć główny nacisk na stronę wychowawczą, zaprawiając młodzież do zgodnej, zbiorowej pracy i rozwijając poczucie szlachetnej walki między drużynami. Rozgrywki w tej klasie winny nosić charakter wyłącznie wewnątrzklasowy i nie mogą być traktowane widowiskowo. Przebieg gry winien być spokojny, a przerwy odpoczynkowe dostosowane do potrzeby grających.

Wycieczki dłuższe należy poprzedzić kilkakrotnym wymarszem w teren, na który przeznaczyć należy od 1 godziny do 3. Wymarsz ma mieć na celu zaprawienie młodzieży do tempa chodu, umiejętnego oddychania w marszu, dźwigania plecaka oraz zapoznania się z najprostszemi formami ćwiczeń polowych i musztry. W czasie wycieczki jednodniowej długość marsza nie może przekraczać 10 km przy szybkości maksymalnej 4 km na godzinę i odpoczynkach 10-minutowych co 45 minut. Normy te zawsze uzależnić trzeba od sił i wytrzymałości młodzieży. Obciążenie plecaka wynosić może 2 do 3 kg. Młodzież słabsza winna odbywać wycieczki oddzielnie, bez obciążenia, idąc 4 do 6 km, a resztę drogi odbywając przy pomocy lokomocyj.

Ze sportów, podanych w materjale ćwiczebnym, uprawiać należy wszystkie, w miarę możności terenowych, pamiętając, że gry, ćwiczenia polowe i wycieczki są podstawową formą ruchu.

KLASA II.

Ćwiczenia gimnastyczne: 2 godziny tygodniowo na klasę i 10 minut ćwiczeń codziennych.

Zabawy, gry i sporty: 2 godziny tygodniowo na ucznia.

MATERJAŁ ĆWICZEBNY.

ĆWICZENIA GIMNASTYCZNE.

Ćwiczenia porządkowe.

Tworzenie dwójek z szeregu i czwórek z dwuszeregu. Kolumna ćwiczebna ze wszystkich formacyj.

Ćwiczenia kształtujące.

Ćwiczenia kończyn górnych: wznoszenia, rzuty, wymachy symetryczne i asymetryczne oraz krążenia, wykonywane precyzyjnie w postawach wyjściowych, głównie siedzących. Łączenie z ćwiczeniami kończyn dolnych i głowy.

Ćwiczenia kończyn dolnych: postawy kroczne, przeważnie podskokami, wymachy, szybkie wspięcia z przysiadu; podskoki z rozkrokami w locie z 1/4 obrotu.

Ćwiczenia szyi (przeważnie w postawach siedzących): skłony we wszystkich kierunkach, skręty i skręty łukiem dolnym oraz krążenia głowy.

Ćwiczenia tułowia: W płaszczyźnie strzałkowej w postawach łatwych a dobrze izolujących ruch: skłony, skłony pogłębiane wtył i wprzód łącznie z ruchami rąk i bez nich, opady wtył i wprzód, uwypuklanie klatki piersiowej, kładzenie się nawznak z siadu w trudniejszych postawach rąk niż w klasie I oraz skurcze, rzuty i wznoszenia nóg. W płaszczyźnie czołowej: skłony, skłony z samokontrolą i progłębianie z ruchami rąk i bez nich w siadach, klęczce, rozkroku i z oparciem stopy. W płaszczyźnie porzecznej: skręty i skręty pogłębiane z ruchami rąk, zwiększającemi ich rozległość, w łatwych postawach siedzących i klęczce. W płaszczyźnie kombinowanej: łatwe ćwiczenia, złożone ze skrętów i skłonów łącznie z ruchami rąk i bez nich w siadach, klęczce, rozkroku i wykroku.

Ćwiczenia koordynacyjne.

Ćwiczenia równoważne na przyrządach (tram do wysokości bioder): krok polkowy ze swobodnemi ruchami rąk, z rzutami i chwytami piłeczek, toczenie dużej piłki, chód na czworakach, rzut piłki dużej dwójkami nawzajem; zeskakiwanie na niespodziewane hasła z chwytem tramu.

Ćwiczenia równoważne bez przyrządów: wznoszenia i przenoszenia nóg we wszystkich kierunkach, łatwe ruchy tułowia w postawach równoważnych, utrudnianie ćwiczeń przez zamykanie oczu.

Ćwiczenia zwinności: przygotowanie do stania na rękach z odbicia jednonóż, przewrót na materacu z odbicia jednonóż.

Ćwiczenia stosowane.

Chód. Dalsze doskonalenie techniki chodu i wyrabianie poczucia rytmu.

Bieg. Bieg z pokonywaniem łatwych przeszkód. Zmiana kierunku w biegu pod kątem półpełnym. Bieg wprzód i wtył naprzemian (na sygnały). (Bieg 40 m w tempie określonem). Nauka startu.

Ponadto dla młodzieży męskiej: przygotowanie do sztafety.

Zwisy. Na drabinkach pionowych: opanowanie wstępowania asymetrycznego, półzwis nawprost o rękach prostych powyż z opadem tułowia wprzód, półzwis tyłem. Przeploty skośne w kratach. Na tramie: przechodzenie wbok (do 5 kroków) w zwisie nachwytem; skurcze rąk i zmiany chwytu w półzwisie opadnym; opuszczanie rąk do półzwisu bokiem; przygotowanie do wymyku. Wspinanie na małą wysokość na linie skośnej. Wspinanie z pomocą nóg na małą wysokość na linie pionowej.

Ponadto dla młodzieży męskiej: wymyk, zmiany chwytów naprzemianrącz w zwisie, zginanie rąk w półzwisach.

Skoki. Wolne: skok przez poprzeczkę z rozbiegu wprost (3—5 kroków) z 1/4 obrotu i doskokiem obu-

nóż — dla młodzieży męskiej do wysokości bioder, dla młodzieży żeńskiej do wysokości połowy uda; skok wgłąb z rozbiegu po ławce z doskokiem obunóż i jednonóż. Skok wdal (na skoczni) z rozbiegu.

Mieszane: skok zawrotny przez skrzynię wpoprzek (o wysokości połowy uda), wyskok na skrzynię (o wysokości bioder) do przysiadu i zeskok wprzód; zeskok bokiem z drabiny, zeskok z wymachem nóg ze zwisu tyłem na drabinkach; przeskok podmykiem z miejsca z postawy bokiem; z miejsca przeskok zawrotny przez tram (o wysokości około połowy uda): przeskok rozkroczny kozła wzdłuż dla młodzieży męskiej do wysokości pasa, dla młodzieży żeńskiej do wysokości bioder.

Ponadto dla młodzieży męskiej: przeskok szermierczy przez tram (o wysokości połowy uda) i przeskok kuczny przez skrzynię wszerz.

Rzuty. Rzut małą piłką prawą i lewą ręką do celu i na odległość oraz piłką dętą z zamachu wtył.

Ponadto dla młodzieży męskiej: różne rzuty piłką dętą.

ZABAWY, GRY I ĆWICZENIA POLOWE.

Zabawy i gry: np. sadzenie ziemniaków, wyzywanka, związ i rozwiąż, wyścig piłek w dwuszeregach, piłka latająca w kole i innych ustawieniach, kogucia wojna, walka tatarska.

Ponadto dla młodzieży męskiej przeciąganie szeregów i dalsze przygotowanie do walki wręcz o różnych chwytach. Gry drużynowe: kwadrant, podaj dalej, siatkówka. Ponadto dla młodzieży męskiej: jordanka.

Gry i ćwiczenia polowe. Korzystanie z mapy przy trudniejszych warunkach orjentacyjnych (np. orjentowanie mapy przy nieznanem stanowisku, oznaczanie stanowiska na mapie) oraz ćwiczenia w używaniu kompasu w terenie (np. naprzełaj z kompasem).

W związku z grami polowemi robienie łatwych szkiców topograficznych bez lub przy pomocy mapy oraz

robienie łatwych szkiców perspektywicznych, ćwiczenia w pomiarach, mierzenie odległości, wysokości, szerokości, nachylenia stoku i t. p.

Ćwiczenia w spostrzegawczości obserwacji, zwiadach i t. p. przez gry z przeciwnikiem (np. kozackim procederem, fałszywe tropy, ucieczka sybiraka, w poszukiwaniu listu, przez granicę i t. p.).

Biwakowanie lub obozowanie np. wspólne stawianie i okopywanie namiotu, wykonanie kuchni polowej, rowu, latryny, dołu do śmieci i t. p.; rozpalanie i podtrzymywanie ognia na wolnem powietrzu; zwijanie biwaku lub obozu i zacieranie śladów.

SPORTY I WYCIECZKI.

Pływanie. Grupa I. Dalsze doskonalenie stylu i wytrzymałości. Nawroty. Skok startowy.

Grupa II. Dalsza nauka pływania stylem naturalnym lub żabką na piersiach i nawznak. Skok startowy.

Łyżwiarstwo. Łuki, wężyk wprzód, jazda wtył, swobodne zatrzymywanie się.

Saneczkowanie. Zjazdy dwójkami po torach o łagodnych krzywiznach.

Narciarstwo. Chody: dwukrok, trójkrok. Opór, pług, łuk. Zabawy narciarskie z uwzględnieniem omijania przeszkód.

Łucznictwo. Strzelanie z odległości do 20 m.

Kolarstwo (dla młodzieży męskiej). Wycieczki do 15 km.

Wycieczki. Wycieczki piesze do 15 km dziennie przy ewentualnem obciążeniu do 3 kg, dla celów wychowania fizycznego, połączone w miarę możności z obozowaniem dziennem i ćwiczeniami polowemi.

WYNIKI NAUCZANIA.

Dla młodzieży męskiej i żeńskiej. Poprawne wykonanie: rzutów rąk we wszystkich kierunkach, prócz pionowego, z dwukrotnem zwiększeniem ich tempa i z zachowaniem poprawnej postawy pleców; uwypuklanie klatki piersiowej w skłonie wprzód do poziomu w postawie stojącej, z oparciem rąk.

Dla młodzieży męskiej. Przejście po tramie (o wysokości bioder) z wymachem nogi wprzód i wtył po każdym kroku (ręce swobodnie). Zmiany chwytów naprzemianrącz w zwisie na tramie. Opanowane wstępowanie asymetryczne. Przeskok kuczny przez skrzynię wszerz.

Dla młodzieży żeńskiej. Przejście po tramie (o wysokości połowy uda) z rzutem i chwytem piłeczki naprzemianrącz. Skurcze rąk w półzwisie opadnym na tramie. Opanowane wstępowanie asymetryczne. Wyskok kuczny na skrzynię o wysokości bioder.

W szkołach, nie posiadających przyrządów do skoków, wyżej wymienionych: poprawne wykonanie skoku przez poprzeczkę (o wysokości około połowy uda) z rozbiegu wprost z doskokiem na obie nogi.

Wykonanie rzutów piłką palantową na odległość 30 m, piłką siatkową na odległość 16 m (suma rzutów prawą i lewą ręką).

Opanowanie: kwandranta, podaj dalej; przez młodzież grupy I umiejętności przepłynięcia stylem naturalnym lub żabką do 50 m na wodzie stojącej oraz skoku startowego; przez młodzież grupy II przepłynięcia stylem naturalnym lub żabką do 10 m na wodzie stojącej; w narciarstwie — jazdy w terenie pagórkowatym; w łyżwiarstwie — wężyka wprzód.

Z wyników w pływaniu i narciarstwie zwolniona jest młodzież tylko tych szkół, które nie posiadają warunków terenowych do ich uprawiania.

Młodzież winna wykazać się następującemi sprawnościami z zakresu ćwiczeń polowych: orjentowanie mapy przy nieznanem stanowisku, oznaczanie stanowiska na mapie.

UWAGI.

Ćwiczenia w zasobie materjału i w wynikach, oznaczone drukiem rozstrzelonym, *mogą być prowadzone wyłącznie z młodzieżą silniejszą.* Wszystkie ćwiczenia pozostałe przeznaczone są i dla młodzieży fizycznie słabszej.

W klasie tej wprowadzać należy ćwiczenia, złożone z elementów nieco trudniejszych, niż w klasie pierwszej, pamiętając o okresie dojrzewania, trwającym u młodzieży żeńskiej, a zaczynającym

się u młodzieży męskiej. W ćwiczeniach kończyn górnych i dolnych poza zwracaniem uwagi na wyrabianie precyzji ruchu wymagać należy również i umiejętności poprawnego wykonywania łatwych ćwiczeń w tempie przyśpieszonem.

Bieg, zwisy, skoki i t. p. w dalszym ciągu stopniować należy bardzo powoli. Na ćwiczenia, poprawiające postawę młodzieży, wyrabiające poczucie rytmu i koordynację ruchów, trzeba podobnie, jak w klasie poprzedniej, zwrócić szczególną uwagę.

W zakresie organizacji ćwiczeń cielesnych uwzględnić należy w tej klasie następujące wskazania.

W grach drużynowych uwzględniać w dalszym ciągu stronę wychowawczą przez wymaganie szlachetnego współzawodniczenia, a jednocześnie szkolić technikę gry i zaprawiać młodzież do zdobywania coraz większej wytrzymałości. Położyć nacisk na naukę rzutów wdal i do celu, na skoki wzwyż i naukę biegu, które to formy winny wpłynąć dodatnio na wzmożenie sił i zręczności młodzieży. Prowadząc te ćwiczenia i gry, zwracać baczną uwagę, by młodzież nie przemęczała się.

Zawody w grach, dobrze opanowanych: dwa ognie i kwadrant winny mieć charakter wewnątrzklasowy, niewidowiskowy.

Ponadto dopuszczalne są zawody w pięknej jeździe figurowej na łyżwach. Młodzież słabsza udziału w zawodach nie bierze, uczestniczy jedynie w rozgrywkach zwykłych.

Przed okresem wycieczkowym należy szkolić młodzież w krótkich wymarszach w teren i zaprawiać ją w coraz trudniejszych ćwiczeniach polowych. W wycieczkach dłuższych jednodniowych, organizowanych w celu wykonania ćwiczeń polowych, marsz dzienny nie może przekroczyć 15 km przy obciążeniu do 3 kg; tempo marsza 4 km na godzinę z odpoczynkami 10-minutowemi co 45 minut.

Młodzież słabsza odbywać musi wycieczki przy pomocy lokomocyj, maszerując pieszo tylko do 6 km, z obciążeniem bardzo małem.

Ze sportów, podanych w materjale ćwiczebnym, uprawiać należy wszystkie w miarę możności terenowych; główny nacisk położyć należy na pływanie i narciarstwo.

KLASA III.

Ćwiczenia gimnastyczne: 2 godziny tygodniowo na klasę i 10 minut ćwiczeń codziennych.

Zabawy, gry i sporty: 2 godziny tygodniowo na ucznia.

MATERJAŁ ĆWICZEBNY.

ĆWICZENIA GIMNASTYCZNE.

Ćwiczenia porządkowe.

Kolumna czwórkowa z dwuszeregu i dwuszereg z kolumny czwórkowej, odliczanie w marszu, kolumna ćwiczebna w marszu.

Ćwiczenia kształtujące.

Ćwiczenia kończyn górnych w różnych postawach wyjściowych. Ćwiczenia złożone z ruchów, wykonywanych naprzemian przy mięśniach rozluźnionych i napiętych z uwzględnieniem ćwiczeń asymetrycznych.

Ćwiczenia kończyn dolnych: wymachy, uniki, półprzysiady i przysiady w wykroku; podskoki z wykrokiem w locie, podskoki z półobrotami, skok nożycowy w miejscu.

Ćwiczenia szyi (w różnych postawach): skłony we wszystkich kierunkach, skręty, skręty łukiem, krążenia i półokrążenia głowy.

Ćwiczenia tułowia. W płaszczyźnie strzałkowej w postawach nieco trudniejszych, niż w klasach poprzednich: skłony, skłony pogłębiane wtył i wprzód łącznie z ruchami rąk i bez nich; opady wtył i wprzód; uwypuklanie klatki piersiowej; skurcze, rzuty i wznoszenia nóg oraz krótkotrwałe podpory. W płaszczyźnie czołowej: skłony, skłony z samokontrolą i pogłębiane z ruchami rąk i bez nich, w postawach, opanowanych w klasach poprzednich, oraz z oparciem klatki piersiowej o tram. W płaszczyźnie poprzecznej: w trudniejszych postawach, niż w klasach poprzednich, skręty i skręty pogłębiane z ruchami rąk i bez nich. W płaszczyźnie kombinowanej: trudniejsze ćwiczenia, złożone ze skrętów i skłonów, łącznie z ruchami rąk i bez nich.

Ćwiczenia koordynacyjne.

Ćwiczenia równoważne na przyrządach. Na tramie (do wysokości pasa) siad równoważny, przejście z siadu równoważnego do stania, przechodzenie z klękaniem jednonóż (co trzeci krok).

Ponadto dla młodzieży męskiej: wyskok kuczny na tram.

Ćwiczenia równoważne bez przyrządów. Łatwe ruchy rąk łącznie z ruchami głowy w postawach równoważnych. Wytrzymywanie postaw równoważnych w chodach ozdobnych. Utrudnianie ćwiczeń przez zamykanie oczu.

Ćwiczenia zwinności. Przewrót na materacu i na skrzyni (o wysokości kolan) z odbicia obunóż; krótko-

trwałe stanie na rękach z oparciem nóg i pomocą współćwiczących. Ponadto dla młodzieży męskiej: przerzuty przez współćwiczącego w klęku podpartym.

Ćwiczenia stosowane.

Chód. Doskonalenie chodu. Różne kroki ozdobne i taneczne.

Bieg. Zwroty w biegu. Bieg trwały do 1 minuty. W biegu w miejscu podawanie pałeczki. Krótkotrwały bieg jak najszybszemi a krótkiemi krokami z mocnym skurczem nóg i współpracą rąk (na przestrzeni kilku metrów). Sztafeta 4×40.

Ponadto dla młodzieży męskiej: pokonywanie przeszkód.

Zwisy. Na drabinach: powolny rozkurcz z półzwisu z chwytu rąk nieco powyżej głowy. Przeploty pionowe w kratach. Na tramie: półzwis opadny nachwytem i skok do podporu naprzemian: na wysokości dosiężnej skok do zwisu o rękach zgiętych i rozkurcz; przechodzenie wbok w zwisie nachwytem; wymyk na wysokości pasa barkowego. Wspinanie i schodzenie z pomocą nóg na linie skośnej, przewrót i wspinanie (z pomocą nóg) między dwiema linami.

Ponadto dla młodzieży męskiej: zginanie rąk w zwisie nachwytem z pomocą współćwiczącego.

Skoki. Wolne: skok z odbicia jednonóż o skrzynię (o wysokości około połowy uda); skok z półobrotem z rozbiegu wprost oraz skok nożycowy z rozbiegu skośnego (przez poprzeczkę o wysokości około połowy uda); skok wdal z rozbiegu.

Mieszane: skok szermierczy przez tram (o wysokości około połowy uda); skok podmykiem z rozbiegu skośnego, wyskok na skrzynię wzdłuż do przysiadu i zeskok rozkroczny; przeskok rozkroczny kozła wzdłuż (dla silniejszej młodzieży męskiej do wysokości piersi, dla słabszej młodzieży męskiej i silniejszej młodzieży żeńskiej do wysokości bioder).

Ponadto dla młodzieży męskiej: przeskok rozkroczny przez skrzynię wzdłuż o wysokości bioder.

Rzuty. Różne rodzaje rzutów piłką dętą do celu i na odległość.

Ponadto dla młodzieży męskiej: rzuty piłką do kosza, pchnięcie piłką oburącz, pchnięcie kulą z miejsca, rzut dyskiem z miejsca.

ZABAWY, GRY I ĆWICZENIA POLOWE.

Zabawy i gry, np.: walka o sztandar, przewróć — powstań, wyścig piłek w kole, koszenie trawy, wyścig stonóg, walka o punkty, walka o chwyt nogi w kostce.

Ponadto dla młodzieży męskiej, jako przygotowanie do walki wręcz: chwyty i sposoby uwalniania się od nich.

Gry drużynowe. Siatkówka, palant, piłka graniczna, jordanka.

Ponadto dla młodzieży męskiej: koszykówka.

Tańce. Krakowiak i kroki mazurowe.

Ćwiczenia polowe. Pełne wyzyskanie mapy dla celów orjentacyjnych i poruszanie się w terenie, robienie szkiców różnemi metodami, ćwiczenia w badaniu terenu i sporządzaniu meldunków podczas ćwiczeń i gier polowych.

Biwakowanie, urządzanie obozu z gotowaniem, służbą porządkową, ubezpieczeniową i alarmową, łatwe prace pionierskie (używanie toporka i piły).

Trudniejsze ćwiczenia i gry polowe ze wszystkich działów i na większej przestrzeni. Gry z przeciwnikiem — połączone także z ćwiczeniami służby łącznikowej i w pomocy doraźnej w polu, np. z przygotowaniem prowizorycznych noszy, przenoszeniem rannych (np. lotnik, dwa hasła, transport i t. p.).

SPORTY I WYCIECZKI.

Pływanie. Grupa I. Dalsze doskonalenie stylu i wytrzymałości, nauka skoków z trampoliny. Pływanie stojąc. Ćwiczenia ratownicze.

Grupa II. Opanowanie programu grupy pierwszej w klasie I.

Wioślarstwo. Znajomość budowy kajaka oraz jego konserwacji (mycie, przechowywanie). Jazda na kajakach i pychówkach na wodzie stojącej lub o słabym prądzie. Początki nauki wioślarstwa (krótkie wiosła).

Łyżwiarstwo. Wężyk wtył, trójka, bieg do 300 m.

Saneczkowanie. Jazdy dwójkami po torach o krzywiznach nieco większych niż w klasie II.

Narciarstwo. Chody: krok fiński (człapak). Luki, krystjanja z oporu. Doskonalenie ewolucyj z lat poprzednich, wykonywane na bardziej stromych pochyłościach.

Łucznictwo. Strzelanie z odległości od 20—25 m.

Tennis (nieobowiązujący całej młodzieży szkolnej).

Kolarstwo. Opanowanie jazdy. Wycieczki dla młodzieży męskiej do 20 km, dla żeńskiej do 15 km.

Wycieczki. Wycieczki piesze do 15 km dziennie przy ewentualnem obciążeniu od 3 do 5 kg dla celów wychowania fizycznego, połączone z biwakowaniem.

WYNIKI NAUCZANIA.

Poprawne wykonanie: wymachów rąk w różnych kierunkach z równoczesnemi podskokami, uwypuklanie klatki piersiowej w postawach różnych; pogłębianych skłonów tułowia wbok z różnemi ruchami rąk w postawach z zakresu programu; siadu równoważnego i przejścia z niego do stania na tramie (o wysokości pasa biodrowego).

Dla młodzieży męskiej. Poprawne wykonanie: zginania rąk w zwisie nachwytem z pomocą współćwiczących i powolnego rozkurczu; półzwisu opadnego nachwytem i w skoku do podporu naprzemian, (przeskoku podmykiem z rozbiegu skośnego [wysokość tramu dosiężna]); skoku szermierczego przez tram (o wysokości około połowy uda). Rzut piłką siatkową na odległość 22 m (suma rzutów prawą i lewą ręką).

Dla młodzieży żeńskiej. Poprawne wykonanie: naprzemian skoku do podporu i półzwisu; przeskoku

podmykiem z miejsca z postawy bokiem (wysokość tramu dosięźna). Rzut piłką siatkową na odległość 18 m (suma rzutów prawą i lewą ręką).

W szkołach, nie posiadających przyrządów do skoków, wyżej wymienionych: poprawne wykonanie skoku nożycowego przez poprzeczkę (o wysokości połowy uda) z rozbiegu skośnego (3—5 kroków).

Opanowanie: piłki granicznej, sprawnego odbijania piłki ponad siatką; umiejętności przepłynięcia stylem naturalnym lub żabką do 100 m na wodzie stojącej ze skokiem startowym przez młodzież grupy I, przez młodzież grupy II programu grupy I klasy I; w narciarstwie — jazdy w terenie falistym; w łyżwiarstwie — jazdy wtył.

Z osiągnięcia wyników w pływaniu i narciarstwie zwolniona jest młodzież tych szkół, które nie posiadają warunków terenowych do ich uprawiania.

W zakresie ćwiczeń polowych młodzież winna wykazać się umiejętnością niesienia pomocy doraźnej w polu.

UWAGI.

Ćwiczenia w zasobie materjału i w wynikach, oznaczone drukiem rozstrzelonym, *mogą być prowadzone wyłącznie z młodzieżą silniejszą*. Wszystkie ćwiczenia pozostałe przeznaczone są i dla młodzieży fizycznie słabszej.

W ćwiczeniach kończyn górnych, złożonych z łatwych elementów, uwzględnić należy zmienną pracę mięśni (rozluźnionych i napiętych naprzemian). Jak w klasach poprzednich, łączyć je można z ćwiczeniami kończyn dolnych i z ćwiczeniami głowy.

Wobec trwającego okresu dojrzewania u młodzieży męskiej i żeńskiej, natężenie zwisów, skoków i t. p. w dalszym ciągu stopniować należy ostrożnie, zaprawiając jednak serce do coraz większych wysiłków.

W zakresie organizacji ćwiczeń cielesnych uwzględnić należy w tej klasie następujące wskazania.

W grach drużynowych pozostawić młodzieży pewną samodzielność, przyuczając do sędziowania dobrze opanowanych gier. W dalszym ciągu szkolić biegi, skoki i rzuty, usiłując również przeprowadzać łucznictwo.

W miarę możności doskonalić pływanie i narciarstwo, uznając te sporty za obowiązkowe przy posiadaniu odpowiednich terenów.

W tej klasie można już organizować międzyklasowe zawody (III i IV kl.) w grach drużynowych dobrze opanowanych, dobie-

rając młodzież z dwóch klas o równych siłach i równem wyćwiczeniu. Ponadto zawody w dobrze opanowanych sportach: łyżwiarstwie, narciarstwie i skoku do wody, ale jedynie w celu wykazania zręczności i odwagi. Zawody mogą się odbywać w obecności młodzieży klas wszystkich i powinny mieć charakter najzupełniej poprawny. W zawodach młodzież słabsza udziału nie bierze. W dalszym ciągu odbywać należy zaprawę w marszu i organizować z młodzieżą jednodniowe wycieczki, stopniując trudność pod względem długości marsza, który nie może przekroczyć 15 km przy obciążeniu 3 do 5 kg. Tempo 4 km na godzinę, z wypoczynkami 10-cio minutowemi co godzinę. W ćwiczeniach polowych przerobić należy materjał, podany w programie, przygotowując młodzież do normalnego obozowania. Młodzież słabsza, która winna stopniowo wzmacniać się i usprawniać, odbywać musi wycieczki w grupach oddzielnych, maszerując 6 do 7 km z obciążeniem 2 do 3 kg.

Stopniowo w ramach godzin obowiązkowych przygotowywać należy młodzież do zdobycia Państwowej Odznaki Sportowej.

Pożyteczną jest rzeczą, by wychowawca fizyczny kierował czytelnictwie w dziale sportowym i uświadamiał młodzież o istotnych wartościach ćwiczeń cielesnych.

KLASA IV.

Ćwiczenia gimnastyczne: 2 godziny tygodniowo na klasę i 10 minut ćwiczeń codziennych.

Zabawy, gry i sporty: 2 godziny tygodniowo na ucznia.

MATERJAŁ ĆWICZEBNY.

ĆWICZENIA GIMNASTYCZNE.

Ćwiczenia porządkowe.

Zwroty w marszu, stawanie w lewo i prawo, kolumna ćwiczebna w marszu bez odliczania.

Ćwiczenia kształtujące.

Ćwiczenia kończyn górnych o zmiennej pracy mięśni, wykonywane w różnych postawach wyjściowych, złożone z elementów trudniejszych, niż w klasie III.

Ćwiczenia kończyn dolnych: wypady wbok, wskos i wprzód; podskok pajaca; przygotowania do skoku wdal z miejsca.

Ćwiczenia szyi w różnych postawach, wykonywane precyzyjnie: skłony we wszystkich kierunkach, skręty, skręty łukami, krążenia i półokrążenia głowy.

Ćwiczenia tułowia: W płaszczyźnie strzałkowej w trudniejszych postawach, niż w klasach poprzednich: skłony, skłony pogłębiane wtył i wprzód łącznie z ruchami rąk i bez nich; opady wprzód i wtył; uwypuklanie klatki piersiowej; skurcze, rzuty i wznoszenia nóg oraz podpory. W płaszczyźnie czołowej: skłony, skłony z samokontrolą i pogłębianie z ruchami rąk i bez nich w postawach trudniejszych, niż w klasach poprzednich; podpór bokiem; w płaszczyźnie poprzecznej: skręty i skręty pogłębiane z ruchami rąk i bez nich w trudniejszych postawach wyjściowych; w płaszczyźnie kombinowanej: trudniejsze ćwiczenia, złożone ze skrętów i skłonów, łącznie z ruchami rąk i bez nich.

Ćwiczenia koordynacyjne.

Ćwiczenia równoważne na przyrządach. Na tramie (do wysokości połowy klatki piersiowej): swobodne, znane ruchy rąk w siadzie równoważnym; przejście bokiem; przechodzenie od podporu z rozbiegu do stania przez siad, unik.

Ćwiczenia równoważne bez przyrządów. Asymetryczne ruchy rąk łącznie z ruchami głowy w postawach równoważnych; przejście z uniku do wagi. Utrudnianie ćwiczeń przez zamykanie oczu.

Ćwiczenia zwinności. Przewrót na skrzyni (o wysokości powyżej kolan) z rozbiegu i odbicia obunóż, stanie na rękach z odbicia jednonóż (z postawy wykrocznej) z oparciem nóg.

Ponadto dla młodzieży męskiej: przygotowanie do stania na rękach z odbicia obunóż.

Ćwiczenia stosowane.

Chód. Dalsze doskonalenie techniki chodu. Kroki ozdobne i taneczne.

Bieg. Krótkotrwały bieg z pokonywaniem przeszkód. Dalsze doskonalenie biegu: bieg o rękach zgiętych do kąta prostego z uderzaniem kolan o dłonie, przechodze-

nie w biegu od szybkich krótkich kroków z silnem uderzeniem stóp do biegu cichego. Doskonalenie techniki podawania pałeczki. Sztafeta dla młodzieży męskiej 4×60 i 4×75, dla młodzieży żeńskiej 4×40 i 4×60. Bieg trwały do 3 minut.

Ponadto dla młodzieży męskiej: biegi naprzełaj $1^1/_2$ km bez współzawodnictwa.

Zwisy. Przeploty głową wdół w kratach. Na tramie: w zwisie nachwytem zginanie rąk z pomocą współćwiczących, przechodzenie wtył w zwisie. Wspinanie między dwiema linami. Ponadto dla młodzieży męskiej: przechodzenie półobrotami wprzód, zginanie rąk w zwisie nachwytem. Wspinanie się po linie pionowej bez pomocy nóg.

Dla młodzieży słabszej: program zwisów klas poprzednich.

Skoki. Wolne: przez poprzeczkę nożycowy (wysokość bioder) i z rozbiegu wprost (o wysokości około połowy uda). Wyskok na skrzynię z odbicia jednonóż. Skok wdal z miejsca.

Doskonalenie rozbiegu na skoczni do skoku wzwyż i wdal.

Mieszane: szermierczy przez skrzynię, rozkroczny przez kozła (o wysokości piersi — dla młodzieży słabszej niżej); przeskok podmykiem z rozbiegu wprost; łatwe skoki na połączonych przyrządach, np. kozioł i skrzynia, liny i poprzeczka lub skrzynia.

Ponadto dla młodzieży męskiej przeskok rozkroczny przez skrzynię wzdłuż (o wysokości pasa), przerzut przez skrzynię wrzerz.

Rzuty. Rzuty do kosza. Dla młodzieży męskiej: przygotowanie do rzutu oszczepem oraz rzuty oszczepem z małej odległości do celu.

ZABAWY, GRY I ĆWICZENIA POLOWE.

Zabawy i gry. Bieg do szarfy, wyścig z przeszkodami, wyścig piłek z kozłowaniem, żaby, w cztery strony, walka o uwolnienie ręki.

Ponadto dla młodzieży męskiej: uchwyty obezwładniające i obrona.

Gry drużynowe. Siatkówka, palant, jordanka, koszykówka.

Ponadto dla młodzieży męskiej: szczypiorniak.

Tańce. Mazur.

Ćwiczenia polowe. Prowadzenie według mapy w nieznanym terenie, ocenianie długości, wysokości i odległości z błędem nie przekraczającym 25%. Zasady ubezpieczania się w marszu, umiejętność osłaniania się przed obserwacją naziemną i powietrzną. Ćwiczenia w obronie przeciwgazowej: obchodzenie się z maską przeciwgazową, ćwiczenia w zachowaniu się przed, w czasie i po napadzie lotniczo-gazowym.

Ponadto dla młodzieży męskiej umiejętność okopywania się w terenie.

SPORTY I WYCIECZKI.

Pływanie. Grupa I. Ćwiczenia ratownicze. Pływanie na wodzie bieżącej i umiejętne zachowanie się na prądzie. Znajomość zasad udzielania pierwszej pomocy uratowanemu z wody.

Grupa II. Opanowywanie ćwiczeń z grupy I w klasie II oraz ćwiczenia ratownicze.

Wioślarstwo. Nauka sterowania, krótkotrwałe wyjazdy (krótkie wiosła) do 30 minut. Poznanie budowy łodzi oraz jej konserwacja. Wycieczki kajakami.

Łyżwiarstwo. Doskonalenie jazdy figurowej. Bieg do 500 m.

Ponadto dla młodzieży męskiej do 1 km i przygotowanie do hockey'a.

Saneczkowanie. Zjazdy dwójkami po torach o krzywiznach nieco większych niż w klasie III.

Narciarstwo. Krystjanja szerokotorowa, zjazd półkrystjanjami, krystjanja nożycowa. Doskonalenie ewolucyj z lat poprzednich przez wykonywanie ich na bardziej stromych stokach.

Łucznictwo. Strzelanie do 25 m.

Tenis. (Nie obowiązujący całej młodzieży szkolnej).

Kolarstwo. Wycieczki dla młodzieży męskiej do 30 km, dla żeńskiej do 20 km.

Wycieczki. Wycieczki piesze do 20 km dziennie przy ewentualnem obciążeniu od 3—5 kg dla celów wychowania fizycznego, połączone z obozowaniem i ewentualnym noclegiem w obozie.

WYNIKI NAUCZANIA.

Poprawne wykonanie: ćwiczeń kończyn górnych, złożonych z ruchów, wykonywanych o mięśniach naprzemian rozluźnionych i napiętych; skłonów tułowia wtył oraz skrętów (w postawach, podanych w programie) uniku na tramie (o wysokości pasa biodrowego).

Dla młodzieży męskiej. Poprawne wykonanie: (przechodzenia wtył w zwisie na tramie; zginanie rąk w zwisie z pomocą współćwiczących i powolnego rozkurczu: skoku przez poprzeczkę z dwiema linami; skoku rozkrocznego przez kozła wzdłuż (do wysokości bioder); rzutu dyskiem (1 kg) z miejsca na odległość 25 m. (suma rzutów prawą i lewą ręką); (biegu 60 m w 10,2") na bieżni (lub w 11.2") nie na bieżni.

Dla młodzieży żeńskiej. Poprawne wykonanie: zginania rąk w zwisie z pomocą współćwiczących i powolnego rozkurczu; skurczu kolan w zwisie tyłem na drabinie; przeskoku kucznego przez skrzynię (o wysokości bioder); rzutu piłką dętą na odległość 20 m (suma rzutów prawą i lewą ręką); (biegu 60 m w 11,2") na bieżni (lub 12,4") nie na bieżni.

W szkołach, nie posiadających przyrządów do skoków, wyżej wymienionych: skok nożycowy przez poprzeczkę (o wysokości bioder) z rozbiegu skośnego trzech kroków.

Opanowanie: siatkówki: przez młodzież grupy I umiejętności ratowania tonących, przez młodzież grupy II umiejętności przepłynięcia stylem naturalnym lub żabką do 50 m na wodzie stojącej, skoku startowego i znajomości zasad ratownictwa; w narciarstwie umiejętności jazdy w terenie górskim, w łyżwiarstwie biegu do 500 m i trójki.

Z osiągnięcia wyników w pływaniu i narciarstwie zwolniona jest młodzież tych szkół, które nie posiadają warunków terenowych do ich uprawiania.

Młodzież winna wykazać się następującemi sprawnościami z zakresu ćwiczeń polowych: umiejętność ocenienia odległości, wyzyskiwania terenu dla celów obserwacji i osłony, umiejętność prowadzenia patrolu wywiadowczego, obchodzenia się z maską gazową.

UWAGI.

Ćwiczenia w zasobie materjału i w wynikach, oznaczone drukiem rozstrzelonym, *mogą być prowadzone wyłącznie z młodzieżą silniejszą*. Wszystkie ćwiczenia pozostałe przeznaczone są i dla młodzieży fizycznie słabszej.

Ćwiczenia kończyn górnych o zmiennej pracy mięśni winny się składać z elementów trudniejszych niż w klasie III. Łączyć je można z ćwiczeniami kończyn dolnych i ćwiczeniami głowy. Natężenie zwisów i skoków może być większe, niż w klasie III, szczególniej w gimnazjum męskiem, zwracać jednak należy baczną uwagę na nieprzemęczanie młodzieży.

W dalszym ciągu można organizować zawody międzyklasowe, a także międzyszkolne z zaprzyjaźnionemi szkołami, przedewszystkiem w grach drużynowych, zawsze pod ścisłą opieką *lekarza szkolnego* i wychowawców. Można również zezwalać młodzieży na zawody w pływaniu, łucznictwie, jeździe figurowej na łyżwach, w jeździe na nartach, oraz w biegu na 60 m. Zawody odbywać się mogą w obecności zainteresowanych szkół. Należy w dalszym ciągu powierzać młodzieży sędziowanie w grach, dobrze opanowanych, pod czujną opieką nauczyciela.

W klasie tej zachęcać należy młodzież dobrze usprawnioną do zdobywania Państwowej Odznaki Sportowej z uwagi na jej doniosłość państwową i indywidualną (osobiste wyćwiczenie).

Podobnie, jak w klasach poprzednich, należy i w klasie IV odbyć w ciągu roku dwie dłuższe wycieczki w celu przerobienia ćwiczeń polowych.

Jedną wycieczkę należy specjalnie przeznaczyć na zorganizowanie wzorowego obozu w połączeniu z wszelkiemi pracami obozowemi, co ma posłużyć młodzieży jako wzór takiej organizacji i zachęcić do życia w obozie. Dopuszczalnem jest, by młodzież tej klasy pozostała również i nocą w obozie. (O ile szkoła uzyska dostateczną ilość namiotów).

W wycieczce z noclegiem może wziąć udział tylko zdrowa i silna młodzież. Drugą wycieczkę dłuższą poświęcić trzeba na przeprowadzenie i doskonalenie ćwiczeń w obronie przeciwgazowej oraz umiejętności okopywania się (młodzież męska). Marsz dzienny w kla-

sie IV może dojść do 20 km przy obciążeniu 4 do 6 kg. Tempo 4 km na godzinę z odpoczynkami 10-cio minutowemi.

Dla młodzieży słabszej należy w dalszym ciągu organizować wycieczki łatwiejsze do 7 km marszu z obciążeniem do 3 kg.

Program ćwiczeń polowych młodzież słabsza przerobić musi w całości.

W zawodach międzyszkolnych młodzież słabsza czynnego udziału nie bierze.

UWAGI DO CAŁOŚCI PROGRAMU.

CELE NAUCZANIA.

Wychowanie fizyczne młodzieży powinno oprzeć się na pierwiastkach, tkwiących w ideologji spartańskiej, a więc mieć na celu urabianie mocnego charakteru, fizycznego i moralnego hartu oraz naturalnej odporności na przeciwieństwa i ujemne przejawy życiowe.

Ćwiczenia cielesne, jako integralny składnik wychowania fizycznego, mają na celu; wspomaganie organizmu w jego rozwoju fizycznym, t. j. pomnażanie zdrowia, sił i odporności na ujemne wpływy, zwłaszcza na skutki wielogodzinnego siedzenia w szkole; rozwijanie sprawności ruchowych, które potrzebne są w życiu codziennem, oraz urabianie poprawnej i ładnej postawy; kształcenie dzielności duchowej przez wyrabianie woli, odwagi, cierpliwości, wytrwałości i umiejętności panowania nad sobą; wdrażanie do karności i porządku; przygotowanie do szlachetnego współzawodnictwa; wyrabianie uczuć społecznych i obywatelskich.

Cele, odnoszące się do strony fizycznej organizmu, realizować należy głównie drogą ćwiczeń gimnastycznych, cele zaś psychiczno-wychowawcze przedewszystkiem za pośrednictwem ćwiczeń swobodnych, w których dominującą rolę spełniają zorganizowane gry drużynowe, wycieczki i ćwiczenia polowe łącznie z obozowaniem.

ORGANIZACJA PRACY.

Dwie godziny, przeznaczone na lekcje ćwiczeń cielesnych w planie szkolnym, rozmieścić należy w tygodniu w równomiernych odstępach czasu (w miarę możności nie powinny się one odbywać bezpośrednio po obfitem drugiem śniadaniu). Pożądanem jest nie zaczynać od nich dziennych zajęć szkolnych.

Zabawy, gry i sporty, na które program przeznacza dwie godziny tygodniowo (na ucznia), odbywać należy z zasady w porze poobiedniej. Godziny, niewyzyskane z powodu niepomyślnych warunków atmosferycznych, winien nauczyciel wynagradzać, poświęcając więcej godzin na krótkie wycieczki popołudniowe, naukę pływania i wszelkie sporty, wymagające wyprowadzania młodzieży w teren.

W środowiskach, gdzie znaczna część młodzieży mieszka poza miastem lub w dzielnicach, zdala od szkoły położonych, zabawy, gry i sporty (objęte programem) winny być organizowane na szóstej godzinie szkolnej.

Zabawy, gry i sporty winny odbywać się w dni wolne od ćwiczeń gimnastycznych, objętych planem szkolnym. Godzin, przeznaczonych na zabawy, gry i sporty, w żadnym razie nie wolno zużytkowywać na ćwiczenia gimnastyczne; można natomiast niekiedy odbywać w godzinach ćwiczeń gimnastycznych zabawy, gry ruchowe i sporty.

Lekcje ćwiczeń cielesnych należy odbywać o ile możności na terenie otwartym (boisku szkolnem). W razie niesprzyjających warunków atmosferycznych można i trzeba korzystać z sali gimnastycznej.

Zajęcia popołudniowe (zabawy, gry i sporty) z zasady odbywają się na odpowiednich boiskach.

Konieczny jest stały kontakt nauczyciela ćwiczeń cielesnych z lekarzem szkolnym, który jedynie uprawniony jest do zwalniania młodzieży na pewien okres lub na stałe od ćwiczeń cielesnych. Młodzież, zwolniona z ćwiczeń cielesnych na pewien okres, winna być obecna na lekcjach.

Wyposażenie sal i boisk w dostateczną ilość przyrządów i przyborów, jakoteż utrzymanie wszelkich w tym zakresie urządzeń we wzorowym porządku i czystości jest z jednej strony obowiązkiem szkoły, z drugiej należy do nauczyciela, jako opiekuna tego działu.

Należy zachęcać młodzież do odbywania ćwiczeń gimnastycznych w domu. Ćwiczenia, polecane do przerabiania w domu, powinny się składać z paru ruchów, opanowanych uprzednio na lekcjach szkolnych. Winny to być

przedewszystkiem ćwiczenia, wpływające na poprawną postawę i zwiększające ruchomość stawów.

Szkoły obowiązane są wprowadzić codzienne 10-minutowe ćwiczenia gimnastyczne. W skład ich winny wchodzić wyłącznie znane młodzieży ćwiczenia kończyn, uwzględniające ruchy we wszystkich stawach, ćwiczenia szyi i tułowia (we wszystkich płaszczyznach) oraz podskoki. Ćwiczenia te winny się odbywać przed lekcjami, o ile to tylko możliwe, na boisku, na szerokich korytarzach lub w klasach, zawsze przy otwartych oknach. Młodzież całej szkoły odbywa ćwiczenia te równocześnie pod kierunkiem specjalnie do tego przygotowanych uczniów i uczenic klas wyższych.

W połowie każdej godziny lekcyjnej winny się odbywać przy otwartych oknach 2 do 3 minutowe ćwiczenia śródlekcyjne o charakterze korektywnym i pobudzającym krążenie krwi.

WSKAZÓWKI DO PROWADZENIA ĆWICZEŃ GIMNASTYCZNYCH.

Przy doborze ćwiczeń należy brać pod uwagę ich stronę fizjologiczną, anatomiczną (postawa), estetyczną i psychiczną.

Pod względem fizjologicznym ćwiczenia winny mieć wszechstronny wpływ na ciało, następować po sobie według uzasadnionej kolejności, uwzględniać momenty zmęczenia ćwiczących, zostawać w pewnym do siebie wzajemnym stosunku co do stopnia natężenia, wreszcie winny być dostosowane do rozwoju, usprawnienia, płci i wieku ćwiczących.

Pod względem anatomicznym ćwiczenia kształtujące mają na celu usuwanie wad postawy ćwiczących oraz wyrabianie normalnej ruchomości stawów. Z tego powodu ważne jest zarówno dobieranie odpowiednich postaw wyjściowych, jak i zwracanie uwagi na postawy końcowe ćwiczeń. Postawy te muszą być poprawne, ale swobodne i lekkie, a nie wymuszone lub sztywne.

Należy rozwijać u młodzieży poczucie piękna przez dobór estetycznych postaw i ćwiczeń oraz przez wykonywanie ich ze swobodą i lekkością, pamiętając, że lekkie

ich wykonanie jest ekonomją siły nerwowej i mięśniowej (zaoszczędzanie sił).

Ze stanowiska psychicznego należy uzależniać dobór ćwiczeń od ich roli i wpływu na urabianie siły woli, wytrwałości i odwagi.

Na podstawie podanego w programie materjału nauczyciel winien, uwzględniając warunki miejscowe, opracować plan pracy w celu usystematyzowania jej, co jest nieodzownym warunkiem osiągnięcia dobrych wyników.

Regułą przy nauczaniu powinno być przedewszystkiem ożywienie, potem doskonalenie formy ćwiczeń. Lekcję ćwiczeń cielesnych winien cechować zawsze nastrój pogodny i wesoły.

W skład każdej lekcji muszą wchodzić ćwiczenia ze wszystkich grup, podanych w materjale ćwiczebnym. Ćwiczenia te winny być harmonijnie dobrane, wszechstronnie rozwijające, każde powinno mieć swoje uzasadnienie. Przejście od jednej lekcji do drugiej winno się odbywać stopniowo (trudniejsze ćwiczenia przerabiać należy więcej razy, łatwiejsze — zmieniać częściej). Do lekcji nie należy wprowadzać zbyt wielu ćwiczeń nowych. Ćwiczenia ożywiające stosować należy wówczas, gdy nastrój młodzieży tego wymaga, uspokajające zaś w razie stwierdzenia zmęczenia. Po ćwiczeniach, wpływających nazwiększenie krzywizny lędźwiowej, (np. stanie na rękach), stosować należy ćwiczenia, temu przeciwdziałające. Ćwiczenia w płaszczyznach: poprzecznej, czołowej i kombinowanej stosować należy naprzemian w następujących kolejno po sobie osnowach. Dobór ćwiczeń łatwiejszych lub trudniejszych uzależnić trzeba od stopnia zmęczenia młodzieży.

Lekcje, poświęcone grom lub biegom, skokom i rzutom, winny się rozpoczynać od ćwiczeń kształtujących, którym poświęcić należy kilka minut.

Kierować się należy zasadą, że w klasie I-ej, II-ej i III-ej winny być prawie wyłącznie stosowane ćwiczenia o pracy dynamicznej, ćwiczenia zaś o wysiłku statycznym można w tych klasach stosować jedynie w małej ilości. W klasie IV-ej obok ćwiczeń o pracy dynamicznej wprowadzać można ćwiczenia o wysiłku statycznym w nieco większej ilości (szczególniej w stosunku do młodzieży mę-

skiej). Ćwiczeniom o wysiłku statycznym towarzyszyć winny ćwiczenia rozluźniające.

Do ćwiczeń rąk, nóg, szyi, tułowia oraz do ćwiczeń równoważnych, jak również przy marszu i biegu, pożądanem jest, w szczególności w gimnazjum żeńskiem, stosowanie muzyki, z tem jednak zastrzeżeniem, żeby była ona odpowiednio dobrana i odtworzona.

Przy wykonywaniu ćwiczeń na przyrządach należy już od klasy I-ej uczyć młodzież wzajemnego zabezpieczania się, w ćwiczeniach zaś trudniejszych sam nauczyciel młodzież zabezpiecza.

W miarę potrzeby powtarzać należy ćwiczenia, wchodzące w zakres programu klas poprzednich, w razie niedostatecznego poziomu ich wykonywania.

Nauczyciel winien zwracać uwagę, by nie przemęczać młodzieży ćwiczeniami, co osiągnąć można nietylko drogą racjonalnego stopniowania ich trudności, ale i bacznem zwracaniem uwagi na tempo ćwiczeń (kończyn, tułowia, biegu — skoków).

W czasie lekcyj koniecznem jest dawanie wyjaśnień na temat znaczenia poszczególnych ćwiczeń ze względu na cel, którego osiągnięciu służyć mają (postawa, zwiększanie ruchomości stawów, wzmacnianie mięśni, wzmożenie czynności wegetatywnych).

UWAGI O PROWADZENIU ĆWICZEŃ CIELESNYCH DLA MŁODZIEŻY SŁABSZEJ FIZYCZNIE.

Młodzież słabszą fizycznie, a więc nie mogącą uprawiać wszystkich ćwiczeń, objętych zasobem materjału, podczas wykonywania przez młodzież silniejszą trudniejszych ćwiczeń (oznaczonych w materjale ćwiczebnym i wynikach nauczania drukiem rozstrzelonym) należy łączyć w oddzielną grupę. Dotyczy to przedewszystkiem tych momentów lekcyj, kiedy młodzież wykonywa zwisy i skoki; w tym czasie nauczyciel, znający braki i potrzeby młodzieży słabszej, winien zastosować dla niej półzwisy na drabinkach i tramie, a w czasie wykonywania przez młodzież silniejszą skoków trudniejszych, łatwe skoki np. wzwyż, przez siodełka, na skrzyni i t. p. Ochronę przy skokach, wykonywanych przez młodzież słabszą, powierzać należy kolejno młodzieży z grupy silniejszej.

W czasie przerabiania ćwiczeń wspólnych, tempo dostosować należy do sił młodzieży słabszej; przechodząc do tempa szybszego, należy grupę słabszą wyłączyć z ćwiczeń, polecając tej młodzieży chwilowy odpoczynek w kolumnie ćwiczebnej.

W ćwiczeniach tułowia o pracy dynamicznej, jak i o wysiłku statycznym, młodzież słabsza winna wykonać dane ćwiczenie mniejszą liczbę razy np. silniejsi 5 razy, słabsi 2 do 3. Można również w czasie ćwiczeń trudniejszych organizować dla słabszych gry o charakterze spokojnym np. pułka w kole, wyścig piłek w kole i t. p. Ta forma organizacji jest możliwa w tych szkołach, które mają duże sale. W pracy z młodzieżą słabszą nauczyciel winien położyć nacisk na te ćwiczenia, które mają wpływ korektywny, wzmacniają układ mięśniowy i kostny oraz na te, które wpływają dodatnio na system nerwowy i krążeniowy. Przez systematyczne przerabianie ćwiczeń, dostosowanych do potrzeb organizmu, młodzież słabsza powinna stopniowo wzmocnić się i dorównać poziomowi klasy.

UWAGI O PROWADZENIU ĆWICZEŃ CIELESNYCH W GIMNAZJACH KOEDUKACYJNYCH.

W gimnazjach koedukacyjnych należy dla prowadzenia ćwiczeń cielesnych dzielić młodzież w każdej klasie na grupy: męską i żeńską; grupy te powinny odbywać ćwiczenia oddzielnie.

O ile zachodzi konieczność łączenia klas, należy wtedy łączyć grupę meską (żeńską) klasy I z grupą męską (żeńską) klasy II, i tak samo w klasie III i IV. W tych warunkach młodzież klas I i II przerobić winna materjał ćwiczebny, przeznaczony dla kl. I, uzupełniony w miarę możności materjałem klasy II, młodzież zaś klas: III i IV przerobić winna materjał ćwiczebny klas II i III, uzupełniony dla młodzieży silniejszej materjałem klasy IV.

Przy takiej organizacji ćwiczeń cielesnych, dopuszczalnej jedynie w wyjątkowo trudnych warunkach, nauczyciel winien baczną opieką otoczyć młodzież słabszą, która wtedy narażona jest na przemęczenie.

SPORTY, WYCIECZKI I ĆWICZENIA POLOWE.

Uprawianie sportów w szkole winno nosić charakter wybitnie wychowawczy i zdrowotny.

W zawodach organizowanych należy oddać pierwszeństwo pracy zespołowej młodzieży, unikając niezdrowego dążenia do osiągania wygórowanych wyczynów jednostek.

Z pośród sportów specjalną pieczą otoczyć należy pływanie i narciarstwo. O ile, ze względów terenowych lub dla braku urządzeń, sportów powyższych uprawiać nie można, wprowadzać należy łyżwiarstwo. Pozostałe zaś, objęte programem sporty, należy wprowadzać w zależności od warunków szkoły.

Wycieczki i złączone z niemi ćwiczenia polowe posiadają ważne znaczenie w dziedzinie wychowawczej. One szczególniej winny przyzwyczajać młodzież do znoszenia trudów, niewygód i zaprawiać do życia obozowego. Wycieczki i ćwiczenia polowe organizować należy przedewszystkiem na wiosnę i w jesieni, pożądanem jest jednak uwzględnianie ich również i w porze zimowej w celu hartowania młodzieży, w zimie wycieczki połączyć można z uprawianiem narciarstwa. Przyzwyczajanie do znoszenia trudów nie powinno przekraczać możliwości fizycznych młodzieży, a tem więcej nie może szkodzić jej zdrowiu.

PRZY ROZPLANOWANIU ZAJĘĆ POPOŁUDNIOWYCH NA OKRESY ROKU SZKOLNEGO UWZGLĘDNIĆ NALEŻY NASTĘPUJĄCE WSKAZANIA:

1. W okresie miesięcy ciepłych godziny popołudniowe przeznaczać należy na zabawy i gry na boisku oraz na naukę pływania, traktując oba rodzaje zajęć równomiernie i prowadząc naukę grupowo. Organizując gry drużynowe, należy stopniować je w zależności od usprawnienia i sił młodzieży, doskonalić technikę i zwracać uwagę na charakter przebiegu gry, wzajemny stosunek drużyn, wpajając zasady szlachetnej walki. W dni upalne należy unikać gry w pełnem słońcu i przeznaczać je przeważnie na pływanie i wioślarstwo. Oprócz pływania, gier drużynowych i wioślarstwa przeprowadzać należy w tej porze naukę biegu, rzutów wdal i do celu oraz skoków.

W okolicach, gdzie warunki nie pozwalają na pływanie i wioślarstwo, godziny popołudniowe można zużytkować na krótkie wycieczki w terenie, połączone z grami i ćwiczeniami polowemi. Ćwiczenia te winny nosić charakter wychowawczy i stanowić szkołę pracy zespołowej.

2. W porze zimowej godziny popołudniowe przeznaczać należy na łyżwiarstwo, (które da się zorganizować wszędzie). Narciarstwo i saneczkowanie wprowadzać należy obowiązkowo w okolicach, mających odpowiednie tereny, w innych okolicach w miarę możności. Przy organizowaniu narciarstwa, które zmusza młodzież do wyjścia w teren, trzeba brać pod uwagę komasowanie godzin. Dłuższe wycieczki narciarskie odbywać można z młodzieżą w okresie feryj zimowych.

3. W porze przejściowej między okresem zimowym i ciepłym i odwrotnie, organizować należy krótkie wymarsze w teren i odbywać pewne ćwiczenia polowe, w zależności od warunków temperatury i terenu. Czas ten można również zużytkować jako zaprawę do wycieczek pieszych, stopniując tempo chodu, obciążenie plecaka, a również hartując młodzież i przyzwyczajając do zmian temperatury.

Dwie wycieczki całodzienne, przeznaczone dla każdej klasy dla celów wychowania fizycznego, należy zorganizować tak, by przyniosły młodzieży jak najwięcej korzyści i zachęciły ją do stałego uprawiania turystyki. Wycieczka musi być dobrze obmyślona, rozplanowana w czasie i dostosowana do możliwości fizycznych młodzieży. Teren musi być znany prowadzącemu i zgóry muszą być wyznaczone ćwiczenia i gry polowe, które w danej okolicy przeprowadzić można. Przed wyruszeniem w drogę należy młodzież pouczyć, jakie ma zabrać pożywienie i napój, jaki przywdziać strój wycieczkowy, jak zapakować plecak i jak zwinąć płaszcz nieprzemakalny. W czasie wycieczki należy tak rozplanować marsze, ćwiczenia i gry oraz odpoczynki, by wycieczka nie zmęczyła młodzieży, a pozwoliła wyciągnąć korzyści zarówno pod względem wychowawczym, jak i zdrowia. Wszystkie wycieczki, które organizuje szkoła, powinny mieć pewną ciągłość i uzupełniać się wzajemnie. Dla celów wychowania fizycznego

wycieczki muszą być stopniowane pod względem długości i tempa marsza, obciążenia oraz wykonania całego szeregu ćwiczeń polowych, systematycznie i planowo ułożonych na przeciąg 4 lat pobytu młodzieży w szkole. Młodzież klas wyższych odbywać może łatwe wycieczki kolarskie, narciarskie i kajakowe. Wycieczki te wymagają również dobrej znajomości terenu, względnie trasy oraz umiejętności obchodzenia się ze sprzętem (rower, kajak, narty).

Organizując wycieczki z młodzieżą gimnazjalną dla celów wychowania fizycznego, należy unikać noclegów pod gołem niebem, ograniczając program wycieczki do jednego dnia. Jedynie w klasie III i IV gimnazjum męskiego dopuszczalne jest obozowanie w nocy.

Młodzież słabsza bierze udział w wycieczkach jedynie za zezwoleniem lekarza szkolnego i musi być otoczona specjalną opieką wychowawcy.

KORELACJA ĆWICZEŃ CIELESNYCH Z INNEMI PRZEDMIOTAMI NAUCZANIA.

Zajęcia praktyczne. Korelacja wystąpić może w zakresie prac drzewnych, a mianowicie przez sporządzenie sprzętu sportowego jak: narty, saneczki, kajaki. Młodzież powinna te przybory wykonać ze znajomością konstrukcji, dostosowując je do użytkowania sportowego.

Muzyka. W celu umuzykalnienia młodzieży oraz ożywienia ćwiczeń gimnastycznych należy na lekcjach do pewnych ruchów stosować muzykę, a do marszu śpiew. Nauczyciel ćwiczeń cielesnych uzgodnić winien prace w tej dziedzinie z nauczycielem muzyki.

Nauczyciele ćwiczeń cielesnych, geografji i przyrody winni stanowić grupę współdziałającą (wycieczki, terenoznawstwo i szkice kartograficzne).

11

DRUKOWANE JAKO RĘKOPIS.

MINISTERSTWO WYZNAŃ RELIGIJNYCH I OŚWIECENIA PUBLICZNEGO

PROGRAM NAUKI
W GIMNAZJACH PAŃSTWOWYCH

ZAJĘCIA PRAKTYCZNE
(PROJEKT)

LWÓW — 1933
PAŃSTWOWE WYDAWNICTWO KSIĄŻEK SZKOLNYCH
UL. KURKOWA 21

DRUK. J. ŻYDACZEWSKIEGO, LWÓW, UL. LEONA SAPIEHY 77 TELEFON NR. 4-96

ZAJĘCIA PRAKTYCZNE.

KLASA I.

2 godziny tygodniowo.

MATERJAŁ NAUCZANIA.

ROBOTY PODSTAWOWE.

Chłopcy: roboty z drzewa.

Łatwiejsze sposoby łączenia drzewa: gwoździami, wkrętkami, na kołeczki, na czopy i na nakładkę; łączenie drzewa na zwidłowanie, na styk, na zasuw, na wczepy proste, a także klejenie — przy wykonywaniu przedmiotów użytkowych. Barwienie i konserwowanie wyrobów. Sprawne wyprawianie materjału.

Orjentacyjne przykłady tematów.

Sprzęt sportowy i harcerski, np. laski harcerskie, kołki i słupki do namiotów, sanki, rakietki do ping-pongu, bilard amerykański, kręgielnia amerykańska i t. p.; sprzęt szkolny i pomoce naukowe w związku z nauką przyrodoznawstwa i geografji, np. domki i karmiki dla ptaków, skrzynki na kwiaty, skrzyneczki na zbiory naukowe, poziomnice, kątownice terenowe, zegar słoneczny i t. p.; inne przedmioty, np. półeczki, stoliki, taborety, szafeczki, stołki składane, ramy do obrazów, rysownice, oprawy do pił i t. p.

Dziewczęta: szycie ręczne.

Szycie ręczne z materjałów nowych lub starych odświeżanych z przykrawywaniem według gotowej formy i przypasowywaniem do figury.

Ściegi: przed igłą, za igłą, stebnówka, ścieg obrąbkowy, okrętkowy; marszczenie, robienie pętelek.

Szwy: zwykły pojedyńczy, bieliźniany (płaski), podwójny (francuski); wykonywanie plisy ukośnej, rozporków, przyszywanie guzików, dzierganie dziurek, obszywanie koronką, hafcikiem.

Obowiązkowe roboty do wykonania: koszula damska dzienna, kostjum i pantofle do gimnastyki, fartuszek szkolny z rękawami i kieszeniami, letnia sukienka perkalowa lub płócienna.

Cerowanie pończoch i rękawiczek.

Łatwe ściegi szydełkowe przy wykończaniu bielizny.

DODATKOWE ROBOTY Z RÓŻNYCH MATERJAŁÓW.

Orjentacyjne przykłady tematów.

Dla chłopców: proste i łatwe okucia do lasek, sanek, kółek, haczyków; pierścienie, przykrywki, podstawki i t. d.

Dla dziewcząt: proste przedmioty użytku domowego z deszczyny lub klejonki, jak np. półeczki, skrzyneczki, pudełka na drobiazgi, wieszadła na ręczniki i t. p.

Dla chłopców i dziewcząt: prostsze pomoce naukowe i modele do nauki innych przedmiotów, np. globusy indukcyjne, kompasy, gnomony, wiatromierze, proste modele aneroidu, modele samolotów; teczki na rysunki uczniów, na mapy geograficzne i na obrazy, pudełka tekturowe na okazy przyrodnicze i t. p. Łatwa naprawa inwentarza szkolnego, np. podklejanie map.

UPRAWY ROŚLIN OZDOBNYCH W SKRZYNKACH I DONICZKACH.

WYNIKI NAUCZANIA.

W zastosowaniu do chłopców:

Ogólna umiejętność rozróżniania powszechnie znanych gatunków drzewa krajowego, umiejętność wyprawiania deski oraz wykonywania złącz na zwidłowanie i na styk; znajomość pospolitych sposobów barwienia i konserwowania wyrobów z drzewa, umiejętność przygotowania kleju stolarskiego.

W zastosowaniu do dziewcząt:

Umiejętność oszczędnego krajania z materjału i przystosowywania gotowej formy do figury przy szyciu wymienionych w programie przedmiotów; znajomość głównych szwów i ściegów przy szyciu ręcznem, oraz umiejętność wykańczania plis ukośnych, rozporków, dziurek, marszczenia. Umiejętność łączenia dwu kawałków deseczki lub listewek zapomocą gwoździków, wkrętek i kleju.

UWAGI.

Zajęcia rękodzielnicze w programie obejmują działy: podstawowy i dodatkowy.

W dziale podstawowym dla chłopców należy stosować przedewszystkiem drzewo sosnowe, olchowe, jesionowe, w zakresie szycia — płótno, półpłótno, perkal, a także zużytkowywać materjały noszone i odczyszczone. Zarówno w zakresie robót z drzewa, jak w zakresie szycia, należy zwracać uwagę na poprawność techniczną przy wykonywaniu przedmiotów i na wykorzystanie t. zw. „nieużytków".

Nauka w obu przypadkach opiera się na przygotowaniu ze szkoły powszechnej, przytem uwzględnia się powtarzanie poznanych sposobów łączenia drewna, wzgl. podstawowych ściegów i szwów.

Można zezwolić na wykonywanie trudniejszych złącz drzewnych na odpadkach, celem łatwiejszego zrozumienia konstrukcji złącza i zastosowania tej konstrukcji powtórnie w sposób właściwy przy sporządzaniu pewnego przedmiotu. Wykonywanie przedmiotów z drzewa przez chłopców powinno być oparte na rysunku roboczym.

Pewną część czasu, przeznaczonego w programie na zajęcia praktyczne w klasie I, należy poświęcić na roboty dodatkowe z różnych materjałów, związane z zainteresowaniami młodzieży i potrzebami życia w szkole i domu. Prace te mogą być również wykonywane, jako „ochotnicze" (patrz wyjaśnienia w uwagach do całości programu), poza lekcjami obowiązkowemi w godzinach popołudniowych w pracowniach szkolnych.

Tematy w dziale robót z różnych materjałów są podane jako przykłady orjentacyjne. Zawsze jednak jest obowiązujące dla dziewcząt zapoznanie się z najprostszemi przykładami obróbki deszczyny lub klejonki, dla chłopców z najprostszemi sposobami łączenia drzewa i metalu.

We wszystkich pracach rękodzielniczych należy zwracać baczną uwagę na właściwe posługiwanie się narzędziami, na racjonalny sposób ich konserwowania i przechowywania, przytem należy zapo-

znać młodzież męską z ostrzeniem piły i struga, o ile stan narzędzi będzie tego wymagał. Dla dziewcząt użycie struga jest dopuszczalne tylko przy zastosowaniu wspornicy.

Celem pokazania młodzieży różnicy między technikami pracy na materjale, stosowanym równocześnie przy zajęciach rękodzielniczych, należy w miarę możności organizować wycieczki do odpowiednich zakładów, a więc do tartaków, stolarni, szwalni i t. p.

KLASA II.

2 godziny tygodniowo.

MATERJAŁ NAUCZANIA.

ROBOTY PODSTAWOWE.

Chłopcy: roboty z metalu (drutu, blachy, walcówki).

Łatwa obróbka metalu, w szczególności: cięcie, zaginanie i łączenie zapomocą lutowania, nitowania i t. d., drutu, blachy, walcówki; obrabianie metali pilnikami: wiercenie otworów — przy wykonywaniu różnych przedmiotów.

Orjentacyjne przykłady tematów.

Z drutu: haczyki, wieszadła, podstawki do palników, szkielety abażurów i t. p.; z blachy: foremki, lejki, kubki, lampki spirytusowe, wanienki fotograficzne, suszarki, deszczomierze i t. p.; z walcówki: różne podstawki i okucia, sanki, gabloty, akwarja, terrarja i t. p.

Dziewczęta: szycie ręczne i maszynowe.

Zaznajomienie się z maszyną do szycia. Stosowanie ściegów i szwów, poznanych lub powtarzanych w klasie I. Różne sposoby wykończania szwów płaskich i pojedyńczych (obrzucanie, lamowanie, zakładanie, wycinanie). Zasadnicze ściegi ozdobne: dzierganie, gałązka, ścieg zakopiański i krzyżykowy; dekatyzowanie i czyszczenie materjałów wełnianych.

Obowiązkowe roboty do wykonania: koszula nocna damska i męska, staniczek bieliźniany, bluza angielska i kimonowa, spódniczka plisowana, fartuszek i sukienka dla dziecka.

DODATKOWE ROBOTY Z RÓŻNYCH MATERJAŁÓW.

Orjentacyjne przykłady tematów.

Dla chłopców: przedmioty z drzewa, np.: składane teatrzyki marjonetek, szopki, stoliki, szafeczki, krzesełka, aparaty fotograficzne; obowiązuje przytem zapoznanie się z toczeniem i politurowaniem drzewa.

Dla dziewcząt: łatwe przedmioty użytku codziennego z drutu i blachy, np. haczyki, wieszadła, foremki, lejki, sitka, tarka.

Dla chłopców i dziewcząt: modele i pomoce naukowe do nauki innych przedmiotów, np. gnomony zwierciadlane, zenitarja, różne typy globusów, model sekstansu do oznaczania szerokości geograficznej; kiełkownik, wzrostomierz, stolik biologiczny, suszarki; teczki na rysunki uczniów, na mapy geograficzne i na obrazy, pudełka tekturowe na okazy przyrodnicze. Łatwa naprawa i wogóle utrzymywanie w ładzie i porządku oraz konserwowanie inwentarza szkolnego.

UPRAWY ROŚLIN OZDOBNYCH W SKRZYNKACH I DONICZKACH.

WYNIKI NAUCZANIA.

W zastosowaniu do chłopców:

Umiejętność wykonania prostego przedmiotu z drutu i blachy; umiejętność wykonania złączeń na nit; znajomość budowy tokarki do drzewa; umiejętność wytoczenia trzonka do dłuta lub do pilnika, oraz politurowania; umiejętność naostrzenia noża, dłuta lub struga.

W zastosowaniu do dziewcząt:

Umiejętność obchodzenia się z maszyną do szycia i znajomość najprostszych ściegów maszynowych, oraz sposobów wykończania szwów płaskich i pojedyńczych; umiejętność skrojenia i uszycia według gotowej formy przedmiotów wskazanych w programie. Znajomość najprostszych sposobów cięcia, wyginania i łączenia drutu i blachy.

UWAGI.

Do robót z metalu dla chłopców należy używać: drutu żelaznego, mosiężnego i miedzianego o grubości do 4 mm, blachy żelaznej cynowanej, czarnej, cynkowej i mosiężnej, walcówki o różnych przekrojach. Ponadto mogą być używane inne materjały, jak guma, korek, i t. p., oraz t. zw. nieużytki.

Pewną część czasu, przeznaczonego według programu na zajęcia praktyczne, należy poświęcić na prace z różnych materjałów, które mogą być ponadto wykonywane w pracowniach szkolnych w godzinach popołudniowych, wolnych od nauki szkolnej.

Nauka toczenia i politurowania drzewa dla chłopców, dla dziewcząt zaś najprostsza obróbka drutu i blachy, jest obowiązująca.

W związku z tem należy szczegółowo omówić z chłopcami budowę tokarki do drzewa, zaprawić do zakładania drzewa na tokarki, przestrzec przed ewentualnem skaleczeniem lub innym przykrym wypadkiem.

W miarę możności, należy w klasie II organizować wycieczki do zakładów, związanych z rodzajami prac młodzieży, z uwzględnieniem, o ile to dostępne, walcowni i jednego zakładu metalurgicznego.

KLASA III.

2 godziny tygodniowo.

MATERJAŁ NAUCZANIA.

ROBOTY PODSTAWOWE.

Chłopcy: roboty ze szkła.

Łatwa obróbka szkła: cięcie, szlifowanie i matowanie szkła płaskiego; cięcie, wyginanie, zatapianie końców i wydymanie rurek; obcinanie naczyń sklanych, szlifowanie brzegów; wiercenie otworów w szkle.

Orjentacyjne przykłady tematów.

Roboty ze szkła płaskiego: przycięcie szkła do obrazka, okna, latareczki, przyrządu, według potrzebnego wymiaru; matowanie szkła, przygotowywanie szkieł do przeźroczy i t. p.; z rurek szklanych: pipetki, lewary, pompy ssące i ssącotłoczące, tryskawki, chłodnice i t. p.; obcięcie flaszki, słoja zapomocą sznurka lub węgielka.

Dziewczęta: szycie na maszynie.

Przykrawywanie według gotowych form i szycie na maszynie z materjałów nowych i starych.

Wykańczanie rozporków i kieszeni w bluzach i plecakach.

Ściegi ozdobne, stosowane przy znaczeniu bielizny: łańcuszek, sznureczek, ścieg krzyżykowy, ścieg zakopiański, stosowanie ściegu przy aplikacji nakładanej. Zużytkowanie resztek materjałów przy robotach ozdobnych.

Obowiązkowe prace do wykonania: mundurek harcerski żeński i plecak; wyprawka dla niemowlęcia; znaczenie bielizny (serwetek, chustek, ręczników); godła szkolne i harcerskie nakładane (aplikacja).

DODATKOWE ROBOTY Z RÓŻNYCH MATERJAŁÓW.

Orjentacyjne przykłady tematów.

Dla dziewcząt: łatwa obróbka szkła płaskiego, rurek, zużytkowywanie flaszek, słoi, zepsutych żarówek, cylindrów, kloszów i t. p., przy wytwarzaniu różnych przedmiotów.

Dla chłopców i dziewcząt: Proste pomoce naukowe do fizyki i chemji, jak np. przyrządy miernicze, przyrządy do demonstrowania przewodnictwa cieplnego, prądów konwekcyjnych; kalorymetry, termoskopy, lejki, turbiny wodne, młynki powietrzne, podstawki do probówek i t. p. Przybory sportowe, np. narty, kajaki, łodzie, sanki, sanki z kierownicą (bobsleje), namioty i t. p.

Naprawa różnych przedmiotów z drzewa i metalu, w szczególności pomocy naukowych do fizyki i chemji.

Budowa sceny szkolnej (składanej), sporządzanie dekoracyj teatralnych.

W razie posiadania odpowiednich obrabiarek do drzewa i metalu, chłopcy winni się zapoznać z ich budową, obsługiwaniem i konserwacją, oraz z ich użyciem.

WYNIKI NAUCZANIA.

W zastosowaniu do chłopców:

Umiejętność przycięcia szkła płaskiego według podanego kształtu; umiejętność zagięcia rurki szklanej we-

dług rysunku, zatopienia końca, obcięcia butelki lub słoja; znajomość sposobów matowania szkła; umiejętność wiercenia otworów w szkle.

W zastosowaniu do dziewcząt:

Umiejętność skrojenia i uszycia na maszynie przedmiotów, wskazanych w programie; umiejętność wykonywania ściegów ozdobnych przy znaczeniu bielizny. Umiejętność przycięcia szkła do obrazka, obcięcia butelki lub słoja, znajomość sposobu matowania szkła.

UWAGI.

Technika obróbki szkła wymaga dużych ostrożności pod każdym względem, z uwagi na łatwość nietylko okaleczenia się, ale i zniszczenia wykonywanej pracy. Dla nabrania wprawy w technice obróbki szkła, należy zezwolić na specjalne ćwiczenie się w cięciu, wierceniu, szlifowaniu i t. p. na odłamkach szyb, kliszach fotograficznych i t. p. Należy od samego początku nauki wdrażać do zachowania wyjątkowego porządku w czasie pracy. Odpadki szkła ciętego lub kruszonego powinny być odrazu wrzucane do skrzynek, na ten cel przeznaczonych, a nie do kosza. Okruchów szkła nie należy zmiatać ze stołów na podłogę. Przy robotach ze szkła, a w szczególności przy sporządzaniu przyrządów do chemji, uczniowie powinni zapoznać się dodatkowo z obróbką korka, oraz z wierceniem w nim otworów przy pomocy specjalnych świdrów.

Jest rzeczą pożądaną, ale nie konieczną, aby szkoła posiadała kilka obrabiarek do drzewa i metalu w celu zapoznania uczniów z mechaniczną obróbką. Mogą być stosowane tutaj obrabiarki typu lekkiego, jak tarczówki, strugarki, gryzarki, wiertarki, tokarki, o motorkach własnych do popędu. Obrabiarki muszą posiadać zabezpieczenia ochronne, należy je ustawić w miejscu zapewniającem maksymalne bezpieczeństwo. W nieobecności nauczyciela dostęp uczniów do obrabiarek musi być surowo wzbroniony.

W związku z programem zajęć rękodzielniczych, należy w miarę możności organizować wycieczki do huty szkła i warsztatów w odpowiednich szkołach zawodowych, poza tem dla dziewcząt w związku z nauką szycia — do fabryk bielizny i odzieży damskiej i dziecięcej.

KLASA IV.

2 godziny tygodniowo.

MATERJAŁ NAUCZANIA.

Chłopcy.

Zastosowanie nabytych umiejętności i poznanych wiadomości technicznych przy wykonywaniu różnych przedmiotów z różnych materjałów, przedewszystkiem przyrzą-

dów do fizyki i chemji, następnie przedmiotów do użytku sportowego, względnie domowego ucznia.

Ćwiczenia w ręcznej obróbce, hartowaniu, gwintowaniu, polerowaniu i utrwalaniu powierzchni metali; toczenie na tokarni; wprawianie się w obrabianiu metali na innych obrabiarkach, o ile szkoła je posiada.

Orjentacyjne przykłady tematów głównych.

Przyrządy i modele fizyczne: modele maszyn prostych, pędnie i przekładnie, motorki, modele samolotów; proste galwanoskopy, woltametry miedziowe, akumulatory, oporniki; instalacje elektryczne do sygnalizacji, oświetlenia, przenoszenia energji, instalacje telefoniczne; elektroskopy, butelki lejdejskie; odbiorniki kryształkowe; przyrządy do demonstrowania promieniowania i pochłaniania biegu promieni świetlnych; aparaty fotograficzne.

Modele geometryczne.

Dziewczęta.

Zastosowanie zdobytych umiejętności i poznanych wiadomości z techniki drzewa, metalu i szkła *przy konstruowaniu przedewszystkiem łatwych pomocy naukowych do fizyki i chemji,* następnie przedmiotów użytku codziennego.

Orjentacyjne przykłady tematów dodatkowych dla dziewcząt i chłopców do wyboru, w zależności od zainteresowań młodzieży, potrzeb i warunków pracy szkolnej.

Konserwacja i naprawa pomocy naukowych, szczególniej do nauki fizyki i chemji; zakładanie łatwych instalacyj radjowych i elektrycznych; fotografowanie i oprawa fotografij; budowa sceny szkolnej (rozbieranej), sporządzanie dekoracyj i kostjumów teatralnych; żaglówki, sanki z kierownicą (bobsleje), narty z okuciami; budowa altanki do ogródka podmiejskiego i urządzeń do ogródka.

WYNIKI NAUCZANIA.

W zastosowaniu do chłopców:

Sprawność w posługiwaniu się narzędziami do obróbki drzewa, metalu i szkła; umiejętność wytoczenia z metalu prostego przedmiotu na tokarni; umiejętność wyko-

nania łatwego przyrządu do fizyki lub chemji na podstawie rysunku.

W zastosowaniu do dziewcząt:

Umiejętność wykonania, na podstawie zdobytych sprawności i wiadomości technicznych, łatwego przyrządu do fizyki lub chemji.

UWAGI.

Prace rękodzielnicze w klasie IV winny być prowadzone przedewszystkiem w ścisłem porozumieniu z nauczycielem fizyki; odpowiednie tematy, wykonywane bądź indywidualnie, bądź zbiorowo, będą stanowiły przeważnie uzupełnienie i dalszy ciąg praktyczny nauki fizyki.

Poza tem należy uwzględnić modele geometryczne oraz, w miarę możności, przedmioty, służące do sportów i życia domowego uczniów.

Przy wykonywaniu prac młodzież winna wykazać nietylko pomysłowość, ale także swobodę w posługiwaniu się różnym materjałem, pewien stopień wyrobienia technicznego i precyzji, oraz zaradności życiowej.

Należy dbać o prawidłowe i sprawne posługiwanie się narzędziami oraz obrabiarkami, które pozwalają na uniknięcie nadmiernych wysiłków fizycznych. Z technologji materjałów i narzędzi winno się omawiać w sposób przystępny tematy, wiążące się z daną pracą, oraz stosować lekturę przystępnych fachowych wydawnictw, dobieraną według zainteresowań młodzieży.

Należy urządzać w miarę możności wycieczki do warsztatów pracy, opartych na zastosowaniu nowoczesnych wynalazków technicznych, w szczególności energji wodnej i elektrycznej.

UWAGI DO CAŁOŚCI PROGRAMU.

CELE I CHARAKTER NAUCZANIA.

Zajęcia praktyczne w gimnazjum mają na celu: dalsze usprawnienie zmysłów, opanowanie w stopniu wyższym, niż w szkole powszechnej, wybranych technik pracy ręcznej, rozwój poczucia rzeczywistości, dalsze wyrabianie umiejętności radzenia sobie i pokonywania trudności, wyzyskanie podstawowych środków pomocniczych do nauki doświadczalnej fizyki i chemji, zbliżenie do świata współczesnej techniki, utrwalenie zamiłowania i szacunku do pracy ręcznej.

Wykonywanie pewnych zadań w warunkach pracy zespołowej, zarówno jak wytwarzanie przedmiotów o użyteczności bezpośredniej nietylko dla siebie, ale również i dla szkoły, winno uświadomić wielkie społeczne znaczenie prac technicznych, zapomocą których jednostka może wiele zdziałać dla podniesienia kultury społeczeństwa.

Okolicznościowo i w miarę możności organizowane przez nauczycieli zajęć praktycznych wycieczki do ośrodków wytwórczości winny przyczyniać się do zapoznawania młodzieży z życiem i pracą w tych ośrodkach, z podkreśleniem znaczenia podziału pracy.

KONSTRUKCJA PROGRAMU I ORGANIZACJA PRACY.

Program zajęć praktycznych obejmuje w klasach I, II i III roboty podstawowe oraz dodatkowe „z różnych materjałów“, poza tem w klasach I i II jeszcze uprawy roślin ozdobnych.

W dziale robót podstawowych występuje systematyczne kształcenie w technice obróbki drzewa, metalu,

szkła w zastosowaniu do chłopców, oraz w technice szycia w zastosowaniu do dziewcząt.

W klasie IV chłopcy i dziewczęta wykonywują zasadniczo te same zadania, związane przedewszystkiem z nauką fizyki i chemji, zużytkowując przytem usprawnienia i wiadomości techniczne, zdobyte w klasach poprzednich, bądź w działach podstawowych, bądź w zakresie robót dodatkowych.

Zależność zajęć praktycznych od warunków szkoły wyjaśnia dużą elastyczność programu tego przedmiotu.

Wymienione w programie tematy prac do wykonania zostały zatem podane przeważnie, jako tylko orjentacyjne; można je zastępować tematami innemi, o podobnej skali technicznych trudności.

Zawsze jednak przy wytwarzaniu przedmiotów użytkowych z drzewa należy w klasie I uwzględniać przedewszystkiem sprzęt sportowy i harcerski, jako najbardziej odpowiadający zainteresowaniom młodzieży w tym wieku, a na drugiem miejscu sprzęt szkolny i pomoce naukowe. W klasie III i IV natomiast należy wytwarzać przedewszystkiem przyrządy i modele, związane z nauczaniem fizyki i chemji, a następnie dopiero przybory sportowe, które mogą być wykonywane przez zespoły młodzieży w warsztatach szkolnych, zwłaszcza poza obowiązkowemi godzinami pracy szkolnej.

Podstawową techniką dla chłopców a dodatkową dla dziewcząt jest w klasie I obróbka drzewa, w klasie II obróbka metalu, w klasie III obróbka szkła. Określenie techniki podstawowej nie jest bynajmniej bezwzględnem ograniczeniem do jednego materjału; uczeń może w razie potrzeby używać przy robotach podstawowych również innych materjałów, a więc np. blachy, drutu, szkła, tektury, gumy, korka i t. d., o ile dany przedmiot, wykonywany zasadniczo z drzewa, będzie tego wymagał. Podobnież przy robotach z metalu można stosować w miarę potrzeby łączenie metalu z drzewem i szkłem; przy robotach ze szkła jest także pożądane, a nieraz konieczne, zastosowanie drzewa, drutu, blachy.

Prace obowiązkowe młodzieży odbywają się w wymiarze 2 godzin tygodniowo, z reguły łączonych w jedną

lekcję, przyczem w szkołach koedukacyjnych pobierają naukę w trzech klasach niższych chłopcy i dziewczęta osobno, w klasie IV mogą pracować razem; nieraz przytem wypadnie łączyć w zespoły osobno chłopców, a osobno dziewczęta z paru klas.

Liczba uczniów, pracujących jednocześnie, nie powinna przekraczać 30, najlepiej zaś, gdy wynosi 20—25. Klasę, do której uczęszcza więcej niż 30 uczniów, należy dzielić na dwie grupy, przytem oczywiście na każdą grupę (więc na każdego ucznia) przypaść winna całkowita przepisana liczba godzin tygodniowo.

Poza pracami obowiązkowemi przewiduje się prace ochotnicze. Uczniowie mogą podczas godzin, przeznaczonych na te prace, wykonywać przedmioty nowe, związane z indywidualnemi potrzebami i zainteresowaniami, lub służące potrzebom całej klasy i szkoły, nie powinni jednak wykańczać prac, rozpoczętych podczas godzin obowiązkowych.

Zespoły uczniowskie, organizujące się samorzutnie do opracowania danego tematu podczas godzin pracy nadobowiązkowej, mogą się składać z uczniów jednej lub kilku klas. Współpraca uczniów z kilku klas może wystąpić przy wykonywaniu przedmiotów o złożonej konstrukcji, składających się z wielu części, które wymagają precyzyjnego wykonania; uczniowie z jednej klasy mogą np. wykonać rysunek techniczny danego przedmiotu, z innej — jego części metalowe, innej — drewniane, innej — szklane i t. d.

Plan pracy zespołu winien być zatwierdzony przez nauczyciela; w zespole winien być kierownik, odpowiedzialny za właściwy podział pracy, należyte zużytkowanie materjałów, odpowiedni stan narzędzi i oddanie przedmiotu w terminie, przewidzianym do wykonania. Należy przytem dążyć do tego, aby jak najwięcej uczniów kolejno podejmowało się zadań kierowników zespołów, w celu wyrobienia zmysłu organizacyjnego, zaradności i poczucia odpowiedzialności.

Lekcje zajęć praktycznych powinny się odbywać w odpowiednio urządzonej pracowni.

WSKAZÓWKI METODYCZNE.

We wszystkich klasach należy omawiać z młodzieżą własności obrabianych materjałów, wskazać sposoby poprawnego posługiwania się narzędziami i przyrządami, przestrzegać należytej czystości i dokładności przy wykonywaniu pracy.

Przedmioty, wykonywane przez uczniów, powinny być zrobione dokładnie, ale stopień wykończenia należy ściśle dostosować do typu i przeznaczenia przedmiotu. Przesadna dokładność, nieodpowiednio zastosowana, jest nieprodukcyjna, a przedewszystkiem męczy i zniechęca ucznia do pracy i zmusza go do zbyt długiego ślęczenia nad jednym przedmiotem; wskutek tego zaś stoi na przeszkodzie rozwojowi zdolności twórczych.

Związek pracy fizycznej z pracą umysłową wyrazi się w konstruowaniu przez chłopców i dziewczęta prostych przyrządów i modeli, uzmysławiających fakty, pojęcia i zjawiska, opracowywane na lekcjach przedmiotów przyrodniczych. W ten sposób ilustrowanie pojęć o charakterze abstrakcyjnym zapomocą samodzielnie zbudowanych konkretów pozwoli uczniowi pojąć i zrozumieć niejednokrotnie trudne dla niego procesy i zjawiska, zachodzące w przyrodzie, a z drugiej strony wykonanie przyrządu, którego celowość jest wyraźna, obudzi wśród młodzieży większe zainteresowanie pracą fizyczną i podniesie wartość wysiłku fizycznego dla życia umysłowego człowieka. Praca ręczna winna zatem stać się pomocą nieodzowną przy nauce szkolnej, wogóle przy pracy umysłowej. Przez wykonywanie przyrządu pomocniczego do pracy umysłowej ręka staje się narzędziem mózgu i równocześnie praca ręczna staje się czynnikiem, kształcącym umysł, bo rozwijającym wyobrażenia jasne i dokładne. W tym dziale zajęć praktycznych należy kłaść specjalny nacisk na współpracę nauczyciela zajęć praktycznych z nauczycielami przedmiotów ogólnokształcących, aby wykonywane konkrety uczyły logicznego konstruowania i rozwijały pomysłowość ucznia oraz jego zmysł praktyczny. Należy zwracać uwagę na to, aby uczniowie, którzy wykonywują przedmioty tego rodzaju, umieli wyjaśnić klasie, do czego przedmiot służy,

z czego został wykonany i z jakich części się składa, na jakich zasadach działa i jakie wykazuje zalety lub błędy w konstrukcji. Po tych wyjaśnieniach należy zachęcać innych uczniów do zabierania głosu, by skłonić do zastanawiania się nad sposobami, zaletami i błędami wykonania.

We wszystkich klasach należy rozwijać pomysłowość i inicjatywę młodzieży przy wykorzystywaniu odpadków, jak np. gdy chodzi o szkło, zużytych klisz fotograficznych, kawałków szyb, butelek, słojów, zużytych żarówek, uszkodzonych kloszy i t. p.

Dla nabycia wprawy w posługiwaniu się różnemi narzędziami pracy i materjałami, oraz radzeniu sobie w trudnościach życia codziennego, należy zachęcać zarówno chłopców, jak dziewczęta do łatwych reparacyj przedmiotów, przyrządów i narzędzi, zależnie od potrzeb życia.

Szczegółowy plan lekcji umożliwia nauczycielowi przygotowanie się do niej i porozumienie się z nauczycielami innych przedmiotów co do ich współpracy, ułatwia przygotowanie potrzebnych materjałów i pomocy naukowych.

Przystępując z uczniami do wykonania jakiegoś tematu, należy dokładnie zdać sobie sprawę z planu pracy, zastosowania potrzebnych narzędzi i materjału. Należy dbać o to, ażeby nie nastręczyć uczniom za wiele trudności w pracy i nie zniechęcać do niej z powodu np. użycia nieodpowiedniego materjału, tępego narzędzia, czy zastosowania niewłaściwej, skomplikowanej konstrukcji

Przy wykonywaniu różnych przedmiotów należy posługiwać się, zależnie od przygotowania uczniów, rysunkiem technicznym lub szkicem roboczym.

Rysunek techniczny jest jakgdyby międzynarodowym językiem, którym mogą porozumiewać się technicy całego świata; jest on stosowany nawet w popularnych podręcznikach, książkach i pismach o treści przyrodniczej, technicznej i artystycznej. Rysunkiem technicznym pomagamy sobie często, jako uzupełnieniem języka literackiego, gdyż z pomocą niego da się wypowiedzieć często jakaś myśl prędzej i dokładniej niż słowami. Rysunek techniczny nie stanowi w gimnazjum osobnego przedmiotu nauczania, lecz uczeń zapoznaje się z nim okolicznościowo. Na lekcjach zajęć praktycznych typu warsztatowego, z rysunkiem technicznym uczeń spotykać się będzie najczęściej.

Rysunki techniczne winny być wykonywane ołówkiem według zasad znormalizowanych i ogólnie obowiązujących: w klasach niższych rysunek techniczny można zastąpić rysunkiem dowolnym, byle takim, któryby ułatwił porozumienie się z nauczycielem i stał się językiem plastycznym.

Zależnie od rodzaju wykonywanego przedmiotu, może się zmieniać charakter rysunku. Przy robotach z tektury i blachy najodpowiedniejszem będzie narysowanie siatki przedmiotu. Przy robotach z drzewa i walcówki — rysunek rzutowy. Rysunek roboczy powinien być wykonany — o ile to możliwe, w naturalnej wielkości — na papierze białym lub na papierze szarym pakowym. Każdy rysunek winien być narysowany na oddzielnym arkuszu, który w czasie pracy stale powinien leżeć przed uczniem.

Przy *szyciu* należy dziewczęta zapoznać z formami kroju, wydawanemi przez pisma kobiece, kłaść nacisk na oszczędne przykrawywanie materjałów z gotowych form, wskazać sposoby obchodzenia się z maszyną do szycia i utrzymywania jej w odpowiednim stanie, oraz zwrócić uwagę na główne gatunki płótna i wełny.

Wskazówki, jak należy zużytkować materjał stary, winny mieć również wydatne zastosowanie przy nauce szycia; należy w tym zakresie pokazać sposoby odświeżania i przerabiania zużytych materjałów oraz wykorzystywania t. zw. „odpadków“ do łatwych robót ozdobnych.

Jakkolwiek w trzech klasach obróbka drzewa, metalu i szkła obowiązuje dziewczęta w mniejszym zakresie, niż chłopców — jednakże jak w stosunku do chłopców, tak i do dziewcząt, należy kłaść nacisk na rozwój uzdolnień konstrukcyjnych i technicznych, na właściwe posługiwanie się narzędziami pracy, aby program, przewidziany dla klasy IV, mógł być wykonywany przez obie grupy według ich zainteresowań, skali opracowanej techniki i sił fizycznych.

Nauczyciel winien czuwać nad właściwym biegiem nauki i utrzymywać odpowiednie tempo pracy. Wprowadzając nowe narzędzie, nauczyciel powinien zapoznać uczniów z jego budową, przeznaczeniem, oraz z poprawnem użyciem i konstrukcją. Wprowadzając nowy materjał, omówić należy własności tego materjału, jego po-

chodzenie, ewentualnie omówić sposób jego produkowania. Z podawania wiadomości o materjałach i narzędziach nie należy robić jednak jakiegoś oddzielnego teoretycznego przedmiotu — tak zwanej technologji narzędzi i materjałów. Potrzebne wiadomości podstawowe uczniowie powinni zdobywać stopniowo i praktycznie przy odpowiedniej sposobności. Wyjaśnienia, dotyczące budowy i użycia narzędzi, własności materjałów, poprawnej pozycji, powinny być udzielane jednocześnie całej klasie. Nauczyciel stara się podczas udzielania wyjaśnień o widoczny, poprawny i całkowity pokaz techniczny lub jasny rysunek objaśniający. W tym czasie uwaga wszystkich uczniów winna być zwrócona na omawiany temat.

W czasie roboty nauczyciel kontroluje, czy uczniowie pracują w dobrej pozycji (względy natury higjenicznej), czy dobrze trzymają narzędzia i poprawnie niemi władają, oraz w miarę potrzeby udziela poszczególnym uczniom niezbędnych wskazówek. Jest rzeczą pożądaną, aby uczniowie wkładali do pracy fartuchy robocze.

Po każdej lekcji pracownia winna być przewietrzona i doprowadzona przez uczniów pod kierunkiem nauczyciela do zupełnego porządku. Narzędzia powinny być położone na właściwem miejscu, warsztaty oczyszczone i nakryte, a podłoga czysto zamieciona. Nowa grupa uczniów powinna zastać pracownię we wzorowym porządku i wychodząc zostawić ją w takim samym stanie. Rozbudzając w młodzieży wstręt do brudu i rozwijając kult ładu i czystości, dajemy jej jedną z najważniejszych podstaw wychowania nietylko estetycznego, ale i moralnego.

Należy kłaść nacisk na systematyczne notowanie przez uczniów i uczenice na specjalnych *„kartach roboczych“* daty rozpoczęcia i wykonania danego przedmiotu, ilości i rodzaju zużytego materjału, rodzaju narzędzi, sposobów wykończenia i t. d.

Jest rzeczą bardzo pożądaną, aby od czasu do czasu młodzież przeprowadzała *kalkulację* wykonanych przedmiotów, opierając się przytem na swoich kartach roboczych. Obliczając koszt wyprodukowania przedmiotu, należy brać pod uwagę trzy czynniki: koszt materjału, wartość użytego czasu i koszta ogólne. Wszystkie te koszta muszą być obliczane w przybliżeniu. Zbyt dokładna kalkulacja

zajmowałaby bardzo dużo czasu i dla ucznia nie byłaby dostępna. Kalkulacja wykaże, jak wielkie znaczenie w kosztach produkcji odgrywa wprawa, jak również dobra organizacja pracy, oraz ujawni, że koszt wykonywanych przedmiotów w szkole jest zwykle wyższy od cen rynkowych. Nie powinno to jednak niepokoić nauczycieli i uczniów, gdyż przy kalkulacji nie braliśmy w rachubę tych korzyści umysłowych i fizycznych, jakie osiągali uczniowie przy pracy.

UPRAWY DONICZKOWE I SKRZYNKOWE.

Uczniowie klas I i II prowadzą pod kierunkiem nauczyciela zajęć praktycznych i w porozumieniu z nauczycielem przyrodoznawstwa uprawy doniczkowe i skrzynkowe, celem zdobienia okien, balkonów, ewentualnie tarasów. Uprawy te winny również służyć zadaniom nauki biologji.

Potrzebne do hodowli skrzynki drewniane winny być sporządzone przez uczniów na lekcjach zajęć praktycznych.

WYCIECZKI

W miarę możności i zależnie od warunków danej szkoły będą organizowane wycieczki do warsztatów pracy technicznej, zwłaszcza do tych ośrodków produkcji, które są związane z techniką, stanowiącą główny przedmiot ćwiczeń młodzieży danej klasy.

Podczas wycieczek należy położyć nacisk na różnice między pracą ręczną a mechaniczną, na podział prac, na gatunki wytwarzanych przedmiotów, czynić zestawienia i porównania z warunkami i wynikami pracy młodzieży na lekcjach zajęć praktycznych.

Wycieczki winny się przyczyniać do uświadomienia wartości ulepszonych środków technicznych dla życia społeczeństwa, oraz znaczenia współpracy obywateli w tym zakresie.

ŚRODKI POMOCNICZE (OBRAZ, ILUSTRACJA, FILM, RADJO, CZYTELNICTWO).

Przy zajęciach praktycznych należy w miarę potrzeby posługiwać się środkami pomocniczemi, zapomocą których można rozwinąć zainteresowania młodzieży za-

gadnieniami nowoczesnej techniki i rozbudzić dążności wynalazcze. Do tych celów należy zużytkowywać obrazy, ilustracje, filmy, audycje radjowe, a przedewszystkiem popularne książki i czasopisma. Nauczyciel zajęć praktycznych winien zachęcać młodzież do zbierania, względnie prenumerowania odpowiednich wydawnictw, od czasu do czasu nawiązywać do nich w toku pracy szkolnej, a przedewszystkiem zachęcać młodzież do stałego ich wykorzystywania na zajęciach praktycznych.

Pewne wydawnictwa, zawierające przykłady konstrukcyj i przystępnych rozważań technicznych, winny być systematycznie zużytkowywane, zwłaszcza na godzinach prac ochotniczych młodzieży, jako poradniki do jej samodzielnej pracy.

KORELACJA ZAJĘĆ PRAKTYCZNYCH Z INNEMI PRZEDMIOTAMI NAUCZANIA.

„Konkretyzowanie“ zjawisk i faktów geograficznych pomoże do zrozumienia pojęć geograficznych, w szczególności trudnej często dla umysłu młodzieży symboliki geograficznej. Pewne przyrządy, wykonywane na lekcjach zajęć praktycznych, mogą ponadto ułatwić prowadzenie obserwacyj geograficznych.

Odpowiednie modele, wykonywane również na lekcjach zajęć praktycznych, winny dopomagać do wyrabiania jasnych i dokładnych wyobrażeń i pojęć matematycznych, co zwłaszcza przy nauczaniu geometrji może oddać dużą przysługę.

Praca uczniów w zakresie zajęć praktycznych ma być ważną pomocą dla nauki fizyki, w mniejszym stopniu chemji. Pracę tego rodzaju podzielić można na dwa okresy.

W okresie pierwszym, w klasie III, uczniowie będą wykonywali w warsztatach proste przyrządy, których działanie jest dla nich zrozumiałe na podstawie wiadomości ze szkoły powszechnej, lub też takie, których budowa posłużyć może do stawiania zagadnień w dalszym toku nauczania fizyki i chemji; byłyby to np. przyrządy, opisywane w popularno-technicznych książkach, broszurkach

i czasopismach. Uczniowie powinni także zaznajomić się z pewnemi czynnościami, które im będą pomocne przy konstrukcji przyrządów, głównie elektrycznych, w klasie IV. W tym okresie więc praca warsztatowa będzie tylko luźno związana z równolegle prowadzonem nauczaniem fizyki, a mieć będzie raczej charakter przygotowania i pobudzenia umysłów w kierunku zagadnień technicznych i fizycznych. Celom nauczania chemji służy przedewszystkiem pośrednio i bezpośrednio samo zapoznanie się młodzieży z obróbką szkła.

W okresie drugim, w kl. IV, uczniowie będą wykonywali przyrządy i urządzenia, które wymagają uprzedniego rozważenia ich działania z fizycznego punktu widzenia. Zajęcia te będą ściśle związane z samą nauką; będą stanowiły z zasady jedno z końcowych ogniw pracy szkolnej nad danem zagadnieniem, stale więc będą następowały po opracowaniu tego zagadnienia na lekcjach fizyki.

Wykaz przykładowy przyrządów i modeli, podany w programie, nie ogranicza oczywiście inicjatywy nauczyciela ani uczniów.

Plany pracy warsztatowej pomocniczej w stosunku do nauki fizyki powinny być opracowywane wspólnie przez nauczycieli fizyki i zajęć praktycznych; wybór przyrządów i urządzeń, które powinny być wykonane, przysługuje nauczycielowi fizyki, a nauczyciel zajęć praktycznych decyduje, czy są one wykonalne w zakresie rozporządzalnych środków i technicznego wyrobienia uczniów.

12

DRUKOWANE JAKO RĘKOPIS.

MINISTERSTWO WYZNAŃ RELIGIJNYCH I OŚWIECENIA PUBLICZNEGO

PROGRAM NAUKI

W GIMNAZJACH PAŃSTWOWYCH

RYSUNEK

(PRZEDMIOT NADOBOWIĄZKOWY — PROJEKT)

LWÓW — 1933
PAŃSTWOWE WYDAWNICTWO KSIĄŻEK SZKOLNYCH
UL. KURKOWA 21

DRUK. J. ŻYDACZEWSKIEGO, LWÓW, LEONA SAPIEHY 77. TELEFON NR. 4-96

RYSUNEK.

STOPIEŃ I.

2 godziny tygodniowo.

MATERJAŁ NAUCZANIA.

RYSUNEK ODRĘCZNY.

Rysunek poobserwacyjny szkicowy w ujęciu płaskiem, obejmujący wyrażanie z pamięci linją, a także plamą barwną typowego kształtu, ogólnych proporcyj, głównych cech i ewentualnie barwy ogólnej przedmiotów użytkowych (nieskomplikowanych narzędzi rzemieślniczych o kształtach regularnych, pojedyńczych drobnych sprzętów np. skrzynek, półek, ławek i t. p.), oraz zwierząt krajowych o kształtach, łatwych do określenia i zapamiętania (np. koza, krowa, owca, ryby, czapla, kaczka, dudek, owady i t. p.).

Rysunek z natury, obejmujący rysowanie i malowanie przedmiotów płaskich oraz przedmiotów, posiadających kształty niezbyt złożonych brył geometrycznych (np. domy murowane, budynki gospodarskie i fabryczne, skrzynie, szafy, kadzie, beczki, naczynia i t. p.), położonych równolegle do płaszczyzny frontalnej, z uwzględnieniem zaobserwowanych skrótów perspektywicznych i różnic w oświetleniu ścian.

Rysunek z wyobraźni w ujęciu płaskiem i perspektywicznem, obejmujący wyrażanie linją, a także plamą barwną kształtu i barwy prostych przedmiotów na podstawie opisu nauczyciela lub pomysłu ucznia (np. pudełka, skrzynki, naczynia i t. p.).

Obserwacja i zaznaczanie wartości estetycznych odpowiednio dobranych wyrobów rzemieślniczych, a w szcze-

gólności wytworów przemysłu artystycznego oraz dostępnych okazów sztuki ludowej lub ich reprodukcyj (np. sprzęty, naczynia, tkaniny, wycinanki, pisanki i t. p.).

KREŚLENIE.

Kreślenie zasadniczych brył geometrycznych w perspektywie równoległej.

WYNIKI NAUCZANIA.

W zakresie rysunku odręcznego. Umiejętność: narysowania z pamięci przedmiotu o wyraźnych i łatwych do ujęcia kształtach; narysowanie z natury prostego przedmiotu użytkowego z uwzględnieniem skrótów perspektywicznych i zaznaczeniem cienia własnego; narysowanie z wyobraźni w ujęciu perspektywicznem na podstawie podanego opisu lub pomysłu ucznia przedmiotu o kształtach bryły geometrycznej.

W zakresie kreślenia. Umiejętność kreślenia zasadniczych brył geometrycznych w perspektywie równoległej.

UWAGI.

Kilka pierwszych lekcyj należy poświęcić na opracowywanie dowolnych tematów, aby uczniowie mogli ujawnić rodzaj zainteresowań i stopień sprawności rysunkowej w celu odpowiedniego ułożenia planu pracy.

W szkicach poobserwacyjnych z pamięci na tym stopniu dążyć należy do wyrobienia sprawności w szybkiem wyrażaniu kształtów przedmiotów zdecydowaną linją; w doborze tematów winno się zachować stopniowanie trudności rysunkowych.

Głównem zadaniem rysunku z natury jest systematyczne zaprawianie uczniów do ujmowania zjawisk perspektywicznych i światłocieniowych. Należy przytem powtórzyć, nawiązując do przygotowania ucznia, osiągniętego w klasie VI szkoły powszechnej, obserwacje takich przedmiotów, jak szereg drzew, gościniec ze słupami telegraficznemi, kamienica i t. p., polecić odtworzenie w rysunku z pamięci niektórych z nich, a następnie przejść do rysowania poszczególnych przedmiotów, wskazanych w programie.

Przy podawaniu tematów do rysunku z wyobraźni należy w opisie podać kształt przedmiotu, ogólne jego rozmiary oraz wskazówki, dotyczące założenia rysunku farbą w dwóch lub trzech barwach. Tematem do rysunku z wyobraźni winny być przedmioty użytkowe o prostych nieskomplikowanych kształtach.

Przy wszystkich rodzajach ćwiczeń z zakresu rysunku odręcznego należy rozwijać techniki rysunkowe i malarskie, a w szczególności umiejętność stosowania różnego natężenia barwy.

Podczas obserwacji wyrobów rzemieślniczych, a w szczególności okazów przemysłu artystycznego oraz tworów sztuki ludowej lub ich reprodukcyj należy przedewszystkiem podkreślać logiczną budowę przedmiotu, zgodną z charakterem materjału, celowość i prostotę kształtu, wyzyskanie naturalnej barwy i rysunku tworzywa (słoje, włókna i t. p.), oraz wyjaśniać wartości estetyczne przedmiotów w sposób, dostępny i zrozumiały dla uczniów w tym wieku.

Nauka kreślenia na tym stopniu winna uzupełnić wiadomości i sprawności w zakresie rysunku geometrycznego, zdobyte w szkole powszechnej, oraz wprowadzić ucznia w perspektywiczny rysunek wymiarowy.

STOPIEŃ II.

2 godziny tygodniowo.

MATERJAŁ NAUCZANIA.

RYSUNEK ODRĘCZNY.

Rysunek poobserwacyjny szkicowy w ujęciu płaskiem, obejmujący wyrażanie z pamięci linją lub plamą barwną zasadniczego kształtu, cech charakterystycznych i barwy właściwej przedmiotów użytkowych (np. narzędzi pracy, przyrządów fizycznych i ich części i t. p.), oraz tworów przyrody, zwłaszcza roślin i zwierząt o charakterystycznych kształtach (np. drzew szpilkowych i drzew owocowych oraz ich fragmentów, kwiatów jak: jastruny, tulipany, narcyze; zwierząt, jak sarna, dzik, lis, zając, sroka, jastrząb, jaskółka, gil i t. p.).

Rysunek z natury, obejmujący rysowanie i malowanie pojedyńczych i nieskomplikowanych przedmiotów użytkowych (np. pudła, walizy, sprzęty domowe i t. p.) w położeniu pionowem, ustawionych równolegle i skośnie do płaszczyzny frontalnej z uwydatnieniem skrótów perspektywicznych i cienia własnego.

Rysunek z wyobraźni w ujęciu płaskiem i perspektywicznem, obejmujący wyrażanie linją, a także plamą barwną kształtu i barwy przedmiotu na podstawie opisu nauczyciela lub pomysłu ucznia, z uwzględnieniem nie-

trudnych wykrojów (np. klocki architektoniczne, skrzynki, półeczki pod rośliny, słup reklamowy i t. p.).

Obserwacja i podkreślanie wartości estetycznych i charakterystycznych cech niektórych zabytków architektury i odpowiednich okazów rękodzieła lub dobrych reprodukcyj.

KREŚLENIE.

Kreślenie w perspektywie równoległej prostych przedmiotów użytkowych lub ich części jako kombinacyj zasadniczych brył geometrycznych.

WYNIKI NAUCZANIA.

W zakresie rysunku odręcznego. Umiejętność: narysowania z pamięci przedmiotu o nieskomplikowanych kształtach z uwydatnieniem najbardziej istotnych cech przy pomocy linji, a także plamy barwnej; narysowania i namalowania z natury przedmiotu użytkowego z uwzględnieniem skrótów perspektywicznych i różnic w oświetleniu ścian; narysowania z wyobraźni w ujęciu perspektywicznem na podstawie podanego opisu lub pomysłu ucznia bryły ze ścięciami lub z nietrudnym wykrojem.

W zakresie kreślenia. Umiejętność przedstawienia prostych przedmiotów użytkowych w perspektywie równoległej.

UWAGI.

Mając na względzie dalsze wyrabianie sprawności w szybkiem szkicowaniu z pamięci obserwowanych przedmiotów, należy położyć większy nacisk na rysunek uproszczony, uwzględniając przytem stopniowanie trudności rysunkowych; nadto należy zaprawiać uczniów w odtwarzaniu barwy właściwej narysowanego przedmiotu.

W zakresie rysunku z natury należy w dalszym ciągu rozwijać sprawność w wyrażaniu zjawisk perspektywicznych, zebrać i uporządkować elementarne wiadomości z perspektywy (płaszczyzna horyzontu, płaszczyzna pionu, płaszczyzna frontalna, zbieżność prostych prostopadłych do płaszczyzny frontalnej, zbieżność prostych równoległych poziomych i t. p.), oraz zaprawiać uczniów w trafianiu cienia własnego przedmiotu.

W rysunku z wyobraźni uczeń winien świadomie zużytkowywać sprawność wyrażania zasadniczych zjawisk perspektywicznych.

Przy podawaniu tematów, w których występują ścięcia lub wykroje brył, należy ściśle określać stosunek objętości ścięć i wykrojów do całości bryły (np. 1:2, 1:4, 1:8 i t. p.), unikając stosunków, utrudniających zbytnio rysunek. Rysunek z wyobraźni łączyć należy z ćwiczeniami w zakładaniu płaszczyzn farbami, harmonijnie zestawionemi.

Przy wszystkich rodzajach ćwiczeń z zakresu rysunku odręcznego należy rozwijać technikę rysunkową i malarską, szczególniej zaś sprawność w trafianiu barw lokalnych, zaobserwowanych na przedmiotach, i w użyciu barw złamanych.

Podczas obserwacyj zabytków architektonicznych (kościołów, zamków, domów, śpichrzów i t. p.) i odpowiednich okazów rękodzieła (skrzyń, szaf, naczyń, ubiorów i t. p.) winien nauczyciel w sposób, zrozumiały dla ucznia, podkreślić wiek i charakterystyczne cechy objektu. O ile w danej okolicy niema odpowiednich objektów, można wyzyskać w tym celu dobre reprodukcje ważniejszych zabytków polskich.

W nauce kreślenia rozwijać należy wyobraźnię przestrzenną przez opracowywanie tematów, które skłaniają ucznia do ujmowania rysowanego przedmiotu jako kombinacji zasadniczych form geometrycznych.

STOPIEŃ III.

2 godziny tygodniowo.

MATERJAŁ NAUCZANIA.

RYSUNEK ODRĘCZNY.

Rysunek poobserwacyjny szkicowy w ujęciu płaskiem i perspektywicznem, obejmujący wyrażanie z pamięci linją i plamą barwną przedmiotów użytkowych (np. narzędzi i niektórych wyrobów rzemieślniczych), pomocy naukowych (np. do fizyki, chemji, łaciny i t. p.), oraz tworów przyrody, zwłaszcza roślin i zwierząt (np. dąb, brzoza, lipa; jeleń, niedźwiedź, indyk, pszczoła, osa, chrabąszcz i t. p.) z uwydatnieniem charakterystycznego kształtu, ważniejszych cech i barw.

Rysunek z natury, obejmujący rysowanie i malowanie pojedyńczych przedmiotów użytkowych, położonych pod horyzontem i nad horyzontem oraz nieskomplikowanych fragmentów architektury, ze szczególnem zwróceniem uwagi na skróty płaszczyzn pochyłych (np. dach, szkarpy), z uwzględnieniem cienia własnego i rzuconego.

Rysunek z wyobraźni w ujęciu perspektywicznem, obejmujący wyrażanie linją lub plamą barwną kształtu i barwy przedmiotu na podstawie opisu nauczyciela lub pomysłu ucznia, z uwzględnieniem wykrojów i kombinacyj brył (projektowanie różnych sprzętów lub akcesorjów teatralnych w związku z uroczystościami szkolnemi, przedstawieniami, wieczornicami i t. p.).

Obserwacja ważniejszych dzieł polskiej architektury zabytkowej i współczesnej lub ich reprodukcyj, omawianie ich cech charakterystycznych i zwrócenie uwagi na różnice, zachodzące między zabytkiem a tworem współczesnym.

KREŚLENIE.

Przedstawianie w rzutach prostokątnych na dwie lub trzy płaszczyzny zasadniczych brył geometrycznych i łatwiejszych przedmiotów użytkowych.

WYNIKI NAUCZANIA.

W zakresie rysunku odręcznego. Umiejętność: narysowania z pamięci przedmiotu o niezbyt skomplikowanych kształtach z uwydatnieniem najbardziej istotnych cech, a także zaznaczenie farbą barwy lokalnej; narysowania i namalowania z natury pojedyńczego przedmiotu użytkowego, ustawionego pionowo powyżej lub poniżej horyzontu, z uwzględnieniem skrótów perspektywicznych i cienia własnego; zaprojektowania w rysunku perspektywicznym przedmiotu użytkowego, złożonego z kilku brył.

W zakresie kreślenia. Umiejętność przedstawiania w rzutach prostokątnych zasadniczych brył geometrycznych.

UWAGI.

W związku z rysunkiem poobserwacyjnym należy zaprawiać uczniów do szybkiego ujmowania charakterystycznego kształtu i ważniejszych cech przedmiotu, a do eliminowania cech mniej ważnych i przypadkowych. Podobnie jak na stopniach poprzednich, nauczyciel winien uwzględnić stopniowanie trudności rysunkowych i w dalszym ciągu zaprawiać uczniów w trafianiu barwy właściwej rysowanego przedmiotu. Przy rysowaniu zwierząt należy uwydatniać charakterystyczny układ kończyn w typowym ruchu.

Przedmioty do rysunku z natury trzeba tak ustawiać, aby położenie przedmiotu nie komplikowało niepotrzebnie rysunku perspektywicznego. Z pośród fragmentów architektonicznych nadają się do rysunku z natury kompleksy proste o ścianach, nieprzeładowanych ornamentem architektonicznym.

W zakresie rysunku perspektywicznego należy opracować w szczególności skróty płaszczyzn pochyłych, np. płaszczyzny dachów, szkarp, przyciesi i t. p. Na tym stopniu winien nauczyciel zebrać i uporządkować zasadnicze pojęcia o zjawiskach światłocieniowych (cień, półcień — własny i rzucony), przytem w ćwiczeniach zwracać szczególną uwagę na barwę cienia własnego i rzuconego.

Tematy do rysunku z wyobraźni, podobnie jak na stopniu drugim, wynikają bądź z potrzeb ucznia, bądź z potrzeb szkoły i posiadają charakter praktyczny. Może więc tu wystąpić projektowanie szopki, sceny, akcesorjów teatralnych, sprzętów do użytku domowego i t. p. Ćwiczenia te, połączone z malowaniem, można wyzyskać do rozwijania poczucia harmonji barw.

Przy wszystkich rodzajach ćwiczeń należy doskonalić techniki rysunkowe i malarskie, ze szczególnem uwzględnieniem techniki lawowania.

Podczas obserwacji zabytków architektonicznych należy podkreślać charakterystyczne cechy stylu, wiek, a przy oglądaniu dzieł architektury współczesnej zwracać uwagę na prostotę, celowość życiową i dostosowanie do wymagań higjeny. Przy oglądaniu zabytków trzeba uwzględnić w miarę możności sprzęty lub stroje, aby uczeń miał pełniejszy obraz danej epoki. Forma i treść wyjaśnień nauczyciela muszą być zrozumiałe dla uczniów i zwięzłe.

Ze względu na występujące w programie stopnia IV tematy z zakresu literactwa, winien nauczyciel zwrócić baczniejszą uwagę na estetyczne wykonywanie napisów na rysunkach, o czem zresztą nie wolno zapominać w pracy na stopniu I i II.

STOPIEŃ IV.

2 godziny tygodniowo.

MATERJAŁ NAUCZANIA.

RYSUNEK ODRĘCZNY.

Rysunek poobserwacyjny szkicowy w ujęciu płaskiem i perspektywicznem, obejmujący wyrażanie z pamięci linją, a także plamą barwną kształtów, proporcyj i cech indywidualnych zwierząt i ludzi w charakterystycznych postawach (w ruchu lub spoczynku), pojedyńczych brył architektonicznych lub ich nieskomplikowanych zespołów z uwzględnieniem skrótów perspektywicznych.

Rysunek z natury, obejmujący rysowanie lub malowanie nietrudnych wnętrz (np. korytarza, klatki schodowej; arkad, podcieni i t. p.) oraz łatwych fragmentów krajobrazu (szkice podczas wycieczek).

Kompozycja i wykonanie adresów, programów, afiszów, dekoracyj wnętrz w związku z uroczystościami szkolnemi i t. p. oraz projektowanie zdobin do konkretnych przedmiotów z zaznaczeniem techniki wykonania.

Obserwacja i omawianie dzieł współczesnej polskiej sztuki plastycznej (XIX-tego i XX-tego wieku — malarstwo, a w miarę możności rzeźba i grafika) lub ich reprodukcyj oraz okazów lub odpowiednich reprodukcyj sztuki ludowej.

KREŚLENIE.

Przedstawienie w rzutach prostokątnych przedmiotów użytkowych z zastosowaniem łatwiejszych przekrojów. Schematyczne rysunki aparatów, maszyn w związku z nauką fizyki, wycieczkami naukowemi i t. p.

WYNIKI NAUCZANIA.

W zakresie rysunku odręcznego. Umiejętność: trafnego wyrażenia rysunkiem z pamięci kształtów przedmiotu lub tworu przyrody; narysowania lub namalowania z natury łatwego fragmentu architektonicznego; zaprojektowania i wykonania krótkiego napisu.

W zakresie kreślenia. Umiejętność przedstawienia w rzutach prostokątnych przedmiotów użytkowych, oraz osiągnięcie elementarnej sprawności w technice kreślarskiej; umiejętność przedstawienia w rysunku schematycznym przyrządów fizycznych, prostych maszyn i t. p.

UWAGI.

Ćwiczenia rysunkowe i malarskie na IV stopniu nauczania mają na celu ugruntowanie zdobyczy z poprzednich lat nauki, uzupełnienie braków, wdrożenie do pracy, jak najbardziej samodzielnej, pogłębienie ogólnych wiadomości o warunkach, decydujących o estetycznym wyglądzie przedmiotów, zaznajomienie ucznia w granicach możliwości z polską twórczością plastyczną.

W związku z rysunkiem poobserwacyjnym z pamięci należy położyć nacisk na trafne, a szybkie wyrażanie kształtu przedmiotów świadomym rysunkiem syntetycznym, podkreślając stale wartość szkicu, wykonanego zdecydowaną linją, wyrażającą, choćby nawet przesadnie, charakterystyczne cechy przedmiotu.

Szkice z natury wnętrz i fragmentów krajobrazu ujmować należy zdecydowaną linją lub plamą barwną, unikając odtwarzania szczegółów.

Ćwiczenia kompozycyjne organizuje się w zależności od aktualnych potrzeb życia szkolnego lub potrzeb większości uczniów, z jak największem wyzyskaniem ich inicjatywy. Ćwiczenia te nie mogą jednak zabierać zbyt wiele czasu, przeznaczonego na rysunek.

W związku z projektowaniem przedmiotów i wykonywaniem napisów należy omawiać i formułować zasadnicze pojęcia, dotyczące estetycznej organizacji form kompozycji napisu, a także budowy ornamentu (rytm, symetrja, asymetrja, równowaga mas, harmonja barw i t. d.).

Przy wszystkich rodzajach ćwiczeń w zakresie rysunku odręcznego należy doskonalić poznane techniki rysunkowe i malarskie, oraz zachęcać uczniów do szukania własnych sposobów wyrażania plastycznego.

Podczas obserwacji obrazów lub rzeźb nauczyciel wskaże w sposób dostępny dla uczniów istotne wartości estetyczne danego dzieła, unikając szczegółowej analizy. Przy omawianiu wartości wytworów sztuki ludowej trzeba podkreślić charakterystyczne cechy twórczości poszczególnych regjonów (Podhale, Kurpie i t. d.).

Na tym stopniu winno nastąpić opanowanie rysunku rzutowego w odniesieniu do kształtów nieco złożonych i zarazem dalsze kształcenie wyobraźni. W rysunku rzutowym mogą uczniowie przedstawiać przedmioty zaprojektowane w odręcznym rysunku perspektywicznym.

Rysunek schematyczny ma na celu wyrobienie umiejętności odróżniania cech istotnych od drugorzędnych oraz syntetycznego ujmowania doświadczeń z fizyki i chemji.

UWAGI DO CAŁOŚCI PROGRAMU.

CELE NAUCZANIA.

Nauka rysunku w gimnazjum ma na celu:

pogłębianie sprawności rysunkowych, zdobytych przez uczniów w zakresie dwu szczebli szkoły powszechnej, dalsze rozwijanie i doskonalenie technik i sposobów wyrażania linją i plamą barwną kształtu przedmiotów i zjawisk świata zewnętrznego oraz własnych wyobrażeń;

kształcenie spostrzegawczości, pamięci wzrokowej i wyobraźni plastycznej;

wyrabianie umiejętności rysunkowego przedstawiania przedmiotów w formie, umożliwiającej ścisłe ich odtwarzanie w materjale oraz kształcenie zmysłu konstrukcyjnego i poczucia celowości;

kształcenie smaku estetycznego oraz poglądowe orjentowanie młodzieży w elementarnym zakresie w wartościach estetycznych polskiej twórczości plastycznej.

Umiejętność rysowania uczeń zdobywa i doskonali zapomocą systematycznych ćwiczeń, obejmujących coraz dokładniejszą obserwację przedmiotów i coraz sprawniejsze ich wyrażanie linją i plamą barwną z zastosowaniem różnych technik i sposobów.

Nauka rysunku pogłębia stosunek poznawczy ucznia do otoczenia, skupiając jego czynną uwagę na określonych przedmiotach, ćwicząc go w określaniu ich budowy, kształtu, proporcji, barw i t. d., wzbogacając zasób wyobrażeń właściwych i dokładnych i ułatwiając w ten sposób kontrolowanie nabywanej wiedzy o otaczających go tworach przyrody i dziełach ludzkich; rozwija jego pamięć wzrokową przy wyrażaniu formą plastyczną przedmiotów i zjawisk, poprzednio zaobserwowanych,

oraz doskonali jego wyobraźnię plastyczną przy projektowaniu nowych form.

Przez ćwiczenia w kreśleniu zapoznaje się uczeń z drugim, obok rysunku odręcznego, ważnym sposobem przedstawiania przedmiotów użytkowych dla celów wytwórczych.

Nauka rysunku, jako jeden z najważniejszych czynników wychowania estetycznego, winna pogłębiać zamiłowanie do ładu i harmonji, zaprawiać do organizowania otoczenia zgodnie z wymaganiami estetycznemi, rozwijać odczucie piękna przyrody i krajobrazu, oraz zorjentować ucznia w granicach osiągalnych w wartościach estetycznych rękodzieła i polskiej sztuki plastycznej.

Na tle obserwacji okazów przemysłu artystycznego, sztuki ludowej, dzieł architektury, rzeźby i obrazów należy omówić pewne charakterystyczne cechy twórczości polskiej, jej znaczenie i rolę w życiu narodu, wskazać sukcesy sztuki polskiej zagranicą, zwrócić uwagę na rosnące zainteresowanie polską sztuką wśród obcych, wzbudzić szacunek dla własnego dorobku oraz potrzebę ochrony przed zalewem obcych kultur i zniszczeniem zabytków przez czas i brak uświadomienia.

RODZAJE ĆWICZEŃ.

W zakresie rysunku odręcznego w szerszem znaczeniu tego słowa, t. j. z uwzględnieniem nietylko techniki ołówkowej i kredkowej, ale i malowania i t. d., odróżniamy następujące rodzaje ćwiczeń: rysunek poobserwacyjny z pamięci, rysunek z natury, rysunek z wyobraźni o charakterze projektowania form użytkowych i dekoracyjnych; ponadto jako osobny dział obserwację i omawianie okazów dzieł sztuki.

Rysunek poobserwacyjny polega na wyrażaniu kształtu przedmiotów odpowiednią formą rysunkową po obserwacji i omówieniu budowy wyglądu całości i poszczególnych części, proporcyj, barw i układu części w ruchu. Jest to typ rysunku, wysuwający się na plan pierwszy ze względu na swoją wartość w zakresie rozwoju spostrzegawczości i pamięci wzrokowej oraz bogactwo możliwych tematów i form wyrazu. Charakter rysunku poobserwacyjnego zmienia się w zależności od rozpię-

tości czasu między obserwacją a rysowaniem, wskutek czego forma rysunkowa może być mniej lub więcej dokładna (rys. z pamięci i z pokazu).

Rysunek z natury polega na wyrażaniu przedmiotu formą, wykonaną linją lub plamą barwną, równocześnie z jego obserwacją i poznawaniem, przy tem rysujący porównywa ciągle wykonywany rysunek z obserwowanym przedmiotem. Podczas rysowania z natury należy wydobyć ze splotu różnorodnych szczegółów rzeczy zasadnicze, aby dać syntezę kształtu, a nie kopjować bezmyślnie wzrokowego obrazu przedmiotu. W rysunku z natury należy uwzględniać w rozległym zakresie szybkie i syntetyczne szkicowanie.

Rysunek z wyobraźni polega na wyrażaniu linją lub plamą obrazów, powstających w umyśle z dowolnie dobieranych i kojarzonych składników materjału spostrzeżeniowego i wiedzy o przedmiotach. Rysunek z wyobraźni w gimnazjum obejmuje tworzenie nowych form, odpowiadających opisowi lub pewnemu zamierzeniu. Ćwiczenia tego rodzaju zmierzają do utrwalenia i pogłębienia sprawności w wyrażaniu zjawisk perspektywicznych oraz przygotowują do projektowania form użytkowych i dekoracyjnych. Do działu ćwiczeń w tworzeniu form i zdobin należą różne postacie kompozycji tekstów.

Osobny dział programowy stanowi obserwacja i charakteryzowanie wartości estetycznych okazów sztuki rękodzielniczej, a zwłaszcza przemysłu artystycznego, dzieł architektury, malarstwa, a także rzeźby, dostosowane do poziomu rozwoju umysłowego ucznia. Zagadnienie to wiąże się ściśle z całością nauki gimnazjalnej, a praca w tym zakresie rozszerza horyzonty myślowe i pogłębia wychowanie estetyczne uczniów, którzy korzystają z nauki rysunku.

Kreślenie obejmuje przedstawianie przedmiotów w perspektywie równoległej, rysunek rzutowy i schematyczny.

Kreślenie w perspektywie równoległej i w rzutach przedmiotów użytkowych stwarza korzystne warunki do rozwoju wyobraźni przestrzennej oraz rozwija zmysł konstrukcyjny.

Rysunek schematyczny obejmuje przedstawianie

w ujęciu płaskiem urządzeń i procesów głównie fizycznych przy pomocy form umownych lub przekrojów, pozwala on na syntetyczne ujmowanie zjawisk bardziej złożonych.

METODA I ORGANIZACJA NAUCZANIA.

Czas, przeznaczony przez program na rysunek (2 g. tygodniowo), należy w roku szkolnym rozdzielić w następujący sposób: z ogólnej (rocznej) liczby godzin należy wydzielić około 8 godzin na obserwację i omawianie przedmiotów użytkowych i dzieł sztuki oraz około 12 g. na kreślenie na stopniu I i II, a 14 g. na stopniu III i IV; resztę godzin należy przeznaczyć na rysunek odręczny, rozdzielając je równomiernie na poszczególne typy rysunku odręcznego.

W zakres pracy przy rysunku odręcznym wchodzą: obserwacja, rysowanie i malowanie, korekta, omawianie wyników pracy, nadto obserwacja i omawianie okazów rękodzieła i sztuki plastycznej.

Mając na uwadze cele rysunkowe, rozróżniamy następujące składniki obserwacji: wyróżnienie części składowych przedmiotu (głównych i podrzędnych) oraz zauważenie ich powiązań w całość, określenie kształtu całości i poszczególnych części, zdanie sobie sprawy z rozmiarów i proporcyj, zaobserwowanie barwy ogólnej i lokalnej, zaobserwowanie układu części przedmiotu w ruchu, ujęcie skrótów względnie zniekształceń perspektywicznych i zjawisk światłocieniowych.

Jest rzeczą zrozumiałą, że wskazany porządek i składniki obserwacji nie zawsze można stosować do wszystkich tematów. W zależności od wyznaczonego celu rysunkowego pomija się pewne składniki obserwacji, inne ujmuje się szerzej lub dodaje nowe.

Przy określaniu kształtu, kierunków krawędzi i barwy, uczniowie posługują się znanemi formami geometrycznemi i odpowiedniemi terminami.

Pracę obserwacyjną rozkłada się nieraz na etapy, wracając co pewien czas do tego samego tematu, aby opracować nowe zagadnienia rysunkowe lub kolorystyczne.

Podczas obserwacyj i omawiania kształtów przedmiotów należy w miarę możności zaznaczać ich stronę

użytkową, wartość materjalną, rolę w pracy człowieka i życiu gospodarczem otoczenia oraz zależność kształtu od przeznaczenia, charakteru materjału lub warunków egzystencji.

Program wysuwa we wszystkich stopniach na pierwszy plan rysunek poobserwacyjny z pamięci. W rysunku tym występują następujące etapy pracy: poznanie i zrozumienie kształtu, utrwalenie w pamięci obrazu poznanych przedmiotów, odtworzenie w pamięci obrazu przedmiotu, wyrażenie go odpowiednią formą graficzną. Przy rysunku poobserwacyjnym (z pokazu) stosuje się nieraz powtórną lub kilkakrotną obserwację przedmiotu już rysowanego, w celu spostrzeżenia szczegółów, poprzednio niezauważonych, przypomnienia szczegółów poznanych, ale zapomnianych i poprawienia rysunku.

Rysunek poobserwacyjny z pamięci na wszystkich stopniach nauczania winien mieć charakter szkicowy i zaprawiać ucznia do szybkiego ujmowania kształtów i barw obserwowanych przedmiotów zdecydowanie wykonaną linją lub plamą barwną z pominięciem przypadkowych cech lub szczegółów.

Do zdobycia takiej wprawy w szkicowaniu, która umożliwiałaby uczniowi posługiwanie się rysunkiem na lekcjach innych przedmiotów i w życiu codziennem, prowadzą systematyczne i krótkotrwałe ćwiczenia, stosowane na każdej lekcji rysunku, obejmujące rysowanie na papierze i tablicy przedmiotów, odpowiednio dobranych pod względem trudności rysunkowych. Przykłady tematów zostały podane w programie dla poszczególnych stopni.

W zakresie rysunku poobserwacyjnego, a jeszcze w większym stopniu rysunku z natury, zaprawiamy uczniów do ujmowania zjawisk perspektywicznych, przytem na stopniu I nawiązujemy do ćwiczeń, przeprowadzanych w szkole powszechnej, na stopniu II należy uporządkować zasadnicze pojęcia perspektywiczne, na stopniu III i IV występują nieco trudniejsze zadania (przedmioty, znajdujące się poniżej i powyżej horyzontu, płaszczyzny pochyłe). Program łącznie z uwagami wskazuje w tym zakresie odpowiednie stopniowanie. Na stopniu III należy zebrać i uporządkować pojęcia o zjawiskach światłocieniowych (cień, półcień — własny i rzucony), przytem w ćwiczeniach

zwracać szczególną uwagę na barwę cienia własnego i rzuconego.

Opracowywanie zjawisk perspektywicznych i światłocieniowych uskutecznia się *jedynie* poglądowo, dobierając do obserwacji, szczególniej na I i II stopniu, przedmioty odpowiedniego kształtu i wielkości. Podczas ćwiczeń w rysunku perspektywicznym winien nauczyciel wskazać uczniom sposoby kontroli poprawności rysunku oraz ugruntować rozumienie najniezbędniejszych do porozumiewania się terminów (płaszczyzna horyzontu, pionu, frontalna, punkt główny, punkt zbiegu, a w miarę możności i inne).

Przy rysunku z natury uczy się spostrzegać istotne cechy przedmiotu, pomijać nic nie znaczące szczegóły i wyrażać charakter przedmiotu odpowiednią formą graficzną. Jak już zaznaczono, należy położyć nacisk na szybkie i syntetyczne szkicowanie z użyciem różnych technik jednobarwnych i kolorystycznych.

Przedmioty, dostępne dla obserwacji i wyrażania rysunkiem, można podzielić na grupy, z których wybiera się przedmioty o typowych kształtach. Po opracowaniu i opanowaniu rysunkowem kształtu jednego przedmiotu dalsza praca nad innemi przedmiotami z tej samej grupy jest ułatwiona przez pewne podobieństwo, gdyż zasadniczy ich wygląd nie zmienia się.

Mając zawsze na uwadze rozwój poczucia estetycznego młodzieży, należy przedewszystkiem przy doborze przedmiotów do rysunku poobserwacyjnego i z natury uwzględniać przedmioty o kształtach celowo skomponowanych i zgodnych z charakterem tworzywa, o barwach przyjemnych i harmonijnie zestawionych.

Rysunek z wyobraźni, obejmujący przedstawianie rysunkiem perspektywicznym przedmiotów na podstawie opisu, podanego przez nauczyciela, winien mieć charakter praktyczny i odpowiadać realnym potrzebom ucznia i szkoły. Opis przedmiotu, podawany przez nauczyciela, winien być jasny, krótki i zawierać następujące dane: kształt przedmiotu, rozmiary w określonych stosunkach np. 1:2, 1:3, 1:1·5 i t. p., położenie i barwy. W pewnych wypadkach można dla uzmysłowienia tematu pokazać odpowiednio zestawione bryły. Rysowanie z wyobraźni należy jak najczęściej łączyć z ćwiczeniami w malowaniu

i zestawianiu harmonij barwnych, udzielając w tym zakresie odpowiednich wyjaśnień i posługując się czasami kolekcją tekturek kolorowych lub kartonów, skrawków tkanin i innych materjałów. W okresach organizowania przedstawień szkolnych mogą uczniowie na lekcjach rysunku z wyobraźni projektować kulisy do teatru szkolnego, akcesorja lub kostjumy teatralne.

Podstawę do projektowania form użytkowych i dekoracyjnych dają: obserwacje odpowiednich przedmiotów z uwzględnieniem dobrych wytworów przemysłu artystycznego oraz ćwiczenia w rysunku poobserwacyjnym i z natury.

Przy projektowaniu i wykonywaniu ogłoszeń, adresów i t. p. należy, przedewszystkiem nawiązując do posiadanych przez uczniów wiadomości, wyniesionych ze szkoły powszechnej i nabytych podczas oglądania plakatów, popouczyć o racjonalnem rozplanowaniu tekstu i estetycznej budowie liter, oraz zaprawiać do wykonywania liter celowo przygotowanym patykiem lub innem narzędziem. Wprawę w kreśleniu liter zdobywa uczeń również przez wykonywanie napisów, podpisów na rysunkach, na które winien nauczyciel zwracać uwagę i udzielać odpowiednich do tej pracy wskazówek.

Podstawą tworzenia zdobin jest również obserwacja przedmiotów zdobionych i niezdobionych. Do obserwacji nadają się dobre okazy haftów ludowych, ceramika, tkaniny, sprzęty i ozdoby. Specjalną uwagę należy zwrócić na współczesne sprzęty, meble, domy, plakaty i t. p., aby wykazać, że przedmiot niezdobiony może być również ładny przez swój kształt lub naturalną barwę i rysunek tworzywa i dlatego przed zdobieniem jakiegoś przedmiotu trzeba się zastanowić nad celowością tej pracy.

Ćwiczenia zdobnicze muszą mieć określony cel, należy utwierdzać pogląd, że zdobina jest ściśle związana z przedmiotem, że jej charakter wynika z materjału i narzędzi, służących do jej wykonania.

Współczesne poglądy estetyczne są przeciwne nadmiernemu przeładowywaniu zdobinami przedmiotów. Dziś dąży się do wytworzenia pięknej formy w materjale bez ornamentu; dążenie to winno również znaleźć swój wyraz w projektach uczniów.

Zwraca się jeszcze uwagę na to, aby nie stosować t. zw. stylizacji tworów przyrody, polegającej najczęściej na sztucznem przetwarzaniu form liści, kwiatów, ptaków, motyli i t. p. bez określonego celu.

Przed przystąpieniem do pracy rysunkowej nad wybranym tematem ustala się z uczniami odpowiednią technikę rysunkową, wielkość i rozmieszczenie form na płaszczyźnie, kolejność pracy przy organizowaniu formy rysunkowej.

Podczas pracy udziela się rad i wskazówek, a w miarę potrzeby stosuje się korektę indywidualną lub zbiorową. Zastosowanie korekty indywidualnej jest konieczne przedewszystkiem przy opracowywaniu tematów, przydzielonych poszczególnym uczniom lub przy rysunku z natury, obejmującym przedstawianie rysunkiem przedmiotu, obserwowanego przez uczniów z różnych punktów. Korektę zbiorową stosuje się częściej przy rysunku z wyobraźni na temat, podany przez nauczyciela, nadto przy rysowaniu przedmiotu, którego ujęcie rysunkowe jest dla wszystkich uczniów jednakowe. Korekta nauczyciela winna głównie objąć omówienie najważniejszych błędów rysunkowych lub kolorystycznych i skłonić ucznia do samodzielnego usunięcia braków w myśl uwag nauczyciela. Podczas omawiania błędów rysunkowych nie należy poprawiać rysunku ucznia, lecz błędy wyjaśnić, szkicując lub demonstrując użycie narzędzia na oddzielnym arkuszu lub tablicy. Nauczyciel winien często szkicować na tablicy, objaśniając podawany temat, budowę lub kształt przedmiotu, sposób ujęcia kształtu i t. p. Z takich szkiców bardzo korzystają uczniowie słabsi. Po wyjaśnieniu należy usunąć rysunek z tablicy. Duże znaczenie kształcące i wychowawcze posiada również korekta koleżeńska (uczniowska), którą należy w miarę możności stosować.

Wykończone prace omawia się wspólnie z uczniami, zwracając uwagę na kompozycję rysunku, trafną charakterystykę kształtu, wyjaśnia się źródła istniejących błędów, warunki estetycznego wyglądu prac i t. p.

Umiejętnie przeprowadzona krótka konferencja po wykonaniu zadania daje uczniom pozytywne wskazówki do dalszej pracy, wyrabia zdrowy krytycyzm, a równocześnie kształci poczucia estetyczne.

Krótkotrwałe pokazy prac organizuje się okolicznościowo w zależności od tematu lub wyników.

Każda praca winna mieć kolejny numer i datę wykonania.

Na lekcjach rysunku winien nauczyciel wytworzyć pogodną atmosferę pracy. Przyjacielski stosunek nauczyciela do uczniów, właściwy poziom wymagań, odpowiadający zamiłowaniom i potrzebom uczniów, dobór tematów i t. p., przyczyniają się do popularyzowania tego przedmiotu wśród młodzieży.

Podczas nauki rysunku na poszczególnych stopniach należy otoczyć odpowiednią opieką uczniów mniej zdolnych a pracowitych, zaś wybitnie uzdolnionym umożliwić jak najbardziej wszechstronny i pełny rozwój ich wrodzonych zdolności plastycznych.

Specjalną uwagę zwraca się na budowę programu. Materjał naukowy rozdzielono na stopnie, a nie według klas, aby dać uczniom z różnych klas możność korzystania z nauki rysunku, zależnie od ich przygotowania rysunkowego i zainteresowania, które może się ujawnić wcześniej lub później. Nie wszyscy uczniowie gimnazjum muszą kolejno przechodzić kurs, objęty programem wszystkich stopni. Uczniów, którzy się zgłaszają na naukę rysunku, nauczyciel kwalifikuje co do poszczególnych stopni według ich przygotowania i zdolności.

Plan pracy nie może być zbyt sztywny i trzeba się liczyć z koniecznością poczynienia pewnych zmian w zależności od aktualnych potrzeb ucznia i szkoły oraz występujących trudności technicznych. Opracowanie pewnych tematów wynika często z toku pracy szkolnej, a szczególniej z nauk przyrodniczych.

Przy doborze tematów do ćwiczeń rysunkowych liczyć się trzeba z warunkami atmosferycznemi, zasobem objektów obserwacyjnych, urządzeniem sali szkolnej i t. d. Do ćwiczeń w rysunku z natury na wolnem powietrzu nie nadaje się naogół okres zimowy, natomiast w zimie można doskonale obserwować charakterystyczną budowę drzew, niektórych ptaków i t. p. W związku z wyszczególnionem w programie oglądaniem i omawianiem okazów rękodzieła, wytworów przemysłu artystycznego i dzieł sztuki plastycznej, winien nauczyciel przewidzieć

kilka wycieczek w odpowiednim czasie. Przy omawianiu okazów wyrobów rzemieślniczych, a także i przemysłu artystycznego, należy przedewszystkiem zwrócić uwagę na celowość kształtu i wynikające z tego wskazania konstrukcyjne oraz trafne wyzyskanie własności materjału, poprawną technikę i solidne wykonanie.

Podczas oglądania obrazów i rzeźb należy unikać szczegółowego omawiania kompozycji lub zawiłych problemów artystycznych, natomiast podkreślać istotne wartości kompozycyjne, kolorystyczne lub inne, określić materjał i technikę, obudzić zainteresowanie, wytworzyć pewien nastrój, umożliwiający uczniowi samodzielne przeżycia estetyczne.

Nauczyciel, przystępując do realizacji wymienionego działu programu, winien dokładnie poznać miejscowe zabytki sztuki, okazy rękodzieła i t. p., nadto porozumieć się z nauczycielem języka polskiego, historji i innymi, aby ułożyć odpowiedni plan wycieczek. W braku wartościowych okazów lub z innych względów organizuje się konferencje w klasie, połączone z wyświetlaniem przeźroczy, filmów, reprodukcyj. Przy nadarzającej się sposobności należy zwiedzać również wędrowne wystawy obrazów malarzy polskich. W zakresie oglądania obrazów należy w miarę możności uwzględniać dzieła lub reprodukcje dzieł naszych największych mistrzów jak: Grottger, Matejko, W. Kossak, Wyspiański, Chełmoński, Wyczółkowski; w dziale rzeźby: Wit Stwosz, Dunikowski i inni. Ze względu na szczupły wymiar godzin, przeznaczonych na obserwację i omawianie wartości tworów plastyki, musi nauczyciel ograniczyć się do zaznajomienia uczniów z najcenniejszemi przedmiotami.

Tematy do ćwiczeń w kreśleniu winny odpowiadać na wszystkich stopnach (prócz stopnia I) realnym potrzebom i zainteresowaniom uczniów. Wykonane projekty powinni uczniowie realizować podczas zajęć warsztatowych.

Kreślenie brył geometrycznych i przedmiotów użytkowych, w perspektywie równoległej i w rzutach, ma charakter wyłącznie praktyczny, bez wszelkich rozważań teoretycznych.

W celu ułatwienia rysunku perspektywicznego sto-

sować należy z zasady perspektywę równoległą, przy której stosunek skrócenia wynosi 1 : 2, zaś kąt, zawarty między osią pionową a osią biegnącą wgłąb, 45°. Rysunki perspektywiczne i rzutowe winny być wykonywane w skali i z podaniem wymiarów. Przy wszystkich pracach, szczególnie przy projektowaniu, należy kłaść nacisk na rozważanie celowości.

Kreślenie występuje przeważnie jako rysunek z natury i z wyobraźni w tem znaczeniu, że uczeń albo kreśli przedmiot po zmierzeniu jego wymiarów, albo też konstruuje rysunek na podstawie wymiarów i opisu, podanych przez nauczyciela, względnie samodzielnie zaprojektowanych.

Rysunek z natury, w takiem ujęciu, przeważa w początkowych stadjach rysunku perspektywicznego i rzutowego, rysunek z wyobraźni — w stadjach późniejszych przy projektowaniu przedmiotów użytkowych.

Obserwacje uczniów dają się wyzyskać przedewszystkiem w schematyzowaniu zjawisk i procesów, zaobserwowanych przy nauce fizyki lub podczas wycieczek naukowych.

TECHNIKI I SPOSOBY WYRAŻANIA RYSUNKOWEGO.

Przy rysunku odręcznym posługiwać się należy różnemi materjałami i narzędziami. Charakter formy zależy od sposobu jej wykonania środkami technicznemi. Inaczej organizuje się formę rysunkową ołówkiem, inaczej pendzlem, nożyczkami i t. d.

Każda technika rysunkowa posiada specjalne wartości kształcące, poza tem rozmaitość technik pozwala na zadośćuczynienie różnym zamiłowaniom i rozwijanie różnych indywidualnych kierunków pracy. Stosuje się tedy w gimnazjum różne techniki, służące do wyrażania kształtów przedmiotów i ich barw, a mianowicie: 1) rysowanie ołówkiem, kredką, kredą i węglem, 2) rysowanie piórem, patykiem zanurzonym w farbie, pendzlem, 3) malowanie farbami kryjącemi (klejowemi) i niekryjącemi (akwarelowemi).

Rysując ołówkiem, uczeń stara się wyrazić kształt przedmiotu zdecydowaną linją, nakreśloną w odpowiedniem miejscu, zamykającą zarazem sylwetę przed-

miotu. Malując pendzlem, operuje plamą, z której powstaje sylweta przez rozbudowanie.

Rysowanie tylko ołówkiem odzwyczaja często ucznia od systematycznej i uważnej pracy, ponieważ ślad ołówka może w każdej chwili zetrzeć gumą. Rysowanie kredką lub piórem, obok innych wartości, ma tę zaletę, że skłania ucznia do uważniejszej pracy i większego zastanawiania się przed wykonaniem linji, której tak łatwo nie może usunąć.

Ćwiczenia w zakładaniu farbą płaszczyzn, lawowaniu, laserowaniu, zestawianiu harmonij barwnych, ściśle się wiążą z rysunkiem poobserwacyjnym, z natury i z wyobraźni (np. zamalowywanie tła, malowanie sylwet, zakładanie płaszczyzn przy rysunku perspektywicznym i t. p.), przytem próby na osobnych kawałkach papieru są dopuszczalne. Ilość farb akwarelowych należy ograniczyć do najniezbędniejszych, aby skłonić ucznia do dokładniejszej obserwacji barw na przedmiocie i uważnego mieszania farb celem wytworzenia pożądanej barwy.

W ciągu całego okresu pracy szkolnej, a zwłaszcza podczas rysunków poobserwacyjnych z pamięci, winni uczniowie jak najczęściej rysować na tablicy kredą, aby przyzwyczajać się do rysowania większych form.

Przy kreśleniu w zasadzie uczeń winien posługiwać się elementarnemi przyborami rysunkowemi jak: linjał, dwie ekierki (45^0, 60^0—30^0), miarka, cyrkiel i ew. krzywka. Wszystkie rysunki wykonywać należy wyłącznie w ołówku. W zasadzie używanie rysownicy i przykładnicy nie jest konieczne.

Do ćwiczeń w rysunku odręcznym i kreśleniu nadają się różne gatunki papieru. Formaty papieru winny być dostosowane do norm polskich i uzależnione od tematu rysunku. W zasadzie używać należy formatów znormalizowanych; jedynie w początkowych ćwiczeniach w rysunku odręcznym z natury, oraz kreśleniu dużych przedmiotów w naturalnej wielkości dla bezpośrednich celów praktycznych, stosować można duże formaty papieru (pakunkowego).

KORELACJA NAUKI RYSUNKU Z INNEMI PRZEDMIOTAMI.

Nauka rysunku w gimnazjum ułatwia pracę w zakresie zajęć praktycznych typu rękodzielniczego, przygotowując ucznia do projektowania przedmiotów użytkowych, stosowania odpowiednich barw, racjonalnego zdobienia wykonanych przedmiotów o charakterze użytkowo dekoracyjnym.

W zakresie kreślenia nauka rysunku zaznajamia z rysunkiem w perspektywie równoległej i z rysunkiem rzutowym, które bardzo często stosuje się przy wykonywaniu przedmiotów, oraz równocześnie wyrabia sprawność w posługiwaniu się przyborami kreślarskiemi, niezbędną głównie w nauce geometrji i zajęć typu rękodzielniczego.

Uczniowie, uczęszczający na lekcje rysunku, winni mieć możność realizowania pewnych projektów form użytkowych i dekoracyjnych na lekcjach zajęć praktycznych.

Przez rysunek odręczny szkicowy przedmiotów i kreślenia schematyczne aparatów, prostych maszyn i t. p., ułatwia się młodzieży posługiwanie się rysunkiem na lekcjach przyrody żywej, fizyki, chemji, geografji i innych przedmiotów nauki szkolnej.

Związek nauki rysunku z przedmiotami humanistycznemi i geografją znajduje pozatem swój wyraz w oświetlaniu z różnych stron elementów kultury plastycznej polskiej i obcej, zwłaszcza klasycznej.

Bardzo istotny związek posiada nauka rysunku z językiem polskim. Przez obserwację wytworów sztuki ludowej, wytworów rękodzieła, zabytków architektonicznych, obrazów, a także i rzeźb, omawianie cech charakterystycznych polskiej twórczości plastycznej zabytkowej i współczesnej, nauka rysunku przyczynia się w poważnym stopniu do pełniejszego poznania i zrozumienia cech i wartości polskiej kultury, natomiast język polski ze swej strony wyjaśnia warunki powstawania takich lub innych kształtów, zaznajamia uczniów z różnemi czynnikami, działającemi na rozwój kultury plastycznej, charakteryzuje pewne okresy twórczości i t. p., co niewątpliwie ułatwia zrozumienie wielu zagadnień, omawianych na lekcjach rysunku.

13

DRUKOWANE JAKO RĘKOPIS.

MINISTERSTWO WYZNAŃ RELIGIJNYCH I OŚWIECENIA PUBLICZNEGO

PROGRAM NAUKI
W GIMNAZJACH PAŃSTWOWYCH

MUZYKA

(PRZEDMIOT NADOBOWIĄZKOWY — PROJEKT)

LWÓW — 1933
PAŃSTWOWE WYDAWNICTWO KSIĄŻEK SZKOLNYCH
UL. KURKOWA 21

DRUK. J. ŻYDACZEWSKIEGO, LWÓW, LEONA SAPIEHY 77. TEL. 4-96

MUZYKA.

PRZEDMIOT NADOBOWIĄZKOWY.

(8 godz. szkolnych na nauczyciela, 1 — 4 godz. szkoln. na ucznia).

I. ŚPIEW.

A. POZIOM NIŻSZY. (Pierwszy rok nauczania).

1 godzina tygodniowo.

MATERJAŁ NAUCZANIA.

Pieśni jedno i dwugłosowe, opracowywane przy pomocy nut: religijne, narodowe, ludowe, towarzyskie, marszowe i inne.

Samodzielne śpiewanie pieśni z nut w tonacjach majorowych do trzech znaków przykluczowych włącznie i w tonacji A minor.

W związku z opracowywaniem pieśni, przygodne wykonywanie krótkich ćwiczeń słuchowych i głosowych, uwzględniających z rytmiki: takt $\frac{3}{8}$, $\frac{6}{8}$, ćwierćnutę z kropką, synkopę ósemkową, pauzę ósemkową, z intonacji: półtony, całe tony, tercje, przygodne dźwięki chromatyczne, z harmonji: trójdźwięki majorowe i minorowe oraz ich przewroty.

Niezbędne wyjaśnienia znaków muzycznych, występujących w pieśniach i ćwiczeniach.

Przygodne wzmianki o wybitniejszych kompozytorach pieśni wykonywanych.

WYNIKI NAUCZANIA.

Przyswojenie około 15 pieśni jedno i dwugłosowych. Umiejętność samodzielnego odśpiewania z nut łatwych pieśni w tonacjach majorowych do trzech znaków przykluczowych włącznie i w tonacji A minor. Sprawność w wykonywaniu ćwiczeń rytmicznych i intonacyjnych, wskazanych w materjale nauczania.

B. POZIOM WYŻSZY. (Drugi rok nauczania).

1 godzina tygodniowo.

MATERJAŁ NAUCZANIA.

Trudniejsze pieśni jedno i dwugłosowe, opracowywane przy pomocy nut: religijne, narodowe i ludowe ze szczególnem uwzględnieniem pieśni najbliższego regjonu, towarzyskie, marszowe — z większem uwzględnieniem pieśni oryginalnych.

Samodzielne śpiewanie pieśni z nut w tonacjach majorowych i minorowych częściej używanych.

W związku z opracowywaniem pieśni, przygodne wykonywanie krótkich ćwiczeń słuchowych i głosowych, uwzględniających z rytmiki: takt alla breve, ósemkę z kropką, trójki (triole), szesnastki i pauzę szesnastkową, z intonacji: trójdźwięki majorowe i minorowe z przewrotami, akord dominant septymowy w najczęściej używanych tonacjach majorowych i minorowych, z harmonji: trzygłosowe kadencje, złożone z trójdźwięków I, IV i V stopnia w różnych pozycjach.

Niezbędne wyjaśnienia znaków muzycznych, występujących w pieśniach i ćwiczeniach.

Przygodne wzmianki i informacje o wybitniejszych kompozytorach, w pierwszym rzędzie polskich.

WYNIKI NAUCZANIA.

Przyswojenie około 15 pieśni jedno i dwugłosowych. Umiejętność samodzielnego odśpiewania z nut pieśni w tonacjach majorowych i minorowych do 4 znaków przykluczowych włącznie. Sprawność w wykonywaniu ćwiczeń rytmicznych i intonacyjnych, wskazanych w materjale nauczania.

UWAGI.

(do obu poziomów).

Przy opracowywaniu i wykonywaniu pieśni należy dbać o wyraźną wymowę, naturalny i umiarkowany sposób wydobywania głosu, poprawną rytmikę, czystą intonację, urozmaicone cieniowanie i zmiany tempa.

Podczas śpiewania łatwiejszych pieśni jednogłosowych można zachęcać zdolniejszych uczniów do improwizowania wtóru.

Posługiwanie się nutami przy nauczaniu nie wyklucza przygodnego opracowywania pieśni ze słuchu.

Nuty odgrywają w nauce śpiewu dwojaką rolę: służą jako pomoc przy słuchowem opanowywaniu pieśni oraz jako podstawa do samodzielnego ich czytania. Ćwiczenia słuchowe i głosowe winny się wiązać z opracowywaniem pieśni; na wymieniony materjał tych ćwiczeń należy położyć szczególny nacisk, aczkolwiek w pracy nastręczy się niejednokrotnie potrzeba uwzględnienia również innych elementów z tego zakresu.

W gimnazjach męskich należy uczniów poziomu wyższego zapoznać z kluczem basowym.

Jeżeli większość uczniów, uczęszczających na lekcje śpiewu, należy do chóru, można opracowywać również trudniejsze miejsca partyj głosowych utworów i pieśni, przeznaczonych do śpiewania w chórze.

Przy opracowywaniu pieśni dwugłosowych jest rzeczą wskazaną, by melodję głosu pierwszego przyswoili sobie wszyscy uczniowie.

Większość pieśni opracowywanych winna być opanowana pamięciowo.

II. CHÓR.

2 godziny tygodniowo.

Pieśni w układach wielogłosowych i utwory chóralne na trzy lub cztery głosy:

a) związane z życiem i potrzebami szkoły, w szczególności posiadające znaczenie dla wychowania religijnego oraz państwowego,

b) oryginalne polskich kompozytorów,

c) nadające się do korelacji z innemi przedmiotami nauczania, głównie z nauką języka polskiego i historją,

d) pieśni ludowe.

Przy opracowywaniu i utrwalaniu pieśni i utworów wielogłosowych zwracanie uwagi na poprawność wykonania tak co do rytmu, intonacji i harmonji, jak oddechu, wymowy i wydobywania głosu, oraz stosowanie urozmaiconego cieniowania i odpowiednich zmian tempa.

WYNIKI NAUCZANIA.

Umiejętność wykonania w zespole conajmniej 12 pieśni względnie utworów chóralnych z należytem wykończeniem, z tego conajmniej 4 z pamięci.

UWAGI.

W „wynikach nauczania" określono rezultat jednorocznej pracy ucznia w zespole chóralnym. Uczeń, należący do chóru 2, 3 lub 4 lata, winien osiągnąć pod względem ilościowym wynik odpowiednio większy, oraz wykazać odpowiednio wyższą umiejętność i sprawność zespołowego wykonywania pieśni.

Nauczyciel winien tak zorganizować pracę chóru, by wszyscy uczniowie, do niego należący, tworzyli zespół, śpiewający karnie, rytmicznie i czysto, zdolny do osiągnięcia możliwie wysokiego poziomu artystycznego ześpiewania.

Przy opracowywaniu pieśni i utworów chóralnych należy wyzyskiwać sprawności i umiejętności, osiągane w nauce śpiewu.

III. GRA NA SKRZYPCACH.

A. POZIOM NIŻSZY. (Pierwszy rok nauczania).

1 godzina tygodniowo.

MATERJAŁ NAUCZANIA.

Łatwe pieśni, utwory jednogłosowe i dwugłosowe (duety) w pierwszej pozycji w tonacjach majorowych do dwóch znaków przykluczowych włącznie. W związku z tem ćwiczenia palcowe na 1, 2, 3 i 4 palce w różnych rozstawieniach, oraz gamy majorowe i trójdźwięki majorowe przez jedną oktawę i w skali między najniższym i najwyższym dźwiękiem skrzypiec w pierwszej pozycji w wyżej wymienionych tonacjach, przy użyciu całego, połowy smyczka oraz łączenia po 2, 3 i 4 dźwięki.

Zaprawianie do prawidłowego trzymania skrzypiec i smyczka. Strojenie skrzypiec.

WYNIKI NAUCZANIA.

Umiejętność wykonania łatwych pieśni, utworów jednogłosowych i dwugłosowych (duetów) oraz niezbędnych ćwiczeń (z zakresu materjału nauczania) w tonacjach majorowych do dwóch znaków przykluczowych włącznie. Umiejętność poprawnego trzymania skrzypiec i smyczka.

B. POZIOM WYŻSZY. (Drugi rok nauczania).

1 godzina tygodniowo.

MATERJAŁ NAUCZANIA.

Pieśni, tańce, utwory jednogłosowe i dwugłosowe (duety) w pierwszej pozycji w tonacjach majorowych i minorowych do 4 znaków przykluczowych włącznie. W związku z tem łatwe ćwiczenia na rozwinięcie biegłości palców lewej ręki oraz gamy i trójdźwięki majorowe i minorowe przez jedną oktawę i w skali między najniższym i najwyższym dźwiękiem skrzypiec w pierwszej pozycji w wyżej wymienionych tonacjach przy stosowaniu urozmaiconego rytmu z uwzględnieniem rytmów tańców polskich — krakowiaka, mazura, poloneza i trudniejszego smyczkowania. Początki pozycji III.

Strojenie skrzypiec.

WYNIKI NAUCZANIA.

Umiejętność wykonania pieśni, tańców, utworów jednogłosowych i dwugłosowych (duetów) oraz niezbędnych ćwiczeń (z zakresu materjału nauczania) w tonacjach majorowych i minorowych do czterech znaków przykluczowych włącznie. Umiejętność strojenia skrzypiec.

UWAGI.

(do obu poziomów).

Przydziału uczniów, zgłaszających się na lekcje gry skrzypcowej, do poszczególnych poziomów należy dokonywać na zasadzie badania muzykalności i wprawy w grze skrzypcowej.

Głównym materjałem ćwiczebnym na lekcjach skrzypiec winny być pieśni, tańce, utwory, wzbudzające zainteresowanie i zachęcające do gry na skrzypcach. Unikać należy wprowadzania większej ilości ćwiczeń, ograniczając się wyłącznie do najniezbędniejszych.

Niektóre pieśni i utwory, szczególnie lubiane przez młodzież, winny być opanowane pamięciowo.

Podczas gry na skrzypcach należy baczyć na ścisłość rytmiczną, czystość intonacji oraz wprowadzać urozmaicone cieniowanie i zmiany tempa.

W razie przynależenia większej ilości uczniów wyższego poziomu gry skrzypcowej do orkiestry, można na lekcjach skrzypiec opracowywać partje głosowe utworów, wybranych do gry w orkiestrze.

Uczniowie, którzy ukończyli oba poziomy gry skrzypcowej, mogą w dalszym ciągu kontynuować studja samodzielnie, lub prywatnie.

W razie zgłoszenia się większej ilości uczniów na jeden poziom niż 25, należy podzielić go na dwie grupy.

IV. ORKIESTRA.

2 godziny tygodniowo.

MATERJAŁ NAUCZANIA.

Przystępne i interesujące, a przytem wartościowe utwory muzyczne przedewszystkiem polskich kompozytorów oraz tańce polskie w dobrych układach.

Przy opracowywaniu i wykonywaniu utworów zwracanie uwagi na poprawność rytmu, intonacji, urozmaicenie dynamiki i tempa.

Przygodne i krótkie informacje i wzmianki o wybitniejszych kompozytorach w łączności z opracowywanemi utworami.

WYNIKI NAUCZANIA.

Opanowanie około 15 utworów orkiestrowych, głównie polskich kompozytorów w poprawnem wykonaniu.

UWAGI.

W „wynikach nauczania“ określono rezultat jednorocznej pracy ucznia w orkiestrze. Uczeń, należący do orkiestry 2, 3 lub 4 lata, winien osiągnąć pod względem ilościowym wynik odpowiednio większy oraz wykazać odpowiednio wyższą umiejętność i sprawność w zespołowej grze orkiestrowej.

Nauczyciel winien tak zorganizować pracę orkiestry, by wszyscy uczniowie, do niej należący, tworzyli zespół karny, grający czysto i rytmicznie, zdolny do osiągnięcia możliwie wysokiego poziomu wykonawczego.

UWAGI DO CAŁOŚCI PROGRAMU.

CELE NAUCZANIA.

Celem nauczania muzyki w gimnazjum jest pogłębienie zamiłowania do śpiewu, w szczególności chóralnego i wzbudzenie zainteresowania dla gry instrumentalnej.

Uczniowie winni na lekcjach muzyki uzyskać większą wrażliwość na piękno muzyczne, urobić sobie smak estetyczny, zainteresować się kulturą muzyczną i przyzwyczaić do wysiłków zbiorowych w zespołach chóralnych i orkiestrowych.

ŚPIEW.

Młodzież winna przyswoić sobie na lekcjach śpiewu dostateczną ilość pieśni wartościowych z działów, wymienionych w materjale nauczania. W tym celu należy wybierać przedewszystkiem pieśni dostępne, interesujące młodzież i umożliwiające rozśpiewanie w sposób naturalny i swobodny. Repertuar pieśniarski winien być przeto bardzo starannie dobierany, gdyż wszelkie zaniedbanie w tym kierunku może osłabić zainteresowanie młodzieży i wpłynąć ujemnie na ilość zgłaszających się na nadobowiązkowe lekcje śpiewu. Dbać też należy usilnie, by na lekcjach śpiewu panował nastrój pogodny, którego wyrazem jest pieśń żywa, lubiana i pożądana przez młodzież. Szkoła winna mieć swoisty, własny repertuar pieśniarski, który w zbiorowem życiu zakładu będzie odgrywał ważną rolę wychowawczą. Nietylko dobór repertuaru, ale i poziom wykonania, dostosowany wszakże do możliwości, nie przekraczających sił młodzieży, jest rzeczą niezmiernie ważną na lekcjach śpiewu. Wykonanie winno odpowiadać podstawowym zasadom poprawności. Należy

więc dbać, by śpiew był oparty na ścisłej rytmice, odznaczał się czystą intonacją (bez tak często spotykanego „detonowania"), by oddech w śpiewie był dostatecznie głęboki i spokojny, wykonywany w odpowiednich miejscach pieśni, wymowa wyrazista, a wydobywanie głosu umiarkowane z wykluczeniem krzyku. Z tem wiąże się należyte wykańczanie śpiewu przez wprowadzenie urozmaiconego cieniowania i odpowiednich zmian tempa.

Podczas śpiewania pieśni jednogłosowych łatwiejszych należy zachęcać jednostki zdolniejsze do improwizowania wtóru, dając im odpowiednie wskazówki.

Ponadto należy na lekcjach śpiewu w dalszym ciągu kontynuować zapoczątkowane w szkole powszechnej rozwijanie sprawności w samodzielnem odczytywaniu pieśni z nut. W tym celu należy wykonywać krótkie ćwiczenia słuchowe i głosowe przed poszczególnemi pieśniami celem przygotowania trudniejszych miejsc z zakresu rytmiki i intonacji. Umiejętność odczytywania pieśni z nut należy oprzeć na wyrobionem poczuciu rytmicznem i tonalnem. Poczucie rytmiczne należy rozwijać przez zwracanie uwagi na miarowość wykonywania pieśni, regulowaną bardzo wyraźnie przez taktowanie. Poczucie zaś tonalne należy pogłębiać przez śpiewanie gam i trójdźwięków na stopniu, I, IV i V i ich fragmentów w różnych tonacjach majorowych i minorowych.

Nauczyciel śpiewu w gimnazjum męskiem będzie miał do czynienia ze specjalnemi trudnościami głosowemi chłopców, a mianowicie z wydobywaniem dźwięków wysokich i mutacją. Chłopcy męczą się niejednokrotnie przy śpiewaniu pieśni o dźwiękach wysokich, nie mogąc ich swobodnie wydobywać. Nauczyciel winien zwrócić ich uwagę na możność łatwego wydobywania dźwięków wysokich, które uzyskują przez cichy śpiew tych dźwięków.

Głos chłopca w czasie trwania mutacji wymaga ochrony i ostrożnego postępowania. To też nauczyciel nie powinien zmuszać chłopca w stadjum mutacji do śpiewu, gdy mu to sprawia trudność, a w razie ostrej formy mutacji winien go zwolnić od śpiewu, a nawet zabronić śpiewania.

Nazwiska wybitnych kompozytorów pieśni, opraco-

wywanych na lekcjach śpiewu, mogą stać się punktem wyjścia dla przygodnych wzmianek i informacyj o ich życiu i utworach.

CHÓR.

Na pierwszych lekcjach chóru należy poddać głosy uczniów gruntownemu badaniu. Zależnie od skali i barwy głosu przydzieli nauczyciel każdego z uczniów do odpowiedniego „głosu“. Przydział ten należy w ten sposób uskuteczniać, żeby w pojedyńczych głosach znalazła się taka ilość i takie głosy, któreby zapewniały równowagę dźwiękową. Pewne większe nasilenie wskazane jest dla głosu, prowadzącego melodję i głosu podstawowego.

Repertuar chóralny, 3 lub 4 głosowy, winien być dobrany jak najstaranniej, głównie z polskiej twórczości muzycznej. Repertuar ten winien być przystępny, by zainteresował młodzież i zachęcił ją do śpiewu, z drugiej zaś strony winien być wartościowy pod względem muzycznym. Unikać więc należy utworów zbyt trudnych, wymagających dużego wysiłku, niewspółmiernego z wartością utworu dla życia młodzieży. Często pieśń lub utwór bardzo łatwy będzie miał większe znaczenie dla rozśpiewania niż utwór trudniejszy, nie porywający młodzieży. Wobec tego, że repertuar chóru winien wiązać się z życiem szkoły, należy w nim w miarę możności uwzględnić potrzeby nabożeństw i uroczystości szkolnych, jednak bez nadmiernego obciążania młodzieży doborem pieśni, obliczonych na występy. Przy wyborze repertuaru należy również zwrócić uwagę na takie pieśni i utwory, któreby młodzież mogła bez trudności opanować pamięciowo i wykonywać samorzutnie poza lekcjami szkolnemi, na wycieczkach, zebraniach towarzyskich i t. p. W wyborze pieśni należy uwzględnić w pierwszym rzędzie pieśni i utwory polskich kompozytorów. Od czasu do czasu można również, o ile na to pozwolą warunki, uwzględnić takie pieśni, które nadają się do korelacji z innemi przedmiotami nauczania, np. pieśni do tekstów wybitnych poetów lub pieśni, wiążące się z ważniejszemi wydarzeniami dziejowemi. Nauczyciel nie powinien wykonywać utworów własnych.

Śpiew chóralny wymaga dokładnego opracowania pieśni i utworów oraz dłuższego ześpiewania uczniów. Bardzo ważnym warunkiem ześpiewania jest ujednostajnienie oddechów, od których zależy w wysokiej mierze brzmienie i siła chóru. Dlatego pożądane jest zaznaczanie w nutach miejsc dla oddechów i baczenie na dokładne ich stosowanie. Nauczyciel winien również przyzwyczajać młodzież do wyraźnego wymawiania tekstu i należytego otwierania ust podczas śpiewu. Rytmika utworów winna być do tego stopnia opanowana, by uczniowie mogli utwór odśpiewać bez dyrygenta na mocy wyrobionego poczucia rytmicznego. Znaki dyrygenta winny służyć nie tyle do zaznaczania rytmu, ile dla wskazania interpretacji utworu. Celem uzyskania czystości intonacji należy od czasu do czasu kontrolować wysokość. Bardzo ważnym czynnikiem wykonania chóralnego jest stosowanie urozmaiconego cieniowania i odpowiednich zmian tempa. W pracy wykonawczej należy jednak zachować pewien umiar, unikając zbytniego cyzelowania utworów, które może łatwo pomniejszyć ich wartość dla młodzieży i jej zainteresowanie.

Rola kierownika chóru powinna być od czasu do czasu powierzana zdolniejszym uczniom.

W razie większej ilości uzdolnionych uczniów można robić próby improwizowania harmonizacji wielogłosowej prostych pieśni w chórze, opartej na głównych funkcjach harmonicznych.

GRA NA SKRZYPCACH.

Nauka gry na skrzypcach ma na celu przedewszystkiem przygotowanie skrzypków do orkiestry. Gra na tym instrumencie ma tę wyższość nad grą na innych instrumentach, że daje możność tworzenia zespołów. Skrzypkowie bowiem bez zbytnich trudności opanowują grę na altówce, oraz w krótkim czasie przyswajają sobie umiejętność gry na wiolonczeli i kontrabasie w zakresie, potrzebnym w orkiestrach szkolnych.

Nauczyciel winien dbać o to, żeby wzbudzić zainteresowanie uczniów dla gry skrzypcowej i zachęcić ich do pracy samodzielnej w domu. W tym celu winien położyć główny nacisk nie ma ćwiczenia, lecz na repertuar, in-

teresujący młodzież, to znaczy: pieśni, tańce, utwory jednogłosowe, dwugłosowe (duety), a nawet trzygłosowe (tercety). Z pieśni należy uwzględnić przedewszystkiem ludowe i to różnych regjonów Polski, z tańców charakterystyczne pod względem muzycznym, krakowiaki, oberki, kujawiaki, polonezy i inne. Przy wyborze powyższego repertuaru należy pamiętać o muzyce ludowej najbliższego regjonu. Ćwiczenia należy ograniczyć do niezbędnych. Do nich należą wprawki na wyrobienie biegłości palców lewej ręki oraz sprawności w posługiwaniu się smyczkiem. Do podstawowych ćwiczeń należą ćwiczenia palcowe na 1, 2, 3 i 4 palce w różnych rozstawieniach, zależnych od tego, pomiędzy któremi palcami wypada półton oraz wykonywanie gam i trójdźwięków w różnych tonacjach przy stosowaniu urozmaiconego rytmu i smyczkowania. W ćwiczeniach należy dążyć do uzyskania czystości tonu, co najlepiej uskutecznić przez grę długich dźwięków, oraz do rytmicznego sposobu gry na skrzypcach. Ponadto należy przestrzegać urozmaiconego cieniowania i zmian tempa.

Nauka gry na skrzypcach odbywa się zespołowo, a nie indywidualnie. Mimo to jednak należy od czasu do czasu poświęcić trochę uwagi poszczególnym uczniom, przedewszystkiem w początkach.

Od samego początku należy baczyć na poprawny sposób trzymania skrzypiec i smyczka, co szczególnie na stopniu wyższym jest warunkiem uzyskania wyników w grze na skrzypcach. Należy również zaprawiać młodzież do samodzielnego strojenia skrzypiec według dźwięku „a^1“, przez dostrajanie strun skrzypiec przy pomocy brzmienia czystych kwint.

Kurs dwuletni (poziom niższy i wyższy) doprowadza młodzież do tego punktu, w którym może rozpocząć pracę w orkiestrze (przy sprzyjających warunkach może ją rozpocząć już w ciągu drugiego roku) i w którym ma już dostateczne podstawy do dalszej samodzielnej pracy.

ORKIESTRA.

Zawiązkiem orkiestry może stać się gra zespołowa na 2, 3 i 4 głosy (duety, tercety i kwartety skrzypcowe). Jeżeli w czasie wprawiania się w grę na kilka głosów

kilku zdolniejszych uczniów zapozna się z początkami gry na altówce, wiolonczeli i kontrabasie — można przejść do gry w kwintecie smyczkowym. Literatura muzyczna na ten rodzaj muzyki, szczególnie o ile chodzi o utwory łatwiejsze, nie jest bogata, dlatego należy starać się o uzupełnienie kwintetu smyczkowego albo fortepianem i fisharmonjum, lub też instrumentami dętemi, jak flet, klarnet, trąbka, waltornia i puzon. Na instrumentach dętych mogą grać tylko uczniowie starsi i to za specjalnem pozwoleniem lekarskiem. Nauka na tych instrumentach nie jest objęta programem.

Repertuar orkiestr szkolnych winien składać się z utworów przystępnych, niezbyt trudnych, choć wartościowych pod względem muzycznym. W szczególności należy włączyć do repertuaru utwory z twórczości polskiej z uwzględnieniem tańców polskich (krakowiaki, kujawiaki, oberki, polonezy i t. p.). Unikać natomiast należy utworów trywjalnych i banalnych, o małej wartości muzycznej. Odnosi się to zwłaszcza do muzyki tanecznej i marszów, które częstokroć przyczyniają się do wypaczenia smaku artystycznego młodzieży. Repertuar może zawierać również utwory orkiestrowe, przeznaczone do wykonywania w kościele oraz utwory religijne na chór z towarzyszeniem orkiestry.

Zasadniczym warunkiem dobrego brzmienia orkiestry jest dokładne zestrojenie instrumentów. W tym celu należy uwzględnić wysokość stroju instrumentów o stałej wysokości, jak fortepian, fisharmonjum, względnie instrumentów, w których zmiana wysokości tylko w bardzo ograniczonej mierze jest możliwa, np. klarnet. Nauczyciel winien przed każdą lekcją orkiestry skontrolować strój instrumentów, indywidualnie i grupami.

Rola kierownika orkiestry winna być od czasu do czasu powierzana zdolniejszym uczniom.

Orkiestry dęte dopuszczalne są jedynie poza programem i to pod warunkiem, że gra na instrumentach dętych odbywa się po zbadaniu uczniów przez lekarza szkolnego i pod jego stałą kontrolą.

AUDYCJE MUZYCZNE.

Raz w miesiącu należy zamiast lekcyj chóru i orkiestry zorganizować dla wszystkich uczniów, uczęszczających na lekcje muzyki, audycje muzyczne w wymiarze dwóch godzin. Na te lekcje mogą również przychodzić uczniowie, nie pobierający lekcyj muzyki w szkole. Ponieważ audycje muzyczne przeznaczone są dla uczniów czterech klas razem, należy co roku zmieniać ich program (czteroletni przemienny program audycyj), tak, żeby uczniowie w ciągu studjum gimnazjalnego poznawali coraz to nowe utwory muzyczne.

W audycjach tych winno być zachowane w obrębie programu każdego roku pewne stopniowanie. Należy rozpocząć od rzeczy popularnych, ogólnie znanych, ale doskonale wykonanych i stopniowo przechodzić do mniej znanych i trudniejszych. Początkowo utwory winny być krótkie, aby słuchanie ich nie wymagało nadmiernego wysiłku skupienia uwagi młodocianego audytorjum. Niektóre utwory, mniej zrozumiałe, albo z wyjątkowym zapałem przyjęte, można powtarzać na kilku dalszych audycjach. W stopniowaniu utworów muzycznych od najprzystępniejszych do trudniejszych należy trzymać się następującego porządku, przyczem jednak uwzględniać trzeba stopień zainteresowania młodzieży: muzyka taneczna i marsze, pieśń ludowa i artystyczna, poematy taneczne, arje z oper, utwory epoki romantycznej, klasycznej, muzyka polifoniczna, współczesna. Programy winny zawierać przedewszystkiem utwory muzyki polskiej, w pierwszym rzędzie Fr. Chopina i St. Moniuszki.

Audycjom winny towarzyszyć objaśnienia, dotyczące kompozytorów dzieł wykonywanych, ich treści i formy oraz epoki, w której powstały. Objaśnienia winny być zwięzłe i krótkie i poprzedzać z reguły wykonywanie poszczególnych utworów.

W audycjach należy najczęściej posługiwać się gramofonem. Przy sprzyjających okolicznościach można wprowadzić grę na fortepianie, skrzypcach lub śpiew, względnie odpowiednią transmisję radjową.

ORGANIZACJA NAUCZANIA MUZYKI.

Uczeń, zapisujący się na lekcje muzyki, może wybrać przedmioty nauczania z działu wokalnego, instrumentalnego lub też wokalnego i instrumentalnego. O ile zapisze się na przedmioty nauczania z działu wokalnego, może wybrać: a) śpiew, poziom niższy — 1 godzina, b) śpiew, poziom wyższy — 1 godzina, c) śpiew, poziom niższy i chór — 3 godziny, d) śpiew, poziom wyższy i chór — 3 godziny lub e) chór — 2 godziny. O ile zapisze się na przedmioty nauczania z działu instrumentalnego, może wybrać: a) grę na skrzypcach, poziom niższy — 1 godzina, b) grę na skrzypcach, poziom wyższy — 1 godzina, c) grę na skrzypcach, poziom wyższy i orkiestrę — 3 godziny lub d) orkiestrę — 2 godziny. Nauka śpiewu ma zasadniczo przygotować do śpiewu chóralnego, dlatego też uczeń, zapisujący się na lekcje chóru, winien również uczęszczać na lekcje śpiewu, chyba że już ukończył kurs dwuletni śpiewu (poziom niższy i wyższy). Tylko w wyjątkowych wypadkach może uczeń, należący do chóru, być uwolniony od nauki śpiewu. Podobnie uczeń, chcący należeć do orkiestry, winien przejść przez dwuletni kurs gry skrzypcowej (poziom niższy i wyższy), o ile nie posiada już potrzebnego przygotowania w grze na skrzypcach lub innym instrumencie. Zdolniejsi uczniowie mogą już w drugim roku nauki (poziom wyższy) rozpocząć pracę w orkiestrze. Uczniowie, zapisujący się na lekcje muzyki, mogą również obrać dział wokalny i instrumentalny (np. śpiew (poziom niższy, względnie wyższy), grę na skrzypacach (poziom niższy, względnie wyższy) i chór (względnie orkiestrę), albo też chór i orkiestrę, o ile posiadają odpowiednie uzdolnienie i przygotowanie, i t. p. — nigdy jednak w wyższym wymiarze niż 4 godziny tygodniowo. Uczniowie, należący do orkiestry szkolnej, nie mogą brać udziału w orkiestrze dętej.

Dział Kadecki

Do korzystania
wyłącznie na miejscu
Biblioteka
31959/2